

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANA BİLİM DALI**

**TÜRK HUKUKUNDA ADİL YARGILANMA HAKKI
ÇERÇEVESİNDE KANUNİ HÂKİM İLKESİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Serpil KESER**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ETGÜ**

OCAK 2025, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“Türk Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı Çerçevesinde Kanuni Hâkim İlkesi”
“**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Serpil KESER

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Kamu Hukuku
Program Adı : Tezli Yüksek Lisans
Tez Başlığı : Türk Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı Çerçevesinde
Kanuni Hâkim İlkesi

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 154 sayfalık kısmına ilişkin 22/01/2025 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı % 4'tür.

Filtrelemeye tırnak içerisindeki alıntılar dâhil edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7)** kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 22.01.2025

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ETGÜ

Öğrenci: Serpil KESER

KILAVUZA UYGUNLUK

“Türk Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı Çerçevesinde Kanuni Hâkim İlkesi” başlıklı Yüksek Lisans Tezi Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Serpil KESER

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ETGÜ

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ETGÜ danışmanlığında **Serpil KESER** tarafından hazırlanan “**Türk Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı Çerçevesinde Kanuni Hakim İlkesi**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı **Yüksek Lisans Tezi** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

22.01.2025

JÜRİ:

Danışman : **Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ETGÜ** (İmza)
Üye : **Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ** (İmza)
Üye : **Doç. Dr. Mehmet SAYDAM** (İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /2025 tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /2025

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Öncelikle, bu çalışmanın her aşamasında değerli katkılarını esirgemeyen, bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ETGÜ'ye en derin saygı ve şükranlarımı sunarım. Kendisi, akademik disiplini ve bilimsel merakı teşvik eden yaklaşımıyla, bu çalışmanın şekillenmesinde büyük bir rol oynamıştır.

Ayrıca, tez savunmamda değerli vakitlerini ayırarak bilgi ve önerileriyle katkı sağlayan jüri üyelerim Prof. Dr. Emin RUHİ'ye ve Doç. Dr. Meymet SAYDAM'a da teşekkürlerimi sunarım. Onların yapıcı eleştirileri ve değerlendirmeleri, çalışmamın daha nitelikli hale gelmesine büyük katkı sağlamıştır.

Bu süreçte maddi ve manevi desteğini hiç esirgemeyen aileme de sonsuz teşekkür ederim. Bana rehberlik eden, destek olan ve motivasyon sağlayan tüm kişi ve kurumlara içtenlikle teşekkür etmek isterim.

Serpil KESER, Erzincan, 2025

TÜRK HUKUKUNDA ADİL YARGILANMA HAKKI ÇERÇEVESİNDE KANUNİ HÂKİM İLKESİ

Serpil KESER

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Ocak, 2025

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ETGÜ

ÖZET

Hukuk devleti ilkesinin ayrılmaz bir unsuru olan kanuni hâkim ilkesi, adil yargılanma hakkının temel yapı taşı olarak oluşturularak bireylerin bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde yargılanma güvencesini sağlar. İlkenin amacı, keyfi yargılamaların önleyerek ve yargı yetkisinin kötüye kullanılmasını engelleyerek, bireylerin temel hak ve hürriyetlerini güvence altına almaktır. Çalışmada kanuni hâkim ilkesi, adil yargılanma hakkının bir unsuru olarak ele alınmaktadır. Bu sebeple öncelikle adil yargılanma hakkının kavramı ve tarihsel gelişimi üzerinde durulmuş, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bağlamında bu hakkın kapsamı kısaca incelenmiştir. Kanuni hâkim ilkesi ve bu ilkenin adil yargılanma hakkı ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmada kanuni hâkim ilkesi, ilkenin adlandırılması hususunda doktrinde yer alan tartışmalar, ilkenin tarihsel gelişimi, ulusal ve uluslararası hukuk sistemlerindeki ve karşılaştırmalı hukuktaki yeri ile anayasal güvence altındaki düzenlemeleri ele alınmıştır. Çalışmanın odak noktası, Türk hukuk sistemi ile yargı kararları ışığında günümüzde geçerliliği olan hukuki kurumlar çerçevesinde kanuni hâkim ilkesinin uygulanabilirliğini değerlendirmektir. Bu bağlamda, sulh ceza hakimlikleri, bağımsız idari otoriteler, tüketici hakem heyeti, ceza muhakemesinden davanın nakli, seri muhakeme usulü, basit yargılama usulü, hâkimin reddi gibi çağdaş yargısal düzenlemeler temel alınmıştır. Sonuç olarak, bu çalışmada kanuni hâkim ilkesinin, hukuk devleti ilkesinin tesisinde ve bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunmasında üstlendiği rol vurgulanmış; ilkenin ihlal edilmesini önlemeye yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Adil Yargılanma Hakkı, Hukuk Devleti, Kanuni Hâkim İlkesi, Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı.

THE PRINCIPLE OF LEGAL JUDGE IN TURKISH LAW WITHIN THE FRAMEWORK OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL

Serpil KESER

Erzincan Binali Yıldırım University

Graduate School of Social Sciences

Master Thesis, January, 2025

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Mehmet Akif ETGÜ

ABSTRACT

The principle of the legal judge, which is an inseparable element of the rule of law, forms the cornerstone of the right to a fair trial, ensuring that individuals are judged before an independent and impartial court. The aim of this principle is to safeguard individuals' fundamental rights and freedoms by preventing arbitrary trials and the misuse of judicial authority. This study examines the principle of the legal judge as an element of the right to a fair trial. Therefore, the concept and historical development of the right to a fair trial are first discussed, followed by a brief examination of the scope of this right within the context of the European Convention on Human Rights and the European Court of Human Rights. The principle of the legal judge and its relationship with the right to a fair trial are also explored. The study addresses the principle of the legal judge, discussions in the doctrine regarding its designation, its historical development, its place in national and international legal systems, as well as its constitutional guarantees. The focus of the study is to evaluate the applicability of the principle of the legal judge in contemporary legal institutions within the context of the Turkish legal system and judicial decisions. In this regard, contemporary judicial regulations such as peace courts, independent administrative authorities, consumer arbitration boards, transfer of cases in criminal procedure, summary trial procedure, simple trial procedure, and the recusal of judges are taken into consideration. As a result, this study emphasizes the role of the principle of the legal judge in establishing the rule of law and protecting individuals' fundamental rights and freedoms, and proposes recommendations to prevent violations of this principle.

Keywords: Right to a Fair Trial, Rule of Law, Principle of the Legal Judge, Judicial Independence and Impartiality.

İÇİNDEKİLER

TÜRK HUKUKUNDA ADİL YARGILANMA HAKKI ÇERÇEVESİNDE KANUNİ HÂKİM İLKESİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖN SÖZ.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KANUNİ HÂKİM İLKESİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİNİN BELİRLENMESİNDE ADİL YARGILANMA HAKKI

1.1.Hukuki Düzlemde Adil Yargılanma Hakkı.....	5
1.2. Adil Yargılanma Hakkının Kavramsallaştırılmasında Terminolojik Farklılıklar.....	7
1.3. Adil Yargılanma Hakkının Tarihsel Gelişimi.....	9
1.4. Adil Yargılama Hakkının İç Hukuk ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ndeki Yeri	16
1.4.1. İç Hukukta Adil Yargılanma Hakkının Düzenlenmesi ve Kapsamı	16
1.4.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Adil Yargılanma Hakkı.....	21
1.4.2.1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Hukuksal Niteliği ve İç Hukuka Yansıması	21

1.4.2.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde Adil Yargılanma Hakkının Düzenlenmesi ve Kapsamı.....	25
1.5. Adil Yargılanma Hakkının Uygulama Alanı.....	27
1.6. Adil Yargılanma Hakkının Unsurları.....	30
1.6.1. Yargı Yeri Açısından Adil Yargılanma Hakkının Unsurları	32
1.6.1.1. Mahkemeye Erişim Hakkı.....	32
1.6.1.2. Mahkeme Kavramı.....	34
1.6.1.3. Mahkemelerin Kanunla Kurulmuş Olması.....	36
1.6.1.4. Bağımsız Mahkeme	40
1.6.1.5. Tarafsız Mahkeme	46

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK HUKUKUNDA VE KARŞILAŞTIRMALI HUKUKTA KANUNİ HÂKİM İLKESİ VE UNSURLARI

2.1. Kanuni Hâkim İlkesinin Adlandırılmasına İlişkin Terminolojik İfade ve Tanımlar	50
2.2. Hukuki Metinlerde Kanuni Hâkim İlkesi	55
2.3. Kanuni Hâkim İlkesinin Adlandırılmasında Terminolojik Tartışmalar	58
2.3.1. Kanuni Hâkim-Tabii (Doğal) Hâkim.....	59
2.3.2. Kanuni Hâkim–Kanuni Mahkeme.....	64
2.4. Kanuni Hâkim İlkesinin Tanımı	68
2.5. Kanuni Hâkim İlkesinin Unsurları.....	70
2.5.1. Kanunilik Unsuru (Kanunla Kurulmuş Mahkeme)	71
2.5.2. Öncedenlik Unsuru.....	74
2.5.3. Olağanüstü Mahkeme Kurma Yasağı.....	75
2.6. Türk Hukukunda Kanuni Hâkim İlkesinin Tarihsel Gelişimi	76
2.6.1. İslamiyet Öncesi ve Sonrası Kanuni Hâkim İlkesi.....	77
2.6.1.1. İslamiyet Öncesi Türklerde Kanuni Hâkim İlkesi	77

2.6.1.2. İslamiyet Sonrası Türklerde Kanuni Hâkim İlkesi	80
2.6.1.2.1. İslam Hukuku'nda Adalet Anlayışı ve Adil Yargılanma	80
2.6.1.2.2. Türk İslam Devletlerinde Kanuni Hâkim İlkesi.....	83
2.6.2. Osmanlı'da Kanuni Hâkim İlkesi Gelişimi.....	85
2.6.2.1. Tanzimat Öncesi Dönem	85
2.6.2.2. Tanzimat Sonrası Dönem	89
2.6.3. Türk Anayasalarında Kanuni Hâkim İlkesi	92
2.6.3.1. 1876 Kanun-i Esasi'de Kanuni Hâkim İlkesi.....	92
2.6.3.2. 1921 ve 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunlarında Kanuni Hâkim İlkesi	96
2.6.3.3. 1961 Anayasası'nda Kanuni Hâkim İlkesi.....	98
2.7. Karşılaştırmalı Hukukta Kanuni Hâkim İlkesi	100
2.7.1. İngiliz Hukuk Sisteminde Kanuni Hâkim İlkesi	100
2.7.2. ABD Hukuk Sisteminde Kanuni Hâkim İlkesi	101
2.7.3. Fransız Hukuk Sisteminde Kanuni Hâkim İlkesi	102
2.7.4. İtalyan Hukuk Sisteminde Kanuni Hâkim İlkesi.....	102
2.7.5. Alman Hukuk Sisteminde Kanuni Hâkim İlkesi	103
2.7.6. İsviçre Hukuk Sisteminde Kanuni Hâkim İlkesi.....	104

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1982 ANAYASI'NDA KANUNİ HÂKİM İLKESİ VE KANUNİ HÂKİM İLKESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. 1982 Anayasası'nda Kanuni Hâkim İlkesi	105
3.2. Türk Anayasa Mahkemesi'nin Kanuni Hâkim İlkesi Yorumu.....	109
3.3. 1982 Anayasası Bağlamında Çeşitli Hukuki Kurumların Kanuni Hâkim İlkesi Zemininde Değerlendirilmesi	114
3.3.1. Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri.....	114
3.3.2. Devlet Güvenlik Mahkemeleri	117

3.3.3. Özel Görevli Ağır Ceza Mahkemeleri	123
3.3.4. Yüce Divan Yargılamaları	127
3.3.5. Sulh Ceza Hâkimlikleri.....	130
3.3.6. Uzmanlık Mahkemeleri	132
3.3.7. Bağımsız İdari Otoriteler	135
3.3.8. Ceza Muhakemesinde Davanın Nakli Kurumu.....	145
3.3.9. Ceza Muhakemesinde Seri Yargılama Usulü	152
3.3.10. Ceza Muhakemesinde Basit Yargılama Usulü.....	156
3.3.11. Ceza Muhakemesinde Hâkimin Reddi Kurumu.....	160
3.3.12. Tahkim	162
3.3.13. Tüketici Hakem Heyetleri	166
3.3.14. Ceza Muhakemesinde Davaların Birleştirilmesi Kurumu	170
3.3.15. Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu	173
3.3.16. Yargılama Sürecinde Hâkim Değişikliği	182
SONUÇ	187
KAYNAKÇA.....	197
ÖZ GEÇMİŞ	220

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AİHK	: Avrupa İnsan Hakları Komisyonu
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.
AİHHŞ	: Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi
AYİM	: Askeri Yüksek İdare Mahkemesi
AYİMK	: Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Kanunu
AYM	: Anayasa Mahkemesi
B.	: Baskı/Basım
B. No.	: Başvuru Numarası
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu
Bknz.	: Bakınız
BL	: Bölüm
BM	: Birleşmiş Milletler
BMM	: Büyük Millet Meclisi
BTK	: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu
C.	: Cilt
CD.	: Ceza Dairesi
CDBK	: Ceza Daireleri Başkanlar Kurulu

CMK	: 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu
CMUK	: 1412 sayılı Ceza Muhakemesi Usulü Kanunu
Çev.	: Çeviren
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DEÜHFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
DVDD.	: Danıştay Vergi Dava Daireleri
E.	: Esas
EBYU	: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
ed.	: Editör
EPDK	: Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu
EÜHFD	: Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
E.T.	: Erişim Tarihi
GK	: Genel Kurul
HD.	: Hukuk Dairesi
HFSA	: Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi
HGK	: Hukuk Genel Kurulu
HMK	: 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu
HSK	: Hâkimler Savcılar Kurulu
HSKK	: Hâkimler Savcılar Kurulu Kanunu
HSYK	: Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
İÜHF	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
K.	: Karar
K.T.	: Karar Tarihi

KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİK	: Kamu İhale Kurumu
KGMDSK	: Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu
KVVK	: Kişisel Verileri Koruma Kurulu
m.	: Madde
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
MSHİUS	: Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
OHAL	: Olağanüstü Hal
p.	: Page (sayfa)
Para.	: Paragraf
RG	: Resmi Gazete
RK	: Rekabet Kurumu
RTÜK	: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
s.	: Sayfa
ss	: Sayfa Sayıları
S.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
SDÜHFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
Sözleşme	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
T.	: Tarih
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBB	: Türkiye Barolar Birliği

TBK	: 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	: 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKHK	: Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun
TODAİE	: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
ÜHFD	: Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
v.	: Versus
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Diğerleri
Vol.	: Volume
y.	: Yayınları
Yarg.	: Yargıtay
YÖK	: Yükseköğretim Kurumu

GİRİŞ

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, yasama, yürütme ve yargı organlarının ayrı yetki ve sorumluluklara sahip olmasını öngören anayasal bir ilkedir. İlkenin temel amacı, devlet güçlerinin tek bir organ veya kişi elinde toplanmasını engelleyerek, keyfi bir yönetimin önüne geçmektir. Bu suretle bireylerin temel hak ve özgürlükleri güvence altına alınarak adil ve demokratik bir siyasal düzen sağlamaktır. Ancak kuvvetler ayrılığı ilkesinin tam anlamı ile katı ve saf bir şekilde uygulanması pratikte mümkün değildir. Yasama, yürütme ve yargı organlarının tamamen bağımsız olması, devletin işleyişini zorlaştırabilir. Yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki karşılıklı ilişkiler ve etkileşimler zorunludur. Örneğin parlamenter sistemlerde, yürütme organı, yasama organından güvenoyu almak zorundadır. Başkanlık sistemlerinde yasama ve yürütme daha keskin bir şekilde ayrılmış olsa da, başkanın veto yetkisi gibi mekanizmalar organlar arasında etkileşimi sürdürür. Yine yargı organının, yasama ve yürütme organlarını denetleme görevini yerine getirirken ya da yüksek mahkemelere üye seçimi süreçlerinde, kurumsal ve fonksiyonel olarak yasama ve yürütme organları ile etkileşimde bulunmaktadır. Böylece gücün güç ile dengelenmesi ve kuvvetler arasında fren-denge sisteminin işlerlik kazanmasıyla insan haklarına saygılı ve hukuka uygun bir yönetimin hayat bulmasını hedeflenmektedir.

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, hukuk devletinde adil yargılanma hakkının sağlanabilmesi için temel bir zemin oluşturur. Yargı bağımsızlığı, kuvvetler ayrılığı ilkesinin en önemli unsurlarından biridir. Kuvvetler ayrılığı ile adil yargılanma arasındaki bağ, hukukun üstünlüğü ilkesinin korunabilmesi açısından da önemlidir. Bağımsız yargı, temel hak ve hürriyetlerin korunmasını ve güvence altına alınmasını sağlar. Yargının bağımsız olması, hâkimlerin, yasama ve yürütme organlarından gelebilecek herhangi bir dış etkiye maruz kalmadan karar verme yetkisine sahip olmalarını garanti eder. Aksi takdirde kuvvetlerin birbirine müdahalesi, yargının bağımsızlığını ve tarafsızlığını zedeler. Bununla birlikte yargı organlarının birbirlerinin kararlarına veya süreçlerine müdahale etmesi de yargının bağımsızlığını ve tarafsızlığını ihlal edebilmektedir. Üst mahkemeler, alt mahkeme kararlarını yargı bağımsızlığını zedelemekten hukuki çerçevede denetleme görevini yerine getirmesi, farklı yargı organlarının yerel mahkeme kararlarına veya bir hâkimin başka bir hâkimin kararına bağımsızlığa ve tarafsızlığa

aykırı olarak müdahale etmemesi önemlidir. Çünkü bağımsızlık ve tarafsızlık, kanunlar/normlar, hukuk, hakkaniyet, vicdan ve adalet ile karar vermeyi gerektirir.

Bağımsız ve tarafsız mahkemede yargılanma hakkı, 1982 Anayasası'nın 36. maddesinin birinci fıkrası ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesi ile güvence altına alınmış olan adil yargılanma hakkının bir gereğidir. Adil yargılanma hakkı, yargılamaya ilişkin temel ilkeleri belirler. Bu hak, uyuşmazlık konusundan önce kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, makul bir süre içerisinde, hakkaniyete uygun şekilde yapılacak yargılamayı kapsar. Ayrıca, yargılama sürecinin aleni olması, verilen hükmün açıkça duyurulması ve masumiyet karinesinin uygulanması da bu hakkın unsurlarıdır. Adil yargılanma hakkı, suçlanan kişiye suçtan haberdar edilme, savunma hazırlığı için yeterli zaman verilmesi, avukat tutma, tanık dinletme ve gerektiğinde tercüman yardımından faydalanma gibi hakları da içerir.

Adil yargılanma hakkının unsuru olan *“kanuni, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde yargılanma”* hakkı, kanuni hâkim ilkesi olarak anılan ve 1982 Anayasası'nın 37. maddesinde düzenlenen *“Kanuni Hâkim Güvencesi”* ile bir bağlantı içerisinde. Bu maddeye göre kanuni hâkim güvencesinin sağlanabilmesi için gerek mahkemelerin kuruluş ve yetkilerinin gerekse usul kurallarının yürütmenin düzenleyici işlemleri ile değil, şekli anlamda kanun ile ve dava konusu uyuşmazlık ortaya çıkmadan önce belirlenmesi gereklidir. Bu bağlamda adil yargılanma hakkı, yargılamanın tüm aşamalarını kapsayan bir süreç olarak kabul edildiğinde, kanunla kurulmuş mahkeme bu sürecin ilk adımıdır. Diğer bir ifade ile kanuni hâkim ilkesi, adil yargılanma hakkının ilk bileşeni niteliğindedir.

Kanuni hâkim ilkesi, hukukun genel ilkeleri ile ilişkilidir. Çünkü şekli anlamda kanunla kurulmuş tarafsız ve bağımsız mahkemelerce yargılamanın adil bir biçimde yapılmasını sağlamaya yöneliktir. Bu suretle hukukun genel ilkeleri arasında yer alan hukukun üstünlüğü, adalet, eşitlik, bağımsızlık, tarafsızlık ve hukuki belirlilik ilkeleriyle doğrudan bağlantılıdır. Kanuni hâkim ilkesi, devletin gücünün hukukun üstünlüğüne dayalı olması gerektiğini ve keyfi yönetimin engellenmesi gerektiğini vurgular. Hukuk önünde herkes eşittir, dolayısıyla davaların ancak kanuni olarak belirlenmiş hâkimler tarafından görülmesi gerekir. Kanunla kurulmuş bağımsız ve tarafsız bir mahkeme, kanuni hâkim ilkesinin kanunilik unsurunu oluştururken, mahkemelerin bağımsız ve

tarafsız olması bu ilkenin yansımasıdır. Zira kanuni hâkim ilkesi, sadece hukuka dayalı yargılama yapılmasını güvence altına almaz, aynı zamanda bağımsız ve tarafsız yargının varlığını da gerektirir. Bağımsızlık, hâkimin yürütme ve diğer güçlerden herhangi bir baskı ya da etki olmaksızın karar alabilmesini sağlar. Tarafsızlık ise hâkimin kendi ideolojik, siyasi ya da diğer kişisel tercihlerinden bile etkilenmeden, adaleti sağlamaya yönelik karar vermesini garanti eder.

Kanuni hâkim ilkesi, kanunilik unsuru ile birlikte öncedenlik unsurunu da içermektedir. Buna göre uyuşmazlığı çözecek olan hâkim/mahkeme, uyuşmazlık konusu olaydan önce kanunla belirlenmiş olmalıdır. İlke ile uyuşmazlık konusu olaydan sonra veya keyfi olarak atanmış hâkimler önünde yargılanma engellenmektedir. Kanuni hâkim ilkesinin yokluğu, bireylerin hangi hâkim/mahkeme tarafından yargılanacakları konusunda belirsizlik yaşamalarına yol açar. Bu belirsizlik ise hukuki güvenlik ilkesine aykırılık teşkil eder. Hukuki güvenlik ilkesi, hukuk kurallarının açık, öngörülebilir olmasını ve keyfi yargılamadan kaçınılmasını gerektirir. Kanuni hâkim ilkesi, bireylerin, belirli ve öngörülebilir kurallara dayalı olarak, tarafsız ve bağımsız mahkemeler önünde hukuka uygun bir şekilde yargılanması teminat altına alır. İlke, kanunla kurulma, bağımsızlık ve tarafsızlık, hukuki güvenlik ilkeleriyle iç içe geçmiş bir şekilde adil yargılanma hakkının temelini oluşturur. Bu bakımından kanuni hâkim ilkesi, adil yargılama hakkının gerçekleşebilmesi için olmazsa olmaz bir koşuldur.

Çalışmanın ilk bölümünde kanuni hâkim ilkesi, adil yargılanma hakkının bir unsuru olarak ele alınacaktır. Bu bağlamda öncelikle adil yargılanma hakkının tanımı, unsurları, uygulama alanı, tarihsel gelişimi incelenecektir. Konuyla ilgisine binaen uluslararası düzlemde adil yargılanma hakkına etkin bir koruma sağlayan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin hukuki niteliğine, iç hukuka yansımasına, uygulanabilirliğine, Sözleşme çerçevesinde bireylerin temel hak ve hürriyetlerinin korunmasını sağlayan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihatlarına değinilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde kanuni hâkim ilkesinin, tanımı, terminoloji sorunu, unsurları ve ilgili olduğu kavramlar anayasal hükümler ve kanuni düzenlemeler çerçevesinde teorik olarak incelenecektir. Kanuni hâkim ilkesinin Türk hukukundaki tarihsel gelişimi ve karşılaştırmalı hukukta kanuni hâkim ilkesinin düzenleniş şekli ve önemi değerlendirilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde 1982 Anayasası'nda kanuni hâkim ilkesinin düzenlenişi, Türk Anayasa Mahkemesi'nin ilke yorumu açıklanacaktır. 1982 Anayasası bağlamında sıkıyönetim askeri mahkemeleri, devlet güvenlik mahkemeleri, özel görevli ağır ceza mahkemeleri, Yüce Divan yargılamaları, sulh ceza hâkimlikleri, uzmanlık mahkemeleri, bağımsız idari otoriteler, ceza muhakemesinde davanın nakli, davaların birleştirilmesi kurumları, seri yargılama, basit yargılama usulleri gibi kurumların kanuni hâkim ilkesi zemininde değerlendirilmesi yapılacaktır. Çalışma, sonuç ve kaynakça kısmı ile sona ermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KANUNİ HÂKİM İLKESİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİNİN BELİRLENMESİNDE ADİL YARGILANMA HAKKI

1.1. Hukuki Düzlemde Adil Yargılanma Hakkı

Adil yargılanma hakkı, temel insan haklarından biridir. İnsan hakları, en genel tanımı ile “*insanın, sırf insan olması sebebiyle sahip olduğu haklar*” dır¹. İnsanlar ırk, dil, din, cinsiyet ayrımı gözetilmeden bu haklardan yararlanırlar². İnsan hakları, hukuktan ayrı olarak “*ahlakilik*” düşüncesine dayanır. İnsanın en üstün ahlaki değeri, insan olması ve bu niteliğin getirdiği değerlerle doğmuş olmasıdır. İnsanın değeri, onun sahip olduğu özelliklerden kaynaklanır³. İnsanın akli ve ahlaki özelliklere sahip olması, onu öz değer sahibi yapar. İnsan onuru da tam olarak bu öz değerine dayanır. İnsan onuru, insanın varlık amacını oluşturur. Sağ ve tam doğumla anne karnına düştüğü andan itibaren kazanıldığı için vazgeçilemez ve devredilemez niteliktedir. İnsan onuru, toplumsal, siyasi ve hukuki etkilere karşı bir savunma aracı olma niteliği taşır ve insan haklarının temelidir⁴. Bu bağlamda, insanın değerinin korunması, hayatın tüm alanlarında kendini gösteren insan onurunu korumak ve savunmak için önemlidir⁵.

¹ Halil Kalabalık, *İnsan Hakları Hukukuna Giriş* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2023), 25; Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi* (Ankara: Siyasal Yayınevi, 2001), 119; Hasan Tahsin Fendoğlu, *İnsan Hakları Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2024), 22; Ayhan Döner, *İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2003), 19.

² Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri* (Ankara: Yetkin Yayınları, 1993), 41; Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları: Ders Kitabı* (Bursa: Ekin Yayınları, 2018), 402; Yavuz Atar, *Türk Anayasa Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018), 129; Ayhan Döner, *Türk Anayasa Hukuku*. (Ankara: Yetkin Yayınları, 2022), 166; İlyas Doğan, *İnsan Hakları Hukuku* (Ankara: Astana Yayınları, 2019), 58.

³ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, 132.

⁴ Nihat Bulut, “Eski Yunan’dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XII/3-4 (2008): 2.

⁵ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, 132.

İnsan hakları, bireyin kişiliğini geliştirmesine olanak tanırken, aynı zamanda hem üçüncü kişilere hem de özellikle devlet organlarına karşı bireyi koruma işlevi görmektedir⁶. Devlet karşısında güçsüz konumda bulunan bireylerin temel haklarının korunması amacıyla hukuk sistemleri, tarih boyunca gerek ulusal gerekse uluslararası birçok düzenleme yapmışlardır. Ancak hukuki metinlerde düzenleme yapılması temel hakların korunması bakımından yeterli değildir. İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan hak ihlalleri, insan hakları alanında dönüm noktası olmuştur⁷. Hak ihlallerinin önlenmesi, tespit edilmesi ve devam eden ihlallerin durdurulması için güvence altına alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. İnsan haklarının korunması için “*güvence mekanizmaları*” veya “*koruma mekanizmaları*” getirilmiştir⁸. Bunlar içerisinde yargısal korumanın önemi yadsınamaz bir gerçektir. Yargı ise demokratik hukuk devletinin doğal bir sonucu olan “*adil yargılanma*” kapsamında bu güvenceyi sağlayabilir⁹.

Adil yargılanma hakkı, yargılamanın hakkaniyete uygun ve adil bir şekilde gerçekleştirilmesini ve böylece bireylerin temel hak ve hürriyetlerinin korunmasını amaçlamaktadır¹⁰. Yargılama faaliyetine ilişkin usul kurallarının belirlenmesinde önemli bir rol oynayarak yargılama neticesinde adil bir hükmün verilmesini sağlar¹¹. Adil yargılanma hakkının temelini insan onuru, hukuk devleti ilkesi ve demokratik bir toplum oluşturur¹².

Adil yargılanma hakkının unsuru olan kanuni, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde yargılanma hakkı, kanuni hâkim ilkesini karşılamaktadır. Adil yargılanma hakkı, yargılamanın tüm aşamalarını kapsayan bir süreç olarak kabul edildiğinde, kanunla kurulmuş bağımsız ve tarafsız mahkeme bu sürecin ilk adımıdır. Bu sebeple, çalışmanın esas konusu olan kanuni hâkim ilkesinin tanım ve kavram olarak yerini daha iyi saptamak adına, çalışmanın bu kısmında adil yargılanma hakkı kısaca incelenecektir.

⁶ Abdullah Şeref Gözübüyük, Feyyaz Gölcüklü ve Abdurrahman Saygılı, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2019), 3.

⁷ Hakan Pekcanitez, “Medenî Yargıda Adil Yargılanma”, *İzmir Barosu Dergisi*, 2 (1997): 40.

⁸ Döner, *Türk*, 139.

⁹ Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 3.

¹⁰ Sibel İncoğlu, *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı Tıpkı Dördüncü 4. Baskı* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2013), 4.

¹¹ Sibel İncoğlu, *Adil Yargılanma* içinde ed. Sibel İncoğlu, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme*, (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2013), 209.

¹² Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 262.

1.2. Adil Yargılanma Hakkının Kavramsallaştırılmasında Terminolojik Farklılıklar

Adil yargılanma hakkının tanımı ve terimsel olarak adlandırılması konusunda öğretide görüş birliği bulunmamaktadır. Zira evrensel bir hukuk ilkesi olarak yer edinen bu hak, uluslararası sözleşme ve belgelerde çeşitli kavram ve tanımlamalarla ifade edilmiştir.

Türkiye'nin taraf olduğu ve gerek bağlayıcılığı gerekse yaptırımları ile adil yargılanma hakkı açısından önemli belge olarak kabul gören Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS/Sözleşme) adil yargılanma hakkı, 6. maddede¹³ düzenlenmiştir. Maddede hakkın tanımı yapılmamış hakkın unsurları sayılmıştır. Bununla birlikte hakkın kapsamının sınırları da belirtilmiştir. Madde şu şekildedir:

“1. Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, adil ve kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir. Karar alenî olarak verilir. Ancak, demokratik bir toplum içinde ahlak, kamu düzeni veya ulusal güvenlik yararına, küçüklerin çıkarları veya bir davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde veya aleniyetin adil yargılamaya zarar verebileceği kimi özel durumlarda ve mahkemece bunun kaçınılmaz olarak değerlendirildiği ölçüde, duruşma salonu tüm dava süresince veya kısmen basına ve dinleyicilere kapatılabilir.

2. Bir suç ile itham edilen herkes, suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar masum sayılır.

3. Bir suç ile itham edilen herkes aşağıdaki asgari haklara sahiptir: a) Kendisine karşı yöneltilen suçlamanın niteliği ve sebebinden en kısa sürede, anladığı bir dilde ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek; b) Savunmasını hazırlamak için gerekli zaman ve kolaylıklara sahip olmak; c) Kendisini bizzat savunmak veya seçeceği bir müdafinin yardımından yararlanmak; eğer avukat tutmak için gerekli maddî olanaklardan yoksun ise ve adaletin yerine gelmesi için gerekli görüldüğünde, resen atanacak bir avukatın yardımından ücretsiz olarak yararlanabilmek; d) İddia tanıklarının sorguya çekmek veya çektirmek, savunma tanıklarının da iddia tanıklarıyla aynı koşullar altında davet edilmelerinin ve dinlenmelerinin sağlanmasını istemek; e) Mahkemede kullanılan dili anlamadığı veya konuşamadığı takdirde bir tercümanın yardımından ücretsiz olarak yararlanmak”

AİHS'nin İngilizce yayınlarında “fair trial” kavramı kullanılmıştır¹⁴. Bu kavramın Türkçe karşılığı konusunda öğretide çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Öğretide “fair trial”

¹³ Maddenin tam metni için bkzn. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf (E.T. 06.06.2023).

¹⁴ Maddenin orijinal dili olan İngilizce dilindeki şekli için bkzn. “Europe Human Rights The Contract, fair trial”, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (E.T. 06.05.2023).

kavramının karşılığı olarak “adil yargılama”¹⁵, “doğru yargılama”¹⁶, “doğru ve güvenli yargılama hakkı”¹⁷ “dürüst yargılanma”¹⁸, “hakkaniyetli yargılama veya hakkaniyete uygun yargılama”¹⁹, “düzgün yargılama hakkı”²⁰ gibi kavramlar kullanılmıştır. Farklı kavramlar kullanılmış olsa da hakkın içeriği, asgari unsurları ve şartları dikkate alındığında, hak için kullanılan kavramların birbirine benzer ifadelerle açıklandığı söylenebilir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin (İHEB) 10. maddesinde²¹ “bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından tam bir eşitlikle adil ve aleni yargılanma hakkı ” olduğu; Birleşmiş Milletler (BM) Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin (MSHİUS) 14. maddesinde²² “herkesin yasalar uyarınca kurulmuş, yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde adil ve kamuya açık yargılanma hakkı” olduğu düzenlenmiştir.

Kavramının Türkçe karşılığı konusundaki görüş ayrılıkları dolayısıyla hakkın tanımı konusunda kabul gören tek bir tanımın ortaya çıkmasını zorlaştırmıştır. Öğretideki tanımlardan bazıları şu şekildedir: Kalabalık hakkı, “İmkânlar ölçüsünde gerçekleri yansıtabilmek için, uyumsuzluk tarafları arasında fiili yahut hukuki bir fark gözetmeden iddia ve savunmanın eşit ve karşılıklı şekilde yapıldığı dürüst yargılama”²³ şeklinde tanımlamıştır. Özbek vd., “Muhakemenin bütününe ilişkin hak ve ilkeler arasında

¹⁵ Yahya Kazım Zabunoğlu, “Adil Yargılanma Hakkı ve Adil Yargılama Yapma Görevi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 2/10 (1996): 361; Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 220-265.

¹⁶ Sulhi Dönmezer, “Çetelerle Mücadele Amacıyla 4422 Sayılı Yasayla Kabul Edilen Koruma Tedbirleri”, içinde *Yargı Reformu 2000 Sempozyumu*, editör İzmir Barosu (İzmir: İzmir Barosu Yayınları, 2000), 539; Tekin Akıllıoğlu, *İnsan Hakları Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri* (Ankara: İmaj Yayınevi, 2010), 49.

¹⁷ Çetin Aşçıoğlu, *Doğru ve Güvenli Yargılama Hakkımız Var!* (Ankara: Adalet Matbaası, 1995), 33-40.

¹⁸ Burhan Caner Hacıoğlu, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin İhlal Kararının Türk Ceza Muhakemesi Hukukunda Yeni Bir Muhakemenin Yenilenmesi Sebebi Olarak Kabulü ve İzlenecek Muhakeme Usulü Üzerine Bir İnceleme”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, VII/1-2 (2004): 103.

¹⁹ İnceoğlu, *Adil*, 2-3.

²⁰ Rona Aybay, *Yabancılar Hukuku* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 259.

²¹ Madde metni için bkz. “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”, <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf> (E.T. 06.06.2023).

²² Madde metni için bkz. “Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme”, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0150.pdf> (E.T. 06.06.2023).

²³ Halil Kalabalık, *İnsan Hakları Hukuku Güncellenmiş 4.Baskı* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015), 496; Süheyl Donay, *İnsan Hakları Açısından Sanığın Hakları ve Türk Hukuku* (İstanbul: İÜHF Yayınları, 1982), 41.

sayılarak, şüpheli ya da sanığın yeterli savunma olanağına sahip olduğu ve dürüstçe yargılandığı yargılama”²⁴ olarak ifade etmiştir. Centel, “sanığın ve mağdurun hakları ihlal edilmeksizin yapılan yargılama”²⁵ şeklinde ifade ederken; Erdener, hakkı, “Bir hukuk devletinde, güvenceleri sağlanmış, savunma hakkının tam olarak kullanılabildiği, uyuşmazlıktan önce kurulmuş mahkemeler önünde ve tabii hâkim tarafından yargılanma”²⁶ olarak tanımlamıştır.

Gökçen vd.

*“tabii, bağımsız ve tarafsız bir mahkemede yargılama yapılması, görülmekte olan davaların makul sürelerde bitirilmesi, yapılan yargılamaların aleni ve duruşmalı olarak yapılması ve hakkaniyete uygun olarak hareket edilme”*²⁷ şeklinde, Turan ise *“Kişinin bir ihtilaf/uyuşmazlık halinde herhangi bir engelle karşılaşmadan kolay ve çabuk bir şekilde yargı makamına ulaşabildiği, uyuşmazlığın taraflar arasında herhangi bir ayırım yapılmaksızın iddiaların ve savunmanın eşit ve karşılıklı olarak, gerçeğin ortaya çıkmasına imkân verecek şekilde, kanuni, bağımsız ve tarafsız bir mahkemede kamuya açık olarak yapılan yargılama”*²⁸

şeklinde tanımlamıştır.

Bu tanımlara ve hakkın unsurlara dayanarak, adil yargılanma hakkı; hukuki olarak kanunla kurulmuş bağımsız ve tarafsız bir mahkemede, makul bir süre içinde hak arama ve yargılamanın usul ve esasa uygun, adil bir şekilde yerine getirilmesini ve şeffaf bir şekilde gerçekleştirilmesini talep etme hakkı olarak tanımlanabilir.

1.3. Adil Yargılanma Hakkının Tarihsel Gelişimi

Batı’da adil yargılanma hakkına ve hak kapsamında değerlendirilen güvencelere dair düzenlemelere yer veren ilk belge, 1215 tarihli Magna Carta Libertum’dur²⁹. 63

²⁴ Veli Özer Özbek, Koray Doğan ve Pınar Bacaksız, *Ceza Muhakemesi Hukuku 17. Baskı* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022), 52.

²⁵ Nur Centel, “Dürüst Yargılanma ve Medya Bakımından Demokrasi Kültürü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 49/3 (1994): 59.

²⁶ Yurtcan Erdener, *Ceza Yargılaması Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019), 32.

²⁷ Ahmet Gökçen, M. Emin Alşahin ve Kerim Çakır, *Ceza Muhakemesi Hukuku* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2024), 129.

²⁸ Hüseyin Turan, “Adil Yargılanma Hakkı”, *Yargıtay Dergisi*, 1/4 (2001): 672.

²⁹ Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, 41; Şeyda Sarıbay, *Anayasal Zeminde Doğal Yargıç İlkesi* (İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2023), 33.

maddeden oluşan Magna Carta’da yargı ve adil yargılama hakkına ilişkin şu düzenlemeler yapılmıştır:

“Madde 20: Özgür bir adam suçun derecesine göre küçük bir suç için yalnızca para cezasına çarptırılabilir. Büyük çaplı bir suç, suçun büyüklüğüne göre para cezasına çarptırılabilir ve bir tüccar da malları korunarak aynı şekilde cezalandırılabilir. Aynı şekilde, bir cani, eğer bizim merhametimize mazhar olursa, para cezasına çarptırılabilir.

Madde 21: Kontlar ve baronlar, ancak kendi eşitleri tarafından verilen ve suçlarına orantılı olan para cezalarına çarptırılabilirlerdir.

Madde 24: Krallık yargıçlarının gördükleri davalara, hiçbir şerif, adli memur, memur ya da bir başka memurumuz bakmayacaktır.

Madde 38: Bundan böyle hiçbir hâkim her hangi bir kimseyi ilgili olayda doğru ve güvenilir deliller ortaya koymadan dava edemez.

Madde 39: Kendi zümresinden olanlar ya da ülkenin ilgili yasalarına uygun olarak verilen bir karar olmadıkça hiçbir özgür kişi tutuklanamaz, hapse atılamaz, mal ve mülkü elinden alınamaz, sürgüne yollanamaz ya da herhangi bir biçimde kötü muameleye maruz bırakılamaz.

Madde 40: Kimseye hakkı ya da adaleti satmayacağız, menetmeyeceğiz ya da geciktirmeyeceğiz.

Madde 45: Krallığın yasalarını bilmeyen ve bu yasalara tümüyle uyacağına kanaat getirmediğimiz kişileri hâkim, vali, şerif ya da sınırlı yetkili hâkim olarak atamayacağız.”³⁰

Magna Carta’da sıradan vatandaşların temel hak ve özgürlüklerine ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu belge ile asıl amaçlanan kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması değil, siyasi iktidarın, diğer güç odakları lehine

³⁰ İlgili maddeler için bkz. “Magna Carta, 1215”, <https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/Magna2017-2.pdf> (E.T. 15.05.2023).

sınırlandırılmasıdır³¹. Nitekim kral yetkilerini, derebeyleri ve din görevlileri lehine sınırlandırmıştır³².

Belgede yer alan hükümlere bakıldığında 24. maddede uyuşmazlıktan önce kanunla kurulmuş mahkeme önünde yargılanma ilkesinin; 40. maddede mahkemelerin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkesinin; 45. maddede hâkimlerin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkesinin düzenlendiğini, dolayısıyla bu üç maddenin kanuni hâkim ilkesi ile bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür. Adil yargılanma hakkının diğer unsurları açısından değerlendirme yapıldığında: 20. maddenin orantılılık ilkesine; 21. maddenin kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesine; 38. maddenin hakkaniyete uygun yargılanma ilkesine; 40. maddenin makul sürede yargılanma hakkı ile ilgili olduğu söylenebilir.

Adil yargılanma hakkının gelişimi ile ilgili diğer bir belge 17 Haziran 1682 tarihinde İngiltere’de yayımlanan Haklar Dilekçesi’dir (Petition of Rights). Adil yargılama hakkı ile ilgili olan düzenleme şu şekildedir³³: “Hiç kimse bağlı olduğu hâkimin ülke yasalarına uygun bir kararı bulunmadıkça, mal ve can güvenliğinden yoksun bırakılamayacak; yasal bir hüküm olmadan kişiler tutuklanmayacak, hapsedilmeyecek, mallarına el konulmayacak ve miras haklarından mahrum bırakılmayacaktır.” Düzenlemeye yer alan “Hiç kimse bağlı olduğu hâkimin ülke yasalarına uygun bir kararı bulunmadıkça” ifadesi çalışmanın konusu olan kanuni hâkim ilkesi ile doğrudan ilişkilidir³⁴.

Ceza hukukunda adil yargılanma hakkına ilişkin düzenlemeler içeren Habeas Corpus Act, 1679 tarihinde yine İngiltere’de yayımlanan bir belgedir. Belgede adil yargılanma hakkına yönelik olarak, hâkim kararı olmadan kimsenin tutuklanamaması, keyfi ve uzun süreli tutuklamaların yasaklanması, hapis cezalarının hâkim tarafından verilmesi, tutuklanan veya gözaltına alınanların kısa süre içinde hâkim önünde çıkarılması, tutuksuz yargılanma, kefalet ile salıverilme, kefaletle salıverilme talebinin reddi halinde bir üst mahkemeye başvuru hakkı, tutuklunun hâkim karşısına çıkmasını

³¹ Hasan Sınar, “Karşılaştırmalı Hukuk ve Türk Hukuku Yönünden Ceza Muhakemesinde Adil Yargılanma Hakkının Tarihsel Temelleri”, *TAAD*, 6/21 (Nisan 2015), 184; Gökhan Çayan, *Adil Yargılanma Hakkı* (Ankara: Legal Yayıncılık, 2016), 5.

³² Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, 41; Mehmet Semih Gemalmaz, *Devlet Birey Özgürlük* (İstanbul: Legal Yayıncılık, 2015), 142; Sınar, “Adil”, 185.

³³ Mehmet Akad, Vural Dinçkol ve Nihat Bulut, *Genel Kamu Hukuku* (İstanbul: Der Yayınları, 2016), 236.

³⁴ Kaşıkara, Adil, 37.

engelleyenlerin cezalandırılacağı³⁵ hususları yer almaktadır. Düzenlemelere bakıldığında kişi hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınması yanında hâkim kararı olmadan kısıtlanamayacağı da açıkça belirtilmiştir³⁶. Bu husus, belgenin kişi özgürlüğü ve güvenliğini kapsamlı olarak düzenlediğini göstermektedir³⁷.

1689 tarihli Haklar Bildirisi (Bill of Rights) ise daha çok parlamento ile ilgili haklar içeren insan hakları belgesidir³⁸. Bildirinin özellikle 10. ve 11. maddelerini³⁹ adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirmek mümkündür⁴⁰. Özellikle 11. maddede kanunla kurulmuş mahkeme önünde yargılanma ilkesi ve hâkimlerin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkesi düzenlenmiştir.

1696 tarihinde İhanet Suçu Yargılama Yasası (Treason Trials Act) olarak adlandırılan belge ilan edilmiştir. Belgede vatana ihanet suçlaması yönetilen kişilerin, haklarında düzenlenen iddianamenin (tanık isimleri hariç) bir örneğini yargılamadan en az beş gün önce alabileceği ve avukatları ile görüşüp, avukat yardımından faydalanabileceği düzenlenmiştir⁴¹. Adil yargılamanın savunma hakkı, hakkındaki suçlamalardan haberdar olma hakkı ve avukat yardımı gibi alt unsurları güvence altına alınmıştır.

Adil yargılanma hakkı ile ilgili olan diğer bir belge ise 1701 tarihli Act of Settlement'tır (Tac-ı Tevarüs Kanunu). Bu belge ile Parlamento, Kral karşısında güçlendirilmek istenmiştir. Belgede, adil yargılanma hakkı çerçevesinde, hâkimlerin keyfi biçimde görevden alınamayacağı; görevden alınmalarının ise yalnızca çift kanatlı Parlamento tarafından önerilmesi ve bu önerinin Kral tarafından onaylanmasıyla

³⁵ Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu*, 237; Gemalmaz, *Devlet*, 138; Sınar, *Karşılaştırmalı*, 188.

³⁶ Serhat Kaşıkara, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı ve Türkiye* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2009), 37.

³⁷ Nur Centel, *Ceza Muhakemesi Hukukunda Tutuklama ve Yakalama* (İstanbul: Beta Yayınları, 1992), 12; Betül Kalyoncu, *Türk Pozitif Hukukunda ve Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Özgürlük ve Güvenlik Hakkı* (Ankara: Adalet Yayınları, 2017), 16-17; Gemalmaz, *Devlet*, 136-138; Sarıbay, *Anayasal*, 34.

³⁸ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, I. C, 1. B, (Bursa: Ekin Yayınları, 2011), 751; Sınar, *Karşılaştırmalı*, 188.

³⁹ 10. madde: "Aşırı kefalet istenmeyecek, aşırı para cezaları verilmeyecek, zalimane ve olağan olmayan cezalar verilmeyecek/uygulanmayacaktır." 11. madde: "Jüri üyeleri yasal yoldan atanmalı ve yeniden seçilebilmelidirler. Yüksek ihanetle suçlanan insanların mahkemesine katılan jüri üyelerinin kendi adlarına mülk sahibi olmaları gerekmektedir." Veysel Gültaş, *Geçmişten Günümüze İnsan Hakları* (Ankara: Bilge Yayınevi, 2004), 43-45.

⁴⁰ Sarıbay, *Anayasal*, 34; Sınar, *Karşılaştırmalı*, 188.

⁴¹ Mehmet Semih Gemalmaz, *İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2003), 70.

mümkün olacağı hüküm altına alınmıştır. Bu düzenleme hâkimlik teminatının sağlanması açısından önemlidir⁴².

Tüm bu düzenlemelere bakıldığında gerçek anlamda tüm insan haklarını kapsayan hak ve hürriyetleri içermediği görülmektedir. İngiltere’de kabul edilmiş belgeler İngiliz aristokrat ve burjuvaları ile kral arasındaki iktidar savaşı sonrası ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifade ile belgelerle ulaşılmak istenen amaç kişilerin temel hak ve hürriyetlerinin korunması değil siyasi iktidarın, aristokrat ve burjuvalar lehine sınırlandırılmasıdır⁴³.

Avrupa’da ilan edilen bu belgeler, Amerika kıtasını da etkilemiştir Amerika’da 12 Haziran 1776 tarihinde Virginia Hakları Bildirisi ilan edilmiştir. Bildirinin 1. maddesi şu şekildedir:

“Bütün insanlar tabiaten eşit derecede hür ve bağımsız olup, topluluk haline geçtikleri zaman hiçbir sözleşme ile gelecek nesiller adına vazgeçemeyecekleri ve onları yoksun bırakamayacaklar, yaradılıştan bir takın haklara sahiptirler; bunlar, başlıca hayat ve hürriyetten yararlanma, mülkiyet elde etme ve sahip olma, mutluluk ve güveni arama ve bunlara erişebilme haklarıdır”.

Ayrıca 8. maddede herkesin kendisi hakkında yapılan suçlamaları öğrenme, suçlamaları yapanlar ve tanıklar ile yüzleşme, aleyhe delil yasağı, jüri önünde ve makul sürede yargılanma hakkı gibi yargılanma hakkına ilişkin hususlar güvence altına alınmıştır⁴⁴.

Virginia Haklar Bildirisi’nden çok kısa bir süre sonra 4 Temmuz 1776 tarihinde, Amerika Bağımsızlık Bildirisi ilan edilmiştir. Bildirinin yazılışında Virginia Haklar Bildirisi’nden yararlanılmıştır⁴⁵. Her iki bildiri de dönemin doğal hukuk anlayışının sonucu ortaya çıkmış, insanların eşit ve hür doğdukları; doğuştan gelen dokunulmaz, vazgeçilmez haklara sahip oldukları ve bu haklardan yoksun bırakılamayacağı düzenlenmiştir⁴⁶. Amerika Bağımsızlık Bildirisi’nde klasik hak ve hürriyetler arasında

⁴² Gemalmaz, *İnsan*, 70; Sınar, *Karşılaştırmalı*, 189; Selahattin Kolcu, Adil Yargılanma Hakkı Boyutuyla Ceza Muhakemesi Hukukunda Hâkimin Davaya Bakamaması ve Reddi (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2020), 31.

⁴³ Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, 41-43; Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu*, 261.

⁴⁴ Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu*, 261; Doğan, *İnsan*, 68; Sarıbay, *Anayasal*, 35-36; İncoğlu, *Adil*, 40-41.

⁴⁵ Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, 44.

⁴⁶ Kalabalık, *İnsan*, 265-266; Doğan, *İnsan*, 68-69; Sarıbay, *Anayasal*, 35-36.

yer alan kişi güvenliği, vicdan hürriyeti, basın hürriyeti, mülkiyet hakkı, dilekçe hakkı gibi hususlar güvence altına alınmıştır⁴⁷.

Avrupa’da ve Amerika’da insan hakları ile ilgili birçok önemli belge olmasına rağmen Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi dönüm noktasıdır⁴⁸. 1789 Fransız Devrimi sonucu ortaya çıkan Beyanname, 26 Ağustos 1789’da ilan edilmiştir. Beyannamede yer alan temel hak ve hürriyetler, 1791 Fransız Anayasası’na önsöz olarak eklenerek anayasal güvence altına alınmıştır. Beyanname’nin 7, 8 ve 9. maddeleri adil yargılanma hakkı ile ilgilidir. Beyanname’de adil yargılanma hakkının temel unsurlarından olan keyfi tutuklamanın önlenmesi, suçta ve cezada kanunilik ilkesi, masumiyet karinesi gibi ilkeler düzenlenmiştir.

“Madde 7: Hiç kimse, kanunun belirlediği haller ve emrettiği şekiller dışında itham edilemez, tutulamaz ve tutuklanamaz. Keyfi emirlerin verilmesini isteyen, bu çeşit emirleri veren, yerine getiren ya da getirenlerin cezalandırılması gerekir. Ancak kanun gereğince çağrılan ya da yakalanan her yurttaş derhal itaat etmelidir; direnirse suçlu olur.

Madde 8: Kanun, ancak sıkı ve aşıkâr biçimde zorunlu olan cezalar koymalıdır. Bir kimse, ancak suçun islenmesinden önce kabul ve ilan edilmiş olan ve usulüne göre uygulanan bir kanun gereğince cezalandırılabilir.

*Madde 9: Herkes, suçlu olduğu açıklanıncaya kadar masum sayıldığından, tutuklanması gerekiyorsa, ele geçirilmesini sağlamak için zorunlu olmayan her türlü davranışı, kanun ağır biçimde cezalandırmalıdır.”*⁴⁹

Magna Carta ile yazılı belgelerde yer edinen ve tarihsel süreç içerisinde gittikçe artan hak ve özgürlükler mücadelesi, yirminci yüzyıla gelindiğinde altın çağına ulaşmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı esnasında yaşanan insan hakları ihlalleri, ulusal ve uluslararası alanlarda geniş bir yankı oluşturmıştır⁵⁰. “Doğal hukuk” anlayışında şekillenen insan hakları, tüm uluslar için ortak kurallar çerçevesinde ulusüstü bir alana

⁴⁷ Kalabalık, *İnsan*, 265-266; Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, 45; Doğan, *İnsan*, 70.

⁴⁸ Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu*, 263; Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, 45-46.

⁴⁹ Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1976), 452-453.

⁵⁰ Mehmet Akif Eteü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Mülkiyet Hakkına Bakışı* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2009), 195.

taşınarak güvence altına alınmıştır. Bu kapsamda “Dünyada barış ve güvenliği sağlamak” amacıyla 26 Haziran 1945’te Birleşmiş Milletler (BM) kurulmuştur⁵¹.

Adil yargılanma ilkesinin, ulusüstü ölçekte ilk olarak Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 10 Aralık 1948’de onayladığı İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde (İHEB) yer aldığı görülmektedir. Bu evrensel beyannamenin hukuki bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Ancak insan hakları konusunda standart kabul edilerek uluslararası ve anayasal metinlerde yer almıştır⁵². Beynamede yer alan adil yargılanma hakkına ilişkin maddelere⁵³ bakıldığında 10. maddede bağımsız ve tarafsız mahkeme önünde, tam bir eşitlikle adil ve aleni yargılanma hakkının düzenlendiği, 11. maddede savunma hakkı, masumiyet karinesi ile suç ve cezada kanunilik ilkelerinin düzenlendiği görülmektedir.

Avrupa ülkelerinin insan haklarının güvence altına alınması konusundaki tutumları, Amerikan coğrafyasında da görülmektedir. 30 Nisan 1948 yılında Bogota’da düzenlenen konferans ile 21 Amerikan devleti tarafından Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi kabul edilmiş ve Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirgesi yayınlanmıştır. Sözleşme’nin 8. maddesinde adil yargılanma ilkesine ilişkin kısaca şu ifadeler yer almaktadır⁵⁴: “Herkes, (...) bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, gerekli güvencelerle ve makul bir süre içinde yargılanma hakkına sahiptir; suçu kanuna göre kanıtlanmadığı sürece masum sayılma hakkına sahiptir. Yargılama sırasında herkes, tam eşitlikle, aşağıdaki asgari güvencelerden yararlanma hakkına sahiptir.” Yine 1969’da Amerikalılararası İnsan Hakları Sözleşmesi imzalanmıştır⁵⁵. 1978’de yürürlüğe giren bu

⁵¹ İlgili antlaşma için bkz. “Birleşmiş Milletler Antlaşması”, https://diabgm.adalet.gov.tr/arsiv/sozlesmeler/coktarafilisoz/bm/bm_01.pdf (E.T. 21.04.2023).

⁵² Mehmet Genç, *İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri-Ulusal ve Uluslararası Temel Mevzuat* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayını, 1997), 241.

⁵³ “Madde 10: Herkes, hakları ve yükümlülükleri ile hakkındaki bir suç isnadının karara bağlanmasında bağımsız ve tarafsız bir yargı yeri tarafından adil ve aleni olarak tam bir eşitlikle yargılanma hakkına sahiptir.

Madde 11: 1. Bir suç işlemekten sanık herkes, savunması için kendisine gerekli bütün tertibatın sağlanmış bulunduğu açık bir yargılama ile kanunen suçlu olduğu tespit edilmedikçe masum sayılır.

Madde 11: 2. Hiç kimse işlendikleri sırada milli veya milletlerarası hukuka göre suç teşkil etmeyen fiillerden veya ihmallerden ötürü mahkûm edilemez. Bunun gibi, suçun işlendiği sırada uygulanabilecek olan cezadan daha şiddetli bir ceza verilemez.” “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”, https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/trk.pdf (E.T. 21.04.2023).

⁵⁴ Metnin tamamı için bkz. “Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirgesi”, <https://www.humanrights-drugpolicy.org/guidelines/obligations-arising-from-human-rights-standards/right-to-a-fair-trial/> (E.T. 07.06.2023).

⁵⁵ Uğur Samancı, “Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin Denetim Organları ve Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Uygulanmasının Denetimi”, *DEÜ. Hukuk Fakültesi Dergisi* (Prof. Dr. Durmuş TEZCAN’a Armağan), 21/Özel Sayı (2019): 1800.

sözleşmede, insan hakları ihlallerini incelemek amacıyla “Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi ve Amerikan İnsan Hakları Komisyonu” olmak üzere iki denetim mekanizması öngörülmüştür⁵⁶.

Son olarak adil yargılanma ilkesine dair yirminci yüzyıla ait zikredilmesi gereken bir diğer belge Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi’dir. 1963 yılında bölgesel örgütlenme başlatan Afrika devletleri, Afrika Birliği Örgütü Şartı ile Afrika Birliği Örgütü’nü kurmuşlardır. Bu devletlerarasında, 27 Haziran 1981 yılında insan haklarını düzenleyen Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı imzalanmıştır. Sözleşme’nin 7. maddesinde adil yargılanma ilkesine dair “tarafsız yargılanma hakkı, masumiyet karinesi ve suç ve cezaların şahsiliği ilkesine” yer verilmiştir⁵⁷.

1.4. Adil Yargılama Hakkının İç Hukuk ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ndeki Yeri

1.4.1. İç Hukukta Adil Yargılanma Hakkının Düzenlenmesi ve Kapsamı

Türk Hukukunda “adil yargılanma hakkı”, 2001 Anayasa değişikliği⁵⁸ ile 1982 Anayasa’sının “*Hak arama hürriyeti*” kenar başlıklı 36. maddede düzenlenmiş olup, Anayasa’nın sistematigi dikkate alındığında adil yargılanma hakkı “temel haklar” arasında sayılmıştır⁵⁹.

Maddenin birinci fıkrası şu şekildedir; “Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir.” İlgili Anayasa değişikliği ile 36. maddeye “adil yargılanma” ibaresi eklenmiştir⁶⁰. Madde gerekçesi “Türkiye Cumhuriyeti’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerce de güvence altına alınmış olan adil yargılanma hakkı metne dâhil edilmektedir” şeklindedir. Bu düzenleme ile adil yargılanma hakkı, iç hukukta Sözleşme’nin ve AİHM’nin belirttiği ölçüde anayasal güvence altına alınmıştır.

⁵⁶ Gemalmaz, *İnsan*, 268.

⁵⁷ Metnin tamamı için bkz. “Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı”, <https://hukukbook.com/afrika-insan-ve-halklarin-haklari-sarti/> (E.T. 07.06.2023).

⁵⁸ 03.10.2001 tarih 4709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun m. 14. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011017m1.htm> (E.T. 07.06.2023).

⁵⁹ İncoğlu, *Adil*, 92.

⁶⁰ 36’ncı maddesinin birinci fıkrasının ilk şekli için bkz. Yunus Emre Yılmazoğlu, İsmail Emrah Perdecioğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli)* (Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2021), 208.

Böylelikle bireylerin adil yargılanma hakkına sahip olduğu ve devletin bu hakkı koruma yükümlülüğü vurgulanmıştır. Herkesin kanun önünde eşit olduğu ve hiçbir ayrımcılığa uğramadan herkesin adil bir şekilde yargılanacağı anayasal güvenceye kavuşmuştur.

1982 Anayasası'nda, adil yargılanma hakkının tanımı yapılmamıştır. Ancak hakkın AİHS ve AİHM'nin kararlarıyla belirlenen unsurlarına ve alt ilkelerine ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Bunlar şu şekildedir; hukuk devleti ilkesi (m.2), kanun önünde eşitlik ilkesi (m.10), hak arama hürriyeti (m.36)⁶¹, kanuni hâkim ilkesi (m.37), masumiyet karinesi (m.38), suçların ve cezaların kanuniliği ilkesi(m.38), savunma hakkı (m.38), mahkemelerin bağımsızlığı (m.138), hâkimlik teminatı (m.139), duruşmaların açık ve kararların gerekçeli olması (m.141), mahkemelerin kuruluşunun görev ve yetkileri, işleyişi ve yargılama usulleri kanunla düzenlenmesi (m.142). Adil yargılanma hakkının unsurlarına ve alt ilkelerine ilişkin bu düzenlemeler 2001 yılı öncesinde de anayasada mevcut olan düzenlemelerdir⁶². 2001 yılında 1982 Anayasa'sına eklenen düzenleme ile adil yargılanma hakkı, bu unsurları daha somut bir biçimde bir araya getirmiş ve hukuk devleti ilkesinin bir gereği olarak daha güçlü bir güvence altına alınmıştır.

1982 Anayasası'nın 36. maddesi, adil yargılanma hakkını, hak arama hürriyeti çerçevesinde ve “*yargısal başvuru*” ile sınırlı bir çerçevede ele alınmıştır. Siyasal ve idari başvurular bu kapsama alınmamış, Anayasa'nın farklı maddelerinde düzenlenmemiştir. İdarenin eylem ve işlemleri ile ilgili başvuru yolları, Anayasa'nın 125. maddesi çerçevesinde düzenlenmiş ve idarenin her türlü işlem ve eylemine karşı yargı yolunun açık olduğu belirtilmiştir. Siyasal başvuru yolları, Anayasa'nın 74. maddesi kapsamında “*dilekçe hakkı*” başlığı altında ifade edilmiş ve bireylerin, kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetlerini yetkili makamlara iletebilme hakkı güvence altına alınmıştır⁶³. 1982 Anayasası'nın 36. maddesindeki düzenleme ile yargısal başvurular, uyuşmazlığın niteliği bakımından ayırım yapılmaksızın adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirilmektedir⁶⁴. Bu bağlamda hem bireylerin temel hak ve özgürlüklerini

⁶¹ Yılmazoğlu, Perdecioğlu, *Gerekçeli*, 210.

⁶² İzzet Tercan, *Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararları Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2023), 31-21.

⁶³ Mesut Aydın, “Anayasa Mahkemesi Kararlarında Hak Arama Özgürlüğü”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61/3 (Şubat 2015): 34.

⁶⁴ Turgut Candan, *Açıklamalı İdari Yargılama Usulü Kanunu 5. Bası* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2012), 51.

korunması hem de hukuk devleti ilkesinin bir gereği olarak yargı mekanizmasının etkinliğini ve güvenilirliğini sağlanmaktadır.

Türk hukukunda uluslararası antlaşmalar, 1982 Anayasası'nın 90. maddesi⁶⁵ gereğince usulüne göre yürürlüğe konulmuş olan uluslararası antlaşmaları kanun hükmünde kabul etmiştir. Bu sebeple adil yargılanma hakkının düzenlenmiş olduğu temel uluslararası antlaşmalar olan AİHS ve MSHİUS, hakkının iç hukukta kaynakları arasında yer almaktadır. Ancak maddenin devamında “(...) Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.” şeklindeki düzenlemesi uluslararası antlaşmaların Türk hukukundaki hiyerarşik yeri açısından doktrinde tartışmalara⁶⁶ yol açmıştır. Döner'e göre, düzenleme ile kanunlar ile uluslararası antlaşmalar arasında astlık-üstlük ilişkisinin olmadığını ancak Anayasa'nın milletler arası hukuka atıfta bulunduğu 15, 16, 42 ve 92. maddelerinde düzenlenen konularda uluslararası antlaşmaları güvence altına alarak anayasal değer verdiğini, diğer konularda ise bu iki norm arasında öncelik-sonralık ilişkisi bulunmaktadır⁶⁷.

Anayasanın 148/3-4 maddesine göre

“Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır. Bireysel başvuruda, kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaz.”

İç hukukta adil yargılanma hakkı ile ilgili temel düzenlemelerden bir diğeri, ceza muhakemesinde suç ve kişi ayrımı olmaksızın ülkenin her yerinde uygulanan genel ve temel yasa olan 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) dur⁶⁸. Aşağıda ayrıntılı olarak belirtileceği üzere AİHS bağlamında adil yargılanma hakkının temel uygulama alanları “medeni hak ve yükümlülüklerle ilişkin uyuşmazlıklar” ile “cezai alanda kişiye

⁶⁵ Maddenin tam hali için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf> (E.T. 30.11.2023).

⁶⁶ Doktrindeki tartışmalar hakkında bkz. Döner, *İnsan Hakları*, 92-96.

⁶⁷ Döner, *Türk*, 372.

⁶⁸ Nur Centel, Hamide Zafer, *Ceza Muhakemesi Hukuku* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2021), 26.

isnat edilen suçlar”dır⁶⁹. Bu sebeple CMK’da yer alan düzenlemeler, doğrudan doğruya adil yargılanma hakkıyla ilişkilidir⁷⁰. Mahkemelerin kanunla kurulması zorunluluğu (m.3), hâkimin bağımsızlığı ve tarafsızlığını sağlamak amacıyla hâkimin reddi (m.24-29), hâkimin çekinmesi (m.30-32), bir suçun işlendiği zaman Cumhuriyet savcısının görevini düzenleyen 160. madde “adil yargılanma hakkı”nın açıkça belirtilmesi, duruşmaların aleniliği (m.182) bu düzenlemelere örnek olarak verilebilir. Yine ilgili kanunun “yargılamanın yenilenmesi” başlıklı 311. maddenin f bendinde yer alan düzenleme⁷¹ ile adil yargılanma hakkının ihlâl edildiği, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince, kişisel başvuru üzerine bir kararla tespit edilir ve bu karar kesinleşecek olursa, ilgili bu kararın kesinleştiği tarihten itibaren bir yıl içinde yargılanmanın yenilenmesi yoluna da başvurmaya hak kazanmaktadır.

İç hukukta yargı kararlarına bakıldığında da tanım yapılmadığı, hakkın unsurları ve alt ilkeleri çerçevesinde kararlar verilmektedir. Yargıtay ve Danıştay içtihatlarında adil yargılanma hakkı ile ilgili değerlendirme yaparken AİHS ve AİHM içtihatlarına atıf yapmaktadırlar. Örneğin Yargıtay vermiş olduğu bir kararda hakkın unsurlarını Anayasa m. 36 ve AİHS m. 6 kapsamında yorumlayarak, hakkın ceza hukukunda uygulanabilmesi için vasıtasızlık, aleniyet, sözlülük, duruşma yapılmasının zorunluğu, masumiyet karinesi gibi ilkeleri saymıştır⁷². Danıştay da 2019 tarihli bir kararında⁷³

“Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) bir yargılamanın adil olup olmadığını değerlendirirken, usule aykırılıkların yargılamanın ileri aşamalarında giderilip giderilmediğini incelemektedir. (AİHM, Mialhe/Fransa (No:2), B.No:18978/91, 26/9/1996, §§45-46) ‘Adillik’ şartının, 6. maddenin tüm diğer unsurlarından temel farkı, yargılamayı bir bütün olarak kapsamayı ve kişinin ‘adil’ yargılanıp yargılanmadığına ilişkin meseleyi sadece belirli bir hadise veya usul ihlali açısından değil tüm aşamalara ilişkin kümülatif bir

⁶⁹ Feyyaz Gölcüklü, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde ‘Adil Yargılanma’”, *AÜSBF Dergisi (İlhan Öztürk’a Armağan)*, 49/1 (1994): 201.

⁷⁰ İnceoğlu, *Adil*, 95.

⁷¹ Maddenin tam metni için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5271.pdf> (E.T. 30.11.2023).

⁷² Yarg. 6. CD, 23.05.2011, E. 2010/12917, K. 2011/7064, www.lexpera.com.tr (E.T. 09.08.2023); Benzer nitelikte kararlar Yarg. CDBK., 06.01.2024, E. 2023/31, K. 2024/1; Yarg. 4. CD., 25.12.2023, E. 2021/18620, K. 2023/26292 www.lexpera.com.tr (E.T. 09.02.2024).

⁷³ Danıştay Vergi Dava Daireleri (DVDD), 03.07.2019, E.2019/570, K.2019/467, https://www.danistay.gov.tr/upload/guncelkarar/03_10_2019_100111.pdf (E.T. 18.06.2023).

analizle ele almasıdır. Bunun bir sonucu olarak bir aşamadaki kusur sonraki bir aşamada telafi edilebilir.”

denilerek adil yargılanma hakkının kapsamını değerlendirirken AİHM’nin geniş yorumuna atıfta bulunmuştur. Diğer bir ifade ile maddede açıkça düzenlenmeyen unsurlar, AİHM tarafından yargılamanın tüm aşamalarına yönelik zımni unsurlar olarak dâhil edilmiştir⁷⁴.

1982 Anayasası’nda 12/9/2010 tarihinde yapılan halk oylamasıyla 5982 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu⁷⁵ kabul edilmiştir. Bu değişiklik ile temel hak ve hürriyetlerin korunmasında önemli bir adım atılmıştır. Herkese, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde (AİHS ya da Sözleşme) yer alan ve Anayasa’da sayılan temel hak ve özgürlüklerden birinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurma hakkı tanınmıştır (m.148/3,4,5). Böylelikle bireylerin adil yargılanma hakkının ihlal edildiği durumlarda ki bu ihlal bir kanunla olsa dahi, Anayasa Mahkemesi’ne başvuru yolu kabul edilmiştir. Bireysel başvurular sonucu Anayasa Mahkemesi (AYM), adil yargılanma hakkını yorumlarken tanım yapmaktan kaçınarak hakkın kapsamı konusunda AİHS’nde yer alan ilkeleri ve AİHM’nin içtihatlarını esas almıştır⁷⁶.

⁷⁴ AİHM içtihatları ile adil yargılanma hakkı kapsamına dâhil edilen ilkelerden bazıları şunlardır; mahkemeye başvurma hakkı, mahkeme önünde hak arama özgürlüğü, silahların eşitliği ve çelişkili yargılama ilkeleri, avukat ile temsil hakkı, tercümandan yararlanma hakkı, gerekçeli karar hakkı, delillere ilişkin diğer kurallar... Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 263; İnceoğlu, *İnsan*, 5; Kaşıkara, *Avrupa*, 8; Adem Çelik, *Adil Yargılanma Hakkı (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukuku)* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2007), 29; Mustafa Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku* (Ankara: Orion Kitabevi, 2012), 31; Yılmaz Aliefendioğlu, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Anayasal Açından Adil Yargılanma Hakkı”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 10 (1993): 359; Gölcüklü, “Adil Yargılanma”, 201; İnceoğlu, *Adil*, 10.

⁷⁵ Kanunun tam metni için bkzn. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100513-1.htm> (E.T.01.12.2024).

⁷⁶ İnceoğlu, *Adil*, 16; Anayasa Mahkemesi, 2. BL 19.12.2017, B. 2014/15208, <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/anayasa-mahkemesi/k-2014-15208-t-19-12-2017> (E.T. 13.06.2023); “Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin (Sözleşme) ortak koruma alanı dışında kalan bir hak ihlali iddiasını içeren başvurunun kabul edilebilir olduğuna karar verilmesi mümkün olmayıp (B. No: 2012/1049, 26/3/2013, § 18), Sözleşme metni ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarından ortaya çıkan ve adil yargılanma hakkının somut görünimleri olan alt ilke ve haklar, esasen Anayasa’nın 36. maddesinde yer verilen adil yargılanma hakkının da unsurlarıdır..” Kararın tam metni için bkzn. ‘Ali Koç Başvurusu, (B. No: 2013/3395)’ <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/3395> (E.T. 18.06.2023); Bağımsız ve tarafsız bir mahkemede yargılanma ilkesine yönelik “Bir mahkemenin tarafsız olup olmadığına karar verilirken ise, mevcut davanın koşullarında, objektif olarak hiçbir şüpheye mahal vermeksizin davanın hakimine yeterli güvencelerin sağlanıp sağlanmadığının belirlenmesi gerekmektedir.” AYM, K.T. 02.06.2020, B.N.2016/56443, par.24; AYM, K.T.23.03.2016, B.N.2013/7038, par.20, Yargılamada silahların eşitliği ilkesinin sağlanması ilkesine yönelik “Silahların eşitliği ilkesi, davanın taraflarının usûle ilişkin haklar bakımından aynı koşullara tabi tutulması, taraflardan birinin diğerine göre

1.4.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Adil Yargılanma Hakkı

1.4.2.1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Hukuksal Niteliği ve İç Hukuka Yansıması

İnsan haklarının tarihsel gelişim sürecine bakıldığında en fazla insan hakları ihlallerine sahne olan İkinci Dünya Savaşı bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. “Batıda” en temel insan hakkı olan yaşama hakkı bile bu döneme kadar her devletin kendi iç problemi olarak görülmüştür. Esasen Avrupa’da yapılan savaşın sonuçları insan hakları konusuna hassasiyeti artırmış, tekrar böyle yıkımların yaşanmaması için insan haklarının uluslararası düzeyde güvence altına alınmasında fikir birliği yaşanmıştır⁷⁷. İnsan hakları ihlalleri, ayrı ayrı devletlerin problemleri olarak değil, dünya uluslar topluluğunun haklarının ihlali olarak görülmeye başlanmıştır⁷⁸. Bu kapsamda insan haklarının korunması ve güvence altına alınmasına dair ulusüstü sözleşmeler oluşturulmuştur. Sözleşmeye taraf olan devletler böylelikle hukuki bir yükümlülük altına girmişlerdir⁷⁹. Bu sözleşmeler bugünkü anlamda hukuki olarak herhangi bir sözleşmeye taraf olmayan devletler için bile insan hakları ihlali konusunda caydırıcı etkiye sahiptir⁸⁰. Sözleşmelerin, dünya kamuoyu ve uluslararası ilişkilerdeki itibar etkisi bulunması sebebiyle taraf olmayan devletler üzerinde baskı unsuru olabilir. Örneğin ticari ve diplomatik ilişkiler gibi konularda insan hakları ihlalleri dikkate alınabilir.

İnsan haklarına dair gösterilen bu hassasiyetin adımlarından biri Avrupa kıtasındaki ülkeler arasında gerçekleşmiştir. Avrupa ülkeleri arasında savaş sona erdirmek ve bu ülkeler arasında birlik ve bütünleşme sağlamak amacıyla 1949’da Avrupa Konseyi oluşturulmuştur⁸¹. Kuruluşun amacı, “Avrupa Konseyi’nin amacı, ortak

daha zayıf bir duruma düşürülmeksizin, iddia ve savunmalarını makul bir şekilde mahkeme önünde dile getirme fırsatına sahip olması anlamına gelir.” AYM, K.T. 08.01.2020, B.N.2015/6802, par.39, (E.T. 13.06.2023); Esra Bahar, “Türkiye Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında ‘Adil Yargılanma Hakkı’”, *Adalet Dergisi*, 68 (Haziran 2022): 269-272.

⁷⁷ Mehmet Yüksel, “Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türk Hukuk Düzenindeki Yeri”, *Türkiye Noterler Birliği Dergisi*, 108 (2000). 19.

⁷⁸ Mustafa Koçak, *Batı’da ve Türkiye’de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006), 141.

⁷⁹ Ertü, *Mülkiyet*, 196.

⁸⁰ Münci Kapani, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları* (Ankara: Bilgi Yayınları, 1991), 94-96; Ebru Karaman, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarının Yerine Getirilmemesinden Doğan Sorumluluk”, *Journal of Istanbul University Law Faculty* 72/1 (June 2014): 413.

⁸¹ Kutluhan Bozkurt, “Avrupa Topluluğunun-Birliğinin Oluşum ve Gelişim Sürecinde Hukuk Eksenini”, *Hukuk ve Adalet Dergisi*, 1/3 (2004): 7-8; Sabahattin Nal, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukukunda Azınlık Hakları* (Ankara: Nobel Yayın, 2010), 42.

mirasları olan ölkü ve ilkeleri korumak ve gerçekleştirmek ve ekonomik ve sosyal ilerlemelerini kolaylaştırmak üzere üyeleri arasında daha güçlü bir birliğe ulaşmak” olarak belirtilmiştir⁸². Türkiye de 13 Nisan 1950’de Avrupa Konseyi’ne katılmıştır. Avrupa Konseyi’nin ilk icraatı ise yaşadığı maddi ve manevi kayıpların etkisiyle insan hakları konusunda girişimde bulunmak olmuştur. Konsey Statüsü’nün 3. maddesinde yer alan “Avrupa Konseyi’nin her üyesi, hukukun üstünlüğü ilkesiyle yargı yetkisi içindeki herkesin insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanması ilkesini kabul eder ve 1. Bölümde belirlenen Konsey amacının gerçekleşmesinde içten ve etkin bir biçimde işbirliği yapmayı üstlenir.”⁸³ İfadesiyle üyelerine verilen yükümlülük, açıkça insan hakları konusunda çalışmalara yönlendirmiştir. Bu doğrultuda Avrupa Konseyi tarafından 4 Kasım 1950’de Roma’da⁸⁴ tam adı “İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması İçin Avrupa Sözleşmesi (The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms)” olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, uluslararası bir sözleşme olarak kabul edilmiştir. İtalya başta olmak üzere Fransa, Birleşik Krallık ve Kuzey İrlanda, Almanya (Saar Hükümeti de dâhil), Belçika, İzlanda, Danimarka, İrlanda Cumhuriyeti, Lüksemburg, Norveç, Hollanda tarafından imzalanan Sözleşme, 3 Eylül 1953’de yürürlüğe girmiştir⁸⁵. Türkiye ise 18 Mayıs 1954 tarihinde bu Sözleşme’yi onaylamıştır⁸⁶.

İHEB, özgürlük, eşitlik gibi kavramlarda AİHS’nin oluşturulmasında referans kaynağı olmuştur. Ancak AİHS, “*adil yargılanma, özel ve aile hayatına saygı, evlenme, etkili başvuru, mülkiyet, eğitim*” gibi hakların hukuki değer kazanmasını sağlamıştır. AİHS’yi imzalayan devletler, bu Sözleşme’ye taraf olarak, belirli hakları yasal bir sorumluluk çerçevesinde sağlamayı taahhüt ederler. Dolayısıyla, Sözleşme çerçevesinde güvence altına alınan haklar, devletlerin iç hukukunda da uygulanabilir hale gelir. Bununla birlikte hakların ihlali durumunda, başvuru mahkeme ve organlar (özellikle

⁸² Metnin tamamı için bkz. https://inhak.adalet.gov.tr/resimler/dokuman/2712020093815001_tur.pdf (E.T. 01.07.2023).

⁸³ Metnin tamamı için bkz. https://inhak.adalet.gov.tr/resimler/dokuman/2712020093815001_tur.pdf (E.T. 01.07.2023).

⁸⁴ Sözleşme, Roma’da imzalandığı için bazı kaynaklarda “Roma Antlaşması” olarak da geçmektedir. Bknz. Ahmet Mumcu, Elif Küzeci, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2015), 117; Gözübüyük, Gölçüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 10; Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu*, 290.

⁸⁵ Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu*, 290.

⁸⁶ R.G. 19 Mart 1954, S. 8662; Düstur, III. Tertip, C. 35, s. 1567.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi) aracılığıyla hukuki yaptırımlar ve tazminatlar uygulanarak uluslararası hukukta da korunma sağlar. Yine düşünce, inanç, toplantı ve dernek kurma gibi özgürlükler güvence altına alınmış, çağdaş demokrasilere aykırı haller yasaklanmıştır⁸⁷. Sözleşmede, insan hakları “*taçtaki mücevher*” olarak adlandırarak insan haklarına büyük önem verildiği gösterilmiştir⁸⁸. Sözleşmede düzenlenen hak ve hürriyetlerin birçoğu, üye milletlerin tarihi tecrübelerinden doğması ve benzer şekilde çözülmesinden dolayı Sözleşme, Avrupa milletleri için “*Avrupa Ortak Hukuk Mirası*” ve dolayısıyla ortak bir “*İnsan Hakları Anayasası*” olarak da kabul edilmektedir⁸⁹. Günümüzde de 1950’de imzalanan Sözleşme üzerinde ortak uzlaşının devam ettiği görülmektedir. Sözleşme, iklim değişikliği, çevre hakkı, basın özgürlükleri gibi değişen insan hakları konularına dair düzenlemelerle (ek protokollerle) dinamiğini korumakta ve modern zamana hitap eden bir belge niteliğini taşımaktadır⁹⁰.

AİHS’nin aktif bir şekilde uygulanmasının sağlanması maksadıyla 1954 yılında Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (AİHK) ve akabinde 1959 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kurulmuştur. Bu kuruluşlar ile aynı zamanda AİHS’de yer alan hakların korunması için etkili bir denetim sistemi oluşturmak amaçlanmıştır⁹¹. Bu kuruluşlar, AİHS’yi diğer sözleşmelerden farklı kılmaktadır. Hak ihlali yaşayan bireye tanınan AİHM’ye başvurabilme hakkı, bireyi, devletler tarafından gerçekleştirilen müdahaleler karşısında korurken aynı zamanda hukukun öznesi haline getirmektedir⁹². Bireysel başvuru hakkı, AİHS’nin “bel kemiği” olarak da nitelendirilmektedir⁹³. Bireysel başvuru hakkı, sadece birey için geçerli değildir. İnsan haklarının ihlal edildiğini düşünen devletler, bu ihlali gerçekleştiren üye devletlere karşı bireysel başvuru hakkına sahiptir. Devlet başvurusu olarak adlandırılan bu yol ile Sözleşme’ye taraf olan devletler, birbirini

⁸⁷ Muhammed Taha Büyüktavşan, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 15. maddesi Uyarınca Taraf Devletlerin Sözleşme’den Kaynaklanan Yükümlülüklerinin Azaltılması (Derogasyon)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 13.

⁸⁸ Namık Kemal Ergani, “Avrupa Konseyi ve İnsan Hakları”, *Danıştay Dergisi*, 106/33 (2003): 59.

⁸⁹ Sözleşmeyi Anayasa olarak değerlendiren diğer görüşler için bkz: Yılmaz Aliefendioğlu, “Avrupa İnsan Hakları Anayasasına Doğru”, *Amme İdaresi Dergisi*, 24/2 (1991): 191; A. Suat Bilge, “İnsan Hakları ve Türkiye”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2 (1989): 310; İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri* (İstanbul: Legal Yayınevi, 2012), 283.

⁹⁰ Büyüktavşan, *Avrupa*, 14.

⁹¹ Döner, *İnsan*, 134.

⁹² Etgü, *Mülkiyet*, 199; Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 13-14.

⁹³ Martyn Bond, *The Council of Europe and Human Rights, An Introduction to the European Convention on Human Rights*, (Strazburg: Council of Europes, 2018), 7; Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 14.

denetleme yükümlülüğü altına girmiştir⁹⁴. AİHS’de bireylere tanınan uluslararası hukukta hak sahibi olma imkânı, aynı zamanda yabancılara da tanınmaktadır⁹⁵.

AİHS’yi farklı kılan bir diğer özellik üyelerine, iç hukuklarında yükümlülük getirmesidir. Sözleşmede yer alan “üyelerin, demokrasilerin temelindeki bireysel özgürlük, siyasal özgürlük ve hukuk düzeni ilkelerinin gerçek kaynağını oluşturan manevi ve ahlaki değerlere derin bağlılıkları” ifadesi gereği, taraf ülkeler Sözleşme’ye aykırı davranmamaktadır. Bu anlamda Sözleşme üyelerine sadece uluslararası düzeyde değil, kendi iç hukuklarında da pozitif sorumluluk yüklemektedir⁹⁶. Taraf devletler, sözleşmede yer alan hak ve özgürlükleri egemenlikleri altında bulunan herkese tanımayı kabul ettikleri için, ulusal hukuk düzenlerinin Sözleşme ile uyumlu olması amaçlanmıştır⁹⁷. Yani Sözleşme’nin, “üye devletlerin başta kendi vatandaşları olmak üzere yargılama yetkisindeki herkesin başlıca medeni ve siyasal haklarını korumayı taahhüt ettiği uluslararası bir belge” olduğunu söylemek mümkündür⁹⁸. Buna göre “İnsan hakları, üye ülkelerin hukuk sistemlerinin içinde yer aldıkları ortamdır. Her ülkenin hukuk düzeninin dayanağı insan haklarıdır”⁹⁹. Yine Sözleşme’nin kabul edilebilirlik koşullarını düzenleyen 35. maddesi, “Mahkeme’ye ancak, uluslararası hukukun genel olarak kabul edilen ilkeleri uyarınca iç hukuk yollarının tüketilmesinden sonra ve iç hukuktaki kesin karar tarihinden itibaren dört aylık bir süre içinde başvurulabilir.” şeklindedir¹⁰⁰. Buna göre Sözleşme’nin uygulanmasında ikincilik (subsidiarity) ilkesi esas kabul edilmiştir. Sözleşme’nin 35. madde ile de iç hukuk işleyişinde taraf devletlere yükümlülük getirdiği anlaşılmaktadır.

AİHS ve Türkiye arasındaki ilişkiye değinilecek olursa Türkiye 21 Nisan 1987’de İnsan Hakları Komisyonu’na bireysel başvuru hakkını, 27 Eylül 1989’da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin zorunlu yargı yetkisini kabul etmiştir. AİHS, Türk hukuku açısından milletlerarası bir antlaşmadır. 1982 Anayasası’nın uluslararası antlaşmaları düzenleyen 90. maddesinin “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası antlaşmalar

⁹⁴ Bond, *The Council*, 8; Kalabalık, *İnsan*, 217; Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 21.

⁹⁵ Kalabalık, *İnsan*, 217; Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 16; Döner, *İnsan*, 83-84.

⁹⁶ Akıllıoğlu, *İnsan*, 159; Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 24.

⁹⁷ Edip Çelik, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Türk Hukukundaki Yeri ve Uygulaması”, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi Lutfi Duran’a Armağan*, 1/9 (1988): 51.

⁹⁸ Bond, *The Council*, 5-13.

⁹⁹ Akıllıoğlu, *İnsan*, 221.

¹⁰⁰

Metnin

tamamı

için

bknz.

<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2023/11/08/AIHS.pdf> (E.T. 01.07.2023).

kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz.” hükmü gereğince AİHS’nin iç hukuk kuralı olarak uygulanması gerekmektedir¹⁰¹. 2004 yılında Anayasanın 90. maddesinin beşinci fıkrasına eklenen hüküm ile milletlerarası anlaşmaların temel hak ve özgürlüklere ilişkin olanlar ve olmayanlar şeklinde ikili bir ayırım yapılmıştır. Buna göre “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır.” Bu hüküm ile milletlerarası antlaşmalar Türkiye’nin iç hukuku açısından güçlendirilmiştir. Böylelikle AİHS ile kanunların çatışması halinde Sözleşme hükümlerinin uygulanacağı açıkça belirtilmiştir¹⁰². Bunlar dışındaki antlaşmalar ile kanunların çatışması durumunda sonraki kanun (lex posterior derogat priori) kuralı uygulama alanı bulacaktır¹⁰³.

1.4.2.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde Adil Yargılanma Hakkının Düzenlenmesi ve Kapsamı

Adil yargılanma hakkı, AİHS’nin 6. maddesinde düzenlenmiş olup, Sözleşme’nin en ayrıntılı maddelerinden biridir. Hakkın tüm unsurları ve hak kapsamında değerlendirilen birçok ilke, maddede açıkça düzenlenmemiş olup, Avrupa İnsan Hakları Mahkeme’sinin (AİHM) içtihatlarında, hakkı geniş yorumlaması sonucunda ortaya çıkmıştır¹⁰⁴.

Maddenin birinci fıkrasında adil yargılanma hakkının hangi uyuşmazlıklarda uygulanacağına dair ifadeler yer almaktadır. Buna göre adil yargılanma hakkı, özel hukuk ve ceza hukuku alanındaki uyuşmazlıklarda uygulanacağı madde metninde belirtilmiştir. Bu fıkra da adil yargılanma hakkına ilişkin unsurlar, yargı merci ve yargılama usulü açısından ayrıma tabi tutularak belirtilmiştir. Uyuşmazlık esası hakkında karar verecek hâkimin/mahkemenin kanunla kurulmuş olması gereklidir. Hâkimin/mahkemenin teşkilat yapılanmasının, görev ve yetkilerinin kanunla açıkça belirlenmelidir. Yine yargı merci açısından hâkimin/mahkemenin bağımsız ve tarafsız olması gerektiği vurgulanmıştır. Yargılama usul kuralları açısından aleni, makul sürede ve hakkaniyet uygun yargılanma

¹⁰¹ Döner, *Türk*, 372; Etgü, *Mülkiyet*, 199.

¹⁰² Yavuz Sabuncu, *Anayasaya Giriş* (Ankara, İmaj Yayınları, 2007), 73.

¹⁰³ Özbudun, *Türk*, 230; Döner, *İnsan*, 95.

¹⁰⁴ Gölcüklü, “Adil Yargılanma”, 200; İncoğlu, *İnsan*, 4-5.

ilkeleri hüküm altına alınmıştır. Hak arama özgürlüğü, silahların eşitliği, gerekçeli karar gibi unsurlar ise maddede düzenlenmemiştir. Bu unsurlar AİHM tarafından zımni unsurlar olarak mahkeme içtihatlarıyla dâhil edilmiştir¹⁰⁵.

Maddenin ikinci fıkrasında masumiyet karinesi düzenlenmiştir. Üçüncü fıkrası ise suç isnadında bulunulan kişinin haklarına ve ceza muhakemesinde uyulması gereken asgari kurallara ilişkindir. Bu fıkra kapsamındaki haklar, genel kuralların doğal bir sonucu veya uzantısı niteliğindedir. Fıkranın Türkçe metninde “*asgari kurallar*” ifadesi yer almaktadır. “*Asgari*” ifadesinden, hakkında suç isnadı bulunulan kişinin haklarının sadece madde metninde yer alan haklar ile sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca fıkroda “*bir suç ile itham edilen herkes*” için düzenleme yapılmış olsa da bu haklar, somut olayın özelliğine göre medeni nitelikteki uyuşmazlıklara da uygulanabilmektedir¹⁰⁶.

AİHS’nin 13. maddesinde¹⁰⁷, Sözleşme kapsamında yer alan hakların ihlal edilmesi durumunda hukuki yola başvurma hakkını içeren “*etkili başvurma hakkı*” düzenlenmiştir. 13. madde, adil yargılanma hakkının bir uzantısı olarak nitelendirilebilir. Ancak “*etkili başvurma hakkı*” ile “*adil yargılanma hakkı*” arasında farklar bulunmaktadır. İlk olarak, adil yargılanma hakkına ilişkin düzenlemede korunacak haklar konusunda bir sınırlandırma söz konusu değil iken, etkili başvurma hakkında korunmanın sadece Sözleşme’den kaynaklanan haklar ve özgürlükler için geçerli olduğu düzenlenmiştir. İkinci olarak, 13. madde başvuru merci olarak yargı yerleri dışındaki mercileri de içermektedir. Buna karşılık 6. madde kapsamında koruma, yargı mercileri tarafından verilen kararlara yöneliktir.

AİHS’ye Ek 7 Numaralı Protokol¹⁰⁸ ile adil yargılanma hakkına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bunlar; cezai konularda iki dereceli yargılanma hakkı (m.2),

¹⁰⁵ Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 263; İnceoğlu, *İnsan*, 5; Kaşıkara, *Avrupa*, 8; Çelik, *Adil*, 29; Erdoğan, *İnsan Hakları*, 31; Yılmaz Aliefendioğlu, “Anayasal Açıdan”, 359; Gölcüklü, “Adil Yargılanma”, 201; İnceoğlu *Adil*, 10.

¹⁰⁶ Gölcüklü, “Adil Yargılanma”, 201.

¹⁰⁷ “Bu Sözleşme’de tanınmış olan hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkes, söz konusu ihlal resmi bir hizmetin ifası için davranan kişiler tarafından gerçekleştirilmiş olsa dahi, ulusal bir merci önünde etkili bir yola başvurma hakkına sahiptir.” https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (E.T. 06.05.2023).

¹⁰⁸ Ek 7 Numaralı Protokol metni için bkz. https://www.nvi.gov.tr/kurumlar/nvi.gov.tr/mevzuat/nufusmevzuat/milletlerarasi/DigerSozlesmeler/insan_haklari_temel_ozgurluklerin_korunmasi_ek_7_numarali_protokol.pdf (E.T. 06.06.2023).

adli hata halinde tazminat (m.3), aynı suçtan iki kez yargılanmama ve cezalandırılmama hakkı (m.4). Bu düzenlemeler ile adil yargılanma hakkı genişletilmiştir.

Sonuç olarak, adil yargılanma hakkı, kanunla kurulmuş bağımsız ve tarafsız mahkemelerde makul sürede aleni/açık ve doğru yargılama, masumiyet karinesi ve savunma hakkı gibi AİHS’de açıkça düzenlenen unsurları ihtiva etmektedir. AİHM içtihatları doğrultusunda yargılama sürecini, yargılama yerlerini ön plana çıkararak dava hakkı silahların eşitliği, yüzyüzelik gibi unsurlar ile kişilerin haklarını güvence altına alınmasını sağlamıştır¹⁰⁹.

1.5. Adil Yargılanma Hakkının Uygulama Alanı

Sözleşme’nin 6. maddesinin birinci fıkrasına bakıldığında adil yargılanma hakkının “medeni hak ve yükümlülüklerle ilişkin uyuşmazlıklar” ile “*cezai alanda kişiye isnat edilen suçlar*” için uygulanacağı düzenlenerek, hakkın uygulama alanı kısmen sınırlandırılmıştır¹¹⁰. Lafzi yorumdan hareketle hak, idari uyuşmazlıklar ve disiplin hukukundan kaynaklanan uyuşmazlıklarda uygulanmayacaktır. Ancak AİHM’nin genişletici ve özerk yorumu ile bu uyuşmazlık türlerinde de 6. maddenin uygulanması söz konusu olabilmektedir¹¹¹. AİHM, Sözleşme’de düzenlenen kavramları yorumlarken, her somut olayın özelliklerine göre yorumlama yapmış, genel ve soyut bir tanım vermekten kaçınmıştır. Özellikle üye devletlerarasında uygulama eşitliği sağlamak adına genişletici yorum yaparak, kavramlara “*Avrupa anlamı (Avrupa yorumu)*” vermiştir¹¹².

Medeni hak ve yükümlülüklerle ilgili uyuşmazlıklarda adil yargılanma hakkının uygulanabilmesi için öncelikle bir “*hak*” veya “*yükümlülük*” olması gerekmektedir¹¹³. Bu hak/yükümlülük iç hukukta tanınmış ve medeni nitelikte olmalıdır¹¹⁴. Özel hukuka ilişkin uyuşmazlıkların madde kapsamında değerlendirilmesi hususunda tereddüt yoktur.

¹⁰⁹ Gölcüklü, “Adil Yargılanma”, 201-220.

¹¹⁰ Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 238; Dovydas Vitkauskas, Grigoriy Dikov, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Adil Yargılanma Hakkının Korunması, Avrupa Konseyi İnsan Hakları El Kitapları*, çev. Serkan Cengiz (Strazburg: Avrupa Konseyi, 2012), 11.

¹¹¹ Akıllıoğlu, *İnsan*, 221-222; Örneğin Ringeisen /Avusturya kararında, tapu satış sözleşmesinin onaylanması ilgili komisyon tarafından reddedilmiştir. Red kararı, idari bir işlem olmasına rağmen, AİHM, bu işlemin özel hukuk ilişkilerini etkilediği için 6. madde kapsamında değerlendirileceğine karar vermiştir. <https://anayasa.gov.tr/media/3600/aihmkararlarindanornekler.pdf> (E.T. 10.09.2023).

¹¹² Mustafa Okşar, “Doğal Yargıç İlkesi Açısından Askeri Yargıda Mahkemelerin Kuruluşu” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), 7.

¹¹³ Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 246.

¹¹⁴ İnceoğlu, *Adil*, 12 vd; Vitkauskas ve Dikov, *Avrupa*, 11-12.

Özel hukuk alanına giren ticari uyuşmazlıklar¹¹⁵, aile hukukundan doğan uyuşmazlıklar¹¹⁶, haksız fiilden doğan tazminat davaları¹¹⁷ bu kapsamdadır. Buradaki sorun kamu hukukundan doğan hak veya yükümlülüklerle ilişkin uyuşmazlıkların madde kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğidir¹¹⁸. Bu hususun tespitinde AİHM kararları önem arz etmektedir.

AİHM tarafından önceleri madde kapsamında değerlendirilmeyen haklar, sonraki yıllarda Avrupa yorumunun da etkisi ile Sözleşme kapsamında değerlendirilmiştir. AİHM, önüne gelen uyuşmazlıklarda, Mahkeme, “*otonom kavramlar doktrini*”¹¹⁹ çerçevesinde uyuşmazlığın çözümünde görevli olan organın niteliğini dikkate almamaktadır. Diğer bir ifade ile hangi mevzuatın uygulandığı¹²⁰ veya uyuşmazlığın hangi mercide (adli mahkeme, idari mahkeme veya idari bir organ) görüldüğünün önemi yoktur¹²¹. Zira bir ülkenin iç hukukunda özel nitelikteki bir hak, başka bir ülkenin iç hukukunda kamu hukuku niteliğinde olabilir. Mahkeme, uyuşmazlık konusu hakkın içeriğini, niteliğini, konusunu ve hukuki sonuçları dikkate alınarak, hakkın özel veya kamu niteliğini tespit etmeye çalışmaktadır¹²².

¹¹⁵ “Barthold Kararı/Almanya, 25.03.1985” kararı için bkz. https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlarindanornekler.pdf (E.T. 12.06.2023).

¹¹⁶ “Rasmussen Kararı/Danimarka, 28.11.1984”, kararı için bkz. https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlarindanornekler.pdf (E.T. 12.06.2023).

¹¹⁷ “Golder Kararı/Birleşik Krallık, 21.02.1975”, kararı için bkz. https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlarindanornekler.pdf (E.T. 12.06.2023).

¹¹⁸ Kerem Altıparmak, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 6. maddesinin Uygulama Alanı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 53/1-4 (1998): 5-6.

¹¹⁹ Abdurrahman Eren, “Hukuki Yorum Yöntemleri Açısından Bireysel Başvuru Kararlarının Anayasanın Yorumuna Etkileri”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 33 (2016): 263.

¹²⁰ “Köning Kararı/Almanya, 28.06.1978”, “*medeni hak ve yükümlülükler kavramı sadece davalı Devlet’in iç hukukuyla bağlantılı olarak yorumlanamaz [...] Mahkeme, “medeni hak ve yükümlülükler” kavramının özerk bir kavram olduğu sonucuna varmakla birlikte, ilgili Devlet’in mevzuatının bu bağlamda önem taşımadığını da düşünmemektedir. Bir hakkın Sözleşme kapsamındaki anlamıyla medeni olarak algılanıp algılanmayacağı, ilgili Devlet’in iç hukukundaki yasal sınıflandırılmasına değil, maddi içeriğine ve ilgili hakkın etkilerine dayanılarak kararlaştırılmalıdır.*”, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlarindanornekler.pdf (E.T. 12.06.2023).

¹²¹ Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 269; İncoğlu, *Adil*, 21.

¹²² Okşar, “Doğal”, 8; “Baraona/Portekiz, 08.07.1987”, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlarindanornekler.pdf (E.T. 14.06.2023); Refah Partisi-Türkiye 03.10.2000 (Kabul edilebilirlik kararı) “ AİHM, Anayasa Mahkemesi önünde partinin kapatılmasına ilişkin dava görülürken 6. maddeye uyulmadığı iddiasını, siyasi hakların medeni hak olmadığı gerekçesiyle reddetmiştir”

İdari yargı, 6. maddenin kapsamında düzenlenmemiştir. Sözleşme ile idari uyuşmazlıklar kapsam dışı bırakılmıştır¹²³. Ancak bu durum idari yargı uyuşmazlıklarında adil yargılanma hakkının uygulanmayacağı anlamına gelmemektedir¹²⁴. Yukarıda da belirtildiği gibi AİHM'nin genişletici ve özerk yorumu önemlidir. Zira idare hukukundan kaynaklanan bir uyuşmazlığın sonucu özel hukuk kapsamında bir hak kaybına neden olabilir¹²⁵. Vergi hukukuna ilişkin uyuşmazlıklar da 6. madde kapsamında düzenlenmemiştir. Ancak AİHM, somut olayın özelliğine göre vergi uyuşmazlıklardan doğan talepleri 6.madde kapsamında değerlendirilmiştir¹²⁶.

Adil yargılanma alanının diğer bir uygulama alanını, maddede “suç isnadı” kavramı ile belirtilen ceza hukuku uyuşmazlıkları oluşturmaktadır. Kişiler hakkında suç isnadı ile birlikte kişilerin adil yargılanma hakkından yararlanması söz konusu olacaktır. “Suç isnadı” kavramı da AİHM'nin geniş ve özerk yorumu ile şekillenen kavramlardan biridir¹²⁷. Madde kapsamında değerlendirmeye alınması için suç isnadının içeriği önemlidir¹²⁸. Suç isnadı bulunup bulunmadığının tespit edilebilmesi için, AİHM üç ölçüt belirlemiştir¹²⁹. Bunlardan ilki, kişinin iç hukuk kuralları karşısındaki durumuna bakılması gerekliliğidir¹³⁰. İç hukukta suç olarak düzenlenmiş olan bir eylem AİHM tarafından da madde kapsamında değerlendirilmektedir. Bu durumda diğer iki ölçüte

¹²³ Ayhan Döner, “Anayasanın 90. Maddesi Karşısında Uyarma ve Kınama Cezalarını Yeniden Düşünmek”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI/1-2 (2007): 156.

¹²⁴ Akıllıoğlu, *İnsan*, 221; Döner, “Uyarma ve Kınama”, 156.

¹²⁵ Akıllıoğlu, *İnsan*, 222.

¹²⁶ “National&Provincial Building Society/Birleşik Krallık, 23.10.1997”, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlarindanornekler.pdf (E.T. 16.06.2023).

¹²⁷ Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 27; Okşar, “Doğal”, 8.

¹²⁸ Okşar, “Doğal”, 8-9.

¹²⁹ “Daha önceki içtihadında Mahkeme, bir kişiye 6. madde bağlamında ‘cezai alanda bir suçlama yöneltilip yöneltilmediğini’ kararlaştırırken göz önünde bulundurulması gereken üç kıstas tespit etmiştir. Bunlar, ulusal hukuk kapsamında suçun hangi sınıflandırmaya girdiği, suçun niteliği ve ilgili kişinin çarptırılabilir riski olan cezanın niteliği ve ağırlık derecesidir. J.B./İsviçre, 03.05.2001”, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlarindanornekler.pdf (E.T. 16.06.2023).

¹³⁰ “Bir bireyin ‘medenî’ hakkına dönük tahribat bazen cezai bir suç niteliğini taşır. Bir ‘suç isnadı’ (criminal charge/accusation en matière pénale) bulunup bulunmadığının saptanabilmesi için, diğer hususların yanı sıra, sanığın yürürlükteki iç hukuk kuralları karşısındaki durumunu AİHS’in 6. maddesinin amacı ışığında incelemek gerekir. İsviçre Federal Ceza Yasası tarafından tanımlanmış cezalandırılabilir suçlar arasında hakaret de vardır...”, “Minelli/İsviçre, 25.03.1983” https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlarindanornekler.pdf (E.T.16.06.2023).

bakılmasına gerek yoktur. Ancak eylem iç hukukta suç olarak düzenlenmemiş ise suç isnadı bakımından diğer ölçütler dikkate alınacaktır¹³¹.

İkinci ölçüt suçun ve suç isnadında bulunulan kişinin niteliğidir. İlgili eylemin, Sözleşme’ye taraf olan devletlerin genelinde nasıl değerlendirildiği önemlidir¹³². Eylemin ceza hukukunda düzenlenen suçlarla ve eyleme uygulanacak olan usul kurallarının ceza usul kuralları ile örtüşüp örtüşmediği dikkate alınmaktadır¹³³. Yine eyleme uygulanacak yaptırımın sadece belli bir meslek grubu veya sosyal sınıfa uygulanacak olması ya da herkes için geçerli ve bağlayıcı olması önemlidir. Çünkü belli bir meslek grubuna yönelik kuralların ihlal edilmesi, disiplin hukukunu ilgilendireceği için böyle bir uyumsuzluk madde kapsamı dışında kalabilecektir¹³⁴. Örneğin kamu hizmetinde görev alan bir kamu görevlisinin görevine son verilmesi sonucunda kamu görevlerine iade için açılan davalar önceleri AİHM tarafından 6. madde kapsamı dışında değerlendirilmişti¹³⁵. Ancak 2007 ve sonraki yıllarda ise kamu görevinden çıkarmanın özel hayatı da etkilemesi sebebiyle “*medeni*” nitelikte davalar olarak değerlendirilmektedir¹³⁶.

Üçüncü ölçüt ise cezanın niteliği ve şiddetidir. AİHM, verilen cezanın ilgili mevzuattaki üst sınırını¹³⁷ gözeterek, özgürlüğü bağlayıcı cezalarda önemli bir zararın (süre, infaz usulü vb. açısından) doğup doğmamasına dikkat etmektedir. Eğer böyle bir zarar söz konusu değilse madde kapsamında değerlendirmemektedir¹³⁸.

1.6. Adil Yargılanma Hakkının Unsurları

Adil yargılanma hakkı, insanların haklarını savunma mücadelesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Hak arama özgürlüğü, hakları ihlal edilen insanların, bu ihlallerin

¹³¹ İncoğlu, Adil, 85; Altıparmak, “Avrupa”, 25.

¹³² “Söz konusu eylemin Avrupa Konseyi’ne üye diğer devletlerin büyük çoğunluğunda nasıl sınıflandırıldığı (ortak payda yaklaşımı). Öztürk/Almanya, 21.02.1984.”, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlarindanornekler.pdf (E.T. 16.06.2023).

¹³³ “Benham v. Birleşik Krallık, 08.02.1995”, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlarindanornekler.pdf (E.T. 16.06.2023).

¹³⁴ Altıparmak, “Avrupa”, 28; “Yasanın belirli bir grup veya sınıftaki (askerler, mahpuslar, hastabakıcılar vesaire) insanlar tarafından suç işlenmesini önlemeyi amaçladığı durumlarda, suçun disiplin mevzuatı ve dolayısıyla da 6. madde kapsamının dışında olarak algılanması kuvvetle muhtemeldir (Demicoli/Malta, para.33.”, Vitkauskas ve Dikov, Avrupa, 18.

¹³⁵ “Pellegrin/Fransa, 08.12.1999”, Vitkauskas, Dikov, Avrupa, 16.

¹³⁶ “Olujic/Hırvatistan, 05.02.2009”, Vitkauskas, Dikov, Avrupa, 16,

¹³⁷ Vitkauskas, Dikov, Avrupa, 22.

¹³⁸ “Hafif gözaltı (özgürlükten yoksun bırakma içermeyen) veya bir askeri disiplin yargılamasında iki günlük gözaltı (Engel/Hollanda).”, Vitkauskas ve Dikov, Avrupa, 21; İncoğlu, Adil, 95.

giderilmesini talep etme hakkı olarak tanımlanabilir¹³⁹. “Doğal yaşam hali” olarak kabul edilen dönemden, toplum haline geçilmesindeki en önemli etkenlerden birisi hak arama özgürlüğüdür. Doğal yaşam halinde, hak ihlalleri insanlar tarafından gideriliyordu. “İhkak-ı hak” prensibi geçerliydi¹⁴⁰. Kendi davalarında “hem davacı hem de yargıç” konumunda olan insanlar, öfke, kin ve nefret gibi duyguların etkisi ile adil kararlar veremiyordu. Bu durum da doğal yaşamda kargaşaya sebebiyet veriyordu. Locke’a göre toplum sözleşmesi ile bu kargaşa durumundan vazgeçilmiş ve adil bir ceza uygulanması için cezalandırma yetkisi üstün otorite olan devlete devredilmiştir¹⁴¹.

Modern toplumlarda insanlar, haklarının ihlal edildiği iddiası ile devletin belirlemiş olduğu kurallara göre belirli makamlara ve yollara başvurmak durumundadır¹⁴². Bu noktada, “yargı organı” devletin bu görevini yerine getirmektedir. Adil yargılanma hakkı ile yargı organlarının teşkilatlanması ve işleyişi, bireylerin yargı organları karşısında temel haklarının korunması sağlanmaktadır¹⁴³.

Adil yargılanma hakkı, yargılama sürecinin adil olmasıyla ilgilidir. AİHS’de adil yargılanma hakkının her bir unsuru, ayrı bir çalışma konusu olabilecek şekilde kapsamlı olarak düzenlenmiştir. AİHM’nin geniş yorumu ile de zaten geniş olan madde kapsamının daha da genişlemesine sebebiyet vermiştir. Hakkın unsurları yargı yeri bakımından ve yargılama süreci bakımından ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir. “Kanunla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkemede yargılanma hakkı”, yargı yeri bakımından temel unsurdur. Diğer unsurlar ise yargılama süreci ile ilgilidir¹⁴⁴.

Adil yargılanma hakkı, bağımsız ve tarafsız yargı yerleri tarafından usul ve esas ilkelerine uygun olarak yargılamanın başlatılması ve sonuçlandırılması talebini içerir. Bu bağlamda kişiler açısından temel bir hak olarak kabul edilirken, yargı yerleri açısından bir ödevdir¹⁴⁵. Yargı yerleri adil yargılama ilkesine bağlı olarak görevini yerine getirmelidir¹⁴⁶. Yargılama faaliyetinin yapılabilmesi için yargı yerleri, bağımsız ve

¹³⁹ Mumcu, Küzeci, *İnsan Hakları*, 255.

¹⁴⁰ Gözler, *Genel C.1*, 393-395.

¹⁴¹ Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu*, 131-132; Ertü, *Mülkiyet*, 74-76.

¹⁴² Cengiz Gül, Fatih, Birtürk, “Hak Arama Özgürlüğü ve Türk Pozitif Hukukunda Yargı Yolu Kapalı İşlemler”, *Erciyes ÜHFD*, IV/1-2, (2007), 6.

¹⁴³ Pekcanitez, “Medeni”, 41.

¹⁴⁴ Okşar, “Doğal”, 4-10.

¹⁴⁵ Zabunoğlu, *Adil Yargılanma*, 939.

¹⁴⁶ Akıllıoğlu, *İnsan*, 49.

tarafsız olmalıdır. Tek başına bağımsızlık ve tarafsızlık yeterli değildir aynı zamanda bu yargı yerlerinin kanunla kurulmuş olması da gereklidir. Bu bağlamda adil yargılanma hakkı, kanuni hâkim ilkesi ile doğal bir bağlantı içerisindedir.

1.6.1. Yargı Yeri Açısından Adil Yargılanma Hakkının Unsurları

1.6.1.1. Mahkemeye Erişim Hakkı

Mahkemeye erişim hakkı, bireylerin hukuki uyuşmazlıklarının çözülmesi veya haklarını aramak maksadıyla bir yargı mercine başvurabilme hakkını ifade etmektedir¹⁴⁷. Bu hakkın temelinde hak arama özgürlüğü yatmakta olup, adil yargılanma hakkının ön koşuludur. Zira Sözleşme anlamında bir mercinin, mahkeme olarak kabul edilmesi için öncelikle hak ihlali iddiasında bulunan kişinin mahkemeye erişim hakkının olması gereklidir¹⁴⁸.

Mahkemeye erişim hakkı, hukuk devleti ilkesinin doğal bir sonucudur¹⁴⁹. Çünkü hukuk devletinin iki yönü bulunmaktadır. Bunlardan ilki devletin “*bütün eylem ve işlemlerinde hukuk kurallarına bağlı olması*”, ikincisi ise “*kişilere hukuki güvenlik sağlaması*”dır¹⁵⁰. Hukuki güvenliğin sağlanabilmesi için bireylere temel hak ve hürriyetlerinin tanınması ve güvence altına alınması gerekir. Hak arama hürriyetinin tanınması, temel hak ve hürriyetlerin güvenceye alınmasının ilk koşuludur. Diğer bir ifade ile Anayasa ve kanunlarda düzenlenen bir hakkın ihlali durumunda kişiler mahkemelere, idari ve siyasi makamlara başvurabilmelidir¹⁵¹.

Mahkemeye erişim hakkı, AİHS’de düzenlenmemiştir. Bu hak ilk defa AİHM’nin 1975 tarihinde vermiş olduğu Golder/Birleşik Krallık kararında tanınmış ve bu hakkın adil yargılanma hakkının ön şartı olduğu kabul edilmiştir¹⁵². Ronald Campbell ve William Fell, Birleşik Krallık’taki çeşitli cezaevlerinde tutukluyken, hapisane teftiş kurulu

¹⁴⁷ İncoğlu, Adil, 160.

¹⁴⁸ İncoğlu, Adil, 160.

¹⁴⁹ Kaşıkara, Avrupa, 122; “...Medeni konularda mahkemelere başvurma imkanı olmaksızın hukuk devletini tasavvur etmek mümkün değildir... Golder Kararı/Birleşik Krallık, 21.02.1975” https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlarindanornekler.pdf (E.T. 16.06.2023).

¹⁵⁰ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, (Ankara: Yetkin Yayınevi, 2018), 89; Döner, *Türk*, 139; Atar, *Türk*, 105.

¹⁵¹ Döner, *Türk*, 152-153.

¹⁵² “Golder Kararı/Birleşik Krallık, 21.02.1975”, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlarindanornekler.pdf (E.T. 12.06.2023).

tarafından çeşitli disiplin ihlalleriyle suçlanmıştır. Golder suçlamalarla ilgili dava açmak için avukatla görüşmek istemiştir. Hapishane kuralları gerekçe gösterilerek bu talebi reddedilmiştir. Bunun üzerine İçişleri Bakanlığı'ndan bu yönde talepte bulunmuştur. Ancak ilgili bakanlık da talebini kabul etmemiştir. Campbell ve Fell, bu disiplin işlemlerinin AİHS, 6. madde kapsamında bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından yürütülmediğini ve bu süreçlerin adil olmadığını iddia etmişlerdir. Hapishane teftiş kurulu hapishanenin gözetim ve denetim görevi ile birlikte yargı yeri gibi disiplin cezası vermiştir. AİHM, Sözleşme'nin sağladığı korumanın sadece yürütülmekle olan davalarla sınırlı olmadığına, böyle bir sınırlamanın hukuk devleti ilkesine aykırı olduğuna ve mahkemeye erişim hakkının, 6. madde kapsamında değerlendirilmesi gerektiğine, olayda avukat ile görüşmenin fiilen engellendiği için Sözleşme'nin 6. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir¹⁵³.

Mahkemeye erişim hakkı gerçek/tüzel kişi, vatandaş/yabancı ayrımı yapılmaksızın tüm kişilere tanıdığı bir haktır¹⁵⁴. Ancak kişilerin bu haktan Sözleşme bağlamında yararlanabilmesi için hakkın hukuken var olması, hakkı engelleyen fiili ve hukuki sınırlandırmaların olmaması, başvuru mercinin uyumsuzluğun esası hakkında karar verme yetkisine sahip olması gerekmektedir¹⁵⁵. Mahkemeye erişim hakkı kural olarak üst mahkemeye başvuruyu kapsamamaktadır. Ancak akit devletlerin iç hukuklarında, uyumsuzluk konusu hakkında üst mahkemeye başvuru hakkı tanınmış ise, üst mahkemeye başvuru da hak kapsamında değerlendirilmektedir¹⁵⁶.

Mahkemeye erişim hakkı mutlak değildir. Devletlerin, hakkı sınırlandırma konusunda takdir yetkisi bulunmaktadır¹⁵⁷. AİHM, sınırlamanın hakkın özünü

¹⁵³ İncoğlu, Adil, 107.

¹⁵⁴ Erdoğan, Anayasal, 71; Sezin Aktepe Artık, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Medeni Usul Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2014), 76.

¹⁵⁵ Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, Avrupa, 279.

¹⁵⁶ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem ve Oğuz Sancakdar, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2002), 334; Çayan, Adil, 53.

¹⁵⁷ Erdoğan, Anayasal, 62; Kaşıkara, Avrupa, 113; AİHM, sınırlamada devletin takdir yetkisi olduğunu *Ashingdane v. Birleşik Krallık* davasında verdiği kararda: “Mahkemeye başvurma hakkı tabi ki mutlak olmayıp, sınırlamalara tabidir; bu sınırlamalara zımni izin vardır, çünkü mahkemeye başvurma hakkı doğası gereği Devlet tarafından düzenleme yapılmasını gerektirir ki bu düzenlemeler bireylerin ihtiyaçlarına ve toplumun kaynaklarına göre zaman ve mekân için değişebilir. (bkz. 23.07.1968 tarihli ‘Belçika’da Eğitim Dili Davası’ kararının 5. paragrafından alıntı yapan yukarıda geçen Golder kararı, § 38). Sözleşmeciler Devletler, bu tür düzenlemeleri yaparken belirli bir takdir alanı kullanırlar” şeklinde vermiştir. <https://insanhaklari.gen.tr/Metin.aspx?id=1541&d=T> (E.T. 03.04.2024).

zedelememesi gerektiğini, sınırlama amacının meşru olmasını, sınırlamada kullanılan araçlar ile amaç arasında orantının bulunması gerektiğini belirtmiştir¹⁵⁸. Bu kurallara dikkat edildiği sürece devletler kendi mevzuatlarında hakkı sınırlamaya yönelik düzenlemeler yapabilir. Ayırt eme gücüne sahip olmayanların veya küçüklerin dava açamaması¹⁵⁹, dava açma hakkının sürelerle bağlanması¹⁶⁰, davanın dilekçe ile açılması ve dilekçenin şekil şartlarına uygun olması¹⁶¹ devletlerin takdir yetkisine örnek olarak verilebilir.

1.6.1.2. Mahkeme Kavramı

Mahkemeye erişim hakkının gerçek anlamda sağlanabilmesi için, bireylerin başvurabileceği makamın, Sözleşme ve AİHM içtihatlarında bağlamında “mahkeme” kavramına uygun olması gerekmektedir¹⁶².

Sözleşme’nin 6. maddesinde yargı merci ile ilgili dört niteliğin öne çıktığı görülmektedir. Bunlar: yargılama faaliyetinin mahkeme tarafından yapılması, mahkemelerinin kanun ile kurulması, mahkemelerin bağımsız olması, mahkemelerin tarafsız olması¹⁶³. Sözleşme ve AİHM bağlamında mahkeme kavramı, özerk yorum yöntemi ile ele alınmış ve kavrama kendine özgü bir anlam verilmiştir¹⁶⁴. Bu yorumun tercih edilme sebebi, Sözleşme’ye taraf olan devletlerin yargı sistemlerinin aynı olmaması ve bu sistemlerin içinde mahkeme olarak adlandırılmayan ancak yargı güvenceleri sağlayan merciler olmasıdır. Böylelikle akit devletlerin kendi yargı sistemleri içindeki klasik adli yapılanmanın dışında kalan ve mahkeme olarak nitelendirilmeyen

¹⁵⁸ Ashingdane/Birleşik Krallık kararı: “...uygulanacak olan sınırlamaların, bireylerin başvurularını bu hakkın özünü zedeleyecek şekilde ve ölçüde kısıtlamaması veya azaltmaması gerekir (bknz. yukarıda geçen Golder ve ‘Belçika’da Eğitim Dili Davası’ kararları, aynı yerler, ve ayrıca yukarıda geçen Winterwerp kararı, § 60 ve 75). Ayrıca bir sınırlama, meşru bir amaç izlememesi ve kullanılan araçlarla gerçekleştirilmek istenen amaç arasında makul bir orantılılık bir ilişkisi bulunmaması halinde, Sözleşme’nin 6(1). fıkrasıyla bağdaşmaz” <https://insanhaklari.gen.tr/Metin.aspx?id=1541&d=T> (E.T. 03.04.2024).

¹⁵⁹ Kaşıkara, Avrupa, 113.

¹⁶⁰ Inceoğlu, Adil, 132; Çelik, Adil, 34.

¹⁶¹ Çayan, Adil, 57-58.

¹⁶² Çayan, Adil, 66.

¹⁶³ Kemal Gözler, “Askeri Yargı Organlarının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Uygunluğu Sorunu”, *TODAİE İnsan Hakları Yıllığı Dergisi*, 21-22 (1999-2000): 77. <https://www.anayasa.gen.tr/askeriyargi.htm> (E.T. 03.04.2024).

¹⁶⁴ Inceoğlu, Adil, 158.

ancak yargılama görevini yerine getiren diğer kurumlar, kurullar vb merciler AİHS bağlamında mahkeme olarak kabul edilmektedir¹⁶⁵.

AİHM, özerk yorum bağlamında bir mercinin mahkeme niteliğini belirlerken, o mercinin yargılama fonksiyonunu ve AİHM m. 6/1’de düzenlenen güvencelerin gerçekleşip gerçekleşmediğini incelemektedir¹⁶⁶. AİHM, bir mercinin mahkeme olarak kabul edilebilmesi için öncelikle “*bağlayıcı karar verme yetkisi*” olup olmadığına bakmaktadır¹⁶⁷. Bağlayıcılık sadece davanın tarafları için değil yasama ve yürütme organlarını için de geçerli olmalıdır. Yargılama yapan mercinin kararlarının kesin ve icrai nitelikte olması önemlidir. Salt görüş bildirmek maksadıyla kurulmuş merciler, mahkeme olarak kabul edilemez¹⁶⁸. Bağlayıcı karar verilmesi tek başına yeterli değildir. Ayrıca mercinin verdiği kararların idari makamlar, yasama veya yürütme organları tarafından değiştirilememesi gerekmektedir. Diğer bir ifade ile merci kararlarının, yargılama fonksiyonuna sahip olmayan bir makam tarafından değiştirilememesi gerekir¹⁶⁹. Son olarak bir mercinin mahkeme olarak kabul edilebilmesi için soyut hukuk kurallarını, somut olaya uygulayabilme özelliğine sahip olması gereklidir. Bununla birlikte ilgili organın hem maddi hem de hukuki açıdan inceleme yetkisi sahip olmayan makamlar, bir bakanlık veya hükümet mahkeme olarak değerlendirilmemektedir¹⁷⁰.

AİHM, mercinin Sözleşme bağlamında “*mahkeme*” olarak kabul edilebilmesi için merci üyelerinin hukukçu veya hâkim mesleğinden olma zorunluluğunun bulunmadığı da belirtilmiştir. Önemli olan görevlendirilecek kişilerin iç hukuka uygun şekilde yargılamayı yürütmesi ile bağımsızlık ve tarafsızlık şartlarının sağlanmasıdır¹⁷¹.

¹⁶⁵ Kolcu, *Adil*, 87.

¹⁶⁶ İnceoğlu, *Adil*, 159; Erdoğan, *İnsan Hakları*, 95.

¹⁶⁷ “...*karar verme yetkisi, Sözleşme bağlamında ‘mahkeme’ kavramının özünde bulunur.*” (Bentham/Hollanda kararı); Vitkauskas, Dikov, *Avrupa*, 53; İnceoğlu, *Adil*, 159.

¹⁶⁸ Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 275; Tezcan, Erdem ve Sancaktar, *Avrupa*, 343; İnceoğlu, *Adil*, 159; Çayan, *Adil*, 67.

¹⁶⁹ “*Van de Hurk-Hollanda davası, 19.04. 1994; Hollanda Kraliyet Ailesi’nin mahkemeler üzerindeki etkisi ve adil yargılanma hakkı ile ilgili önemli bir karardır. Dava, süt üreticisi olan Van de Hurk’un süt üretimine yönelik sınırlamalarına ilişkindir. Dava istinaf mahkemesinden de olumsuz sonuçlanmıştır. AİHM, ‘Kraliyet makamının yargı kararlarının uygulanmamasını emredebilme’ yetkisinin bulunduğu ve yürütmenin, bir yargılama makamının kararını salt değiştirebilme veya kararın uygulanmasını askıya alabilme ihtimalinin merciiyi, ‘bağımsız’ yargılama makamının özelliklerinden yoksun bırakacağını belirtmiştir.*” İnceoğlu, *Adil*, 161.

¹⁷⁰ “Bentham/Avusturya”, Vitkauskas, Dikov, *Avrupa*, 40-42.

¹⁷¹ Etl/Avusturya, Vitkauskas, Dikov, *Avrupa*, 53; Posokhov/Rusya, Vitkauskas, Dikov, *Avrupa*, 40.

1.6.1.3. Mahkemelerin Kanunla Kurulmuş Olması

AIHS'nin 6/1. maddesine göre “*yargılama makamı*” veya “*mahkeme*” mutlaka kanunla kurulmalıdır. Kanunla kurulmuş mahkeme ilkesi, ilk defa 1791 Fransız Anayasası'nda düzenlenmiş ve sonraki tarihli uluslararası belgelerde yerini almıştır¹⁷². Kanunla kurulmuş bağımsız ve tarafsız mahkeme kuralı, adil yargılanma hakkının temelidir. Adaletin sağlanması, temel hak ve hürriyetlerin korunması, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığının temin edilmesi açısından mahkemelerin kanunla oluşturulması zorunludur. Bu sebeple ilke aynı zamanda hukuk devletinin bir unsurudur¹⁷³. Kanunla kurulmuş mahkeme koşulu ile Sözleşme, kanuni hâkim ilkesini güvence altına almıştır¹⁷⁴. Mahkemelerin kanunla kurulması, kanuni hâkim ilkesinin bir sonucudur.

Sözleşme'de “*yasayla kurulmuş mahkeme (established by law)*” kavramı kullanılmıştır. Bu ifadenin kullanım amacı, demokratik bir toplumda, yargı bağımsızlığını ve tarafsızlığını korumak amacıyla, yargı ile ilgili düzenlemelerin yürütmenin (hükümetin) takdirine bırakılmaması bu düzenlemelerin yasama organının çıkardığı kurallarla belirlenmesini ifade eder. Burada önemli olan ölçüt mahkemeyi kuran düzenlemenin yasama organı tarafından yapılmasıdır¹⁷⁵. AIHM yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri arasında etkileşim olmasının gerekliliğine ancak, bu kuvvetlerin birbirinden bağımsız olması gerektiğini vurgulamaktadır. Mahkeme adil yargılanma hakkı veya diğer herhangi bir Sözleşme hükmünün, devletleri belirli bir anayasa teorisine uymak zorunda bırakmadığını, her devletin, kendi anayasal düzenine göre bir denge kurabileceğini belirtmektedir¹⁷⁶.

¹⁷² Gemalmaz, *İnsan*, 93.

¹⁷³ Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 182.

¹⁷⁴ Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 275; Çayan, *Adil*, 70.

¹⁷⁵ Çayan, *Adil*, 70-71.

¹⁷⁶ “AIHM, güçler ayrılığı mefhumuna ve yargının bağımsızlığının temin edilmesinin önemine atfedilen artan önemi vurgulamakla birlikte (bknz. *Baka/Macaristan* [BD], B. No. 20261/12, § 165, 23 Haziran 2016); aynı zamanda, ne 6. maddenin ne de Sözleşmenin diğer herhangi bir hükmünün devletleri erklerin etkileşimine dair herhangi bir anayasa teorisi kavramına uymakla yükümlü kıldığını da kaydetmiştir (bknz. *Ramos Nunes de Carvalho e Sá/Portekiz* [BD], B. No. 55391/13 ve Diğer 2 Başvuru, § 186, 06 Kasım 2018). AIHM'e göre, devlet idaresinin üç dalı arasında belirli bir etkileşim sadece kaçınılmaz değil; aynı zamanda, ilgili erkler diğer birinin görevlerine ve yetkilerine tecavüz etmediği ölçüde gereklidir de. Bir kez daha mesele, belirli bir olayda Sözleşme'nin gereklerinin karşılanıp karşılanmadığıdır (bknz. *Kleyn ve Diğerleri/Hollanda* [BD], B. No. 39343/98 ve Diğer 3 Başvuru, § 193, AIHM 2003-VI; *Henryk Urban ve Ryszard Urban/Polonya*, B. No. 23614/08, § 46, 30 Kasım 2010)., 215 nolu paragraf, *Guðmundur Andri Ástráðsson/İzlanda Kararı*, 01.12.2020” <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-207876%22%7D> (E.T. 03.07.2023).

Mahkemelerle ilgili düzenlemenin yasama organı tarafından yapılmasının zorunludur ancak mahkemelerin teşkilat yapısı ile ilgili bütün kuralların yasama organı tarafından yapılması zorunlu değildir. Zand/Avusturya davasında verilen kararda, yargı teşkilatı ve yargı yetkisine ilişkin kuralların yasal düzenleme ile yürütme organının yetkisine bırakılmasını hak ihlali olarak görmemiştir¹⁷⁷.

AİHM, “mahkemenin kanun ile kurulması” kavramını geniş yorumlamaktadır. Buna göre kanun, “sadece yargısal organların kurulmasını ve yetkilerini öngören mevzuatı değil; aynı zamanda, ihlal edildikleri takdirde bir veya daha fazla hâkimin davaya katılımını usulsüz kılacak diğer herhangi bir ulusal hukuk hükmünü de kapsamaktadır”¹⁷⁸. Diğer bir ifade ile sadece mahkemenin kanunla kurulması yeterli değildir. Bununla birlikte mahkeme heyetinde görevli olan hâkimlerin sayılarının ve görevlerinin belirlenmesi, seçimi bağımsızlığı, tarafsızlığı için öngörülmüş teminatların sağlanması gibi unsurların da kanunla düzenlenmesi gerekir¹⁷⁹. Örneğin AİHM,

“hâkimin görev süresi sona ermesine rağmen yeniden atanana kadar görevde kalması¹⁸⁰, hâkimin duruşma gününde geçici hâkim ile değiştirilmesi¹⁸¹ kanunda öngörülen heyet üyesi sayısından daha az kişi tarafından oluşan heyet tarafından karar verilmesi (yedi üyeli heyetle karar vermesi gerekirken, beş üyeden oluşan heyetle karar ermesi)¹⁸², mahkeme yöneticisinin yasada kendisine verilemeyen mahkeme işlemlerini yürütmesi¹⁸³, mahkemenin herhangi bir açıklama yapmaksızın olağan yargı yetkisini kasten aşması”¹⁸⁴

durumlarını kanunla kurulmuş mahkeme şartına aykırılık sebebiyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. AİHM, bir başka kararında hukukçu

¹⁷⁷ İnceoğlu, Adil, 71-72; “İş mahkemeleri her bir bölgenin ihtiyacı göz önünde bulundurularak Adalet Bakanlığı'na kurulur”, Çayan, Adil, 71.

¹⁷⁸ “Guðmundur Andri Ástráðsson/İzlanda Kararı, 01.12.2020”, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-207876%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-207876%22]}) (E.T. 03.07.2023).

¹⁷⁹ İnceoğlu, Adil, 72.

¹⁸⁰ “Oleksandr Volkov/Ukrayna, 09.01.2013”, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-148612%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-148612%22]}) (E.T. 03.07.2023).

¹⁸¹ “Kontalexis/Yunanistan, 31.05.2023”, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/10122019112333Guide_Art_6_criminal_TUR.pdf (E.T. 03.07.2023).

¹⁸² “Momčilović/Sırbistan, Başvuru, 02.04.2013”, https://www.anayasa.gov.tr/media/3547/04_adil_yargılanma_hakki_son.pdf (E.T. 03.07.2023).

¹⁸³ “Ezgeta/Hırvatistan, 07.09.2017”, [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-204058%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-204058%22]}) (E.T. 04.04.2023).

¹⁸⁴ “Sokurenko ve Strygun/Ukrayna, 20.07 2006”, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-76467%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-76467%22]}) (E.T. 04.04.2023).

veya hâkimlik mesleğinden olmayan kişilerin yargılama faaliyetinde bulunabilmesi için bu durumun açıkça kanunla düzenlenmesi gerektiğini, aksi takdirde mahkemenin, kanunla kurulmuş mahkeme niteliği taşımayacağını belirtmiştir¹⁸⁵. Ancak AİHM, sadece kanun ile düzenleme yapılmasını yeterli görmemektedir. Hukukçu veya hâkimlik mesleğinden olmayan kişilerin bağımsız ve tarafsız olması önemlidir. Nitekim İncal/Türkiye davasında Mahkeme, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nde görev yapan askeri üyeleri, yürütme organından emir alan asker olarak nitelendirmiştir. Bu durumun ise mahkemelerin bağımsızlık ve tarafsızlık ilkesini zedeleyeceğinden, hak ihlaline karar vermiştir¹⁸⁶.

AİHM, “mahkemenin kanunla kurulması” kuralına aykırılığı değerlendirirken, iç hukuk kurallarının bu madde ile uyumlu olup olmadığını dikkate almaktadır. Örneğin dava dosyalarının hangi hâkim veya mahkeme heyeti tarafından ele alınacağını belirlenmesi diğer bir ifade ile tevzi edilmesi “mahkemenin kanunla kurulması” kuralının gereğidir. Dosyaların tevzi konusunda kurallar açık ve anlaşılır olmalıdır. Bu, sürecin şeffaf olmasını sağlar ve tarafların süreç hakkında bilgi sahibi olmasını temin eder. Dosya tevzisinde hâkimlerin veya mahkemelerin iş yükü, uzmanlık alanları, davaların niteliği gibi objektif ölçütler kullanılmalıdır. Tevzi kural ve kriterlerinin önceden kanunla belirlenmesi gerekmektedir¹⁸⁷. Bu bağlamda AİHM bir kararında¹⁸⁸ Sloveçya'da 1999 yılındaki çalışma programında hâkimler arasındaki dağılımın Bölge Mahkemesi Başkanına verilmesini değerlendirmiştir. Mahkeme, başvuru şirketin davasının Yargıç C.'den Yargıç D.'ye yeniden verilmesinin net, şeffaf ve objektif kriterlere göre yapılmadığı ve adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.

AİHM, hâkimlerin atanması ile ilgili aykırılıkların, adil yargılanma hakkının ihlali olarak kabul edilmesinde hukukun üstünlüğü ve kuvvetler aykırılığın temel ilkelerini ve mahkemenin bağımsızlığını zedeleyip zedelediğini araştırmaktadır. Bu doğrultuda Guðmundur Andri Ástráðsson/İzlanda kararı önemli bir karardır.

¹⁸⁵ “Ettl/Avusturya, Vitkauskas, Dikov, Avrupa, 40.

¹⁸⁶ AİHM, 09.06.1998 Tarihli, 22678/93 Başvuru Numaralı İncal & Türkiye Kararı, para. 64, [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22appno%22:\[%2222678/93%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-58197%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22appno%22:[%2222678/93%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-58197%22]}) (E.T. 22.09.2024).

¹⁸⁷ Burak Taş, “Hukukun Genel Bir İlkesi Olarak Tabii Hâkim İlkesi”, *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18/2 (2021): 1772.

¹⁸⁸ “DMD Group, A.S./Slovakya”, Vitkauskas, Dikov, Avrupa, 8; Inceoğlu, Adil, 73.

Başvurucu Guðmundur Andri Ástráðsson, ehlijetsiz ve uyuşturucu etkisi altındayken araç kullanmaktan 23 Mart 2017 tarihinde suçlu bulunmuştur. Başvurucu kararı istinaf etmiş Ocak 2018 tarihinde oluşturulan yeni istinaf mahkemesi tarafından davası görölmüştür. Hâkim A.E, ilk derece mahkemesinde davaya atanan hâkimlerden biridir ve istinaf mahkemesinde de görevlidir. Başvurucu, hâkim A.E.’nin davadan çekilmesini talep etmiş fakat talebi reddedilmiştir. İstinaf mahkemesi, mahkûmiyet kararını onamıştır. Yüksek Mahkeme de 24 Mayıs 2018 tarihinde, temyiz talebini reddetmiştir. Başvurucu, A.E.’nin atanmasını kanuna uygun olmadığını ve yasayla kurulmuş bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde adil bir yargılanma hakkının ihlal edildiğini ileri sürerek AİHM’ye başvurmuştur. AİHM, davada hâkim atanmasının hak ihlaline neden olup olmadığının tespiti için “eřik testi (*threshold test, three-step test*)” adı verilen bir test geliştirmiştir. Test üç adımdan oluşmaktadır. Testin birinci adımı “ulusal hukuka açık bir aykırılığın olup olmadığı” dır. Bu adımda “bariz hak ihlali” aranmıştır. Hak ihlali tespit edildikten sonra ihlalin, yasayla kurulmuş mahkeme hakkının kendine özgü gereklilikleriyle uyumlu olup olmadığına karar vermek için ikinci ve üçüncü adımlara geçilmiştir. Testin ikinci adımı “ulusal hukuka aykırılıkların yargısal atama usulünün temel herhangi bir kuralına ilişkin olup olmadığı” dır. Bu aşamada hak ihlali, yargıya müdahale edilip edilmediği, hukukun üstünlüğü ve kuvvetler ayrılığı kapsamında değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, hâkim atama sürecinde bu şekilde bir etki taşımayan teknik nitelikteki ihlaller adil yargılanma hakkının ihlali olarak değerlendirilmemektedir. Ancak kanunen hâkim olarak seğıilemeyecek birinin hâkim olarak atanması gibi bir ihlal, bu şarta aykırı olarak değerlendirilmektedir. Testin üçüncü adımı kanunla kurulmuş mahkeme hakkının iddia edilen ihlallerinin ulusal mahkemeler tarafından etkili biçimde gözden geçirilip geçirilmedikleri ve giderilip giderilmedikleri tespit edilmeye çalışılmaktadır. AİHM, davada, ilk derece mahkemesi hâkimi olarak karar veren A.E.’nin, aynı davada istinaf mahkemesi hâkimi olarak görev yapmasını, “kanunla kurulmuş mahkeme” ve “bağımsızlık ve tarafsızlık” şartlarının ihlali olarak değerlendirmiş ve ihlal kararı vermiřtir¹⁸⁹.

¹⁸⁹ “Guðmundur Andri Ástráðsson/İzlanda Kararı, 01.12.2020” <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-207876%22%7D> (E.T. 03.04.2024).

1.6.1.4. Bağımsız Mahkeme

Mahkemelerin bağımsızlığı adil yargılanma hakkının temel unsurlarından birisidir¹⁹⁰. Mahkemelerin bağımsızlığının temelinde hukuk devletinin temel gereksinimlerinden olan kuvvetler ayrılığı ilkesi bulunmaktadır¹⁹¹. Mahkemelerin bağımsızlığı için öncelikle yargı kuvvetinin bağımsız olması gereklidir. Ancak salt kuvvetler ayrılığı ilkesinin varlığı, yargı bağımsızlığının kendiliğinden tesis edilmesi için yeterli değildir. Yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri arasında etkileşim olabilir ancak bu etkileşimin keyfiyete dönüşmemesi için yargı bağımsızlığını güvence altına alacak hukuki düzenlemeler olmalıdır. Kuvvetler ayrılığı bağlamında yargı bağımsızlığı, yasama ve yürütme organının etkisi veya baskısı olmaksızın yargı kuvvetinin tarafsız bir şekilde kullanılmasıdır. Ancak yargı bağımsızlığının salt kuvvetler ayrılığı bağlamında değerlendirilmesi gerçek anlamda yargının bağımsız olmasını sağlamaz¹⁹². Yargı, toplum ve devlet içinden gelebilecek her türlü baskı ve etkiden uzak olmalıdır.

Mahkemelerin bağımsızlığı kavramı, mahkemelerin herhangi bir kişi, kurum veya organın talimatına tabi olmaksızın hareket etmesini; yasama, yürütme, diğer dış faktörler ya da uyuşmazlık taraflarının etkisi veya baskısı altında kalmadan görevlerini yerine getirebilmesini ifade etmektedir¹⁹³.

1982 Anayasası'nın yargı yerlerinin bağımsızlığını sağlama konusunda 9. maddesinde “*Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanılır.*” şeklinde düzenlendikten sonra yargıya ilişkin bölümde mahkemelerin bağımsızlığına ve hâkimlerin güvencelerine ilişkin düzenlemeler yapmıştır. 140. maddesinin 2 ve 3, 154. maddesinin 5 ve 159. maddesinin 1. fıkrasında “*mahkemelerin bağımsızlığı*” kavramına yer verilmektedir. Bununla birlikte Anayasa'nın 138. maddesi “*mahkemelerin bağımsızlığı*” olarak belirtilse de maddenin 1. fıkrasında ise “*Hâkimler,*

¹⁹⁰ Tezcan, Erdem ve Sancaktar, *Avrupa*, 343.

¹⁹¹ Yurtcan, *Ceza*, 59.

¹⁹² Okşar, “Doğal”, 16-17.

¹⁹³ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, II. C., 2. B.* (Bursa: Ekin Yayınları, 2011), 439-441; Atar, *Türk*, 308; Abdurrahman Eren, *Anayasa Hukuku Dersleri, Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021), 1052-1054; Baki Kuru, *Hâkim ve Savcıların Bağımsızlığı ve Teminatı* (Ankara: AÜHF Yayınları, 1966), 6; Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 276; Yaşar Demircioğlu, *Medeni Usul Hukukunda İnsan Hakları ve Adil Yargılanma Güvenceleri* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2007), 35.

görevlerinde bağımsızdırlar” şeklindeki düzenleme ile hâkimlerin bağımsızlığına vurgu yapılmıştır.

Mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkim bağımsızlığı çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır¹⁹⁴. Ancak iki kurum birbirini tam olarak karşılamamaktadır. Mahkemelerin bağımsızlığı, hâkimlerin bağımsızlığını da içermektedir¹⁹⁵. Mahkemeler yargılama görevi yapan makam iken hâkimler, yargılama faaliyeti yapan görevlilerdir¹⁹⁶. Diğer bir ifade ile hâkimler, yargılama yetkisi yasal olarak kabul edilmiş, uyuşmazlığı çözen kişidir¹⁹⁷. Yargılamanın süjelerden olunan hâkimin görev ve yetkileri işgal ettiği makama göre değişiklik göstermektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde bağımsızlık ilkesi sadece yargılama makamı olan mahkemeleri değil, aynı zamanda yargılama görevini yerine getiren hâkimleri de kapsamaktadır¹⁹⁸. Anayasa Mahkemesi de 27.04.1993 tarihli kararında;

“Anayasa’da mahkemeler kurum olarak ele alınmış ve onların bağımsızlığını gerçekleştirmek için yargı erkinin en önemli ögesi olan hâkimlerin görevlerinde bağımsız olması öngörülmüştür. Mahkemelerin bağımsızlığı, yargının, yasama ve yürütme organlarına karşı bağımsız yapısını, bu doğrultuda yetkilerini kullanmayı, görevlerini yerine getirmeyi anlatmaktadır. Hâkimlerin bağımsızlığı ise yasama ve yürütme organlarına bağlı olmadan Anayasa’ya ve hukuka uygun olarak vicdanî kanılarına göre hüküm vermelerini amaçlar. Öğretide, objektif bağımsızlık ve kişisel bağımsızlık olarak ikiye ayrılan hâkim bağımsızlığında, kişisel bağımsızlık göreve ilişkin objektif bağımsızlığın güvencesi sayılmaktadır. Anayasa, bu doğrultuda ‘bağımsızlık’ ve ‘teminat’ı ayrı başlıklar altında düzenlemişse de, mahkemelerin bağımsızlığıyla hâkimlerin bağımsızlığı birbirini

¹⁹⁴ “Mahkemelerin bağımsızlığı genellikle hâkimlerin bağımsızlığı ile eş anlamlı kullanılmaktadır. Nitekim Anayasa’nın 9. maddesinde ‘Yargı yetkisi bağımsız mahkemelerce kullanılır’ denilmesine karşın 138. maddesinde ‘Hâkimler, görevlerinde bağımsızdırlar’ anlatımına yer verilmesi bunu yansıtmaktadır.” AYM, E.1992/37, K 1993/18, 27.04.1993, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1993-18-nrm.pdf> (E.T. 25.03.2023).

¹⁹⁵ Çayan, Adil, 73.

¹⁹⁶ Ramazan Arslan vd., *Medenî Usul Hukuku 8. Baskı* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2023), 106; Süha Tanrıver, *Medeni Usul Hukuku Cilt I* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2024), 285; Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 686.

¹⁹⁷ Ferman Demirkol, *Yargı Bağımsızlığı* (İstanbul: Kazancı Kitap, 1991), 46.

¹⁹⁸ Okşar, “Doğal”, 19.

tamamlayan, birbirinden ayrılması olanaksız biri olmayınca öbürü de olmayan, durumları anlatan hukuksal kurumlardır.”¹⁹⁹

denilerek “mahkemelerin bağımsızlığı” ve “hâkimlerin bağımsızlığı”nın birbirini tamamlayan iki ayrı kurum olduğuna vurgu yapmıştır.

Anayasa’nın 138/2 maddesinde “yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere” emir ve talimat verilemeyeceği, genelge gönderilemeyeceği, tavsiye ve telkinde bulunulamayacağı düzenlenmiştir. Maddede de açıkça belirtildiği üzere yargı yetkisi mahkemeler ve hâkimler tarafından kullanılmaktadır. Yine mahkemeler, ağır ceza mahkemeleri örneğinde olduğu gibi her zaman tek hâkimli olmayabilir. Bu sebeple kurul halinde görev yapan mahkemelerde tüm üyelerin bağımsızlığını belirtmek üzere Anayasa’da “mahkemelerin bağımsızlığı” ifadesi kullanılmıştır²⁰⁰.

Yargı bağımsızlığının gerçek anlamda sağlanabilmesi için mahkemelerin yanında hâkimlerin de bağımsız olması gerekmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere “mahkemelerin bağımsızlığıyla hâkimlerin bağımsızlığı birbirini tamamlayan, birbirinden ayrılması olanaksız biri olmayınca öbürü de olmayan” kurumlardır. Hâkimlerin bağımsızlığı Anayasa’nın 138. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre;

“Hakimler, görevlerinde bağımsızdırlar; Anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdanî kanaatlerine göre hüküm verirler.

Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hakimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz.

Görülmekte olan bir dava hakkında Yasama Meclisinde yargı yetkisinin kullanılması ile ilgili soru sorulamaz, görüşme yapılamaz veya herhangi bir beyanda bulunulamaz.

Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare, mahkeme kararlarını hiçbir suretle değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez.”.

¹⁹⁹ AYM, E.1992/37, K 1993/18, 27.04.1993, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1993-18-nrm.pdf> (E.T. 25.03.2023).

²⁰⁰ Centel, Zafer, Ceza Muhakemesi, 688.

Hâkimlerin bağımsızlığı, yargılama sürecinde hiçbir etki ve baskı altında kalmadan kendi hür iradeleriyle karar verebilmeleridir²⁰¹. Anayasa'nın 138/2 maddesinde de belirtildiği üzere “*Hiçbir organ, makam, merci veya kişi*” hâkimlere emir ve talimat veremez. Bu ifade doğrultusunda hâkimler, görevlerini yerine getirirken yasama, yürütme ve yargı organına karşı bağımsız olmalıdır²⁰². Yine m. 138/3 uyarınca derdest olan bir dava ile ilgili yasama organında soru sorulması, görüşme yapılması veya herhangi bir beyanda bulunulması yasaklanmıştır²⁰³. Ayrıca kanuni hâkim ilkesinin düzenlenmiş olduğu 37. maddenin 2. fıkrası uyarınca kişiyi kanunen tabi olduğu hâkimin önüne çıkmasını engelleyecek olağanüstü mahkemelerin kurulması yasaklanmıştır²⁰⁴.

Hâkimlerin bağımsızlığının Anayasa'da düzenlenmesi tek başına yeterli değildir. Bağımsızlığın sağlanabilmesi için bu konuda güvencelerin de sağlanması gerekmektedir²⁰⁵. Mahkemelerin ve hâkimlerin başta yürütme organına karşı bağımsızlıklarının korunabilmesi için Anayasa'nın 139. maddesinde “*hâkimlik ve savcılık teminatını*” düzenlemiştir. Hâkimlerin bağımsızlığının gerçek anlamda sağlanabilmesi için, hâkimlerin her türlü maddi/manevi etkiden ve kaygılardan uzak olması gerekir. Hiçbir etki ve baskı olmadan görevlerini hukuka uygun bir şekilde vicdani kanısına göre yapabilmelidir²⁰⁶.

Hâkimlik teminatı, bir imtiyaz değildir aksine hâkimlerin bağımsızlığını ve tarafsızlığını sağlayan bir kurumdur. Burada önemli olan husus, hâkimin bireysel menfaati değil kamu yararadır. Hâkimlik teminatı birçok unsuru içermektedir. Hâkimler azlolunamaz. Hâkimler kendi istekleri dışında 65 yaşından önce emekliye sevk edilemezler (m. 139/1). Hâkimler, bir mahkemenin veya kadronun kaldırılması sebebiyle de olsa, aylık ve ödeneklerden ve diğer özlük haklarından yoksun kılınamazlar (m.139/1). Hâkimler istekleri dışında idari bir göreve atanamazlar (m.159/2). Anayasa m.140/6'ya göre “*Hâkimler ve savcılar idari görevleri yönünden Adalet Bakanlığına bağlıdırlar.*” İdari yönden bile olsa hâkimlerin, yürütme organının içerisinde yer alan Adalet

²⁰¹ Döner, *Türk*, 474.

²⁰² Arslan vd., *Medeni*, 114; Döner, *Türk*, 475; Atar, *Türk*, 309; Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 688-689.

²⁰³ Döner, *Türk*, 474.

²⁰⁴ Nevzat Toroslu, Metin Feyzioğlu, *Ceza Muhakemesi Hukuku* (Ankara: Savaş Yayınları, 2016), 99-100; Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 692; Döner, *Türk*, 475.

²⁰⁵ Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 691.

²⁰⁶ Yılmazoğlu, Perdecioğlu, *Gerekçeli*, 853.

Bakanlığı'na bağlı olması, hâkimlerin bağımsızlığı ilkesine aykırılık olarak değerlendirilebilir²⁰⁷.

2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu'nun²⁰⁸ “Görev Değiştirme” başlıklı 36. maddesine göre

*“Hizmetin gereklerine, teşkilatın ihtiyaçlarına veya ilgililerin isteğine göre:
a) Adli yargıda görevli hâkimler, adli yargıda savcılık; adli yargıda görevli savcılar, adli yargıda hakimlik; b) İdari yargıda görevli hakimler, idari yargıda savcılık; idari yargıda görevli savcılar, idari yargıda hakimlik; görevlerine, Hakimler ve Savcılar Kurulunca nakledilebilirler.”*

Bu düzenlemeye göre hâkimler, kendi istekleri dışında savcılık görevine atanabileceklerdir. Anayasa'da bu yönde bir teminat kabul edilmemiştir. Bu düzenleme hâkimlerin bağımsızlık ilkesine aykırı olarak değerlendirilebilir²⁰⁹. Hâkimlerin coğrafi teminatları da bulunmamaktadır. Diğer bir ifade ile kendi istekleri dışında görev yerlerinin değiştirilmesi söz konusudur²¹⁰. 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu'nun 35/1 maddesi gereğince HSK'nın hazırlayacağı Atama ve Nakil Yönetmeliği'ne uygun olarak, aynı veya başka yerlerdeki eşit veya daha üst görevlere kazanılmış hak aylık ve kadro dereceleriyle naklen atanırlar.

AİHS'nde mahkemelerin bağımsızlığı belirtilmiştir. Ancak maddede bağımsız mahkemenin tanımı yapılmamıştır. Sözleşme taraf devletlere, yargı sistemi ve yargı teşkilatı konularında belirli bir yapıyı veya modeli benimseme zorunluluğunu getirmemiştir²¹¹. Önemli olan husus, uyuşmazlığı çözecek mercinin, Mahkeme'nin bağımsızlık için öngörmüş olduğu şartları sağlamasıdır²¹².

AİHM, mahkemelerin bağımsızlığı incelerken; mahkeme üyelerinin atanmasına, görevden azline, görev sürelerine, üyelere emir ve talimat veren bir makamın olup olmamasına, hâkimlik teminatının sağlanıp sağlanmadığına ve mercinin genel bir

²⁰⁷ Arslan vd., *Medeni*, 118-119.

²⁰⁸ Kanunun tam metni için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2802&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (E.T. 05.06.2024)

²⁰⁹ Döner, *Türk*, 479-480.

²¹⁰ Arslan vd., *Medeni*, 119.

²¹¹ Kaşıkara, *Avrupa*, 132.

²¹² Erdoğan, *İnsan Hakları*, 99.

değerlendirme ile bağımsızlık görüntüsü verip vermediğine bakmaktadır²¹³. Ayrıca AİHM, mahkemelerin bağımsızlığı değerlendirmesini yasayla kurulmuş bir mahkeme olup olmadığı ve mahkemenin tarafsızlığı hususlarıyla bir bütün olarak yapmaktadır²¹⁴.

Mahkeme, Campbell and Fell/Birleşik Krallık davasında, hâkimlerin yürütme organı tarafından atanmasının ve maaşlarının ödenmesinin bağımsızlık ilkesine aykırılık teşkil etmediğine karar vermiştir²¹⁵. Mahkeme, yürütme organı tarafından atanan kişinin baskı altında olup olmadığını değerlendirirken, yürütme organından herhangi bir talimat alıp almadığı hususlarına dikkat etmiştir²¹⁶.

Mahkeme, Denisov/Ukrayna kararında, “Ukrayna Yargıçlar Yüksek Kurulu’nda yer alan üyelerin çoğunun mesleki ilerleme ve ücret açılarından devlete bağımlı olduklarını Yüksek İdare Mahkemesi’nin de disiplin bakımından Ukrayna Yargıçlar Yüksek Kurulu’na bağlı olduğunu dikkate alarak”, başvurunun adil yargılanma hakkının (m.6/1) ihlal edildiğine karar vermiştir²¹⁷.

Sramerk/Avusturya davasında, başvuru tarım arazisi satın almak için satış vaadi sözleşmesi yapmıştır. Ancak satışın gerçekleşmesi için Tapu Kurulu’ndan izin alınması gerekmektedir. Tapu Kurulu’ndan izni uzun bir sürede (4 yıl) alabilmiştir. Bu karara karşı, tapu memuru Bölge Tapu Kurulu’na itiraz etmiştir. Bölge Tapu Kurulu da satışın iptaline karar vermiştir. Başvurucu, Bölge Tapu Kurulu’nun “bağımsız ve tarafsız bir yargı yeri” olmadığı, “adil ve aleni bir yargılama yapmadığını” iddiasında bulunmuştur. AİHM, Sramerk’in davasına konu olan olayda yer alan üç merci ayrı ayrı değerlendirmiştir. Bunlardan ilki Hopfgarten İlçe Taşınmaz İşlemleri Makam’dır. Bu makam, satış sözleşmesini onaylayan makamdır ancak başvuru tarafından herhangi bir şikâyetle konu olmadığı için makamın niteliğini Sözleşme kapsamında değerlendirmemiştir. Anayasa mahkemesini de uyuşmazlığın esası bakımından

²¹³ Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 276; Okşar, “Doğal” 25; Tezcan, Erdem ve Sancaktar, *Avrupa*, 344; Kaşıkara, *Avrupa*, 134; Çayan, *Adil*, 73-78.

²¹⁴ “Guðmundur Andri Ástráðsson/İzlanda Kararı, 01.12.2020” [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-207876%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-207876%22]}) (E.T. 03.04.2024); Vitkauskas ve Dikov, *Avrupa*, 42; Benzer nitelikte Clarke/Birleşik Krallık; Kaşıkara, *Avrupa*, 136.

²¹⁵ Campbell ve Fell/Birleşik Krallık, 28.06.1984”, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlarindanornekler.pdf (E.T.18.06.2023).

²¹⁶ “Guðmundur Andri Ástráðsson/İzlanda Kararı”, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-207876%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-207876%22]}) (E.T. 03.04.2024).

²¹⁷ <https://insanhaklari.barobirlik.org.tr/Guncel-AIHM-Kararlari> (E.T. 03.04.2024).

incelemekle görevli olmadığı, Bölge Tapu Kurulu kararlarında hukukilik denetimi yapmakla görevli olduğu için değerlendirmemiştir. AİHM, Bölge Tapu Kurulu’nu, Sözleşme’nin 6. maddesi kapsamında, “mahkeme” kavramına dâhil etmiştir. Zira kurul yetkisi dâhilindeki konuları hukuki kurallar çerçevesinde, belirli usullere göre yürütülen yargılama süreçleri sonucunda karara bağlamakla görevlidir. Ancak AİHM, ek olarak kurulu Sözleşme’nin 6. maddesinin 1. fıkrası kapsamında gerekli olan bağımsızlık ve tarafsızlık açısından değerlendirmiştir. AİHM,

“tapu memurunun davanın tarafı olduğunu ayrıca Bölge Tapu Kurulu’nda yapılan yargılamada görevli raportörün hiyerarşik amiri olduğunu; üyelerin görev süresinin kısa olduğunu (3 yıl), Kurulun başkanlığının Eyalet Hükümet binasında olduğunu, Kurulun içtüzüğünün Eyalet Hükümeti tarafından hazırlanması ve yine Kurulun üyelerinin Eyalet Hükümeti’nden maaş aldıklarını” belirterek, “mahkemelerin demokratik bir toplumda güven vermesi gerektiği ve tarafsızlık konusunda en ufak bir şüpheye yer olmaması gerektiği” gerekçesiyle Sözleşme’nin 6. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir²¹⁸.

1.6.1.5. Tarafsız Mahkeme

Hâkimlerin tarafsızlığı da adil yargılama hakkının bir unsurudur²¹⁹. Bağımsızlık ve tarafsızlık birbirleri ile sıkı bir bağlantı içerisindedir. Bağımsız olmayan bir organın tarafsız olması düşünülemez²²⁰. Aynı şekilde tarafsız olmayan bir organın da bağımsız olması söz konusu olamaz²²¹. Bağımsızlık, hâkimleri yasama, yürütme organı gibi dıştan gelen etkilerden korumaktadır. Tarafsızlık ise hâkimleri, ahlaki, siyasi düşünceleri, duyguları gibi kendi iç dünyasından gelen etkilerden korumaya yöneliktir²²².

Tarafsızlık, bir mahkeme veya hâkimin, davada yer alan taraflardan birinin lehine veya aleyhine bir önyargıya, kişisel duyguya, çıkar ilişkisine ya da yanlı bir tutuma sahip

²¹⁸ Sramerk/Avusturya Kararı, <https://insanhaklari.gen.tr/Metin.aspx?id=1379&d=T> (E.T.04.04.2024).

²¹⁹ Arslan vd., *Medeni*, 118.

²²⁰ Döner, *Türk*, 474; İncoğlu, *Adil*, 188.

²²¹ Okşar, “Doğal”, 28.

²²² Arslan vd., *Medeni*, 118.

olmaması²²³, hâkimin taraflara karşı objektif olması²²⁴, hâkimin karar verirken kendi inanç ve düşüncelerinden arınarak vicdani kanaatinin oluşması²²⁵ olarak tanımlanabilir.

1982 Anayasası'nın 9. maddesinde, başlangıçtan itibaren “*Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır.*” hükmü bulunmaktaydı. Bu maddede bağımsızlık vurgulanmış ancak tarafsızlık açıkça belirtilmemiştir. 16 Nisan 2017’de yapılan halk oylamasıyla kabul edilen 6771 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu²²⁶ ile Anayasanın 9. maddesine “*tarafsız*” ibaresi eklenmiş ve madde “*Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanılır.*” şeklini almıştır. Böylelikle uluslararası hukukun ve AİHM’nin vurguladığı temel yargı ilkelerinden olan tarafsızlık kavramı anayasal güvence altına alınmıştır. Bununla birlikte 2. maddede yer alan hukuk devleti ilkesi, 36. maddede yer alan adil yargılanma hakkı ile doğrudan olmasa da dolaylı olarak anayasal güvence altına alındığını göstermektedir²²⁷. Hâkimin tarafsızlığının güvenceleri kanunlarda da düzenlenmiştir. Bunlar hâkimin reddi ve hâkimin çekinmesi kurumlarıdır. Bu kurumlara ve kurumların çalışmanın konusu olan kanuni hâkim ilkesi ile ilişkisine üçüncü bölümde yer verilmiştir.

AİHM, tarafsızlığı objektif (nesnel) ve sübjektif (öznel) olmak üzere iki şekilde değerlendirilmektedir. Objektif tarafsızlık, mahkemelerin kuruluşu, teşkilat yapısı ve yargılama faaliyetinin yerine getirilmesi açısından değerlendirilirken, sübjektif tarafsızlık ise hâkimin bireysel tarafsızlığıdır²²⁸. AİHM, sübjektif tarafsızlığın belirlenmesinin daha zor olduğu gerekçesi ile öncelikle objektif tarafsızlık üzerinden değerlendirme yapmıştır²²⁹.

Objektif yöntemde AİHM, “*adaletin yerine getirilmesi yetmez, aynı zamanda yerine getirildiğinin görünmesi de lazımdır*” düsturu ile hareket etmiştir²³⁰.

²²³ Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 277; Tezcan, Erdem ve Sancaktar, *Avrupa*, 344.

²²⁴ Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 699.

²²⁵ Arslan vd., *Medeni*, 118; Döner, *Türk*, 474.

²²⁶ Kanunun tam metni için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170211-1.htm> (E.T. 05.04.2024).

²²⁷ Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 699.

²²⁸ Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 277; İncoğlu, *Adil*, 188; Vitkauskas, *Dikov, Avrupa*, 45-46.

²²⁹ Carvalho e Sá/Portekiz, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlarindanornekler.pdf (E.T. 05.06.2024).

²³⁰ Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 277; D.N./İsviçre Davası, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlarindanornekler.pdf (E.T. 05.06.2024).

Mahkemelerin görünümü, toplumda uyandırdığı güven duygusu önemlidir²³¹. Objektif olarak şüphe doğuran durumlardan ilki, yargılama görevini yerine getiren hâkimler ile davanın tarafları arasındaki ilişkilerdir. Örneğin Pescador Valero/İspanya davasında hâkim, davanın taraflarından biri üniversitede doçent olarak çalışmaktadır. AİHM, bu durumun objektif tarafsızlığın ihlali olarak değerlendirmiş ve hak ihlaline karar vermiştir²³². Yine hâkimlerden birinin, davanın taraflarından birinin avukatının amcası olması sebebiyle AİHM, Micallef/Malta davasında benzer bir karar vermiştir²³³.

Objektif olarak şüphe doğuran ikinci durum ise aynı kişinin yargılama sürecinde farklı görevlerde yer almasıdır²³⁴. Tabi ki bu durum tek başına tarafsızlığın ihlalinin göstermemektedir. Ancak AİHM, soruşturmada görevli olan kişilerin, sonradan aynı davada hâkim olarak görev yapmasını, “*istişari*” görev yapmış kişilerin aynı olayda “*yargısal*” görev yapmalarını objektif bağımsızlığın ihlali olarak kabul etmiştir²³⁵. Örneğin Adamkiewicz/Polonya davasında, olay zamanında 15 yaşında olan başvuru başka bir çocuğu öldürdüğü suçlaması ile gözaltına alınmıştır. Gözaltında avukatı yoktur ve suçu kabul etmiştir. Çocuk Mahkemesi tarafından mahkûm edilmiştir. AİHM, Çocuk Mahkemesi’ni oluşturan heyet içinde soruşturmayı yürütmüş olan yargıcın yer alması nedeniyle tarafsız bir mahkemede yargılanma hakkının ihlaline karar vermiştir²³⁶.

Anayasa Mahkemesi de objektif tarafsızlığa ilişkin olarak “*hâkimlerin görevlerine ilişkin nesnel (objektif) bağımsızlık, onlara tanınan bir ayrıcalık olmayıp, bunun amacı adaletin her türlü etki, baskı, yönlendirme ve kuşkudan uzak dağıtılacağı yolundaki güven ve inancı yerleştirmektir.*” şeklinde karar vermiştir²³⁷.

²³¹ Coeme ve Diğerleri/Belçika,

https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlarindanornekler.pdf (E.T. 05.06.2024).

²³² “Pescador Valero/İspanya”.

²³³ “Micallef/Malta”, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/insan-haklari-bilgi-bankasi/avrupa-insan-haklarimahkemesi/aihm-kararlari/> (E.T. 04.06.2024).

²³⁴ “Mežnarić/Hırvatistan”. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/insan-haklari-bilgi-bankasi/avrupa-insan-haklarimahkemesi/aihm-kararlari/>, (E.T. 04.06.2024).

²³⁵ Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 278.

²³⁶ Adamkiewicz/Polonya, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/insan-haklari-bilgi-bankasi/avrupa-insan-haklarimahkemesi/aihm-kararlari/> (E.T. 04.06.2024).

²³⁷ AYM, E. 1992/37, K. 1993/18, 27.04.1993, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1993-18-nrm.pdf> (E.T. 04.06.2024).

Tarafsızlığın tespitinde sübjektif yöntemde hâkimin, kişisel olarak tarafsızlığı ön plandadır. Sübjektif tarafsızlık “*aksi sabit oluncaya kadar var sayılır.*”²³⁸. Anayasa Mahkemesi, sübjektif tarafsızlık ile ilgili vermiş olduğu bir kararda “*hâkimlerin davanın taraflarına karşı eşit, yansız ve ön yargısız durması, hiçbir telkin ve baskı altında kalmadan hukuk kuralları çerçevesinde vicdani kanaatine göre karar vermesi*” ifadelerini kullanmıştır²³⁹.

AIHM, Buscemi/İtalya davasında başvuru, kızına yönelik velayet kararı ve ilgili yargılama sürecinde Torino Çocuk Mahkemesi Başkanı’nın taraflı olduğunu iddia etmiştir. Velayet davası devam ederken mahkemenin verdiği kararlar ve olayların gelişimini basında yer bulmuştur. Başvurucu ve mahkeme başkanı C.L. arasında basın yoluyla bir tartışma yaşanmıştır. Başvurucu, mahkeme başkanının kendisini yalancılıkla suçladığını, davasıyla ilgili gizli bilgileri açıkladığını iddia etmiş ve küçük bir taşra kasabasında bu açıklamaların, dava taraflarını kolaylıkla tanınabilir hale getirdiğini ve kamuoyunda kafa karışıklığına neden olduğunu belirtmiştir. AIHM, mahkeme başkanının, başkan olmadan önce başvuru Buscemi hakkında olumsuz görüşlerinin olduğunu açık bir şekilde ifade etmesini tarafsızlık ilkesine aykırılık olarak değerlendirmiş ve hak ihlaline karar vermiştir²⁴⁰.

²³⁸ Gözübüyük, Gölçüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 278; Tezcan, Erdem ve Sancaktar, *Avrupa*, 344; Vitkauskas, Dikov, *Avrupa*, 45.

²³⁹ AYM, E. 2014/164, K. 2015/12, 14.1.2015, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2015-12-nrm.pdf> (E.T. 04.06.2024).

²⁴⁰ “Buscemi/İtalya” , <https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/insan-haklari-bilgi-bankasi/avrupa-insan-haklarimahkemesi/aihm-kararlari/> (E.T. 04.06.2024).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK HUKUKUNDA VE KARŞILAŞTIRMALI HUKUKTA KANUNİ HÂKİM İLKESİ VE UNSURLARI

2.1. Kanuni Hâkim İlkesinin Adlandırılmasına İlişkin Terminolojik İfade ve Tanımlar

Kanuni hâkim ilkesi, 1982 Anayasası'nın "*Kanuni hâkim güvencesi*" başlıklı 37. maddesinde hüküm altına alınan anayasal bir ilkedir. 37. maddede, "(1) Hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz. (2) Bir kimseyi kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz." şeklinde düzenlenmiştir.

Kanuni hâkim ilkesini karşılamak üzere öğretilerde birçok farklı kavram söz konusudur. İlkeye ilişkin "*kanuni hâkim ilkesi*"²⁴¹, "*tabii hâkim ilkesi*"²⁴², "*kanuni hâkim*"²⁴³, "*doğal yargı yolu*"²⁴⁴, "*doğal hâkim*"²⁴⁵, "*yasal hâkim*"²⁴⁶, "*yasayla kurulmuş mahkeme*"²⁴⁷, "*olağan hâkim*"²⁴⁸, "*olağan mahkeme*"²⁴⁹ gibi kullanılan ifadelerle aşağıda değinilecektir. İlkeyi açıklamak, özünü ortaya koyabilmek amacıyla

²⁴¹ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri* 28. Baskı (Bursa: Ekin Yayınları, 2023), 1041; Mümtaz Soysal, *100 soruda Anayasanın Anlamı* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1997), 169; Döner, *Türk*, 472; Arslan vd., *Medeni*, 150.

²⁴² Döner, *Türk*, 472; Gözler, *Türk*, 1041; Şeref İba, *Türk Anayasa Hukuku*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 2018), 147; Tanrıver, *Medeni I*, 82-84; Arslan vd., *Medeni*, 150; L. Şanal Görgün, Levent Börü ve Mehmet Kodakoğlu, *Medeni Usul Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2023), 323; Murat Atalı, İbrahim Ermenek ve Ersin Erdoğan, *Medeni Usul Hukuku 6. Baskı* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2023), 107-108.

²⁴³ Özbek, Doğan ve Bacaksız, *Ceza Muhakemesi*, 73.

²⁴⁴ Ömer Anayurt, *Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavramlar ve Kurumlar)* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022), 722.

²⁴⁵ Anayurt, *Anayasa*, 722.

²⁴⁶ Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 181.

²⁴⁷ Anayurt, *Anayasa*, 722.

²⁴⁸ Döner, *Türk*, 472; Gözler, *Türk*, 1041.

²⁴⁹ Eren, *Türk*, 1049.

ilkenin adlandırılmasına ilişkin olarak doktrindeki adlandırmalar ve tanımlamalar şu şekildedir;

Özbudun, ilkeyi

“Tabii yargı ilkesi, uyumsuzluğu yargılayacak olan mahkemenin, o uyumsuzluğun doğmasından önce kanunen belli olmasıdır” şeklinde tanımlamış ve “bir hukuk devletinde kanuni yargı yolunun ancak tabii yargı yolu olduğu; bunun dışındaki her çözümün olaya ve kişiye özgü mahkeme kurulmasına yol açacağını”

belirtmiştir²⁵⁰.

Döner, ilke için kanuni, tabii hâkim, doğal yargıç kavramlarını birlikte ve aynı anlamda kullanmış ve ilkeyi *“Doktrinde tabii (olağan) hâkim ilkesi olarak da adlandırılan kanuni hâkim veya mahkeme ilkesi, bir uyumsuzluk hakkında karar verecek olan mahkemenin, uyumsuzluğun doğumundan önce kanunen belli olmasını ifade etmektedir”* şeklinde tanımlamıştır²⁵¹.

Anayurt, ilke için *“doğal yargı ilkesi/doğal hâkim/doğal mahkeme”* ifadelerini kullanmış ve *“uyumsuzluk öncesinde görevli ve yetkili mahkemenin kanunla kurulmuş, işleyiş esaslarının belirlenmiş ve bireyler tarafından da bilinebilir olması”* şeklinde tanımlamıştır²⁵².

Gözler, ilkeyi *“kanuni hâkim”* veya *“olağan hâkim”* ilkesi denilen *“tabii hâkim (doğal yargıç) ilkesi...”* şeklinde ifade etmiş ve *“bir uyumsuzluk hakkında karar verecek olan hâkimin, o uyumsuzluğun doğmasından önce kanunen belli olmasını öngören bir ilkedir”* şeklinde tanımlamıştır²⁵³.

Eren, ilke için doğal yargıç ve tabii hâkim kavramlarını birlikte ve aynı anlamda kullanmıştır. Yine *“tabii mahkeme ve olağan mahkeme”* kavramlarının aynı anlamda olduğunu ve mahkemelerin münhasıran kanunla kurulması, görev ve yetkilerinin kanunla belirlenmesi gerektiğini; ilke ile *“davanın olaydan sonra çıkarılacak bir kanunla kurulacak bir mahkeme tarafından yargılanmasının yasaklandığını”* belirtmiştir²⁵⁴.

Soysal, kanuni hâkim ilkesini hukuk devleti ekseninde değerlendirmiş ve hukuk

²⁵⁰ Özbudun, *Türk*, 134.

²⁵¹ Döner, *Türk*, 472.

²⁵² Anayurt, *Anayasa*, 722.

²⁵³ Gözler, *Türk*, 1041.

²⁵⁴ Eren, *Türk*, 1049.

devleti ilkesinin anayasalarda kendine yer bulduğu müddetçe kanuni hâkim ifadesinin tabii hâkim olarak yorumlanması gerektiğini ifade etmiş ve “Suç işlenmesinden önce yasayla belirlenmiş yargıç” şeklinde tanımlamıştır²⁵⁵.

Tanör ve Yüzbaşıoğlu, ilkeyi değerlendirirken “kanuni mahkeme”, “kanunen tabi olunan mahkeme” ifadeleriyle “tabii yargıç”, “doğal yargı yeri” kavramları arasında özlerinde anlamsal bir fark olmadığını belirtmişlerdir. Kanunen tabi olunan mahkemeden de “kuruluşu, görev ve yetkileri kanunla önceden belirlenmiş, genel olarak ve herkes için yetkili mahkeme” anlaşılmasını gerektiğini ifade etmişlerdir²⁵⁶.

İba, ilkeyi “Tabii hâkim, hukuki uyuşmazlığı çözecek hâkimin, o uyuşmazlığın doğmasından önce kanun tarafından belli edilmesini öngören ilkedir. Doğal yargıç (tabii hâkim) ilkesi, kanuni hâkim veya olağan hâkim ilkesi olarak da adlandırılmaktadır.” şeklinde tanımlamıştır²⁵⁷.

Arslan vd., ilke için kanuni hâkim ve tabii hâkim ilkesi kavramlarını birlikte ve aynı anlamda kullanmış ve “Bir kimseyi kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz” şeklinde tanımlamışlardır²⁵⁸.

Tanrıver, “Yargılanacak olan uyuşmazlığın gerçekleşmesinden önce, yürürlükte bulunan kanunlar aracılığıyla görevi, yetkisi ve işleyişi belirlenmiş olan mahkemenin hâkimine tabii hâkim, bunu öngören ilkeye ise tabii hâkim ilkesi denir” şeklinde tanımlama yapmıştır. Yazar tabii hâkim ilkesi ile kanuni hâkim ilkesinin farklı kavramlar olduğunu, tabii hâkim ilkesini temel öğelerinin “öncedenlik” ve “kanunilik” olduğu halde; kanuni hâkim ilkesinin temel öğesinin yalnızca “kanunilik” olduğunu ifade etmiştir²⁵⁹.

Görgün, Börü ve Kodakoğlu ise kavram olarak tabii hâkim ifadesini kullanmışlar ve mahkemelerin kuruluşunun kanunla düzenleneceğini, kanuna uygun şekilde kurulmamış merci kararlarının mahkeme hükmünde olamayacağını belirtmişlerdir²⁶⁰.

²⁵⁵ Soysal, 100 soruda, 169.

²⁵⁶ Bülent Tanör, Necmi Yüzbaşıoğlu, 1982 Anayasasına göre Türk Anayasa Hukuku, (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2009), 182.

²⁵⁷ İba, Türk, 147.

²⁵⁸ Arslan vd., Medeni, 150.

²⁵⁹ Tanrıver, Medeni I, 82-84.

²⁶⁰ Görgün, Börü ve Kodakoğlu, Medeni, 323.

Atalı, Ermenek ve Erdoğan, ilke için tabii hâkim kavramını kullanmışlar ve yargılamayı yapacak mahkemenin kuruluş, görev ve yetkilerinin idarenin düzenleyici işlemleriyle düzenlenmeyeceğini ancak kanunla düzenleneceğini ifade etmişlerdir²⁶¹.

Ünver ve Hakeri, ilkeyi “doğal yargıç ilkesi, suçun işlenilmesinden veya çekişmenin doğmasından önce davayı görecektir yargı yerini yasanın belirlemesi” şeklinde tanımlamıştır. İlkenin ceza yargılamasındaki yerini açıklarken “kanuni yargıç ilkesi de denilen bu ilke” şeklinde devam etmiştir²⁶².

Centel ve Zafer, olağan hâkim, yasal hâkim, doğal hâkim kavramlarını birlikte ve aynı anlamda kullanmışlardır. İlkeyi “Yasayla kurulan mahkeme koşulu, olağan (yasal veya doğal) hâkim güvencesini de beraberinde getirmektedir. Olağan hâkim ilkesi, gerek mahkemelerin kuruluş ve yetkilerinin, gerek izleyecekleri muhakeme usulünün yasayla ve dava konusu uyuşmazlık ortaya çıkmadan önce belirlenmesini ifade eder.” şeklinde açıklamışlardır²⁶³.

Özbek, Doğan ve Bacaksız ilke için “olağan (kanuni) hâkim” kavramını kullanarak, “filden önce ve yasayla kurulan mahkeme” olarak tanımlamışlardır²⁶⁴.

Gökçen, Alşahin ve Çakır kanuni hâkim ilkesi ve tabii hâkim ilkesini ayrı kavramlar olarak tanımlamışlardır. Yazarlara göre kanuni hâkim ilkesi, “hâkimlerin görev ve yetkilerinin kanunla belirlenmesi” iken tabii hâkim ilkesi, “yargılamaya konu uyuşmazlığın çözülmesinden önce hangi mahkemenin görevli ve yetkili olduğunun daha önce belirlenip, usul kurallarının herkesi kapsayıcı nitelikte” dir²⁶⁵.

Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı ilke için doğal yargıç, kanuni yargıç ve yasal mahkeme kavramlarını birlikte ve aynı anlamda kullanmışlar ve “Yasanın öngördüğü mahkeme koşulu yargılamada doğal (veyahut kanuni) yargıç güvencesini gerektirmektedir. Bu kural gereğince, bilindiği gibi, gerek mahkemelerin kuruluş ve yetkilerini, gerek izleyecekleri yargılama usulü, yasama yolundan kanun ile dava konusu olay ortaya çıkmadan önce saptanacaktır” şeklinde ifade etmişlerdir²⁶⁶.

²⁶¹ Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Medeni*, 107-108.

²⁶² Yener Ünver, Hakan Hakeri, *Ceza Muhakemesi Hukuku* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2023), 77.

²⁶³ Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 181.

²⁶⁴ Özbek, Doğan ve Bacaksız, *Ceza Muhakemesi*, 73.

²⁶⁵ Gökçen, Alşahin ve Çakır, *Ceza*, 158-159.

²⁶⁶ Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 275.

Turan, ilkenin adlandırılmasında kavram farklılıkları olsa da “‘Tabii hâkim’ ya da ‘doğal yargıç’ yahut ‘tabii, olağan, yargı ilkesi’, veya ‘kanuni mahkeme’, ‘kanuni (yasal) hâkim’ ve ‘kanunen tabi olunan mahkeme’ terimleri arasında herhangi bir anlam ve içerik farkı bulunmamaktadır.” şeklinde ifadesi ile anlam ve içerik farklılığının olmadığını belirtmiştir²⁶⁷.

Kaşıkkara, ilke için doğal yargıç, kanuni yargıç kavramlarını aynı anlamda kullanmış ve ilkeyi

“Yasanın öngördüğü mahkeme koşulu yargılamada doğal (kanuni) yargıç güvencesini getirmektedir. Bu kural gereğince gerek mahkemelerin kuruluşu, yetkileri ve görevleri, gerekse izleyecekleri yargılama usulü, yürütmenin düzenleyici işlemleri ile değil; fakat yasama organınca, yasa yoluyla ve dava konusu olay çıkmadan önce saptanacaktır.”

şeklinde ifade etmiştir²⁶⁸.

Demircioğlu, ilkeyi karşılamak için “doğal/kanuni yargıç” kavramlarını birlikte ve aynı anlamda kullanmış ve “Gerek mahkemelerin kuruluşu, yetkileri ve görevleri, gerekse izleyecekleri yargılama usulü, yürütmenin düzenleyici işlemleri ile değil ve fakat yasama yolundan kanunla ve dava konusu olay ortaya çıkmadan önce saptanacaktır.” şeklinde ifade etmiştir²⁶⁹.

Çayan, ilkeyi adil yargılanma hakkı üzerinden ve “Kanuni hâkim ilkesi medeni hak ve yükümlülüğe ait uyumsuzluk ileri sürülmeden veya isnat edilen suç işlenmeden önce bu uyumsuzluğu çözmek için görevlendirilen mahkemenin kanunla kurulmuş olması” olarak tanımlamıştır²⁷⁰.

Kolcu, ilke için doğal ve yasal hâkim kavramlarını birlikte ve aynı anlamda kullanarak “kişinin yargılama konusu olay olmadan önce yasayla kurulmuş olan bir mahkeme önünde yargılanması” olarak tanımlamıştır²⁷¹.

²⁶⁷ Hüseyin Turan, *İnsan Hakları ve Avrupa Sözleşmesi’nde ve Türk Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2016), 160.

²⁶⁸ Kaşıkkara, *Avrupa*, 123.

²⁶⁹ Demircioğlu, *Medeni*, 66.

²⁷⁰ Çayan, *Adil*, 70.

²⁷¹ Kolcu, *Adil Yargılanma*, 85-86.

2.2. Hukuki Metinlerde Kanuni Hâkim İlkesi

Hukuki metinlerde ilke ile ilgili kavram birliğinin bulunmamasının temel sebebi, ilkenin uluslararası metinlerde düzenleniş şeklinde bulunabilir. Uluslararası metinlerde kanuni hâkim ilkesi için “*bağımsız ve tarafsız mahkeme*”, “*yasayla kurulmuş mahkeme*”, “*usulüne uygun yargılanma*” ve “*adil yargılanma*” gibi ifadeler kullanılmıştır.

İHEB’de kanuni hâkim ilkesi açısından 8. ve 11. maddeler önem arz etmektedir. 8. maddede²⁷² milli mahkemelere vurgulanarak yargı yoluna başvurma hakkı, 9. maddede keyfî yargılama yasağı, 10. maddede²⁷³ “*bağımsız ve tarafsız bir mahkeme*” tarafından yargılama hakkı düzenlenmiştir. 11. maddede masumiyet karinesi ile suç ve cezalarda kanunilik ilkesi hüküm altına alınmıştır. Beyanname’de adil yargılanma hakkının alt unsurlarına yer verilmiş olsa da doğrudan kanuni hâkim ilkesine ilişkin doğrudan düzenleme yoktur. Ancak 8. maddede yer alan “*Herkesin anayasa ya da yasayla tanınmış temel haklarını ihlal eden eylemlere karşı yetkili milli mahkemeler eliyle etkin bir yargı yolundan yararlanma hakkı vardır.*” şeklindeki düzenlemeye değinmek faydalıdır. Düzenleme “*yetkili milli mahkemeler*” önünde “*etkin bir yargı yoluna*” erişebilmeyi öngörmektedir. Etkin bir yargılamanın sağlanabilmesi için mahkemelerin görev ve yetkilerinin, usul işlemlerinin önceden belirlenmiş ve öngörülmüş olması gerekir. Kanuni hâkim ilkesi, etkin bir yargı yoluna erişimin temelini oluşturur. Yine maddede geçen “*yetkili milli mahkemeler*” ifadesinden milli mahkemelerin kanunla kurulması gerekliliği dolaylı olarak ifade ettiği söylenebilir. Ama sadece milli mahkemeler ifadesine dayanarak mahkemelerin önceden kanuni bir çerçevede kurulduğuna, bağımsızlık ve tarafsızlık şartlarını sağlandığına ilişkin kesin bir çıkarım yapmak hatalı olur. Beyanname’de kanuni hâkim ilkesinin öncedenlik unsuruna ve olağanüstü mahkeme kurma yasağına ilişkin bir düzenleme de bulunmamaktadır. Bu sebeple maddedeki düzenleme doğrudan kanuni hâkim ilkesi ile bağlantılı olmasa da dolaylı olarak ilke ile bağlantılı olduğu kadar eksik olduğu sonucuna varılabilir.

BM, İHEB’de kanuni hâkim ilkesini açıkça düzenlememiş olsa da bu Beyanname’yi temel alarak ilan etmiş olduğu hukuki metinlerde ilkeyi açıkça kabul

²⁷² “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”.

²⁷³ “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”.

etmektedir. Örneğin 1985 tarihli BM Yargı Bağımsızlığının Temel Prensipleri²⁷⁴ başlıklı metnin 5. maddesinde kanuni hâkim ilkesi açıkça düzenlenmiştir. Madde şu şekildedir: “Herkes, önceden konmuş hukuki usullere göre yargılama yapan olağan mahkemelerde veya yargı yerlerinde yargılanma hakkına sahiptir. Olağan mahkemelere veya yargı yerlerine ait olan yetkilerin ellerinden alınması için konmuş usulleri gereği gibi uygulamayan yargı yerleri kurulamaz.” Düzenlemede ilkenin, kanunilik ve öncedenlik unsurları hüküm altına alınırken olağanüstü mahkeme kurma yasağı da kabul edilmiştir.

Benzer bir düzenleme BM Yargı Bağımsızlığı Evrensel Bildirgesi’nde²⁷⁵ de yer almıştır. Bildirge’nin 5/c bendinde “Herkes tabi olduğu kanunla kurulmuş olan olağan mahkemeler ve yargı mercii önünde gecikmeksizin yargılanma hakkına sahiptir.” düzenlemesi kanuni hâkim ilkesinin kanunilik unsuru açıkça hüküm altına alınmıştır. Bildirge’nin 5/b maddesinde “Yargı yetkisini uygun bir şekilde yerine getirmek üzere kurulmuş görevli mahkemeler dışında ad hoc mahkemeler kurulamaz.” hükmü, 5/e maddesinde “Olağanüstü hallerde, Devlet, sivillerin ceza yargılamalarının olağan mahkemeler tarafından yapılmasını sağlar.” hükmü yer almaktadır. Bu maddeler ile kanuni hâkim ilkesinin öncedenlik unsuru ve olağanüstü mahkeme kurma yasağı düzenlenmiştir.

Kanuni hâkim ilkesi, Türk pozitif hukukunda önemli bir yere sahip olan AİHS’nin 6. maddesinin ilk cümlesinde “yasayla kurulmuş mahkeme” olarak ifade edilmiştir²⁷⁶. Yasayla kurulmuş olma ile kastedilen, yargılama yapacak mercinin, yürütme organına bağımlı olmaması ve yasama organı tarafından çıkarılan kanun ile düzenlenmesidir²⁷⁷. Bu ifade ile ilkenin, kanunilik unsuru açıkça düzenlenmiştir²⁷⁸. Ancak Sözleşme’de

²⁷⁴ İlgili prensipler “26 Ağustos - 6 Eylül 1985 tarihleri arasında Milano’da yapılan BM Yedinci Suçun Önlenmesi ve Suçluların Tedavisi Kongresi tarafından kabul edilmiş, 29 Kasım 1985 tarih ve 40/32 numaralı ve 13 Aralık 1985 tarihli ve 40/146 numaralı kararlarla BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir.” Tam metin için bkz. https://d.barobirlik.org.tr/mevzuat/avukata_ozel/meslek_kurallari/bm_yargi_ba%C4%9Fimsizligi_temel_prensipieri.pdf (E.T. 09.07.2023).

²⁷⁵ BM İnsan Hakları Komisyonu’nun 1989 tarihli ve 1989/32 numaralı Yargı Bağımsızlığı Evrensel Bildirgesi (Singhvi Deklarasyonu), “Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi alt komisyonundan yargının bağımsızlığı, tarafsızlığı ile jüri üyeleri, görevli memurlar ile avukatların bağımsızlıkları konusunda rapor hazırlanması istenmiş ve alt komisyonda L.M. Singhvi’yi (Hindistan) görevlendirmiştir. Özel Raportör tarafından hazırlanan ve alt komisyonun yaklaşık 40 toplantısından sonra bildirge nihai şeklini almış ve 1989/32 sayılı kararla kabul edilerek üye devletlerin bu ilkeleri dikkate almaları istenmiştir.”

²⁷⁶ Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, Avrupa, 174; Çayan, Adil, 70-71.

²⁷⁷ Vitkauskas, Dikov, Avrupa, 40.

²⁷⁸ İnceoğlu, Adil, 71.

olağanüstü mahkeme kurma yasağına ilişkin düzenleme bulunmamaktadır. Bu hususlar AİHM'nin özerk yorumuyla şekillenmiştir. AİHM, mahkemelerin uyuşmazlık konusu olaydan önce kanunla kurulması gerektiğini ancak tek başına kanun ile kurmanın yeterli olmadığını, mahkemelerin bağımsızlık ve tarafsızlık hususlarının da sağlanması gerektiğini belirtmiştir.

MSHİUS'de ilke, “*Maddi Haklar*” başlıklı üçüncü bölümde 14. maddesinin birinci fıkrasında “... *Herkes hakkındaki bir suç isnadının veya hak ve yükümlülükleri ile ilgili bir hukuki uyuşmazlığın karara bağlanmasında, hukuken kurulmuş yetkili, bağımsız ve tarafsız bir yargı yeri tarafından adil ve aleni olarak yargılanma hakkına sahiptir...*” şeklinde düzenlenmiştir²⁷⁹. Hükümde yer alan “*yasalar uyarınca kurulmuş yetkili, bağımsız ve tarafsız mahkeme*” ifadesiyle kanuni hâkim ilkesinin unsurları güvence altına alınmıştır.

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ilke “*Adil Yargılanma Hakkı (Right to a Fair Trial)*” başlıklı 8. maddesinde adil yargılanma hakkının bir unsuru olarak düzenlenmiştir. Buna göre “*Herkes, ... önceden kanunla kurulmuş, yetkili, bağımsız ve tarafsız bir yargı mercii önünde yargılanma hakkına sahiptir.*”²⁸⁰. Maddede görüldüğü üzere kanuni hâkim ilkesi, kanunilik ve öncedenlik unsurları ile birlikte açıkça hüküm altına alınmıştır.

AİHHŞ'de yargılamaya ilişkin hükümler genel olarak 7. maddede düzenlenmiştir. Ancak doğrudan ilkeyi düzenleyen bir hüküm bulunmamaktadır. Mahkemeye erişim hakkını düzenleyen 7/1-a bendinde²⁸¹ “*yetkili ulusal yargı mercilerine*” ifadesine yer verilmiştir. Maddedeki düzenlemenin dolaylı olarak ilke ile bağlantılı olduğu söylenebilse de yetkili ulusal yargı mercileri ifadesi, kanuni hâkim ilkesini tam anlamıyla karşılamamaktadır. Zira kanuni hâkim ilkesi, davaların önceden belirlenen usullere göre görevlendirilmiş mahkemelerde görülmesini gerektirirken, “*yetkili ulusal yargı*

²⁷⁹ Madde metni için bkz. “Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme”, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0150.pdf> (E.T. 06.06.2023).

²⁸⁰ Sözleşme'nin 8. maddesi: “*Herkes, kendisine karşı yöneltilen bir suçlamaya üzerine yapılan bir yargılamada yahut, medeni, çalışma, mali veya diğer hak ve yükümlülükleri hakkındaki bir yargılamada, önceden kanunla kurulmuş, yetkili, bağımsız ve tarafsız bir yargı mercii önünde yargılanma hakkına sahiptir*” <https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm> (E.T. 06.06.2023).

²⁸¹ Madde metni için bkz. <https://www.jurix.com.tr/article/8443?u=0&c=0> (E.T. 06.06.2023).

mercileri” ifadesi, davaların sonradan yetkilendirilmiş mahkemelere gönderilme riskini taşımaktadır. Bu durum da olağanüstü yargı yerlerinin kurulmasına sebebiyet verebilmektedir.

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, 7-8 Aralık 2000 tarihinde imzalanarak yürürlüğe girmiştir²⁸². Şart’ın 47. maddesinde “*Etkili hukuki bir yola başvurma ve adil yargılanma hakkı*” düzenlenmiştir. Maddenin ikinci fıkrasında “*Herkes, daha önceden yasa ile tesis edilmiş bağımsız ve tarafsız bir mahkemede makul bir süre içinde yapılacak adil ve kamuya açık bir duruşma yapılması hakkına sahiptir.*” hükmünde kanuni hâkim ilkesi, kanunilik ve öncedenlik unsurları ile birlikte ele alınmıştır. Ayrıca mahkemelerin bağımsız ve tarafsız olma şartı da vurgulanmıştır.

Türk Anayasa hukuku açısından ilke ilk defa 1876 tarihli Kanun-i Esasi’nin 23. maddesinde “*Tebaa-i Devleti Osmaniyenin Hukuku Umumiyesi*” başlığı altında “*kanunen mensup olduğu mahkeme*”²⁸³ şeklinde düzenlenmiştir. 1924 Anayasası’nın 83. maddesinde “*kanunen tâbi olunan mahkeme*”²⁸⁴ olarak; 1961 Anayasası’nın ilk halinde 32. maddede “*Tabii Yargı Yolu*” başlığı altında “*tabii hâkim*” olarak düzenlenmekteyken, 1971 değişikliği ile “*Kanuni Yargı Yolu*” başlığı altında “*kanunen tabi olunan mahkeme*” şeklinde düzenlenmiştir²⁸⁵. 1982 Anayasası’nda 37. maddesinde “*Kanuni Hâkim Güvencesi*” başlığı altında “*kanunen tabi olduğu mahkeme*” şeklinde ifade edilmiştir²⁸⁶.

2.3. Kanuni Hâkim İlkesinin Adlandırılmasında Terminolojik Tartışmalar

Terminoloji farklılıklarına rağmen, ilke ile ulaşılmak istenen amaç konusunda birlik bulunmaktadır. Gerek uluslararası gerekse ulusal düzenlemelerdeki terminoloji farklılıklarına karşın ilkenin asıl amacı belirli bir olayı/kişiyi yargılamak amacıyla yasama organı tarafından kanunla uyuşmazlığı çözecek mahkemeler kurması, mahkemelerin görev ve yetkilerinin, yargılama usul kurallarının kanunla belirlenerek olağanüstü yargı mercilerinin kurulmasını önlemektedir²⁸⁷.

²⁸² Metnin tamamı için bkz. <https://www.ihd.org.tr/avrupa-birligi-temel-haklar-bildirgesi/> (E.T. 06.08.2023).

²⁸³ <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-kânûn-i-esâsî/> (E.T. 06.06.2023).

²⁸⁴ <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/> (E.T. 06.06.2023).

²⁸⁵ <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/> (E.T. 06.06.2023).

²⁸⁶ “1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”.

²⁸⁷ Gözler, *Anayasa*, 1041.

Doktrinde ilkeyi karşılamak üzere kullanılan kavramlara bakıldığında birçoğunun da eş anlamlı sözcüklerin kullanılması veya birbirine yakın anlamlı sözcüklerin kullanılması sonucunda oluşturulduğu söylenebilir. Ancak ilkenin adlandırılmasına ilişkin asıl görüş ayrılıklarının, “*kanuni hâkim*”, “*kanuni mahkeme*”, “*doğal yargıç*”, “*tabii hâkim*”, “*tabii mahkeme*” terimleri üzerinde derinleştiğini söylemek mümkündür. Bu terimlerde ilkenin adlandırılmasındaki asıl ayrımının öncelikle “*Kanuni mi? Tabii mi?*” olduğu sonrasında ise “*Hâkim mi? Mahkeme mi?*” olduğu noktasındadır.

2.3.1. Kanuni Hâkim-Tabii (Doğal) Hâkim

Kanuni hâkim-tabii (doğal) hâkim ifadelerinden hangisinin kullanılacağı hususunda ilk ölçüt olarak hukuk devleti ilkesi gösterilebilir. Hukuk devleti, hukuk kurallarıyla bağlı olmayan “*polis devleti*” nin karşıtıdır. Hukuk devleti, devletin işlem ve eylemlerinde hukuk kurallarıyla bağlı olduğu, bireylerin hukuki güvenliğinin sağlandığı devlettir²⁸⁸. Hukuk devleti ilkesi gereğince devletin organlarının işlem ve eylemlerinin hukuka bağlılığının denetlenmesinde ve kişilerin hukuki güvenliklerinin sağlanmasında en etkili yol yargıdır. Adil bir yargılamanın sağlanması açısından bağımsız ve tarafsız yargı yerlerinin kanunla kurulması, görev ve yetkilerinin, yargılama usul kurallarının kanunla belirlenmesi zorunludur.

Soysal, doğal yargı yolu ile kanuni hâkim ilkesini aynı anlamda kullanmış ve kanuni hâkim ilkesi ile hukuk devleti ilkesi arasında bağlantıyı şu şekilde açıklamıştır:

*“Bir hukuk devletinde kanuni yargı yolu ancak doğal yargı yolu olabilir ve bir kimsenin kanunen tabi olduğu mahkeme, onun tabii hâkimlerinden kurulu bir mahkemeden başkası olamaz. Başka bir deyişle, yargıç ve mahkemeyi gösteren yasa, ancak doğal yargıç ilkesine uygun olduğu zaman bir hukuk devletinin yasasıdır; bu ilkenin dışına çıkarsa Anayasadaki hukuk devleti ilkesine aykırı olacaktır. Yargının ve mahkemenin yasayla gösterilmesi, bu alanda rastgele yasalar yapılabileceği ve hukuk devleti ilkesini meydana getiren temel unsurların çığnenebileceği anlamına gelmez. Onun içindir ki, Anayasadaki hukuk devleti ilkesi kaldırılmadığı sürece kanuni yargı yolunun doğal yargı yolu olarak yorumlanması hiç de yanlış değildir.”*²⁸⁹

²⁸⁸ Özbudun, *Türk*, 124; Döner, *Türk*, 139.

²⁸⁹ Soysal, *Anayasanın Anlamı*, 168-169.

Özbudun da benzer bir yaklaşımla “bir hukuk devletinde kanuni yargı yolunun ancak tabii yargı yolu olduğu; bunun dışındaki her çözümün olaya ve kişiye özgü mahkeme kurulmasına yol açacağını” ifade etmiştir²⁹⁰.

Duman, kanuni hâkim ilkesi ile doğal yargıç ilkesini ayrı ayrı tanımlamış ancak hukuk devleti ilkesi bağlamında değerlendirildiğinde ikisi arasında fark bulunmadığını ileri sürmüştür²⁹¹.

Sabuncu, kanuni hâkim ilkesinin hukuk devletinin gereklerinden biri olduğunu, yargıya duyulan güvenin mahkeme ve hâkimin kanunla belirlenmesinin yargıya olan güvenin sağlanması için zorunlu olduğunu belirtmiştir²⁹².

AYM de hukuk devletlerinde kanuni hâkim ile tabii hâkimin aynı anlamda anlaşılması gerektiğini bir kararında şu şekilde belirtmiştir:

*Maddenin gerekçesinde ise, ‘(Kanuni hâkim), (kanunun gösterdiği hâkim) deyimiyle, mahkemelerin veya hâkimlerin görev ve yetkilerinin kanunla belirleneceği; yani ancak yasama tasarrufları yoluyla görev ve yetkinin saptanacağı belirtilmiştir.’ denilmektedir. Ancak, hukuk devletinde, yasal yargıç (kanuni hâkim), doğal yargıç (tabii hâkim) olarak anlaşılmalıdır.*²⁹³

İlkenin ifade edilmesinin belirlenmesinde ikinci ölçüt anayasalarda düzenleniş şekline bakılması gerekliliğidir. Kanun-i Esasi’nin 23. maddesinde “kanunen mensup olduğu mahkeme”²⁹⁴; 1924 Anayasası’nın 83. maddesinde “kanunen tâbi olunan mahkeme”²⁹⁵ şeklindeki düzenlemelerden “kanunilik” unsuruna özellikle vurgu yapıldığı görülmektedir.

1961 Anayasası’nda ise 1971-1973 değişiklikleri önemlidir. Zira 1961 Anayasası’nın ilk halinde 32. maddede düzenlenen ilkenin başlığı “Tabi Yargı Yolu” iken

²⁹⁰ Özbudun, *Türk*, 134.

²⁹¹ “Kanuni hâkim; kanunun gösterdiği hâkim demek olup bu deyimle mahkemelerin veya hâkimlerin görev ve yetkilerinin yasayla belirleneceği belirtilmiştir. Doğal yargıç kavramı ise yargılanacak uyumsuzluğun doğduğu anda yürürlükte bulunan yasanın öngördüğü yargı mercii demektir.”, İlker Hasan Duman, *Anayasa Sözlüğü*, (İstanbul: Şeker Matbaacılık, 1996), 217.

²⁹² Sabuncu, *Anayasaya Giriş*, 69.

²⁹³ AYM, 20.11.1990, E.1990/13, K. 1990/30, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1990/30?EsasNo=1990%2F13> (E.T. 20.06.2024).

²⁹⁴ “1876 Kanuni Esasi”.

²⁹⁵ “1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”.

1971 değişikliği sonrası ilkenin madde başlığı “*Kanuni Yargı Yolu*” olarak değiştirilmiştir. Madde gerekçesinde

*“Bir kimsenin tabi  hâkimi” deyimini ile «bir kimsenin kanunen tabi olduğu mahkeme» deyimini arasında hiçbir fark görülmemiş ve sırf kavram karışıklığını önlemek için ikinci deyim tercih edilmiştir. Bir suç işliyen kimsenin kanunen tabi olduğu mahkeme, suçu işlediği zaman yürürlükte olan kanunun vazifeli ve yetkili saydığı mahkemedir. Sözü edilen deyim, belirtilen esasa uygun olarak (ihtisas mahkemelerinin) kurulmasına engel değildir. Bu deyim, olağanüstü mahkemelerin kurulmasına izin vermez. Sıkıyönetim için konulan kanun hükümleri saklıdır.”*²⁹⁶

denilmiştir. Gerekçede tabii hâkim ile kanunen tabi mahkeme arasında fark görülmediği belirtilse de sıkıyönetim kanun hükümlerinin saklı tutulması dikkat çekicidir. 12 Mart Muhtırası sonrasında sıkıyönetim ilan edilen bölgelerde devlet otoritesini güçlendirmek amacıyla 13 Mayıs 1971 tarihinde 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile sıkıyönetim komutanlarına talep, müracaat ve karar aranmaksızın konut ve işyerlerini, özel ve tüzel kişiliklere ait yerleri arama, eşyayı zapt etme; kamu görevlilerini görevden alma; eğitim ve çalışma hayatına müdahale etme; basın ve yayını kontrol etme gibi çok geniş yetkiler verilmiştir. 1402 sayılı Kanun’da yer alan bu yetkilerin 1961 Anayasası’nın 32. maddesi ile çeliştiği bu sebeple değişikliklerin yapıldığı ileri s  r lmektedir²⁹⁷. Aldıkaçtı, 12 Mart Muhtırası sonrasında yapılan değişikliklerin geçmişte yaşanan şiddet olayları dikkate alınarak tekrarlarının önlenmesi için yapıldığını; böylelikle hukuk kuralları arasında hukuk kurallarının düzenleniş amaçlarına ve demokratik ilkelere uygunluğun sağlama amacı olduğunu ifade etmektedir²⁹⁸.

Tan r ve Yüzbaşıoğlu, kanuni hâkim ilkesi ile tabii hâkim ilkesi arasında anlamsal bir fark olmadığını savunmuřtur²⁹⁹. Yine Tanör, konuya ilişkin olarak 1961 Anayasası’nda yer alan düzenlemenin eski ve yeni şekli arasında bir fark olmadığını,

²⁹⁶ 20.09.1971 tarih 1488 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklenmesine Hakkında Anayasa Değişikliği Kanunu metni için bkzn. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13964.pdf> (E.T. 06.06.2023).

²⁹⁷ Durulcan Selçuk, *Tabii Hâkim İlkesi ve Türk Tarihinde Olağanüstü Mahkemeler* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022), 104-105.

²⁹⁸ Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1982), 180.

²⁹⁹ Tanör, Yüzbaşıoğlu, *Türk*, 2016.

ilkenin yabancı hukukta ve uluslararası hukukta farklı terimler kullanılsa da bunların içerik ve anlamlarının aynı olduğunu, tabii hâkimle, kanunla kurulmuş mahkemenin kastedildiğini belirtilmiştir. Tanör devamlı, Türk hukukunda da kanuni hâkim ile tabii hâkimin aynı olduğunu, kanuni hâkim ilkesinin 1971 değişikliğinden çok önceleri Kanuni Esasi’de ve 1924 Anayasalarında “*kanunen tabi*” olma şeklinde düzenlendiğini, 1961 Anayasası’nda bu bağlamda düzenlendiğini, tabii, kanuni ya da olağan ifadelerinin içeriklerinin aynı olduğunu ifade etmiştir³⁰⁰.

1982 Anayasası’nda ilke, “*Kanuni Hâkim Güvencesi*” başlıklı 37. maddesinde düzenlenmiştir. AİHS’de “*yasayla kurulma*” ifadeleri yer almaktadır. Karakehya, bu düzenlemelerde geçen ifadeler doğrultusunda kanuni hâkim ilkesinin “*sadece mahkemelerin kanunla kurulması olarak sınırlandırılmasının*”³⁰¹ kanuni hâkim güvencesini karşılamayacağını savunmuştur³⁰². Özbek, Doğan ve Bacaksız ise ilkeyi “*filden önce ve yasayla kurulan mahkeme*” olarak tanımlayarak her iki unsuru birlikte değerlendirmişlerdir³⁰³.

Hukuki belirlilik ve öngörülebilirlik (güvenlik), hukuk devletinin ön koşuludur. Hukuki belirlilik ilkesi, kişilerin davranışlarını ve devletin eylem ve işlemlerini tahmin edilebilir, açık ve net bir şekilde düzenlemesi gerektiğini ifade eder³⁰⁴. İlke gereği bir hukuki düzenleme, belirli ve anlaşılır olmalıdır. Hukuki öngörülebilirlik ise, kişilerin hangi davranışlarının hukuka aykırı sayılabileceğini, hangi yaptırımların kendilerine uygulanabileceğini önceden bilebilmesi ve buna göre davranışlarını şekillendirebilmesidir³⁰⁵.

Anayasa Mahkemesi bir kararında

³⁰⁰ Bülent Tanör, *Türkiye’de İnsan Hakları Sorunu* (İstanbul: BDS Yayınları, 1990), 219-220.

³⁰¹ Bu yöndeki görüşler için bkz. Eren, *Türk*, 1049; Tanrıver, *Medeni I*, 82-84; Gökçen, Alşahin ve Çakır, *Ceza*, 158-159.

³⁰² Karakehya, ilkeyi için “*kanuni hâkim ilkesi*” ifadesi kullanıldığı zaman, ilkenin sadece kanunla kurulmuş mahkeme olarak kabul edilmesini eleştirmektedir. Çünkü ilkenin gerek Anayasal dayanağı olan 37. maddesinde gerekse uluslararası düzlemde koruma sağlayan AİHS’de ilke “*kanunla kurulmuş mahkemede*” şeklinde ifade edilmiştir. Bu sebeple kanuni hâkim ifadesi, tabii hakim ilkesini karşılamaktadır, Karakehya, *Ceza Muhakemesi Hukuku* (Ankara: Savaş Yayınevi, 2015), 87-88.

³⁰³ Özbek, Doğan ve Bacaksız, *Ceza Muhakemesi*, 73.

³⁰⁴ Sururi Aktaş, *Prosedürel Doğal Hukuk: Lon L. Fuller’in Hukuk Kavramı*, (İstanbul: Yetkin Yayıncılık, 2011), 24.

³⁰⁵ İsmail Köküarı, *Anayasa Hukukunda Hukuki Güvenlik İlkesi*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015), 72.

“hukuk devletinin asli unsurları arasında yer alan hukuki belirlilik veya güvenlik ilkesi, hukuki durumlarda belirli bir istikrarı temin etmekte ve kişilerin mahkemelere güvenine katkıda bulunmaktadır. Birbiriyle uyuşmayan mahkeme kararlarının sürüp gitmesi, yargı sistemine itimadı azaltarak, yargısal bir belirsizliğe yol açabilir”³⁰⁶

diyerek her iki ilkenin yargıya duyulan güvenin temini için gerekliliğini aksi takdirde hukuki belirsizliğe sebebiyet verileceği vurgulanmıştır.

Hukuki belirlilik ve öngörülebilirlik, bireylerin haklarını, yükümlülüklerini ve hukuk karşısındaki durumlarını önceden net bir şekilde bilmelerini sağlayan bir ilkedir³⁰⁷. Yasal düzenlemeler olmadan, bir hukuk sisteminin belirsizlik ve keyfi yorumlamalara açık hale gelmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda ilkenin ifade edilmesinde “*kanuni hâkim*” ifadesinin kullanılması daha doğru olacaktır. Kanuni hâkim ilkesi, bir kişinin yargılanacağı mahkemenin, kanunla belirlenmiş ve görevli hâkimler tarafından yapılması gerektiğini vurgular. Bireyler, kanunların belirlediği sınırlar içerisinde kurulmuş, görev ve yetkileri, uyuşmazlığa bakacak olan hâkimlerin kanunla belirlenmiş olduğunu bilirler. Bununla birlikte mahkeme veya hâkimin de, yargılama yaparken kanunların belirlemiş olduğu sınırların dışına çıkmayacağını bilirler. Bu durum da keyfi yargılamaları engelleyecek, yargılamanın tarafsız ve adil şekilde gerçekleştirmesini sağlayacaktır.

“*Kanuni*” ifadesi, bireylerin herhangi bir keyfi müdahaleyle farklı bir mahkemeye veya hâkime sevk edilmesini önlemek adına bir sınır oluşturarak bireylere hukuki belirlilik ve güvenlik sağlayacaktır. “*Kanuni*” vurgusu mahkemelerin ve hâkimlerin yalnızca yasalarla kurulabileceğini ve görevlerinin yasal çerçeve içinde tanımlanabileceğini ifade eder. Kanuni hâkim ilkesinin unsurları birbirini tamamlar niteliktedir ancak kanunilik unsuru sağlanmadan öncedenlik unsuru yerine getirilemeyeceği de unutulmamalıdır. Zira kanunen öngörülmemiş bir mahkemenin önceden belirlenmesi söz konusu olamayacaktır. Bu bakımdan hukuk güvenliği ve yargı bağımsızlığının korunması açısından kanunilik unsuru, öncedenlik unsurunu da içeren bir kapsamda ele alınmalıdır. Bu sağlanmadığı takdirde sonradan oluşturulan mahkemelerle bireylerin hukuk güvenliği ihlal edilebilecek ve adil yargılanma hakkı zedelenebilecektir.

³⁰⁶ Servet Saraçoğlu ve Diğerleri kararı için bkz. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/1281> (E.T. 19.07. 2024).

³⁰⁷ Köküarı, *Hukuki Güvenlik*, 73.

“*Kanuni*” ifadesi, anayasal, AİHS başta olmak üzere uluslararası hukuk metinlerinde ve yargı içtihatlarında öne çıkmaktadır. Bu bağlamda “*kanuni*” ifadesi hukuki metinler ve içtihatlarla öngörülen standartları daha iyi yansıtarak uluslararası belgelerle daha uyumlu bir terminoloji sunmaktadır. Sonuç olarak gerek hukuk devleti ilkesi gerekse ulusal ve uluslararası düzenlemeler bağlamında ve doktrinde ilke için yapılan tanımlar ve değerlendirmeler çerçevesinde³⁰⁸ ilkeyi karşılamak üzere çalışmada kanuni hâkim ilkesi kavramı tercih edilmiştir.

2.3.2. Kanuni Hâkim–Kanuni Mahkeme

Doktrinde ilkenin açıklanması hususunda hâkim ve mahkeme kavramlarının kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda öncelikle hâkim ve mahkeme kavramlarına değinilmekte fayda vardır.

Hâkim, sözlükte “*millet adına, yargı yetkisini kullanarak yasaya aykırı davranışlarda veya uyuşulmayan işlerde yasayı yerine getirmekle, adaleti gerçekleştirmekle görevli kimse*” olarak tanımlanmıştır³⁰⁹. “*Hâkim*” kelimesi Arapça kökenli “*H-k-m*” kökünden türemiş ve hukuk sözlüğünde “*hükmeden, karar veren, yargıç; hakem*” olarak ifade edilmiştir³¹⁰. Fıkıh ve hukuk terimleri sözlüğünde hâkim,

“*Hükümran olan kişi, yönetici; bir şey hakkında olumlu ya da olumsuz bir hükümde bulunan, karar veren zat; insanlar arasında meydana gelen dava ve muhasamayı ahkam-ı meşruasına uygun olarak fasl ve hasm (kesin çözüme bağlamak) için veliyyü’l-emr tarafından nasb ve tayin olunan zattır.*”

şeklinde tanımlanmıştır³¹¹. Osmanlı hukuk sözlüğünde ise hâkim, “*Mevadd-ı hukukiyyede; beyne’n-nas vukubulan dava ve muhasemeyi ahkam-ı meşruasına tevfiikan fasl ve hasm için taraf-ı ali-i hazreti zıllullahiden nasb ve tayin buyurulan zat olup bu zat taraf-ı eşref-i hazreti hilafet-penahiden icra-yı muhakeye ve hükme mezundur.*” şeklinde tanımlanmıştır³¹².

³⁰⁸ Doktrinde ilkeyi karşılamak üzere yapılan tanımlara ve ilke için yapılan açıklamalara bakıldığında “*yasayla kurulma*” konusunda birlik bulunmaktadır.

³⁰⁹ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “hâkim”, <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 07.07.2023).

³¹⁰ Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü*, 285.

³¹¹ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 170.

³¹² Fethi Gedikli, İbrahim Enes Onat, *Osmanlı Hukuk Sözlüğü Mükemmel İstilahat-ı Kavanin Yahut Malumat-ı Kanuniye Hülasası* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2021), 80.

Mecelle’ye göre hâkim, “kişiler arasında ortaya çıkan dava ve anlaşmazlıkları şer’i hükümlere göre karara bağlamak için devletin en yüksek icra makamı tarafından tayin edilen şahıs” tır³¹³.

Tanrıver’e göre hâkim, “yargılama sürecinin işleyişinde doğrudan doğruya rol üstlenmiş olan yargı görevlileridir”.³¹⁴ Centel ve Zafer’e göre hâkim, “ceza muhakemesinde yargılama faaliyetini yürüten kişidir.”³¹⁵ Atalı, Ermenek ve Erdoğan hâkimi, “Atanmış bulunduğu mahkeme adına yargı yetkisini doğrudan doğruya ve bizzat kullanana kişidir.” şeklinde tanımlamışlardır³¹⁶. Gözler ise “devlet tarafından atanan veya devletin tanıdığı usulle seçilen, kendisine sunulmuş bir hukuki uyuşmazlığı çözmekle görevli, tarafların dışında bir gerçek kişi” olarak tanımlamıştır³¹⁷. Arslan vd., hâkimi, “yargılamayı yürüten kişidir, yargılamayı sevk ve idare etme yetkisine sahiptir.” şeklinde ifade etmişlerdir³¹⁸.

Türk hukukunda “yargıç” ifadesi yerine “hâkim” ifadesi kullanılmaktadır. Türkiye’de hukuk sisteminin temelleri Osmanlı Devleti dönemine dayanmaktadır. Osmanlı döneminde kanunlaşma hareketleri doğrultusunda yabancı terimler hukuk sistemine girmiştir. Yargıç terimi de bunlardanır. Yargıç, Fransızca “juge” kelimesinden türemiştir. Yargı kavramının da gelişmesi ile birlikte yargıç, yargı yetkisini elinde bulunduran kişi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Osmanlı döneminde yer alan hukuki düzenlemelere bakıldığında o dönemde dahi “yargıç” teriminin kullanılmadığı görülmektedir. Mecelle’ye kadar yapılan düzenlemelerde “kadı” ifadesinin kullanıldığı ancak Mecelle ile birlikte “hâkim” ifadesinin kullanılmaya başladığı görülmektedir. Yine Cumhuriyet dönemi anayasal ve yasal metinlere bakıldığında da “yargıç” ifadesi kullanılmamaktadır.

“Mahkeme” kavramı, Arapça kökenli olup sözlükte, “Bir yargıçtan veya bazen savcı ve yargıçlardan oluşan bir kurulun, yargı görevini yerine getirdikleri yer, yargı yeri, yargievi” anlamında tanımlanmıştır³¹⁹. Hukuk sözlüğünde mahkeme, “Devlet tarafından görevlendirilen ve adalet dağıtımı işiyle uğraşan makam; yargılık; yargılama

³¹³ Mecelle, m.1784-1785.

³¹⁴ Tanrıver, *Medeni I*, 285.

³¹⁵ Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 686.

³¹⁶ Atalı, Ermenek ve Erdoğan, *Medeni*, 45.

³¹⁷ Gözler, *Genel C.2*, 452.

³¹⁸ Arslan vd., *Medeni*, 107.

³¹⁹ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “mahkeme”, <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 07.07.2023).

ve hüküm yeri” olarak tanımlanmıştır³²⁰. Fıkıh ve hukuk terimleri sözlüğünde mahkeme, “Kadının/hâkimin, davalara bakıp bir sonuca bağladığı yer; Devletçe, objektif hukuk kurallarına göre yargı görev ve yetkisi ile görevlendirilmiş merciler.” olarak tanımlanmıştır³²¹. Osmanlı hukuk sözlüğünde mahkeme,

“Arzolunan deaviyi usul ve kavanin ve mevzua dairesinde fasl ve rüyet edecek bir mahall-i mahsustur. İşte alelumum mahkemeler davaların muhakemesinde ve hükmünde müstakildir. Binaenaleyh davaların suret-i rüyet ve faslı emrinde kimse tarafından müdahale olunamaz. Ve bir mahkemeden verilen ilam ol mahkemeden veyahut onun mafevkinde bulunan diğer bir mahkemeden usul ve kanun dairesinde fesh veya nakz olunmadıkça mer’i ve muteber addolunur.”.

şeklinde ifade edilmiştir³²².

Etimolojik anlamda mahkeme “hüküm” kökünden türetilmiştir³²³. “Hüküm verilen yer”, “muhakeme yapılan yer” anlamına gelmektedir³²⁴. Dar anlamda mahkeme, yargılama yapan ve hüküm verme yetkisi bulunan kuruluşlardır. Geniş anlamda mahkeme ise bağımsızlık ve tarafsızlık özelliklerine sahip, bakmakla yükümlü oldukları uyuşmazlıklar ve talepler hakkında, belirli usul kuralları çerçevesinde yargılama yapan ve karar veren tüm kurum ve kuruluşlardır³²⁵. Centel ve Zafer’e göre mahkeme, “kovuşturma evresinde yargılama görevi yapan makamdır.”³²⁶ Gözler, mahkemeyi “Yargı organı (mahkeme), bir veya birden fazla hâkimden oluşan ve hukuki uyuşmazlıkları çözen devlet organıdır” şeklinde tanımlamışlardır³²⁷.

Anayasa Mahkemesi çeşitli kararlarında bir mercinin mahkeme sayılması için gerekli olan hususları belirtmiştir. Buna göre; mercinin kuruluşu, görev ve yetkilerinin ve yargılama usul kurallarının kanunla düzenlemesi, karar organlarının hâkimlerden oluşması, kararı verecek mercinin yargı kolu içerisinde yer alması, uyuşmazlığın

³²⁰ Ejder Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü 10. Baskı* (Ankara; Yetkin Yayınevi, 2011), 858.

³²¹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk*, 335.

³²² Gedikli, Onat, *Osmanlı Hukuk*, 148.

³²³ Tanrıver, *Medeni I*, 76.

³²⁴ Arslan vd., *Medeni*, 86.

³²⁵ Tanrıver, *Medeni I*, 77-78.

³²⁶ Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 643.

³²⁷ Gözler, *Genel C.2*, 454.

görülmesinde görevli olması, üyelerinin bağımsız ve hâkimlik teminatına sahip olması gerekmektedir³²⁸.

Doktrinde kanuni hâkim ilkesinin tanımında, hâkim ve mahkeme kavramları birlikte kullanıldığı gibi ayrılarak vurgunun sadece hâkime ya da sadece mahkemeye yapıldığı görülmektedir.

Özbudun, Döner, Atar, Centel ve Zafer, Arslan vd., ilkeyi tanımlamada, “yargılama yapacak mahkemeyi” vurgulamışlardır³²⁹. Tanrıver ilkeyi “yargılanacak olan uyuşmazlıktan önce kurulmuş, yargılanacak uyuşmazlıkla kuruluş bakımından bir ilgisi bulunmayan, herkes için genel-geçer bir çerçevede ve soyut olarak görevi ve yetkileri tayin edilmiş mahkemenin hâkimi” olarak tanımlamıştır. Mahkemenin kanunla kurulmuş olmasını yeterli görmemiş, hâkim ya da hâkimlerin görev ve yetkilerinin önceden belirlenmesi gerekliliğini ileri sürmüştür³³⁰. Tanör, hâkimlerin sürekli yer değiştirmesinin ilkeye aykırılık teşkil ettiğinden bahisle, ilkenin sadece mahkeme ile değil hâkimlerle ilgili olduğunu belirtmiştir³³¹. Soysal da mahkeme ve o mahkemede görev yapacak hâkimlerin, uyuşmazlıktan önce belirlenmesi gerektiğini, aksi bir uygulamanın hukuk devleti ilkesine aykırılık teşkil edeceğini ifade etmiştir³³².

Öztürk, ilkeyi, “yargılayacağı uyuşmazlıkların ortaya çıkışından önce kanunla kurulmuş bulunan ve her bakımdan yetkili, tarafsız ve bağımsız hâkim” şeklinde tanımlamıştır³³³. Kunter de ilkeyi açıklamakta hâkim kavramından hareket etmiştir. Kunter’e göre olağan hâkim, kanunla önceden kurulmuş ve her açıdan yetkili olan yargılama makamındaki hâkimdir. Olağanüstü hâkim ise, sadece uyuşmazlık konusu olay için kurulmuş veya o olaya sonradan atanmış hâkimdir³³⁴.

³²⁸ AYM, 18.02.1992, E.1992/12, K. 1992/7; 31.05.2007, E. 2007/53, K.2007/61.İlgili karar için bkzn. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1992-7-nrm.pdf> (E.T. 08.07.2023).

³²⁹ Özbudun, *Türk*, 134; Döner, *Türk*, 472; Atar, *Türk*, 111; Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 180-181; Arslan vd., *Medeni*, 150.

³³⁰ Tanrıver, *Medeni I*, 83.

³³¹ Tanör, *İnsan Hakları*, 297-298.

³³² Soysal, *Anayasanın Anlamı*, 167-168.

³³³ Bahri Öztürk, “Bir Ceza Mahkemesi Olarak Anayasa Mahkemesi: ‘Yüce Divan’”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 12 (1995): 75.

³³⁴ Nurullah Kunter, *Ceza Muhakemesi Hukuku* (İstanbul: Bela Yayınevi, 1989), 145-146.

AYM çeşitli kararlarında hem mahkeme hem de hâkim kavramlarını birlikte ele almıştır³³⁵. Yakın tarihli bir kararında ilke açısından hâkimin bir davaya sonradan tayini ile sadece o uyuşmazlık için hâkim tayini arasında fark olduğunu belirtmiştir. Uyuşmazlık konusu olaydan sonra ilgili uyuşmazlık için hâkim atamasının kanuni hâkim ilkesine aykırı olacağını ifade etmiştir³³⁶.

Kanuni hâkim ilkesinin tanımlanmasında ağırlığın mahkemeden ziyade hâkime verilmesi gerekmektedir. Zira güvenceyi sağlayan asıl unsur budur. Uyuşmazlığı çözecek olan mahkemenin kanunla önceden kurulması durumunda bile sadece o uyuşmazlığı yargılamak için hâkim değişikliği yapılması temel hak ve hürriyetleri güvencesiz bırakacaktır³³⁷. Bu sebeple ilkeyi karşılamak üzere çalışmada kanuni hâkim ilkesi kavramı tercih edilmiştir.

2.4. Kanuni Hâkim İlkesinin Tanımı

Kanuni hâkim ilkesi, hukuk devleti ilkesinin bir gereği olarak, bir uyuşmazlık ortaya çıkmadan önce görevli ve yetkili mahkemenin ve o mahkemede görev yapacak hâkimlerin, yargılama usul kurallarının kanunla belirlenmiş olmasını ifade eder³³⁸. Kanuni hâkim ilkesi, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığına olan güveni sağlamak ve kişilerin keyfi olarak özel mahkemelere ya da sonradan kurulan mahkemelere sevk edilmesini engellemek amacı taşır³³⁹.

Kanunî hâkim ilkesi, hâkimlerin ve mahkemelerin görev ve yetkilerinin, yargılama usullerinin yalnızca yasama işlemleriyle belirlenmesi gerektiğini ifade eder.

³³⁵ AYM, 08.03.1963 E.1963/4, K.1963/7, “genel olarak ve herkes için kurulmuş, görev ve yetkileri kanunla belli edilmiş olan mahkemeler tabii mahkeme ve bunların hâkimleri de tabii hâkimdir” <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1963/71?EsasNo=1963%2F4> (E.T. 10.05.2024); AYM, 21.01.2010. E. 2009/52, K. 2010/16 (https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2019/92?EsasNo=2018%2F74 , (E.T. 10.05.2024)

³³⁶ “Kanuni hâkim güvencesi, yargılama makamlarının suçun işlenmesinden veya çekişmenin meydana gelmesinden sonra özel olarak kurulmasına veya hâkimin atanmasına engel oluşturmaktadır. Bununla birlikte kanuni hâkim güvencesi, yeni kurulan mahkemelerin veya kurulu bulunan mahkemelere yeni atanan hâkimlerin önceden işlenen suçlara ilişkin olarak hiçbir şekilde yargılama yapamayacakları biçiminde anlaşılmamalıdır. Belirli bir olay, kişi veya toplulukla sınırlı olmamak kaydıyla yeni kurulan bir mahkemenin veya kurulu bulunan bir mahkemeye yeni atanan hâkimin, önceden gerçekleşen uyuşmazlıklara bakması kanuni hâkim güvencesine aykırılık teşkil etmez.”, AYM, 24.12.2019 E. 2018/74, K. 2019/92 (<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2019/92?EsasNo=2018%2F74> (E.T. 10.05.2024)

³³⁷ Tanör, *İnsan Hakları*, 283; Okşar, “Doğal” 46; Selçuk, *Tabii Hâkim*, 38.

³³⁸ Özbudun, *Türk*, 133-134; Döner, *Türk*, 472; Arslan vd., *Medeni*, 150; Ünver, Hakeri, *Ceza*, 77-7; Artık Aktepe, *İnsan*, 178.

³³⁹ Döner, *Anayasa*, 472.

Bu ilke, “*kanunun gösterdiği hâkim*” tanımıyla açıklanır. Kanuni hâkim ilkesi, 1982 Anayasası’nın 38. maddesinde ve AİHS 7. maddesinde yer alan “*kanunsuz suç ve ceza olmaz (nullum crimen, nulla poena sine lege)*” ilkesinin tamamlayıcı bir unsurudur. Suç ve ceza normlarının belirliliği, sadece önceden yetkileri belirlenmiş, bağımsız ve tarafsız mahkemeler tarafından uygulandığında anlam kazanır. Bu sebeple ilke, bireylerin hukuki güvenliklerinin korunması ve yargılamanın adil bir şekilde yürütülmesini sağlama açısından “*yargılamanın kanuniliği*” ilkesinin doğal bir sonucudur. Bu düzenleme ile mahkemelerin kanunla kurulması gerektiği ve böylelikle hâkimin bağımsızlığının güvence altına alındığı bir kez daha vurgulanmıştır³⁴⁰.

Kanuni hâkim ilkesi, idari yargılama, hukuk yargılaması ve ceza yargılaması süreçlerinde usule ilişkin temel bir koşul olarak kabul edilen önemli bir yargılama hukuku ilkesidir. Bu ilke, yargılamanın her alanında adaletin tarafsız ve öngörülebilir bir şekilde gerçekleştirilmesine yönelik bir temel dayanak teşkil etmektedir³⁴¹. Ayrıca kanuni hâkim ilkesi, Anayasal güvence altına alınarak da bireyler için bir hak, devlet içinse bir ödev olarak değerlendirilen ve adil yargılanma hakkıyla doğrudan ilişkili olup bu hakkı güvence altına alan temel bir ilkedir³⁴².

Tarih boyunca iktidar sahipleri, yargıyı kendi amaçlarına uygun olarak kullanmaya çalışmış, bu da keyfi ve adaletsiz mahkemelerin kurulmasına yol açmıştır. Kanuni hâkim ilkesi, bu tür müdahalelerin önüne geçmek ve yargılama sürecinin tarafsız bir şekilde işlenmesini sağlamak için geliştirilmiştir. Diğer bir ifade ile belirli bir olaydan sonra sadece o olayı yargılamak amacı ile olaya ve olayla ilgili kişilere özel olağanüstü mahkeme kurulmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır³⁴³.

“*Hukuk kurallarının belirli, istikrarlı ve öngörülebilir olması, bireylerin bu kuralların kendilerine uygulanması sırasında idarece gerçekleştirilen tüm işlem ve eylemlerde devlete güven duymaları ve bu güvenin hukuk tarafından korunması*” olarak tanımlanan³⁴⁴ hukuki güvenlik ilkesi, hukuk devleti açısından zorunludur.

³⁴⁰ İncoğlu, Adil, 123.

³⁴¹ Tanrıver, *Medeni I*, 84-86; Arslan vd., *Medeni*, 149-150; Ünver, Yener, *Ceza*, 77; Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 181.

³⁴² Burak Taş, “Hukukun Genel Bir İlkesi Olarak Tabii Hâkim İlkesi”, *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 18/2 (2021): 1766.

³⁴³ Döner, *Anayasa*, 472.

³⁴⁴ Mehpare Çağtuğ, “Hukuki Güvenlik İlkesinin Kavramsal Gelişimi”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 17 (Haziran 2021):133-160.

Uyuşmazlıkların hangi mahkemede çözüleceğinin, yargılama sürecinin usul ve esas açısından önceden belirlenmesi hukuki güvenlik ilkesinin gereğidir. Kanuni hâkim ilkesi ile bunu sağlayarak bireylerin hukuki güvenliğinin korunması güvence altına alınmaktadır³⁴⁵.

Kanuni hâkim ilkesi, yalnızca uyuşmazlığın taraflarına yargılama sürecinde güvence sağlamakla birlikte yargılama faaliyetinin etkinliğini artıran önemli bir ilke olarak yargı sistemine hizmet etmektedir. Bu ilke, mahkemeler arasında görev ve yetki paylaşımını düzenleyerek yargı yerlerinin iş bölümünü daha verimli bir şekilde gerçekleştirmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca, davanın önceden belirlenmiş yetkili mahkemede görülmesi, delillerin toplanması ve değerlendirilmesi süreçlerini kolaylaştırarak ispat faaliyetinin daha hızlı ve doğru bir şekilde yerine getirilmesine katkıda bulunmaktadır³⁴⁶. Kanuni hâkim ilkesi, yargı yerlerinin kanunla belirlenmesinin yanı sıra yargılama faaliyetinde bulunan hâkimlerin de önceden belirlenen kurallarla atanmasını da içermektedir³⁴⁷. Görülmekte olan bir davada hâkim değişikliğini gerektirecek düzenlemelerin de genel, soyut, kişilik dışı olarak düzenlenmesi gerekmektedir. Böylelikle yargılama faaliyeti sonucu verilecek kararlara müdahalenin önüne geçilmesi istenmektedir³⁴⁸.

Kanuni hâkim ilkesi, uyuşmazlık konusu olayın veya ilgili kişilerin yargılanmasından önce, yargılama faaliyetini yürütecek mahkemelerin kanunla kurulması, bu mahkemelerin ve görev alacak hâkimlerin görev ve yetkilerinin ve yargılama usul kurallarının kanunla belirlenmesi, nihayetinde ise yargılamanın, bağımsız ve tarafsız bir hâkim tarafından gerçekleştirilmesini güvence altına alan bir ilkeyi ifade eder. Bu ilke, keyfi yargılamaların ve özel yargılama makamlarının kurulmasının önüne geçerek, hukuk devleti ilkesinin gerekleri hukuki güvenliği ve öngörülebilirliği sağlamayı amaçlar.

2.5. Kanuni Hâkim İlkesinin Unsurları

Doktrinde ve hukuki düzenlemelerde yer alan tanımlara bakıldığında kanuni hâkim ilkesinin iki unsuru ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki yargılama faaliyetini

³⁴⁵ Kemal Gözler, *Hukuka Giriş*, (Bursa: Ekin Yayınevi, 2016), 127.

³⁴⁶ Yener, Ünver, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 77.

³⁴⁷ Döner, *Türk*, 472.

³⁴⁸ Yener, Ünver, *Ceza*, 77-78.

yapacak olan mercinin kanunla kurulması, görev ve yetkilerinin, yargılama usul kurallarının kanunla belirlenmesidir ki bu unsur “*kanunilik*” olarak adlandırılmaktadır. Ancak sadece kanunla kurulma unsuru, ilkenin sağladığı güvence için yeterli olmamaktadır. Hak ihlallerinin önüne geçilmesi için bir mahkemenin veya hâkimin, yargılamaya ilişkin kuralları ve yetkileri önceden belirlenmiş bir hukuki çerçevede faaliyet göstermesi gerekmektedir. Bu husus “*öncedenlik*” unsurunu oluşturmaktadır. Son olarak da öncedenlik unsurunun doğal sonucu olarak “*olağanüstü mahkeme kurma yasağı*” karşımıza çıkmaktadır. Zira öncedenlik unsuru ihlal edildiği takdirde uyuşmazlığa konu olayı veya kişileri yargılamak üzere olağanüstü mahkemelerin kurulması söz konusu olacak ve keyfi yargılamaların önü açılacaktır.

2.5.1. Kanunilik Unsuru (Kanunla Kurulmuş Mahkeme)

Kanunî hâkim ilkesi, mahkemelerin ve hâkimlerin görev ve yetkilerinin yalnızca yasama işlemleriyle belirlenmesi gerektiğini ifade eder³⁴⁹. İlke yargılamada keyfiliği önlemek ve hukuki güvenilirliği sağlamak amacıyla şekillenen “*yargılamanın kanuniliği*” ilkesinin gereğidir. Kanunilik unsuruna göre, mahkemelerin kuruluşları, görev ve yetkileri ve yargılama usul kuralları sadece kanunla düzenlenmelidir. İdarenin düzenleyici işlemleri ile mahkeme kurulması, görevleri ve yargılama kurallarının belirlenmesi yasaklanmıştır. Böylelikle özellikle yürütmenin yargıya müdahalesinin önüne geçilmek istenmiş³⁵⁰ ve hâkimin bağımsızlığının güvence altına alındığı bir kez daha vurgulanmıştır³⁵¹.

1982 Anayasası’nın “*Mahkemelerin Kuruluşu*” başlıklı 142. maddesinde “*Mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkileri, işleyişi ve yargılama usulleri kanunla düzenlenir*” şeklindeki düzenlenme ile kanunilik ilkesi anayasal olarak güvence altına alınmıştır. Ayrıca 5235 sayılı Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri İle Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun ve 2576 sayılı Bölge İdare Mahkemeleri, İdare Mahkemeleri ve Vergi Mahkemelerinin Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kanun da kanunilik unsurunun sadece Anayasal düzlemde kalmadığını ve 142. maddenin uygulanmasının iç hukukta da sağlandığını göstermektedir.

³⁴⁹ Gözübüyük, Gölcüklü ve Saygılı, *Avrupa*, 280.

³⁵⁰ Kunter, *Ceza*, 340.

³⁵¹ İncoğlu, *Adil*, 123.

Kanun kavramı, şekli anlamda ve maddi anlamda olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Şekli anlamda kanun, Anayasa’da belirlenen yetkili organ tarafından yine Anayasa’da öngörülen usullerle yapılan ve yürürlüğe giren yazılı hukuk kurallarıdır. Şekli anlamda kanunda, önemli husus kanunun kim tarafından ve hangi usullere göre yapıldığıdır³⁵². Maddi anlamda kanun ise kanunun içeriği, konusu ve kapsamı ile ilgilidir. Maddi anlama göre kanunla düzenlenen işlemler, niteliklerine göre kural işlem, sübjektif işlem veya yargı işlemi olabilirler³⁵³. Söz konusu işlemlerin düzenlediği hukuk kuralları genel, soyut, sürekli ve kişilik dışı kuralları içeriyorsa bu hukuk kuralı maddi anlamda kanundur³⁵⁴. Düzenleyici işlemler, yürütme organının kanunlardan aldıkları yetki ile yapmış oldukları Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, yönetmelik, genelge, tebliğ gibi normatif işlemlerdir. “Kural işlem” olarak da adlandırılan bu işlemler de genel, soyut, sürekli ve kişilik dışı nitelikte olmak zorundadır³⁵⁵. Bu sebeple maddi kanunun idarenin düzenleyici işlerini kapsadığını söylemek mümkündür³⁵⁶. “Kanunla kurulma” ifadesindeki kanun, şekli anlamda kanundur. Çünkü kanuni hâkim ilkesi, hukukun temel ilkelerinden olan yasallık/kanunilik ilkesine dayanır. Mahkemelerin ve hâkimlerin görev ve yetkileri, yürütme organlarının keyfî kararlarına bırakılmaksızın, yasama organı tarafından çıkarılan yazılı hukuk kurallarıyla belirlenmelidir.

5235 sayılı Kanuna göre hukuk mahkemeleri, her il merkezi ile bölgelerin coğrafi durumları ve iş yoğunluğu göz önünde tutularak belirlenen ilçelerde Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’nun olumlu görüşü alınarak Adalet Bakanlığı’nca kurulur (m.5/1). Ceza mahkemeleri, her il merkezi ile bölgelerin coğrafi durumları ve iş yoğunluğu göz önünde tutularak belirlenen ilçelerde Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’nun olumlu görüşü alınarak Adalet Bakanlığı’nca kurulur (m.9/1). Yine ilgili kanuna göre mahkemelerin yargı çevresi diğer bir ifade ile yer bakımından yetkili mahkemeler il ve ilçe sınırlarına bakılmaksızın Adalet Bakanlığı’nın önerisi üzerine Hâkimler ve Savcılar Kurulu’nca belirlenir (m.7/1, 15/3). Bu düzenlemelerden yargı teşkilatı ve yetkisine dair temel ilkelerin ve çerçevenin şekli anlamda kanunla belirlenmesi gerekli olduğunu ancak

³⁵² Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2021), 15; Turan Güneş, *Türk Pozitif Hukukunda Yürütme Organının Düzenleyici İşlemleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1965), 12-13.

³⁵³ Özbudun, *Türk*, 192; Gözler, *Genel C.2*, 817.

³⁵⁴ Özbudun, *Türk*, 192.

³⁵⁵ Özbudun, *Türk*, 192.

³⁵⁶ Teziç, *Anayasa*, 17.

mahkemeye ilişkin tüm ayrıntıların yasama organı tarafından çıkarılan bir kanunla düzenlenmesini zorunlu olmadığı anlaşılmaktadır³⁵⁷. İdari teşkilatının işleyişinde örneğin bölgelerin coğrafi durumlarına ve iş yoğunluğuna göre bir yerde hukuk veya ceza mahkemesi kurulması, yargı çevrelerinin değiştirilmesi gibi konularda idarenin düzenleme yetkisi bulunmaktadır.

İdaren düzenleme yetkisini kullanırken kanuni hâkim ilkesinin ihlal etmemeli ve hâkimlerin bağımsızlığının ve tarafsızlığının sağlamalıdır³⁵⁸. Bu bağlamda bölgedeki nüfus yoğunluğu göz önünde bulundurulmalı, bölgenin ulaşım imkânları, coğrafi yapısı ve farklı yerleşim birimlerine olan uzaklık dikkate alınmalı, İki yargı çevrelerinin belirlenmesinde, en yakın ve erişimi kolay yargı yeri belirlenmeli, mevcut mahkemelerin iş yoğunluğunun azaltılması için gerektiğinde yeni mahkemeler açılmalı, bölgenin sosyo-ekonomik yapısı göz önünde bulundurulmalı, adli teşkilat yapılanmasındaki personel yapısı ve duruşma salonları gibi fiziksel altyapılar yeterli olacak şekilde sağlanmalıdır. Tabi ki nüfus yoğunluğu, ulaşım imkânları ve iş yükü gibi objektif kriterlere uyulması zorunluluğu, kanun hükümleriyle açık ve kesin bir şekilde belirlenmelidir. Böylelikle hâkimlerin atanması, yer bakımından yetki kuralı iş yoğunluğuna ve coğrafi durumlara göre bir yerdeki mahkeme sayısının artırılması gibi bazı yetkilerin yürütmeye devredilmesi; bu devrin kanunla yapılması ve yargı denetimine tabi olması durumunda hukuka uygun kabul edilerek, kanuni hâkim ilkesine aykırılık teşkil etmeyecektir³⁵⁹.

2797 sayılı Yargıtay Kanunu³⁶⁰ 14. maddesinde ve 2575 sayılı Danıştay Kanunu³⁶¹ 33-41 maddeleri arasında yüksek mahkemelerin dairelerinin görevleri

³⁵⁷ “6. madde (1) de bulunan ‘mahkemelerin yasayla oluşturulması’ koşulunu öngören hükmün amaç ve hedefi, demokratik bir toplumda adli teşkilatlanmanın, Yürütmenin takdirine bağlı olmaması, ancak Parlamento tarafından çıkarılan yasalarla düzenlenmesini sağlamaktır. Fakat, bu yasama konusunda yetkilendirmenin adli teşkilata ilişkin konularda kabul edilemez olduğu anlamına gelmez. 6. Madde (1) yasama erkinin bu alandaki her bir ayrıntının resmi Parlamento Yasasıyla düzenlenmesini gerektirmez, yeter ki yasama erki adli teşkilat için en azından bir çerçeve oluşturmuş bulunsun. Zand/Avusturya Davası, 12 Ekim 1978”, Nuala Mole ve Catharina Harby, *Adil yargılanma hakkı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 6. Maddesi’nin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz İnsan Hakları Kitapçıkları* No.3, (Almanya: Council of Europe, 2001), 70. https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/10122019113922adil_yargılanma.pdf (E.T. 03.04.2024).

³⁵⁸ “Guðmundur Andri Ástráðsson/İzlanda Kararı, 01.12.2020” <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-207876%22%7D> (E.T. 03.07.2023).

³⁵⁹ İnceoğlu, *Adil*, 71-72.

³⁶⁰ Kanunun tamamı için bkznz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2797.pdf> (E.T. 28.04.2024).

³⁶¹ Kanunun tamamı için bkznz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2575.pdf> (E.T. 28.04.2024).

düzenlenmişti. Ancak 09.02.2011 tarih ve 6110 sayılı “*Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*”³⁶² ile dairelerin görevlerini belirleme yetkisi Danıştay’da Başkanlık Genel Kuruluna, Yargıtay’da ise Büyük Genel Kurula bırakılmıştır. Bu düzenleme dairelerin görev alanlarının belirlenmesinin idari işlem ile yapılacağı anlamını taşımaktadır³⁶³. Yapılan düzenlemenin kanunilik unsuruna aykırılık teşkil ettiği söylenebilir. Görev kuralları, bir mahkemenin hangi tür davalara bakmakla yetkili olduğunu belirler ve kamu düzenine ilişkindir³⁶⁴. 1982 Anayasası’nın 142. maddesi ve kanuni hâkim ilkesi gereğince görev kurallarına ilişkin görevlerin kanunla yapılması gerekir. Diğer bir ifade ile Yargıtay ve Danıştay dairelerinin görevleri, idari işlemle değil, doğrudan kanunla düzenlenmelidir. Bu bakımdan 2797 sayılı Yargıtay Kanunu ve 2575 sayılı Danıştay Kanunu’nda değişiklik yapılarak, her bir dairenin görev alanları açık ve ayrıntılı bir şekilde belirlenmelidir. Zira dairelerin görev alanlarını belirleme yetkisinin, idari nitelikte bir organ olan Başkanlık Genel Kurulu veya Büyük Genel Kurul tarafından belirlenmesi, yargının bağımsızlığı açısından sakıncalar doğurabilir.

2.5.2. Öncedenlik Unsuru

Kanuni hâkim ilkesinin diğer bir unsuru öncedenlik unsurudur. Öncedenlik, uyuşmazlığa bakacak olan mahkemenin görev ve yetkisinin, hâkimlerin, yargılama usul kurallarının, uyuşmazlık konusu olaydan önce belli olmasıdır.

Doktrinde kanuni hâkim ilkesinin öncedenlik unsurunu içermediği yönünde görüşler bulunmaktadır³⁶⁵. Bu görüşlerde “*tabii hakim ilkesinin, öncedenlik ve kanunilik unsurlarını taşıdığını, kanuni hakim ilkesi ise sadece kanunilik unsurunu taşıdığı*” ileri sürülmüştür.

Bu görüşe katılmak mümkün değildir. Zira Tanör’ün de belirttiği üzere “kurulmuş olma deyiimi” mantıken mahkemenin daha önceden kurulduğu veya uyuşmazlık konusu olay esnasında zaten var olan mahkeme anlamına gelmektedir³⁶⁶. Karakehya da benzer bir şekilde kanuni hâkim ifadesinin, sadece mahkemelerin kanunla kurulması olarak ifade

³⁶² Kanunun tamamı için bkzn. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20100214-1-3.htm> (E.T. 28.04.2024).

³⁶³ Taş, “Tabii”, 1769; Uğur Yiğit, İlhami Öztürk, *Yargı Hukuku* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2020), 35, 621.

³⁶⁴ Kuru, Arslan ve Yılmaz, *Medeni Usul Hukuku*, 130.

³⁶⁵ Süha Tanrıver, “Tabii Hâkim İlkesi ve Medeni Yargı”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 4 (2013): 14; Gökçen, Alşahin ve Çakır, *Ceza*, 158-159.

³⁶⁶ Tanör, *İnsan Hakları*, 290-291.

edilmesinin ilkeyi karşılamakta yetersiz olduğunu, 1982 Anayasası'nın 37. maddesinde düzenlenen "kanuni hâkim güvencesi" hükmü ile AİHS 6. maddesinde belirtilen "yasayla kurulmuş mahkemede yargılanma hakkı" ifadelerinin öncedenlik unsurunu da karşıladığını ifade etmiştir³⁶⁷.

Kanuni hâkim ilkesi, uyuşmazlığın meydana geldiği tarihte görev ve yetkileri açıkça kanunla düzenlenmiş olan mahkemenin hâkimidir. Yargılanacak kişi ve olaylardan önce hâkimin belirlenmesi gerekmektedir. Hâkimlerin mahkemelerde görevlendirilmelerinde de öncedenlik ilkesi tesis edilmelidir. Bunu sağlamak için hâkimlerin uzmanlık alanları, kıdemleri, mahkemelerin iş yükü gibi kriterler sağlanabilir. Ayrıca hâkimlerin görev yerlerinin özellikle kısa aralıklarla değiştirilmemesi, yargı sisteminin etkinliği ve adaletin tesis edilmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda kanuni düzenlemelerle alanlarında uzmanlaşma sağlanarak ve uzmanlık alanındaki görevinde daha uzun süre kalmaları teşvik edilebilir. Yine hâkimler başarılı bir şekilde görevini yerine getiriyorlarsa ve iş yükü dengeli bir şekilde yönetiliyorsa aynı görev yerinde kalmalarına yönelik hukuki düzenlemeler yapılabilir. Ayrıca yer değiştirmenin belirli bir süreye tabi olması gerekmektedir. Örneğin her 3 yıl veya her 5 yıl gibi bir süre sonunda yer değiştirme yapılabilir.

2.5.3. Olağanüstü Mahkeme Kurma Yasağı

Öncedenlik unsuru ile doğal bağlantı içinde olan diğer bir unsur olağanüstü mahkeme kurma yasağıdır. Hangi uyuşmazlığın hangi mahkemede görüleceği, önceden belirlenmiş objektif kurallara göre saptanmış olmalıdır. Uyuşmazlık konusu somut olaydan önce kurulmuş makamlara olağan yargı makamları (olağan mahkeme); uyuşmazlık konusu olaylar gerçekleştikten sonra bu olayları yargılamak üzere kurulan makamlara ise olağanüstü yargılama makamları (olağanüstü mahkeme) denmektedir³⁶⁸.

Olağan mahkemeler, genel nitelikte mahkemeler ve özel nitelikte mahkemeler (uzmanlık mahkemeleri) olmak üzere ikiye ayrılır. Uzmanlaşmayı sağlamak, adaleti etkin ve adil bir şekilde tesis etmek amacıyla sadece belirli davaları veya belirli kişileri yargılamak amacıyla özel nitelikte mahkemeler kurulabilir³⁶⁹. Anayasa Mahkemesi, aile

³⁶⁷ Karakehya, *Ceza*, 87-88.

³⁶⁸ Okşar, "Doğal", 12.

³⁶⁹ Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 679.

mahkemeleri, iş mahkemeleri, kadaastro mahkemeleri, çocuk mahkemeleri, çocuk ağır ceza mahkemeleri uzmanlık mahkemelerine örnek olarak verilebilir. Özel nitelikte mahkemelerde (uzmanlık mahkemelerinin), görev alanları önceden kanun ile belirlenmiş ve usulü güvenceler sağlanmıştır. Bu sebeple söz konusu mahkemeler kanuni hâkim ilkesine aykırılık teşkil etmeyecektir³⁷⁰. Ancak “*özel nitelikte mahkeme*” adı altında kararları önceden belli olan “*maksatlı mahkeme*” kurulamaz³⁷¹. Bu durumda kurulan mahkeme özel nitelikte mahkeme değil, olağanüstü mahkeme niteliğindedir. Çünkü özel nitelikte mahkeme ile olağanüstü mahkeme arasında belirleyici unsur önceden kanun ile kurulma ve hâkimlerin bağımsızlıklarının güvence altına alınmasıdır³⁷².

Kanunla kurulmuş mahkeme kuralı sadece genel ve olağan yargı mercileri değil bunların dışında kalan veya yargılama faaliyeti ile birlikte başka görevleri de bulunan mercileri de, kanunla görevleri önceden belirlenmiş olmak ve usulü güvenceler sağlanması şartıyla mahkeme olarak kabul edilmiştir³⁷³.

Olağanüstü yargılama makamları, kişilerin kanunen tabi oldukları mahkemeler olmadığı için kanuni hâkim ilkesine aykırılık teşkil etmektedir³⁷⁴. Kanuni hâkim ilkesinde, yargı yerleri olaydan önce kanunla kurulmuş ve görevleri belirlenmiş olmalıdır. Çünkü ilkenin kabul edilmesindeki temel amaç, yargılamanın özellikle yürütme organı başta olmak üzere davanın taraflarına karşı tarafsızlığını sağlamaktır. Bu şekilde belirli kişilere ve olaylara göre yargılama yapılmasının, yargılamaya müdahale edilmesinin ve keyfiyetin önüne geçilmek istenmektedir.

2.6. Türk Hukukunda Kanuni Hâkim İlkesinin Tarihsel Gelişimi

Kanuni hâkim ilkesinin hukuk sistemlerine girmesi, hukuk devleti anlayışının gelişmesi ile paralel niteliktedir. Hukuk devleti kavramı, 19. yüzyıl başından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Türk hukuku bakımından da durum böyledir. Kanuni hâkim ilkesi, Türk pozitif hukukuna 1876 Anayasası ile girmiştir. Bu tarihten önceki dönemlerde ise bugünkü anlamı ile açık bir şekilde ifade edilmemiştir. Diğer bir ifade ile yargılama

³⁷⁰ Okşar, “Doğal”, 12.

³⁷¹ Faruk Erem, *Ceza Usulü Hukuku* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1973), 98.

³⁷² Centel, Zaffer, *Ceza Muhakemesi*, 683.

³⁷³ “Campbell ve Fell/Birleşik Krallık, 28.06.1984”, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57456%22%7D> (E.T. 04.04.2023); Okşar, “Doğal”, 10.

³⁷⁴ Donay, *İnsan*, 74.

faaliyetlerini yerine getirecek makamların görev ve yetkilerinin önceden belirlenmesi, mahkemelerin kanunla kurulması, mahkemelerin tarafsız ve bağımsız olması, olağanüstü mahkeme kurulma yasağı pozitif hukukta düzenlenmemiştir. Ancak ilkeye yaklaşan uygulamalar söz konusu olmuştur. Bu dönemlerde adalet duygusu ön plandadır. Bu sebeple çalışmanın bu bölümünde kanuni hâkim ilkesine yaklaşan uygulamalara adalet kavramı bağlamında değinilecektir.

2.6.1. İslamiyet Öncesi ve Sonrası Kanuni Hâkim İlkesi

2.6.1.1. İslamiyet Öncesi Türklerde Kanuni Hâkim İlkesi

Türkler ilk varoluşlarında Gök Tanrı inancına bağlıydılar, ancak zaman geçtikçe Şamanizm, Maniheizm, Budizm, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi diğer inançlar yanında İslam dinini de benimsemişlerdir³⁷⁵. İslamiyet öncesi Türklerde, coğrafi şartların etkisiyle, ekonomileri hayvancılığa dayanan göçebe bir hayat söz konusuydu. Göçebe hayatını düzenleyen ve özellikle kişilerin haklarının korunmasına önem verilen kuralları vardı. “*Türk töresi*” adı verilen, temeli gelenek ve göreneklere dayanan ve katı kuralları ile şekillen uygulamalarla kişilerin mağdur edilmesinin önüne geçilmek istenmiştir³⁷⁶. Diğer bir ifade ile temel hak ve hürriyetler, töreler ile korunmuş³⁷⁷; adalet töre ile sağlanmış³⁷⁸.

İslamiyet öncesi Türk devlet teşkilatında, “*il*” adı verilen devletin başkanlığı, hakan (kağan, han, yabgu, ilteber, idikut) adı verilen hükümdara aitti. Yasama, yürütme ve yargı yetkileri hakanın şahsında toplanmıştı. Bu durumun dayanağı Gök Tanrı inancıydı. Buna göre evrenin düzeni Gök Tanrı tarafından sağlanırken, devlet yönetimi de bu düzenin bir parçası olarak kabul edilmişti³⁷⁹. Kut anlayışı olarak kabul edilen bu anlayış, hakanın meşruiyetini sağlayan en önemli faktördü³⁸⁰. Hükümdarın yönetim hakkının ilahi bir bağdan kaynaklandığı inancı, halkın otoriteye bağlılığını artırıyordu.

³⁷⁵ Atilla Özer, *Anayasa Hukuku 10. Baskı* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2015), 336.

³⁷⁶ Özer, *Anayasa*, 340; Kuyaksil, Ali, Altunbaş, Ali, “Türklerde Hukuk Devleti Anlayışının Tarihsel Gelişimi”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/19 (2012): 26-27.

³⁷⁷ Salim Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı” içinde *Genel Türk Tarihi Cilt-II* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 329-330; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004), 245-246.

³⁷⁸ Özlem Bağdatlı, “Kutadgu Bilig’de Devlet ve Adalet İlişkisi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 136.

³⁷⁹ Aybars Pamir, “Orta-Asya Türk Hukukunda ‘Töre’ Kavramı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58/2 (Haziran 2009): 362.

³⁸⁰ Kafesoğlu, *Millî Kültür*, 136-137.

Hakan devleti tek başına yönetmezdi. Hakana yetkilerini kullanırken yardımcı olan ve devlet işlerinin görüşülüp, tartışıldığı kurultay (toy) adı verilen meclis bulunmaktaydı. Eski Türklerde, belirli zamanlarda düzenlenen ve adeta kurumsal bir nitelik taşıyan üç farklı kurultay toplantıları yapıldı. Bu toplantılardan ilki, yılın ilk ayında gerçekleştirilirdi ve daha çok dinî bir karaktere sahipti. Bu kurultayda, atalara adaklar sunulur ve aynı zamanda önemli idarî ve hukukî kararlar alınırdı. Yılın beşinci ayında “*Büyük Kurultay*” adı verilen kurultay toplanırdı. Büyük Kurultay’da idarî kararlar da alınır, ayrıca törede yapılması düşünülen değişiklikler tartışılırdı³⁸¹. Üçüncü kurultay ise sonbaharda toplanan “*Savaş ve Sayım Kurultayı*” olarak adlandırılan kurultaydı. Bu kurultayda savaş hazırlıkları ve talimleri yapıldı. Bu sebeple, İslamiyet öncesi Türk devletlerinde bugünkü anlamı ile kuvvetler ayrılığı söz konusu olmasa da hakanın otoritesine bağlı, kendine özgü kuvvetler ayrılığı olduğunu söylemek mümkündür³⁸².

Eski Orta-Asya Türk toplumlarında hakan, töre koyabilirdi. Orhun Abideleri’nde, Türk halkını bir araya getirip aynı siyasi yapı altında toplayan hakanın en önemli işlerinden birinin töre yapmak olduğu vurgulanmıştır³⁸³. Hakan, yalnızca mevcut töreyi belirlemekle kalmayıp, aynı zamanda zamanın ihtiyaçlarına ve yerel koşullara göre yeni hükümler de ekleyebilirdi³⁸⁴. Ancak bu değişikliklerin Büyük Kurultay’ın onayından geçmesi gerekiyordu. Törelerin ikinci kaynağı, kurultaylarca alınan kararlardı. Özellikle yılın ilk ayında ve beşinci ayında alınan kararın törelerin oluşmasında ve değiştirilmesinde önemli yere sahipti. Ayrıca kurultayların, hakanın kararlarını denetleyici etkisi de bulunmakta idi. Göktürk şehirlerinin surlarla çevrilmesi hususunda Bumin Kağan’ın teklifinin reddedilmesi bu durumun en güzel örneklerinden biridir³⁸⁵. Törenin meydana gelmesinde üçüncü kaynak ise, toplumda zaman içerisinde kendiliğinden oluşan ve “*Yosun Hukuku*” olarak adlandırılan kurallardır³⁸⁶. Bu kurallar

³⁸¹ Pamir, “Töre Kavramı”, 366.

³⁸² Erol Güngör, *Tarihte Türkler* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1988), 55.

³⁸³ “...üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutu vermiş, düzene soku vermiş”, Ali, Ahmetbeyoğlu, “Eski Türklerde Kut ve Töre Bağlamında Hükümranlığın Hududları”, *Tarih Dergisi*, 71 (Ağustos 2020): 33.

³⁸⁴ Osman Kaşıkçı, “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık” içinde *Türkler, Cilt-II* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 891.

³⁸⁵ Pamir, “Töre Kavramı”, 366-367.

³⁸⁶ Halil İnalcık, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve Adalet* (İstanbul, Adalet Yayınları, 2000), 21.

genel olarak şahıs, aile ve miras hukukuna ilişkin kurallardı³⁸⁷. Bu kuralların töre olarak kabul edilmesi kağanın onayına bağlıydı³⁸⁸.

Törelere, yazılı olmayan ancak modern anlamda kıyaslandığında en üst ve bağlayıcı olan hukuk kuralları niteliğindeydi. Töre o kadar önemliydi ki bu önem, “devletten vazgeçilir ancak töreden vazgeçilemez” anlamına gelen “İl gider, töre kalır” atasözüne vücut vermiştir³⁸⁹. Gerek hakan (kağan, han,) olarak adlandırılan devlet başkanı gerekse bireyler töre hükümlerine uymak zorundaydı³⁹⁰. Törelere herkes tarafından bilinmekteydi. Kişilerin töreleri ilk öğrendiği yer ailedir. Eski Türklerde, devlet (il), ailelerin birleşerek oluşturduğu uğuşların (çekirdek aile) ve urugların (geniş aile) bir araya gelmesiyle ortaya çıkan boy ve budunlardan oluşmaktaydı³⁹¹. Sosyal yapı da bu doğrultuda şekillenerek hiyerarşi ortaya çıkmıştır. Çekirdek aile, aile içinde otoriteyi temsil eden babaya; baba, bağlı bulunduğu boyun veya budunun beyine; bey de genel otoriteyi temsil eden hükümdara bağlı olmuştur. Aile içerisinde baba, ailesinin yetiştirilmesinden sorumludur³⁹². Çocuklar başta babalarından ve diğer aile büyüklerinden töreyi öğrenirdi. “Aksakallar (göksakallılar)” olarak adlandırılan bilge yaşlılara büyük saygı duyulurdu. Aksakallar, törelerin uygulanmasında rehberlik eder, toplumsal sorunların çözümünde hakem rolü oynar ve genç nesillere törenin detaylarını öğretirdi. Bununla birlikte “Dede Korkut Hikâyeleri” gibi eserler, törelerin uygulanışı hakkında önemli bilgiler vermektedir³⁹³.

Törelere aykırı bir durum ortaya çıktığında, bunun denetiminin yapılması ve cezai yaptırımlar uygulanması söz konusuydu³⁹⁴. Bu husus bugünkü anlamında Anayasa Mahkemesi, Danıştay gibi yüksek mahkemeler olmasa da hukuk devletinin gereklerinden

³⁸⁷ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta Yayınları, 2010), 15.

³⁸⁸ Pamir, “Töre Kavramı”, 368.

³⁸⁹ Ahmetbeyoğlu, *Eski Türklerde*, 38.

³⁹⁰ Tanör, Yüzbaşıoğlu, *Türk*, 34; Bağdatlı, “Kutadgu Bilig’de”, 150; Kuyaksil, Altunbaş, “Türklerde Hukuk”, 29-43.

³⁹¹ Koca, *Devlet Geleneği*, 162; Demokaan Demirel, “Eski Türklerde Devlet Sisteminin Mutlak Monarşiden Ayrılan Yönleri”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/16 (2017): 426.

³⁹² Bekir Fatih Bilgi, “İslamiyet Öncesi Türk Devlet Geleneğinde Meşruiyet Anlayışı” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2003), 231.

³⁹³ Bilgi, “İslamiyet Öncesi”, 197.

³⁹⁴ Kafesoğlu, *Millî Kültür*, 247-292; Kuyaksil, “Türklerde Hukuk”, 27.

biri olan hukuka uygunluğunun denetiminin İslamiyet öncesi Türk devletlerinde olduğunu göstermektedir³⁹⁵.

Hukuk devletinin diğer bir unsuru olan “*Kanunsuz suç ve ceza olmaz*” ilkesi de İslamiyet öncesi Türk devletlerinde görülmektedir. Suçlar ve cezalar törelere göre belirlenmekteydi. Dolayısıyla keyfi uygulamalar söz konusu olmaz, cezalar, mahkemeler tarafından verilirdi³⁹⁶. Adli yapılanma (Adliye=Könilik) iki kademeliydi. Hakanın başkanlığındaki mahkeme (Yüksek Devlet Mahkemesi=Yargu) siyasi suçlarla ilgili davalara, yargucılar ise töre hükümlerine ilişkin davalara bakarlardı. Yargucılar, hakan adına töreyi uygulayan uzmanlaşmış hâkimlerdi³⁹⁷.

2.6.1.2. İslamiyet Sonrası Türklerde Kanuni Hâkim İlkesi

2.6.1.2.1. İslam Hukuku’nda Adalet Anlayışı ve Adil Yargılanma

İslam dini, inanç, ibadet, hukuk, ahlak kurallarıyla bir bütün olduğu için İslam, hem bir din hem de bir hukuk sistemidir. İslam dininde adaletle çok önem verilmiştir. İslam’ın ahlaki, sosyal, hukuki ve ekonomik ilkeleri adaletle dayanmakta olup, bu husus Kur’an, sünnet, icma ve kıyas olarak sayılan İslam hukukunun kaynaklarında sıklıkla belirtilmiştir. Bu kaynaklar arasında modern anlamda normlar hiyerarşisine benzer bir hiyerarşi söz konusudur³⁹⁸.

İslam Hukuku’nda bir hususun tespiti yapılırken başvuru ilk kaynak Allah’ın keliması olan Kur’an’dır. Allah, Kur’an’da adaletin kaynağı ve öncelikli uygulayıcısı olarak kendi zatını zikretmektedir³⁹⁹. İslam’da nihai hükmün sahibi olan Allah, “*adil-i mutlak*” tır. Mutlak adaletin sahibi olan Allah, Kur’an’da kullarının adil davranmasını emretmektedir⁴⁰⁰. Kur’an’da; aile hayatında, mirasta, ticaret hayatında, ölçüde ve tartıda,

³⁹⁵ Ziya Gökalp, *Türk Töresi 10. Baskı* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022), 10; Güngör, *Tarihte Türkler*, 57; Nevzat Kösoğlu, *Millî Kültür ve Kimlik* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997), 38; Kafesoğlu, *Millî Kültür*, 247-292.

³⁹⁶ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2018), 43; Koca, *Devlet Geleneği*, 329-330; Kafesoğlu, *Millî Kültür*, 292.

³⁹⁷ Kafesoğlu, *Millî Kültür*, 280.

³⁹⁸ Çoşkun Üçok, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2014), 61.

³⁹⁹ Mü’min Suresi, 20. Ayet: “Allah, hak ve adaletle hükmeder. O’nu bırakıp tapındıkları ise, hiçbir şeye hükmedemezler. Şüphesiz Allah, hakkıyla işiten ve görendir.”; Se’be Suresi, 26. Ayet: “De ki: Rabbimiz hepimizi bir araya toplayacak, sonra aramızda hak ile hükmedecektir. O, en âdil hüküm veren, her şeyi hakkıyla bilendir.” <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir> (ET: 25.04.2023).

⁴⁰⁰ Nisa Suresi, 58. Ayet: “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.”; Maide Suresi, 8. Ayet: “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta

yönetimde, hükümde, yargıda⁴⁰¹ özetle hayatın her alanında adaletle davranılması emredilmiştir.

Kur'an'dan sonra başvurulacak ikinci kaynak Hz. Peygamber'in hadisleri ve sünnetleridir. Hz. Peygamber, herkese adil davranmış ve hak ettiğini vermiş; eş, dost ve akraba kayırmadan İslam hükümlerinin uygulanmasına, eşitliğe ve hakkaniyete önem vermiş; liyakat ve ehliyet sahibi kişileri devlet görev ve hizmetlerinde görevlendirmiş, onları sürekli denetlemiş, bir şikâyet söz konusu olduğunda şikâyetin doğruluğunu araştırarak haksızlık yaptığını tespit ettiği kişileri değiştirmiş, kusuru veya ihmali olanları cezalandırmıştır. Bununla birlikte sadece Müslümanlara değil Gayrimüslimlere de adil davranmış, onların da can, mal ve namuslarını korumuştur⁴⁰².

İslam hukukunda, adaleti sağlama yöneticilerin görevi olarak kabul edilmiştir. Ancak İslam dininin yayılması ile çok geniş sınırlara sahip olan bir devlette, devlet başkanının bizzat yargılama yapması fiilen imkânsız olduğu için yargılama yetkisi ve görevi için memurlar görevlendirilmiştir⁴⁰³. İslam hukukunda yargılama faaliyeti için kullanılan “kaza” terimi, yargılama faaliyeti yaparak uyuşmazlıkları sonlandıran kişilere de “kadı” terimi kullanılmıştır⁴⁰⁴.

Hz. Peygamber, İslam dini esaslarına göre adaleti ilk uygulayan kişidir. Hz. Peygamber, hâkim sıfatı ile davaları dinleyip hüküm vermiştir⁴⁰⁵. Ayrıca, Hz. Peygamber tarafından görevlendirilen ve Hz. Peygamber'in kadıları anlamına gelen “Kudat-ı

tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir> (ET: 25.04.2023).

⁴⁰¹ Maide Suresi 40. Ayet: “Eğer onların aralarında hükmedersen adaletle hükmet. Şüphe yok ki Allah adalette bulunanları sever.”; Nisa Suresi 135. Ayet: “Ey iman edenler, kendiniz, anne-babanız ve yakınlarınız aleyhine bile olsa, Allah için şahitler olarak adaleti ayakta tutun. (Onlar) ister zengin olsun, ister fakir olsun; çünkü Allah onlara daha yakındır. Öyleyse adaletten dönüp hevanıza uymayın.” <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir> (ET: 25.04.2023).

⁴⁰² Süleyman Uludağ, “Teorik Açından İslam ve Demokrasi: Yargı, İslam ve Demokrasi”, içinde Kutlu Doğum Sempozyumu, editör Ömer Turan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 406-407.

⁴⁰³ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı* (İstanbul: Kronik Kitap, 2017), 20.

⁴⁰⁴ Fahrettin Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2024), 105.

⁴⁰⁵ Medine Anayasası ile yargılama yetkisi Hz. Peygamber'e verilmişti. Anayasa'nın 23. maddesi; “Üzerinde ihtilafa düştüğünüz herhangi bir şey, Allah'a ve Muhammed'e götürülecektir.” Muhammed Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Beyan Yayınları, 1995), 11-21.

Rasulullah” bulunmaktadır⁴⁰⁶. Bu kişilerin baktıkları davalara, bir itiraz varsa bu durum Hz. Peygamber’e iletilirdi. Hz. Peygamber de davayı kesin olarak çözüme ulaştırırdı.

Hz. Peygamber, baktığı davalarda tarafları kayırmadan hükümler vermiştir. Örneğin, Mekke’nin fethi döneminde, toplumun önde gelen kabilelerinden Mahzum kabilesine mensup olan bir kadın hırsızlık suçu işlemiş ve kadının affedilmesi için Hz. Peygamber’e aracı gönderilmiştir. Hz. Peygamber, “*Sizden önceki ümmetler, üst kesimden birisi hırsızlık yapınca bırakmaları, fakat zayıf birisi hırsızlık yaptığında had uygulamaları nedeni ile helak oldu. Allah’a yemin ederim ki şayet kızım Fatıma bile çalmış olsaydı elini keserdim.*”⁴⁰⁷ buyurarak, her türlü kayırmacılığın hukuka aykırı olduğunu ve adil hükümler verilmesini emretmiştir.

Hz. Peygamber’in vefatından sonra dört halife dönemi başlamıştır. Bu dönemde de Hz. Peygamber’in adalet ilkeleri uygulanmıştır. Ayrıca bu dönem ile birlikte Kur’an ve Sünnet’de açık nas bulunmayan konularda ichtihad ile hüküm verilmeye başlanmıştır. İlk halife olan Hz. Ebubekir’in halifelik görevinin yanı sıra kadılık görevi de bulunmaktadır. Diğer halifelerin de kadılık görevleri vardı. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer döneminde, valilerin, bulundukları bölgelerde hem idari hem de adli görevi bulunmaktaydı. İslamiyet’in yayılması, nüfusun hızla artması gibi sebeplerle her iki görevin birlikte yürütülmesi zorlaşınca, Hz. Ömer, valilerin yargı görevlerine son vermiş, yargılama için ayrı kadılar atamıştır. Böylelikle yürütme ve yargı kuvvetleri birbirinden ayrılmıştır. Hz. Ömer, halifelik yaptığı dönemde, yargıda adaleti sağlamak amacıyla mektuplar göndererek talimatlar vermiştir⁴⁰⁸. Hz. Ömer döneminde bu mektuplara Osmanlı Devleti’nde devam edilmiş ve adına “*adaletname*” denilmiştir⁴⁰⁹.

Emeviler döneminde, ilk halife olan Muaviye, yargı yetkisini kadıya devretmiştir. Yine vali tarafından atanan kadılar medeni ve cezai dava ayrımı olmadan tüm davalara bakmışlardır⁴¹⁰. Abbasiler döneminde, İslam tarihinde bir ilk olan ve kelime anlamı

⁴⁰⁶ Hasan Tahsin Fendoğlu, *Türk Anayasa Hukukunda Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2010), 111.

⁴⁰⁷ Buhârî, “Enbiyâ’dan akt. Öztürk, Eyyüp. ‘İslam Hukukuna Göre Hırsızlık Haddi: Zâhirî Mezhebi Örneği.’, *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 5/10 (2022): 114.

⁴⁰⁸ Abdüsselam Arı, “Hz. Ömer’in Ebu Musa El-Eş’ari’ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2 (2003): 85-99,

⁴⁰⁹ Fendoğlu, *Türk Anayasa*, 115.

⁴¹⁰ Nevin Ünal Özkorkut, “Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı’da ve Günümüz Türkiye’si’nde Yargıya Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57/1 (Mart 2008): 231; Selçuk, *Tabii Hâkim*, 63.

“kadılar kadısı” olan “Kadılıkudâtılık” makamı kurulmuş ve Ebu Yusuf⁴¹¹ ilk kadılıkudat olarak atanmıştır. Bu kurum ile halifenin kadıları atama yetkisine son verilmiş ve yetki makama devredilmiştir⁴¹².

2.6.1.2.2. Türk İslam Devletlerinde Kanuni Hâkim İlkesi

Türklerin İslamiyet’i kabul etmeleri kademe kademe ve yaklaşık 400 yıl süren bir süreç olmuştur⁴¹³. Sürecin bu kadar uzun olması hem coğrafi hem de kültürel etkenlere dayanmaktadır. Göçebe yaşam tarzı, başlangıçta yerleşik hayata geçen İslam toplumlarıyla etkileşimin sınırlı kalmasına yol açmıştır.

751 yılında meydana gelen Talas Savaşı bu süreçte dönüm noktası olmuştur. Savaşta Türkler (Karluklar), Çinliler karşısında Abbasi Devleti’nin yanında yer almış ve Abbasiler savaşı kazanmışlardır. Savaş sonrası Türkler İslam ülkelerine yerleşmişler, birçok devlet kurmuşlardır⁴¹⁴. Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Tolunoğulları, Memlûklüler, Eyyubiler, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti büyük Türk İslam devletlerine örnektir⁴¹⁵.

Türklerin eski gelenek ve göreneklerini terk etmeleri de bir anda olmamış, İslam öğretilerini öğrenip uygulamaları İslamiyet’i seçmeleri gibi kademeli olmuştur. Eski geleneklerinin bir kısmı İslam öğretileri ile uyumlu hale getirilmiş, bir kısmı ise zamanla terkedilmiştir⁴¹⁶. İlk Türk İslam devletler olan Karahanlılar ve Gazneliler’de eski Türk devlet gelenekleri etkisini daha çok göstermiştir. Örneğin Karahanlılar’da devlet başkanına “hakan, kağan veya yabgu” denilmiştir⁴¹⁷.

İslamiyet’in kabulü ile Türk devletlerinde, İslam hukukunun temel öğretileri ile binlerce yıllık törelerini birlikte uygulamışlardır⁴¹⁸. Diğer bir ifade ile hükümdarın iradesine dayanan örfi hukuk ile Kur’an, sünnet, icma ve kıyasa dayanan şer’i hukuk

⁴¹¹ Bu döneme kadar kadıların özel bir kıyafet giymesi söz konusu değildi. Ebu Yusuf yargılama yaparken özel bir kıyafet giymektedir. Bu kıyafet, siyah bir cübbe ve siyah sarık şeklindedir. Fendoğlu, *Türk Anayasa*, 121-122.

⁴¹² Atar, *İslam Yargılama*, 86-88.

⁴¹³ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, *Türk Hukuk*, 45.

⁴¹⁴ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet* (İstanbul: Nakışlar Yayınevi, 1980), 33-37.

⁴¹⁵ Cin, Akgündüz, *Türk Hukuk*, 43.

⁴¹⁶ Alaeddin Yalçınkaya, “Türk-İslâm Devletlerinde İnsan Hakları Konusunda Örnek Uygulamalar”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/1 (Aralık 2013): 71.

⁴¹⁷ Cin, Akgündüz, *Türk Hukuk*, 217-218.

⁴¹⁸ Cin, Akgündüz, *Türk Hukuk*, 184; Özer, 371.

kurallarını sentezleyerek kendileri özgü bir hukuk sistemi meydana getirmişlerdir⁴¹⁹. Müslüman Türk devletlerinde, devlet başkanlığı “*emir sahibi*” veya “*otorite sahibi*” anlamına gelen “*ulül-emr*” olarak adlandırılmaktaydı. Ulül-emr, bütün tasarruflarında şer’i hükümlere uygun davranarak ve danışma (şura) esasına göre hareket etmeliydi⁴²⁰. Bu devletlerde, hükümdarlar, Allah’a ve O’nun kurallarına karşı kendilerini sorumlu hissetmişler, fıkıha aykırı uygulamalardan kaçınmışlardır⁴²¹. Diğer bir ifade ile Ulül-emr’in kural koyma yetkisi sadece Allah ve Peygamber’in belirlediği şer’i kurallar çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma, bugünkü anlamda idarenin kanuna bağlılığı olarak kabul edilen “*kanuni idare ilkesi*”nin Türk İslam devletlerinde olduğunu göstermektedir⁴²².

İslam dini, ilk ortaya çıktığı dönemde bireylerin temel hak ve hürriyetlerini tanıyan, koruyan ve toplumsal adaleti sağlamayı hedefleyen bir dindir⁴²³. Kur’an ve hadislerde, Medine Anayasası’nda, “*ilk hak ve hürriyetler beyannamesi*” olarak nitelendirilebilecek olan “*Veda Hutbesi*” nde temel hak ve hürriyetler söz konusudur⁴²⁴. Bu temel hak ve hürriyetler, Türk İslam devletlerinde de kabul edilmiştir⁴²⁵. Temel hak ve hürriyetlerin korunması da diğer tüm alanlarda olduğu gibi şer’i hukuk ve örfi hukukla sağlanmıştır.

Yargı sisteminde de şer’i hukuk-örfi hukuk ayrımı görülmektedir. Örneğin Selçuklular’da yargı sistemi, şer’i ve örfi yargı olmak üzere iki ana bölüme ayrılmıştır. Şer’i davalar, kadılar tarafından görülmekteydi. Kadılar medrese eğitimi gördükten sonra görevlerine başlardı. Kadıların görevlerini üstlenebilmeleri için hür ve akıl sahibi olmalarının yanı sıra, adaletli bir karaktere sahip olmaları ve hukuk alanında yetkinlik göstermeleri şarttı⁴²⁶. Kadılar, “*Baş Kadı (Kadi’l Kudat)*” tarafından denetlenirdi. Kadılar, devlet başkanının vekili sıfatıyla görev yapıyor ve doğrudan sultana karşı

⁴¹⁹ Koray Ergin “Türk Devletlerinde Hukuk Anlayışı”, içinde *I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sempozyumu*, editör Osman Kubilay Gül, Celal Can Çakmakçı (Ankara: Türklerin Dünyası Enstitüsü, 2017), 359.

⁴²⁰ Ahmet Akgündüz, *İslam’da İnsan Hakları Beyannamesi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1997), 27-28.

⁴²¹ Ergin, “Türk Devletlerinde”, 359.

⁴²² Kuyaksil, Altunbaş, “Türklerde Hukuk”, 29.

⁴²³ Yalçinkaya, “Türk-İslâm”, 69.

⁴²⁴ Akgündüz, *İslam’da İnsan*, 16.

⁴²⁵ Kuyaksil, Altunbaş, “Türklerde Hukuk”, 28.

⁴²⁶ Ahmet Akman, “Selçuklularda Adli Yapı ve Emir-i Dad’ın Konumu”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 8 (Aralık 2023): 44.

sorumlu tutuluyorlardı. Bu durum, kadıların görevlerini bağımsız bir şekilde yerine getirmelerine olanak tanıyordu. Ayrıca bir kadının bilerek ve isteyerek yanlış verdiği bir karar söz konusu ise diğer kadılar tarafından gerekçeli olarak sultana sunulmaktaydı⁴²⁷. Örfi davalar ise “*Emir’i Dad*” adı verilen yüksek rütbeli görevliler tarafında görülmekteydi. Emir’i Dad’lar özellikle devlet aleyhine işlenen veya askeri ve siyasi mahiyette olan suçları yargılamakla görevliydi. Bununla birlikte önemli konuların soruşturma görevi de bulunmaktaydı. Bu soruşturma görevi doğrudan Sultan tarafından verilirdi⁴²⁸. Şer’i ve örfi meselelerle ilgilenen bu iki mahkeme türünün yanı sıra, “*Divan-ı Mezalim*” adı verilen ve devlet memurları ile halk arasındaki davalara bakmakla görevli olan, yine siyasi suçluları ve devlet düzenini bozmaya teşebbüs edenleri yargılayan özel bir mahkeme de bulunmaktaydı⁴²⁹. Sultanlar haftanın belli günlerinde bu divana başkanlık etmiştir. Böylelikle halk, sultanla doğrudan ve aracısız bir şekilde görüşme imkânı bulmuştur⁴³⁰. Bu uygulama, halkın şikâyetlerini doğrudan en yüksek makama iletmesini sağlayarak adaletin hızlı ve etkin bir şekilde gerçekleşmesine katkı sağlamıştır. Sonuç olarak Türk İslam devletlerinde temel hak ve hürriyetler, yasal olarak korunmuş ve yargı güvencesine bağlanmıştır. Yine Divanı Mezalim gibi uygulamalarla idarenin yargısal denetimi sağlanmaya çalışılmıştır⁴³¹.

2.6.2. Osmanlı’da Kanuni Hâkim İlkesi Gelişimi

2.6.2.1. Tanzimat Öncesi Dönem

Osmanlı Devleti, 13. yüzyılın sonlarında adını devlete ve hanedana da ismini veren Osman Gazi tarafından, Söğüt’te küçük bir uç beyliği olarak kurulmuştur. İstanbul’un fethi ile yeni bir çağ başlatan Osmanlı Devleti, yaklaşık 600 yıl hüküm sürmüştür.

Osmanlı Devleti’nde en üst yetki padişahıydı. Yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri padişahın iradesinde toplanmaktaydı. Padişahın iradesini sınırlandıracak bir yasal bir otorite bulunmamaktaydı. Padişah’ın yetkileri Allah ve Peygamber’in belirlediği şer’i kurallar çerçevesinde sınırlandırılmıştı. Osmanlı Devleti’nin yönetim şekli, İslam

⁴²⁷ Kafesoğlu, *Millî Kültür*, 354; Akman, “Selçuklularda Adli”, 45.

⁴²⁸ Akman, “Selçuklularda Adli”, 52-53.

⁴²⁹ Kuyaksil, Altunbaş, “Türklerde Hukuk”, 28.

⁴³⁰ Akman, “Selçuklularda Adli”, 51.

⁴³¹ Kuyaksil, Altunbaş, “Türklerde Hukuk”, 30.

dini esaslarına dayanmaktaydı. Bununla birlikte Orta Asya Türk devlet geleneğinden gelen, Kutadgu Bilig’de⁴³² yer alan ve “*Dâire-i adliye*” olarak adlandırılan bir yönetim anlayışına sahipti⁴³³. Bu anlayışa göre: “*Devleti denetlemek için büyük bir ordu gerekir. Orduyu beslemek için çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu serveti elde etmek için halk zengin olmalıdır. Halkın zengin olması için de yasalar adil olmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse devlet yıkılır.*”⁴³⁴. Bu düşünceye göre devletin gücü ve varlığını sürdürebilmesi, toplumun ekonomik ve sosyal düzeninin bir döngü içerisinde işlemesine bağlıdır. Türk-İslam devletleri aracılığıyla Osmanlı Devleti’ne geçen ve sonrasında Osmanlı Devleti tarafından geliştirilen bu yönetim anlayışında, yönetilen tüm halka “*reaya*” denilerek, “*Allah’ın yeryüzünde padişaha bıraktığı emanetler (vedâyi-i Hâlik-i Kibriyâ)*” olarak kabul edilmiştir⁴³⁵. Reaya da İslam dini esaslarına göre ulu’l-emr olan padişaha mutlak itaat etmekle yükümlü olduğu için devlet otoritesi sınırlandırılmamıştır⁴³⁶. Zira daire-i adliye anlayışı bağlamında; padişah adaletli yönetim sağlarsa reaya huzur ve güven içinde olacak, bu durum üretimi artıracak; üretimin artması devletin vergi gelirlerini artmasına ve devletin zengin olmasını sağlayacak; zengin bir devlet güçlü orduları besleyecek ve güçlü orduya sahip olan padişahın iktidarı da doğal olarak güçlü olacaktır⁴³⁷.

Osmanlı Devleti’nin hukuk sistemi şer’i hukuk ve örfi hukuk olmak üzere ikili bir yapıdan oluşmaktaydı⁴³⁸. Şer’i hukuk, devletin dini İslam olması nedeniyle uygulanan hukuktur. Örfi hukuk ise, Türk adet ve geleneklerine dayanan, fethedilen topraklardaki uygulamaları da içeren, toplumsal ihtiyaçlar karşısında padişah fermanları ile şekillenen, ancak şeriata aykırı olmayan hukuktur⁴³⁹.

Yargı yetkisi kural olarak devlet başkanına ait olmakla beraber bu yetkinin bizzat padişah tarafından yerine getirilmesi fiilen imkânsız olduğundan yargılama faaliyeti, padişah ile birlikte kadılar tarafından yerine getirilmekteydi. Osmanlı Devleti’nde kadı

⁴³² Yusuf Has Hacıb tarafından 1069 yılında yazılmıştır. bkz. Yusuf Has Hacıb, *Kutadgu Bilig II 5. Baskı*, çev. Reşid Rahmeti Arat, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 7-9.

⁴³³ Abdülatif Armağan, “Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler”, *Gazi Akademik Bakış*, 5/9 (Ocak 2011), 141-142.

⁴³⁴ Yusuf Has Hacıb, *Kutadgu Bilig II*, 155.

⁴³⁵ Armağan, “Klasik Dönemde”, 142.

⁴³⁶ Etgü, *Mülkiyet*, 127.

⁴³⁷ Armağan, “Klasik Dönemde”, 142.

⁴³⁸ Cin, Akgündüz, *Türk Hukuk*, 184-303; Aydın, *Türk Hukuk*, 73.

⁴³⁹ Armağan, “Klasik Dönemde”, 143.

ile devlet başkanı arasındaki hukuki ilişki vekil-müvekkil ilişkisidir. Bu ilişkiye dayanarak padişah, kadıların görev ve yetkilerini belirlemektedir⁴⁴⁰. Kadı olmak için tahsil şartı aranmıştır. Kadı yetiştirmek için Orhan Bey döneminde medreseler kurulmaya başlanmıştır⁴⁴¹. Kadılıkta tahsil derecesi önemlidir. Şöyle ki, bir kimse medrese eğitimi tamamladıktan sonra kaza kadısı olabilirken, eyalet kadısı olamazdı. Eyalet kadısı olabilmek için ise fıkıh ihtisasının tamamlanması gerekirdi⁴⁴². Kadıların, ilmi yeterliliğe sahip, adil hüküm veren, Allah’tan korkan, güvenilir, dürüst kişilikli, namuslu olması gerektiği kabul edilmiştir⁴⁴³. Sultan I. Murad döneminde, Abbasiler’deki “*Kadılıkudat*” kurumunun devamı niteliğinde olan “*kazaskerlik*” kurumu ihdas edilmiş ve kadılar, kazasker tarafından atanmaya başlanmıştır⁴⁴⁴.

Osmanlı, eyaletler, livalar, kazalar, nahiyeler ve köyler olmak üzere bölümlere ayrılmaktaydı. Köyler ve nahiyeler dışında bulunan merkezler aynı zamanda birer yargı merkeziydi. Her yargı merkezinde ise, birer kadı bulunmaktaydı. Kaza çevrelerinin belirlenmesinde dikkate alınan temel ölçütlerden biri, bölgenin ekonomik potansiyeli ve getireceği tahmin edilen gelirdi. Çünkü kadıların gelirlerinin bölgenin ekonomik durumu ile bağlantılıydı. Bu husus Celalzade Kanunnamesi’nde⁴⁴⁵ “*Bir kadılık hasılı her bin hanede on akçe tahmin olunub anın üzerine hasıl bağlanur*” şeklinde belirtilmişti. Bununla birlikte nüfus yoğunluğu, iş yükü, mahkemelere erişim gibi sebepler göz önünde bulundurularak kaza çevrelerinin belirlenmesi veya değiştirilmesi mümkündü⁴⁴⁶. Böylelikle Osmanlı Devleti’nde kadıların yer bakımından yetkileri önceden ve kesin bir şekilde belirlenmiş olmaktadır.

Kadılar “*beraat*” larını alarak göreve başlardı⁴⁴⁷. Beratlarında kadıların görev ve yetkileri ayrıntılı bir şekilde belirtilirdi. Nikâh, miras, yetim ve kaybolmuş malların

⁴⁴⁰ Mustafa Şentop, “Tanzimat’tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 1 (2006 Bahar): 89.

⁴⁴¹ Metin Yılmaz, “Kadılık ve Mahkemeler”, içinde *İslam Kurumları Tarihi*, ed. Eyüp Baş, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 321.

⁴⁴² Mustafa Avcı, “Mecelle’ye Göre Hâkimin Nitelikleri ve Yargılama Etiği”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 27 (Temmuz 2016): 44.

⁴⁴³ Ortaylı, *Kadı*, 9; Avcı, “Mecelle”, 42.

⁴⁴⁴ Yılmaz, “Kadılık ve Mahkemeler”, 321.

⁴⁴⁵ Celalzade Kanunnamesi, Kanuni Sultan Süleyman döneminde örfi hukuk alanında adalet sistemini, maliye düzenini ve idari yapısını daha sistematik hale getirmek amacıyla Celalzade Mustafa Çelebi tarafından hazırlanmıştır. Çoşkun Kumru, “Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi ve Eserlerine Toplu Bir Bakış”, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 4/1 (2014): 206.

⁴⁴⁶ Şentop, “Tanzimat’tan Önceki”, 92.

⁴⁴⁷ Ortaylı, *Kadı*, 25.

muhafazası, vesayet, vasiyet, vakıf, cürüm, cinayet ve sair bütün şer'i davalara bakmaktaydı. Ayrıca örfi hukuk alanında da kadılar, bulundukları yerin hem hâkimi hem de bulundukları yerin idari, mali ve sosyal işlerinden de sorumlu devlet görevlileriydi⁴⁴⁸. Beratlarda kadıların bakmasının yasak olduğu işler de belirtilirdi. Diğer bir ifade ile kadıların görevleri kişi, konu veya süreye göre sınırlandırılmıştı. Örneğin hâkimin kendisiyle doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olduğu, zamanaşımına uğramış borca ilişkin davalara (on beş sene öncesine ait) bakması yasaktı. Yine bir beratta kadıların yargı çevreleri dışındaki davalara bakmasının yasak olduğu açıkça belirtilmiştir⁴⁴⁹.

İlmiye sınıfı gibi bazı toplumsal sınıflara mensup görevlilerin genel mahkemelerde yargılanamayacağı, bu kimselerin özel mahkemelerde veya özel yetkililer tarafından yargılanması gerektiğini düzenlenmişti. Buna göre müderrisler, kadılar ve sair ilmiye sınıfı mensupları Divan-ı Hümayun'da yargılanırlardı⁴⁵⁰. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin imzalamış olduğu uluslararası antlaşmalar veya tanımış olduğu imtiyazlar doğrultusunda mütemenler⁴⁵¹ de genel mahkemelerde değil Divan-ı Hümayun'da yargılanmaktaydı⁴⁵². Gayrimüslimlerin aile hukukuna ilişkin davalarında da kendi mahkemelerine başvurmaları söz konusuydu⁴⁵³. Kadılar ile ilgili bir başka sınırlandırma da kadıların görev süresi ile ilgilidir. Görev süreleri on iki ve yirmi ay⁴⁵⁴ veya 2 yıl⁴⁵⁵ olarak sınırlandırılmıştır. Bu düzenlemeler, kadıların yer bakımından yetkilerinin yanı sıra görev bakımından yetkilerinin de açıkça ve kesin bir şekilde belirlendiğini göstermektedir. Bu sebeple kadılar önlerine gelen uyuşmazlıkta kanuni bir sebep olmadıktan sonra ihkak-ı hak dağıtmaktan kaçınmazlardı.

Bu açıklamalar doğrultusunda Tanzimat öncesi dönemde kanunla kurulmuş, görev ve yetkileri kanunla belirlenmiş olan mahkemeler olduğunu söylemek mümkündür.

⁴⁴⁸ Şeniz Anbarlı Bozatay, Konur Alp Demir, "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme", *Mehmet Akit Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/10 (2014): 79-80.

⁴⁴⁹ Şentop, "Tanzimat'tan Önceki", 96-104.

⁴⁵⁰ Şentop, "Tanzimat'tan Önceki", 96.

⁴⁵¹ "Sözlükte "emin olmak, güvenmek" anlamındaki *emn (emân)* kökünden türeyen ve "kendisine eman verilen kimse" mânasına gelen *müste'men* (veya "eman isteyen kimse" anlamındaki *müste'min*), *terim olarak İslâm ülkesine (dârü'lislâm) eman alıp giren yabancı gayri müslimi (harbî) ifade eder.*" Ahmet Özel, "Müste'men", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32: 141.

⁴⁵² Şentop, "Tanzimat'tan Önceki", 97.

⁴⁵³ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 192.

⁴⁵⁴ Bozatay, Demir, "Osmanlı Adli", 82.

⁴⁵⁵ Ortaylı, *Kadı*, 27-28.

Ayrıca Tanzimat öncesi dönemde “*kadı hükmü olmadan kimsenin cezalandırılmaması*” ilkesi geçerliydi⁴⁵⁶. Bu dönemde yargıya müdahale edilmemiştir. Bununla birlikte padişahlar, yargılama faaliyetinde hangi kurallara dikkat edilmesi gerektiğine, mezhepler arası görüş farklılıkları olduğunda hangi görüş doğrultusunda karar verilmesi gerektiğine ilişkin fermanlar yayınlamışlardır. Eğer kadılar, İslam hukukuna aykırı bir hüküm verirse, bu hükmün bozulmasına imkân verilmiştir⁴⁵⁷. Ayrıca davanın taraflarının da kadının vermiş olduğu hükme karşı Divan-ı Hümayun’a başvurabilme hakları vardı. Bu bağlamda bugünkü anlamda istinaf veya temyiz yolu söz konusu olmasa da Divan-ı Hümayun’un üst mahkeme olarak görev yaptığı söylenebilir⁴⁵⁸.

2.6.2.2. Tanzimat Sonrası Dönem

Genel kabule göre 1839-1878 yılları arası Tanzimat dönemi olarak adlandırılan dönem, Sultan Abdülmecit’in tahta çıkışından dört ay sonra, Mustafa Reşit Paşa tarafından, 1839 tarihinde Gülhane Hattı Hümayunu’nun (Tanzimat Fermanı’nın) ilanı ile başlamıştır⁴⁵⁹.

Bu ferman⁴⁶⁰, özellikle Osmanlı toplumunun modernleşmesi ve Batı tarzı hukuki düzenlemelerin uygulanması amacıyla hazırlanmıştır. Tanzimat Fermanı’nda bütün tebaanın can, mal ve ırz güvenliğinin korunması, askerlik ve vergilendirmede eşitlik, adil yargılanma gibi haklar düzenlenmiştir. Bu anlamda Ferman, Osmanlı tarihinde ilk kez temel haklara yönelik bir düzenlemedir⁴⁶¹. Bu belge ile Müslim-Gayrimüslim ayrımı yapılmadan, bireylerin haklarının güvence altına alınması amacıyla hukuki düzenlemelerin (kanunların) yapılması gerektiği vurgulanmıştır⁴⁶². Padişah da halkın haklarının güvence altına alınması, hukukun üstünlüğü ve eşitlik gibi prensiplere sadık kalacağına dair yemin etmiştir. Padişahın bu yemini kendi otoritesini sınırlanması açısından önemlidir⁴⁶³. Ancak Padişah, yemin etmiş olsa da Osmanlı İmparatorluğu’ndaki monarşik yapı ve mutlak iktidar yetkisi göz önüne alındığında

⁴⁵⁶ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 89; Ortaylı, *Kadı*, 81.

⁴⁵⁷ Cin, Akgündüz, *Türk Hukuk*, 184-303; Fahrettin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1999), 109-113.

⁴⁵⁸ Selçuk, *Tabii Hâkim*, 67.

⁴⁵⁹ Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, 92.

⁴⁶⁰ Fermanın tam metni için bkz. <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/Dosya/37e7ee6c-8e27-4799-9c66-9156c92d92b0.pdf> (E.T. 04.03.2024).

⁴⁶¹ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, *Türk Hukuk*, 313-314.

⁴⁶² Ertü, *Mülkiyet*, 136.

⁴⁶³ Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu*, 276.

padişahın bu yemini bozma veya geri alma için bir engel yoktu. Nitekim Ferman’da, fermana uymamanın hukuki yaptırımına yönelik bir düzenleme bulunmamaktaydı⁴⁶⁴. Bu sebeple temel hak ve hürriyetlerin bugünkü anlamda güvence altına alındığı söylenilemez⁴⁶⁵.

II. Mahmut’un son dönemlerinde, devlet görevlilerinin görevlerini düzgün şekilde yerine getirmelerini sağlamak; rüşvet, iltimas ve adam kayırmayı engellemek; keyfi olarak yapılan memur azilleri ve siyaseten yapılan idamlar gibi uygulamalara son vermek amacıyla, 1838 yılında Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanûnnâme-i Humâyûnu ve Memurine Mahsus Ceza Kanûnu adlı yasalar çıkarılmıştır⁴⁶⁶. Bu düzenlemeler, Ferman ile birlikte başlayan ve “*kavanin-i cedide (yeni kanunlar)*” olarak bilinen kanun yapma sürecinin hazırlığı niteliğindedir⁴⁶⁷.

Ferman’da düzene aykırı davrananların cezalandırılması için yeni bir ceza kanunu hazırlanacağı belirtilmişti⁴⁶⁸. Bu doğrultuda Ferman’ın ilanından kısa bir süre sonra 3 Mayıs 1840 tarihli Ceza Kanunamesi çıkartılmıştır. Kanunname, giriş, onüç fasıl (41 madde) ve son sözden oluşmaktadır. Fasıllar arasında bütünlük olmaması, fasıl başlıklarının bulunmaması, kanun maddelerinin birbirlerini takip etmemesi sebepleriyle teknik anlamda zayıf bir kanun olduğunu göstermektedir⁴⁶⁹.

Kanunname’de can, mal ve ırz güvenliğinin korunması haklarına bütün tebaanın istisnasız sahip olduğu, kanunların kanuniliği ilkesi, herkesin kanun önünde eşitliği, bireylerin dava yoluyla hak arama hürriyeti, kanunlara aykırı hareket edenlerin hangi sıfatı taşırsa taşısın cezalandırılacağı düzenlenmiştir⁴⁷⁰. Bu bağlamda kanun Tanzimat Fermanı’nda özellikle vurgu yapılan eşitlik ilkesini tamamlar niteliktedir.

⁴⁶⁴ Tuba Özhazinedar, “Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-i Esasi’nin Tahlili”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 12/36 (2024), 763.

⁴⁶⁵ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, *Türk Hukuk*, 314.

⁴⁶⁶ Musa Çadircı, “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli “Tarik-i İlmiyye’ye Dâir Ceza Kanunnâme’si”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14/25 (1981): 142.

⁴⁶⁷ Selçuk, *Tabii Hâkim*, 72.

⁴⁶⁸ İfade şu şekildedir: “...ana göre ulemâ ve vüzerâdan ve’l-hâsıl her kim olur ise olsun kavânîn-i şer’iyyeye muhâlif hareket idenlerin kabâhât-ı sâbitelerine göre te’dibât-ı lâyıkalârinin hiç rûtbeye ve hatır ve gönüle bakılmayarak icrâsı zımnında mahsûsan cezâ kânunnâmesi dahi tanzîm itdirilsin...”, “Tanzimat Fermanı”.

⁴⁶⁹ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, *Türk Hukuk*, 343.

⁴⁷⁰ Mehmet Emin Artuk, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunlarından 1840 ve 1851 Tarihli Kanunların İncelenmesi”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 16 (2013): 7.

1851 yılında yeni bir Ceza Kanunu (Kanunu Cedit) kabul edilmiştir. Kanun giriş, onüç fasıldan (43 madde) oluşmaktadır. Teknik anlamda 1840 Ceza Kanunnamesi'ne benzemektedir. Bu kanunda da fasıllar arasında bütünlük yoktur, fasıl başlıklarının bulunmamaktadır ve kanun maddeleri birbirlerini takip etmemektedir. Ancak hataen öldürme, kadınların insan öldürme fiiline yardım etmesi, resmi evrakta sahtecilik, vergi kaçırma, kalp para basmak gibi yeni suçlar düzenlenmiştir. Yine 1840 Ceza Kanunnamesi'nde kabul edilmeyen pranga ve dayak cezaları getirilmiştir. Tekerrüre ve iştiraka ilişkin hükümlerin bulunması kanunun yeniliklerindendir⁴⁷¹.

Şer'i hukukta çok düzenlenmeyen ticaret hukuku alanında Fransız Ticaret Kanunu örnek alınarak hazırlanan 1850 Ticaret Nizamnamesi hazırlanmıştır. Medeni hukuk alanında da 1858 Arazi Kanunnamesi hazırlanmıştır. Medeni Kanun'u, Borçlar Kanunu'nu ve Medeni Usul Kanunu'nu içeren özel nitelikte bir kanun olan ve Ahmet Cevdet Paşa Başkanlığı'ndaki bir heyet tarafından hazırlanan 1851 maddeden oluşan Mecelle ise 20 Nisan 1869 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Mecelle'de kadı kelimesi yerine “hâkim” kelimesi tercih edilmiştir. Mecelle'ye göre hâkim, “*kişiler arasında ortaya çıkan dava ve anlaşmazlıkları şer'i hükümlere göre karara bağlamak için devletin en yüksek icra makamı tarafından tayin edilen şahıs*”tır⁴⁷². Mecelle'nin 1792-1794 maddelerinde “hâkimin nitelikleri”; 1795-1799 maddelerinde ise “*hâkimin adabı*” düzenlenmiştir⁴⁷³. Mecelle'de hâkimin hediye kabul yasağı (m. 1796); tarafları ziyaret etme yasağı (m. 1797); yargılama ve karar sırasında taraflardan yalnız birini davet etme, taraflara el, göz ve kafa ile işaretleşme, sadece bir tarafın bildiği bir dilde konuşma özetle yanlış anlaşılmalara sebebiyet verecek tutum ve davranış yasakları (m. 1798); taraflara adil davranması (m.1799); lehine karar verilen tarafın, hâkimin alt-üst soyu, eşi, özel hizmetçisi, mal ortağı olması durumunda davaya bakma yasağı (m.1808-1809) gibi düzenlemeler hâkimin bağımsızlığına ve tarafsızlığına yönelik hükümlerdir⁴⁷⁴.

⁴⁷¹ Artuk, “Tanzimat”, 10-14.

⁴⁷²

Mecelle,

m.1784-1785,

https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=mecelle_kulli.kaideler.pdf , (E.T. 08.09.2024).

⁴⁷³ Avcı, “Mecelle”, 36.

⁴⁷⁴

Mecelle

hükümleri

için

bknz.

https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=mecelle_kulli.kaideler.pdf (E.T. 08.09.2024).

Kanuni hâkim ilkesinin Osmanlı dönemindeki ilk görünümü 1875 Adalet Fermanı'dır⁴⁷⁵. Tanzimat ve Islahat fermanlarında olduğu gibi, bu ferman ile mutlak iktidar sahibi olan padişah, tek taraflı olarak iradesini sınırlamaktadır. Ferman'da, tüm tebaanın temel insan haklarının güvence altına alınması, angaryanın kaldırılması, eşitlik ilkesi, vergide adaletin ve hakkaniyetin sağlanması, taşınmaz satışında gayrimüslimler ile Müslümanların aynı haklara sahip olması, yargılama yapılmadan cezalandırılmama, işkencenin yasaklanması gibi daha önceki fermanlarda düzenlenen haklara yer verilmiştir⁴⁷⁶. Bununla birlikte dönemin şartlarına göre önemli sayılacak bazı yeni hükümler içermektedir⁴⁷⁷.

Adalet Fermanı'na göre, insan haklarının korunması, adaletin ve mahkemelerin güvenilirliğinin sağlanabilmesi için yürütme ve yargının birbirinden ayrılması gerekir. Objektif bir yargılama için sadece teşkilat yapılanması olarak ayrılmak yeterli değildir. Mahkeme üyelerinin liyakatlı, dürüst, ahlaklı olmasıyla, hukuka uygun ve adil karar almalarının da önemlidir⁴⁷⁸. Bu bağlamda "*hâkimlerin tarafsızlığı ve teminatı*", Türk hukuk tarihinde ilk defa, bu ferman ile doğrudan düzenlemiştir⁴⁷⁹. Hâkimlerin tarafsızlığı, azil yasağı, görev yerlerinin sebepsiz yere değiştirilememesi, hâkimlere emeklilik hakkının tanınması Ferman ile güvence altına alınmıştır.

Osmanlı-Türk tarihinin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi'nin kabulünden bir sene önce, 12 Aralık 1975 yılında kabul edilen bu fermanın, Kanun-i Esasi'nin gölgesinde kaldığının söylenmesi yanlış olmayacaktır⁴⁸⁰.

2.6.3. Türk Anayasalarında Kanuni Hâkim İlkesi

2.6.3.1. 1876 Kanun-i Esasi'de Kanuni Hâkim İlkesi

Osmanlı Devleti'nin anayasal düzene geçmesinde Avrupa'da ve Balkanlar'da anayasacılık hareketleri etkili olmuştur. 1830 yılında Belçika, 1848 yılında İtalya ve

⁴⁷⁵ Ali Turan, "Ferman-ı Adalet", içinde *I. Uluslararası Adalet Kongresi*, editör Şevket Topal, Cengiz Yanıklar (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2019), 1044-1045; Sarıbay, *Anayasal*, 76; Kübra Fettahoğlu, "Bir 'Ölü Doğum' Hikâyesi: 1875 Adalet Fermanı ve Meclis-i Âli-i İcrâât'ın Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları*, 62/62 (Kasım 2023): 185-226.

⁴⁷⁶ Tam metin için bkz. <https://hukukbook.com/adalet-fermani-ferman-i-adalet/> (E.T. 08.09.2024).

⁴⁷⁷ Turan, "Ferman-ı Adalet", 1045-1046; Fettahoğlu, "Adalet Fermanı", 195.

⁴⁷⁸ Fettahoğlu, "Adalet Fermanı", 189-190.

⁴⁷⁹ Turan, "Ferman-ı Adalet", 1046-1047.

⁴⁸⁰ Turan, "Ferman-ı Adalet", 1044-1045.

Fransa, 1850’de ise Prusya anayasal düzene geçmiştir. 1831-1832’de Eflak Voyvodalığı ve Boğdan Prenslikleri birlikte “*Organik Nizamname*” adı verilen anayasal metni kabul etmişlerdir. 1859 yılında Romanya’nın kurulmasıyla, Romanya Anayasası, 1864 yılında Yunanistan’da 1864 Anayasası kabul edilmiştir⁴⁸¹.

Osmanlı Devleti’nde de, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Müslim-Gayrimüslim ayrımı yapılmadan tüm tebaa için temel hak ve hürriyetler, teminat altına alınarak, kanunilik ve eşitlik ilkeleri yazılı bir metinde yer almıştır⁴⁸². Özellikle azınlıklara tanınan haklar sonrasında, azınlıklar da iç yönetimlerini düzenlemek amacıyla ve kendilerinin anayasa olarak adlandırdıkları nizamnameler⁴⁸³ hazırlamıştır. Osmanlı hükümeti tarafından onaylanan bu nizamnameler ile birlikte azınlıklar için genel ve bölgesel meclisler kurulmuştur. Böylelikle meclis, anayasa gibi kavramlar siyasal pratikte yerini almıştır⁴⁸⁴.

Osmanlı Devleti’nde, modern anlamda yazılı ilk anayasa “*Kanun-i Esasi*” olarak kabul edilir. Padişahın emri ile oluşturulan ve “*Cemiyet-i Mahsusa*” isimli komisyon tarafından tasarısı hazırlanan Kanun-i Esasi, Sultan II. Abdülhamit tarafından 1876 yılında kabul ve ilan edilmiştir. On iki fasıl ve yüz on dokuz maddeden oluşan Kanun-i Esasi, şekli anlamda batılı anayasalara benzemektedir. İçerik anlamında ise getirilen yeni düzenlemeler dışında Osmanlı şer’i ve örfi hukuk kurallarının sistematik olarak derlenmesinden ibarettir⁴⁸⁵.

Osmanlı Devleti’nde ilk defa kuvvetler ayrılığı ilkesi Kanun-i Esasi ile yürürlüğe girmiştir. Yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri üçe ayrılarak resmen anayasada düzenlenmiştir⁴⁸⁶. Yasama yetkisi Meclisi Umumi’ye aitti. Meclisi Umumi, padişah tarafından seçilen Heyet-i Ayan ve halkın temsilcilerinden oluşan Heyet-i Mebusan olmak üzere iki meclisten oluşmaktaydı. Yürütme yetkisi padişaha ve Heyet-i Vükela’ya, yargı yetkisi ise bağımsız mahkemelere aitti⁴⁸⁷.

⁴⁸¹ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 129-131.

⁴⁸² Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun*, 46.

⁴⁸³ “1862 Rum Patrikliği Nizamı”, “1863 Ermeni Patrikliği Nizamı”, “1865 Hahamhane Nizamı”.

⁴⁸⁴ Tanör, *Osmanlı-Türk*, 129-131.

⁴⁸⁵ İbrahim Ülker, “Hukukun Genel İlkeleri Bağlamında Kanun-i Esasi’deki Yargılamaya İlişkin Hükümlerin Değerlendirilmesi”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21/2 (Aralık 2013): 103.

⁴⁸⁶ Ali Fuat Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri C.1* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 1945), 75.

⁴⁸⁷ Halil Cin, Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi* (Konya: Sayram Yayınları, 2011), 560.

Kanun-i Esasi’de yargıya ilişkin olarak önemli anayasal güvenceler söz konusudur. Yargı, 81-91 maddeleri arasında “*Mehakim*” başlığı altında düzenlenmiştir⁴⁸⁸. Bu maddeler dışında adil yargılanma hakkının unsurlarına ilişkin olarak: 17. maddede, “*kanun önünde eşitlik*” ilkesi; 23. maddede çalışmanın konusunu oluşturan “*kanuni hâkim ilkesi*” düzenlenmiştir. Yargılama faaliyetine ilişkin hükümler ise şu şekildedir: 81. maddede hâkimlerin kanunda düzenlenmeyen bir sebepten dolayı azlolunamayacağı; yargılamanın aleniliği ilkesi 82. maddede; kanun önünde eşitlik ve silahların eşitliği ilkeleri 83. maddede; mahkemelerin görevli oldukları davaya bakmakla yükümlü olmaları diğer bir ifade ile ihkak-ı hak dağıtmaktan imtina edemeyecekleri 84. ve 85. maddelerde; mahkemelerin bağımsızlığı 86. maddede; olağanüstü mahkeme kurma yasağı 87. maddede; hâkimlerin görevlerini yerine getirirken başka bir görev alamayacağı 88. maddede düzenlenmiştir.

Kanun-i Esasi’nin 23. maddesinde “*Tebaa-i Devleti Osmaniye’nin Hukuku Umumiyesi*” başlığı altında kanuni hâkim ilkesi düzenlenmiştir. Bu maddeye göre “*Yapılacak usulü muhakeme kanunu hükmünce hiç kimse kanunen mensup olduğu*

⁴⁸⁸ Tam metin için bkzn. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/> (E.T. 13.05.2023):

“Madde 81.- Kanunu mahsusuna tevfikân tarafı devletten nasbolunan ve yedlerine berâtı şerif verilen hakimler lâyezazıldır. Fakat istifaları kabul olunur. Hakimlerin terekkiyatı ve meslekleri ve tebdili memuriyetleri ve tekaüdları ve bir cürüm ile mahkûmiyet üzerine azil olunmaları dahi kanunu mahsusu hükmüne tabidir ve hakimlerin ve mehakim memurlarının matlup olan evsafını işbu kanun irae eder.

Madde 82.- Mahkemelerde hernevi muhakeme alenen cereyan eder ve ilâmatın neşrine mezuniyet vardır. Ancak kanunda musarrah esbaba mebni mahkeme muhakemeyi hafî tutabilir.

Madde 83.- Herkes huzuru mahkemede hukukunu muhafaza için lüzum gördüğü vasaiti meşruayı istimal edebilir.

Madde 84.- Bir mahkeme vazifesi dahilinde olan dâvanın herne vesile ile olursa olsun rüyetinden imtina edemez ve bir kerre rüyetine veyahut rüyeti için iktiza eden tahkikatı evveliyeye başlandıktan sonra tatil veya tâviki dahi caiz olamaz. Meğerki dâvadan keffiyed etmiş ola. Şu kadar ki cezaya müteallik deavide hükûmete ait olan hukuk nizamı vechile yine icra olunur.

Madde 85.- Her dâva ait olduğu mahkemede rüyet olunur. Eşhas ile hükûmet beynindeki dâvalar dahi mehakimi umumiyyeye aittir.

Madde 86.- Mahkemeler her türlü müdahelâttan azadedir.

Madde 87.- Deavii şer’iye mehakimi şer’iyyede ve deavii nıżamiye mehakimi nıżamiyyede rüyet olunur.

Madde 88.- Mahkemelerin sunuf ve vezaif ve selâhiyetinin derecat ve taksimatı ve hükkâmın tavzifi kavanine müstenittir.

Madde 89.- Her ne nam ile olursa olsun bazı mevaddı mahsusayı rüyet ve hükmetmek için mehakimi muayene haricinde fevkalâde bir mahkeme veyahut hüküm vermek selâhiyetini haiz komisyon teşkili katiyen caiz değildir. Fakat kanunen muayyen olduğu veçhile tâyini mevla ve tahkim caizdir.

Madde 90.- Hiçbir hakim hakimlik sıfatile devletin maaşlı bir başka memuriyetini uhdesinde cemedemez.

Madde 91.- Umuru cezaiyyede hukuku âmmeyi vikayeye memur müddei umumiler bulunacak ve bunların vezaif ve derecatı kanun ile tâyin kılınacaktır.”

mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye icbar olunamaz.”. Maddede bireylerin kanunlara göre önceden kurulmuş mahkemeler dışındaki mahkemelere gitmesini konusunda zorlanamayacakları belirtilmiştir. Bu bağlamda Müslüman halk için, şer’î mahkemeler; Hristiyanlar, Yahudiler ve Ermeniler için kendi millet mahkemeleri; İlmiye sınıfı için Divan-ı Hümayun “kanunen tabi olunan mahkeme” dir.

Günümüz anlamında kanuni hâkim ilkesi, şekli anlamda kanun ile uyumsuzluk konusundan önce kurulmuş mahkemeler olarak tanımlanmaktadır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere kanuni hâkim ilkesinin üç unsuru bulunmaktadır: Kanunilik, öncedenlik, olağanüstü mahkeme kurma yasağı. Kanunilik unsuru ile kastedilen yargılama faaliyeti yapacak mahkemelerin gerek teşkilat yapılanması ve yetkilerinin gerekse usul kurallarının yürütmenin düzenleyici işlemleri ile değil, şekli anlamda kanunla kurulmasıdır⁴⁸⁹. Hukuki güvenliğin gerçekleştirilmesi, kişi güvenliği ve dokunulmazlığının sağlanmasına hizmet eden öncedenlik unsuru ise, yargılama faaliyetini yapacak olan mahkemelerin görev ve yetkilerinin, usul ve kuralların uyumsuzluk konusu gerçekleşmeden önce yürürlüğe konulmasıdır. Kanun-i Esasi’nin 23. maddesinde hem kanunilik hem de öncedenlik ilkesinin düzenlendiği görülmektedir.

Yargı bağımsızlığı ise Kanun-ı Esasi’de 81. madde ve 86. madde ile güvence altına alınmıştır. 81. madde hâkimlerin kanunda düzenlenmeyen⁴⁹⁰ bir sebepten dolayı azlolunamayacağına, 86. madde ise mahkemelerin her türlü müdahaleden uzak olduğuna ilişkindir. 89. madde her ne sebeple olursa olsun tahkim kurumu haricinde; özel mahkemelerin ve hüküm verme, yargılama yetkisine sahip komisyonların kurulamayacağını hüküm altına almıştır. Bu düzenlemeler ile kanuni hâkim ilkesi kuvvetlendirilmiştir⁴⁹¹.

Kanun-i Esasi’de, kanuni hâkim ilkesinin günümüz anlamında gerçekleştirilmesi için gerekli olan ilkelerin düzenlendiği ve kanuni hâkim güvencesinin sağlandığını söylemek mümkündür.

⁴⁸⁹ Tanrıver, “Tabii Hâkim”, 12.

⁴⁹⁰ Bunlar, suç işlemek ve mahkûmiyet, terfii, görev değişiklikleri ve sağlık sebepleridir. “Madde 81.- Kanunu mahsusuna tevfikân tarafı devletten nasbolunan ve yedlerine berâtı şerif verilen hâkimler lâyenazildir. Fakat istifaları kabul olunur. Hâkimlerin terekkiyatı ve meslekleri ve tebdili memuriyetleri ve tekaüdleri ve bir cürüm ile mahkûmiyet üzerine azil olunmaları dahi kanunu mahsusu hükmüne tabidir ve hâkimlerin ve mehakim memurlarının matlup olan evsafını işbu kanun irade eder.”

⁴⁹¹ Ülker, “Hukukun Genel İlkeleri”, 112.

Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesinden kısa bir süre sonra (2 yıl), II. Abdülhamit tarafından 93 Harbi sebebiyle meclisi tatil etmiştir. Bu durum Kanun-i Esasi'nin ilga edildiği anlamına gelmemektedir. Kanun-i Esasi hukuken yürürlükte ancak askıya alındığı söylenebilir. 23 Temmuz 1908'de II. Abdülhamit, II. Meşruiyeti ilan etmiş ve Kanun-i Esasi yeniden yürürlüğe koymuştur⁴⁹². II. Meşruiyetin ilanından sonra Kanun-i Esasi'de 1909 değişiklikleri yapılmıştır. Ancak bu değişiklikler daha çok yasama ve yürütmeye ilişkindir. Yargı alanında önemli bir değişiklik yapılmamıştır.

2.6.3.2. 1921 ve 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunlarında Kanuni Hâkim İlkesi

1921 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olarak kabul edilen ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı önemli bir anayasa metnidir. Resmî olarak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olarak bilinmektedir. Büyük Millet Meclisi (BMM) tarafından kabul edilmiştir. Kabulünde özel bir usul aranmamış, kanunlar gibi kabul edilmiştir. Bu sebeple yumuşak anayasadır⁴⁹³.

Türk anayasa tarihindeki en kısa anayasadır. Sadece 23 maddeden oluşmaktadır. Zira dönemin olağanüstü şartları ve Kanun-i Esasi'nin yürürlükten kaldırılmaması buna sebebiyet vermiştir. 1921 Anayasası, Kanun-i Esasinin kendisiyle çatışan hükümleri, “*Lex Posterior (Sonraki Kanun) ilkesi*” gereğince yürürlükten kaldırmaktadır⁴⁹⁴.

1921 Anayasası maddi açıdan bir anayasada bulunması gereken tüm unsurları taşımamaktadır⁴⁹⁵. 1921 Anayasası'nın en önemli özelliği “*milli egemenlik*” ilan etmesidir. 1. maddesinde egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğu belirtilmiştir. Anayasa'da temel hak ve hürriyetler düzenlenmemiştir. Yine yargı yetkisinin nasıl kullanılacağı da düzenlenmemiştir.

Kanuni hâkim ilkesi, olağanüstü merci yasağı 1921 Anayasası'nda düzenlenmemiştir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere bu dönemde Kanun-i Esasi de

⁴⁹² Döner, *Türk*, 44-45; Tanör, *Osmanlı*, 191; Atar, *Türk*, 43.

⁴⁹³ Tanör, *Osmanlı*, 249; Döner, *Türk*, 51; Müzzehher Yamaç, “Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22/TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı (Kasım 2020): 211.

⁴⁹⁴ Döner, *Türk*, 50-51.

⁴⁹⁵ Özbudun, *Türk*, 26; Eren, *Türk*, 193; Yamaç, “1921”, 209.

yürürlükte olduğu için, kanuni hâkim ilkesine ilişkin Kanun-i Esasi'deki 23. ve 89. maddeler uygulanmaktadır⁴⁹⁶.

Kanuni hâkim ilkesi, 1921 Anayasası döneminde hukuki dayanağını Kanun-i Esasi'den almaktadır. Ancak bu dönem, olağanüstü koşulların olduğu, Kurtuluş Savaşı verildiği bir dönemdir. 29 Nisan 1920 tarihinde kabul edilen Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile temeli oluşturulan İstiklal Mahkemeleri kanuni hâkim ilkesine aykırı olarak kurulmuştur⁴⁹⁷.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesi, 1922 yılında saltanatın ve 1924 yılında hilafetin kaldırılması, 1921 Anayasası'nın ihtiyaçlara cevap vermemesi, ikili bir anayasal sistemin bulunması, temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması gerekliliği gibi sebeplerle yeni bir anayasanın hazırlığına başlanmıştır⁴⁹⁸. 20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı “*Teşkilat- Esasiye Kanunu*” adıyla 1924 Anayasası kabul edilmiştir. Yasama organı tek meclisli Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'dir. Yürütme yetkisi de TBMM'ye bırakılmıştır.

Yargı, 1924 Anayasası'nın “Genel Esaslar” bölümünde m.8 altında bir “*hak*” olarak düzenlenmiş ve “*Millet adına usulü ve kanunu dairesinde bağımsız mahkemelerce kullanılacağı*” belirtilmiştir. Yargı yetkisi ayrıca Anayasa'nın 53 vd. maddelerinde “*Kuvve-i Kazâiye*” başlığı altında düzenlenmiştir. Anayasanın 53. maddesinde “*Mahkemelerin teşkilatı, vazife ve salâhiyetleri kanûnla muayyendir.*” denilerek mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkilerinin kanunla belirleneceği belirtilmiştir. Bu bağlamda, kanuni hâkim ilkesinin kanunilik ve öncedenlik unsurunun 1924 Anayasası'nda güvence altına alındığını söylemek mümkündür. Kanuni hâkim ilkesi ile bağlantılı olarak hâkimlerin tarafsızlığı ve bağımsızlığı (m.54), hâkimlik teminatı (m.55) düzenlenmiştir. 83. maddesindeki “*Hiç kimse kanunca bağlı olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye verilemez ve yollanamaz.*” hükmü ile kanuni hâkim ilkesi açıkça ve doğrudan Anayasa'da düzenlemiştir.

⁴⁹⁶ Özbudun, *Türk*, 26; Osman Can, “1921 Anayasası'nın 100. Yılı: Bir İstisnai Başarı ve Dramatik Başarısızlık Hikâyesi”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 38/1 (2021): 130.

⁴⁹⁷ Gözler, *Türk Anayasa*, 73; Selçuk, *Tabii*, 90.

⁴⁹⁸ Döner, *Türk*, 54-55.

2.6.3.3. 1961 Anayasası'nda Kanuni Hâkim İlkesi

1961 Anayasası 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası Temsilciler Meclisi'nin, kendi içinden oluşturduğu “*Anayasa Komisyonu*” tarafından hazırlanan ve 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoylamasıyla kabul edilmiştir⁴⁹⁹. 1961 Anayasası tepki anayasası olarak kabul edilmekte olup, üç temel konu üzeri özellikle vurgulanmıştır. Bunlar; bireylerin hak ve özgürlüklerinin genişletilerek güvence altına alınması devlet kuvvetlerinin statüsünün belirlenmesini ve Atatürk Devrimlerinin korunup sürdürülmesidir⁵⁰⁰. Bu amaçla 1961 Anayasası'nda yargı, Anayasa'nın 7. maddesinde “*yetki*” olarak ve Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağı düzenlenmiştir. Buna göre “*Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır*”. Bu düzenleme ile yargı bağımsızlığı anayasal güvence altına alınmıştır⁵⁰¹. Kuvvetlerin ayrılığı ilkesi doğrultusunda parlamenter hükümet sistemi tercih edilmiş ve çift meclisli bir yapı öngörülmüştür.

Anayasanın “*Temel Hak ve Ödevler*” başlıklı ikinci kısmında 31. maddede “*Herkes, meşru bütün vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde dâvacı veya dâvalı olarak, iddia ve savunma hakkına sahiptir. Hiçbir mahkeme, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınamaz.*” şeklinde “*hak arama hürriyeti*” düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile “*mahkemeye başvurma hakkı*” ve “*mahkemelerin kanuniliği*” güvence altına alınmıştır.

1961 Anayasası'nda kanuni hâkim ilkesi açık ve net bir şekilde anayasal düzenleme altına alınmıştır⁵⁰². 1961 Anayasası'nın ilk metninde⁵⁰³ kanuni hâkim ilkesi, Anayasanın “*Temel Hak ve Ödevler*” başlıklı ikinci kısmında 32. maddede “*Tabii yargı yolu*” başlığı altında şu şekilde düzenlenmiştir. “*Hiç kimse, tabii hâkiminden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi tabii hâkiminden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.*” Düzenlemeye bakıldığında kanuni hâkim ilkesi ile birlikte olağanüstü mahkemelerin kurulması yasağı da anayasal güvence altına alınmıştır⁵⁰⁴.

⁴⁹⁹ Döner, *Türk*, 64.

⁵⁰⁰ Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun*, 183.

⁵⁰¹ Döner, *Türk*, 69.

⁵⁰² Okşar, “Doğal”, 55.

⁵⁰³ “1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”.

⁵⁰⁴ Tanör, *Osmanlı*, 305.

Madde gerekçesinde⁵⁰⁵ şahıs güvenliğinin temel şart olduğu kabul edilmiş ve kişilerin kanunî (yani tabii) hâkiminden başka mercilerce yargılanmasının hukuk devletlerinin asla kabul etmeyeceği belirtilmiştir. Gerekçede kanuni hâkim ve tabii hâkim kavramları aynı kavramlar olarak kullanıldığı görülmektedir. Gerekçenin ikinci fıkrası ise kişilerin kendi tabii hâkimlerinden alınıp özel mahkemelerin kararına bırakılmasını engelleme amacını taşımaktadır. Bu ilkenin sadece yakın geçmişteki deneyimlerden doğan bir tepki olmadığını, aynı zamanda kalıcı bir ihtiyaca yanıt verdiğini ifade etmektedir.

12 Mart 1971 Muhtırası'ndan sonra 1971-73 yılları arasında 1961 Anayasası'nda önemli değişiklikler olmuştur. Bunlardan bazıları şu şekildedir; Bakanlar Kurulu'na Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisinin verilmesi, bütün temel hak ve hürriyetler için genel sınırlama sebeplerinin getirilmesi, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nin kurulması, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulması. Bu değişikliklerle özellikle temel hak ve hürriyetlerin güvenceleri zayıflatılmıştır⁵⁰⁶.

Kanuni hâkim ilkesi de değiştirilen düzenlemeler arasındadır. Anayasa değişikliği teklifinde, 32. madde “*Kanuni yargı yolu*” kenar başlıklı ve “*Hiç kimse, kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.*” şeklindedir. Teklif aynı şekilde kabul edilmiştir. Madde gerekçesinde özellikle dikkat edilmesi gereken husus, tabii hâkim ile bir kimsenin kanunen tabi olduğu mahkeme arasında hiçbir fark olmadığını vurgulanmasıdır⁵⁰⁷.

⁵⁰⁵ Madde gerekçesi; “*Herkesin, kanunun genel olarak koyduğu görev ve yetki esaslarıyla belli olan hâkim tarafından muhakeme edilmesi, şahıs güvenliğinin baş şartıdır. Kişilerin kanunî (yani tabii) hâkiminden başka mercilerce muhakeme edilmesi, bu alanda özel muameleye tabi tutulması, hukuk Devletinin asla kabul edemeyeceği bir tutum teşkil eder. Kişileri genel kaidelere göre belli olan tabii hâkimlerinin elinden alıp, özel olarak kurulmuş olağan üstü 'mahkemelerin veya mercilerin kararına terk eden kanunların yapılmasını önleme gayesiyle sevk edilmiş bulunan ikinci fıkra hükmü, sadece yakın tecrübelerin yarattığı bir reaksiyon hükmü değildir; devamlı bir ihtiyaca cevap vermektedir. Birçok Anayasalarda ve hattâ etki Kanunu Esasımızda hile yer almaktadır.*”. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM_d00/c002/tm_00002034.pdf?utm_source=chatgpt.com (E.T. 05.08.2024).

⁵⁰⁶ Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, 136.

⁵⁰⁷ Madde gerekçesi; “*Bir kimsenin tabii hâkimi*” deyimini ile «*bir kimsenin kanunen tabi olduğu mahkeme*» deyimini arasında hiçbir fark görülmemiş ve sırf kavram karışıklığını önlemek için ikinci deyim tercih edilmiştir. Bir suç işleyen kimsenin kanunen tabi olduğu mahkeme, suçu işlediği zaman yürürlükte olan kanunun vazifeli ve yetkili saydığı mahkemedir. Sözü edilen deyim, belirtilen esasa uygun olarak (İhtisas mahkemelerinin) kurulmasına engel değildir. Bu deyim, olağanüstü mahkemelerin kurulmasına izin vermez. Sıkıyönetim için konulan kanun hükümleri saklıdır.”, “1488 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu”.

2.7. Karşılaştırmalı Hukukta Kanuni Hâkim İlkesi

2.7.1. İngiliz Hukuk Sisteminde Kanuni Hâkim İlkesi

Teamülî anayasa sisteminin bilinen örneği olarak kabul edilen İngiliz hukuk sisteminin üç kaynağı bulunmaktadır. Bunlar şu şekildedir: “*Legislation*” (“*act*” niteliğinde parlamento ve kraliyet tarafından kabul edilen yazılı hukuk kuralları); “*common law*” (içtihadî nitelikteki yazısız yüksek mahkeme kararları) ve “*conventions of the constitution*” (teamülî nitelikteki örf ve adet hukuku kuralları)⁵⁰⁸. Kanuni hâkim ilkesi ise İngiliz hukuk sisteminin kaynaklarından common law içerisinde gelişmiştir⁵⁰⁹.

İngiliz hukuk sisteminde kanuni hâkim ilkesinin tarihsel olarak ilk kez Magna Carta’da yer aldığını söylenebilir. Magna Carta’nın 14. maddesinde yer alan özgür bireylerin suç işlemesi durumunda verilecek cezaların “*çevredeki dürüst ve kanuna uygun adamların yemini dışında uygulanamayacağı*”⁵¹⁰ ifadesini, soyut bir nitelikte olsa da kanuni hâkim ilkesi kapsamında değerlendirmek mümkündür. İngiliz hukuk sisteminde kanuni hâkim ilkesine dair bir başka belge 1628 Haklar Dilekçesi’dir. Belgede yer alan “*yasal bir dava içerisinde hesap verme olanağını elde etmeden hüküm verilemeyeceği*”⁵¹¹ ifadesi, kanuni hâkim ilkesi kapsamında değerlendirilebilmektedir. 1679’da imzalanan Habeas Corpus Act’da yer alan “*suç veya suç olduğu varsayılan konulardan dolayı hapsedilen tüm kişilerin daha hızlı bir şekilde serbest bırakılması için, (...) yirmi dört saat içinde (...) yargıç veya mahkeme önüne çıkarılacağı*”⁵¹² ifadesi ile bireylerin güvenliliğinin korunmasında sağlam temeller atılmıştır. Bu belge ile hakim kararı olmadan bireylere hukuk dışı işlemler yapılmasının önüne geçilmiştir. 1701 tarihli Act Settlement ile yargı bağımsızlığı güvence altına alınmıştır.

Yukarıdaki bilgiler dışında İngiliz hukuk sisteminde yazılı olarak kanuni hâkim ilkesi açıkça düzenlenmemiştir. Yazılı olmayan anayasa hukukunda kanuni hâkim ilkesi güvence altına alınmamıştır. Ancak 2013 yılında Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesi tarafından verilen Osborn V. Parole Board kararı, kanuni hâkim ilkesinin içtihadî hukuk

⁵⁰⁸ Gözler, *Anayasa*, 122-126.

⁵⁰⁹ Matthew Groves, “Exclusion of the Rules of Natural Justice”, *Monash University Law Review*, 39/2 (2013), 296.

⁵¹⁰ “Magna Carta, 1215”

⁵¹¹ Haklar Dilekçesi, <https://www.worldhistory.org/article/1946/petition-of-right/> (E.T. 15.05.2023).

⁵¹² Habeas Corpus Act 1679, <https://www.legislation.gov.uk/aep/Cha2/31/2/data.pdf> (E.T. 16.05.2023).

içerisinde yer aldığını göstermektedir. İlgili kararda kanuni hâkim ilkesinin gereklerinin, yargıcın uyuşmazlık konusu olaya dair bilgi ve belgelere ilk elden ulaşabilmesi, yargıcın karar verirken etki altında kalmaması, kararın tarafsızlığı ve yargıcın yargılama esnasındaki davranışları ve hukuki düzenlemeler arasındaki uyum konuları etrafında belirtildiğini söylemek mümkündür⁵¹³.

2.7.2. ABD Hukuk Sisteminde Kanuni Hâkim İlkesi

İngiliz hukuk sisteminde olduğu gibi ABD hukuk sisteminde de kanuni hâkim ilkesi anayasada açıkça düzenlenmemiştir⁵¹⁴. ABD Hukuk sisteminde kanuni hâkim ilkesinin tarihsel gelişimi 1776 Virginia Haklar Bildiri ile başlamaktadır. Bildirinin 5. maddesi ile yasama, yürütme ve yargı güçlerinin birbirinden ayrılması; 8. maddede yer alan 12 kişiden oluşan tarafsız bir jüri ile yargılanma ifadeleri ile yargılanmanın güvence altına alındığı görülmektedir⁵¹⁵. Modern anlamda ABD'nin ilk anayasası kabul edilen 1787 tarihli anayasada ise kanuni hâkim ilkesine, “*Cezaî takibatta hüküm*” başlığı ile 6. maddede şu şekilde değinilmiştir⁵¹⁶:

“Cezaî takibatta, sanık, çabuk ve alenî olarak, suçun işlendiği ve hudutları daha önceden kanunla tespit olunmuş devlet ve eyalet dâhilinde teşekkül edecek bitaraf bir jüri tarafından muhakeme edilmek hakkından istifade eder. Kendisine isnat olunan suçun mahiyetinin ve ithamın sebebinin bildirilmesini, aleyhte şahitlerle yüzleştirilmeği, kanunî yollar dâhilinde lehte şahitlerin celbini ve müdafaası için kendisine bir avukatın terfikini isteyebilir.”

Bununla birlikte şuan yürürlükte olan ABD Anayasası'nda yargı organına ilişkin düzenlemelerde “*Birleşik Devletlerin yargı yetkisi bir Yüksek Mahkemeye ve Kongre'nin zaman zaman atayacağı ve kuracağı alt mahkemelere verilecektir.*” ifadesi ile kanuni hâkim ilkesine dair “*kanunilik*” ve “*öncedenlik*” ilkelerinin güvence altına alındığı görülmektedir⁵¹⁷.

⁵¹³ Rosalind Earis, “Case Comment: R (Osborn) v Parole Board (2013) UKSC 61”, 19.03.2014-UKSC Blog. <http://uksblog.com/case-comment-r-osborn-v-parole-board-2-cases-2013-uksc-61/> (E. T. 16.05.2023).

⁵¹⁴ Albin Eser, “Yasal Hâkim ve Münferit Olayda Tespit” Çev. Nur Centel, *Hukuk Araştırmaları/Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9 (1995): 60.

⁵¹⁵ Okşar, “Doğal”, 49.

⁵¹⁶ Muvaffak Akbay, “Amerika Birleşik Devletleri Anayasa Metinleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7/1-2 (1950): 486.

⁵¹⁷ ABD Anayasası, <https://www.law.cornell.edu/constitution/articlei> (E.T. 25.05.2023).

2.7.3. Fransız Hukuk Sisteminde Kanuni Hâkim İlkesi

Kanuni hâkim ilkesinin açıkça düzenlenmediği hukuk sistemlerinden birisi de Fransız Anayasası'dır. Birçok Fransız Anayasası'nda (1791, 1795, 1814, 1830, 1848) kanuni hâkim ilkesine değinilmişse de hâlen yürürlükte olan 1958 tarihli Anayasa'da açıkça bir pozitif hukuk ilkesi değildir⁵¹⁸. “*Hâkiminden mahrum bırakma yasağı*” modern anlamda ilk olarak 1791 tarihli Fransız Anayasası'nda yer aldığı ve böylece kanuni hâkim ilkesinin “*anavatani*” olarak değerlendirilen Fransız hukuk sisteminde bu durum ilgi çekicidir⁵¹⁹.

Bunun yanında, Fransız ceza yargısında “*yetki alanında iddia makamına hiç bir biçimde takdir alanı bırakmayan, tersine yetkili mahkemeyi objektif kriterlere göre açıkça önceden tespit eden bir düzenlemeyi*” öngörmektedir. Soyut ve genel mahkeme gösterme dışında mahkeme ve mahkeme heyeti içinde işbölümü söz konusu olduğu takdirde, kanuni hâkimin anayasal bir garantisi bulunmamaktadır. Buna karşılık uygulamada işbölümü, “*önceden soyut bir kuralla bağlı olmaksızın mahkeme veya mahkeme heyetinin başkanı tarafından*” yapılmaktadır⁵²⁰.

2.7.4. İtalyan Hukuk Sisteminde Kanuni Hâkim İlkesi

Faşizm ve İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerini gidermek amacı taşıyan 1948 tarihli İtalyan Anayasası, birey haklarını merkeze alan çağdaş anayasalardan biri olarak kabul edilmektedir⁵²¹. İtalyan Anayasası'nda Bölüm IV-Yargı kısmında yargının tarafsızlığı ve bağımsızlığı içerisinde kanuni hâkim ilkesine dair detaylı düzenlemeler yer almaktadır. Yaşanılan olumsuz tarihî deneyimler ve dolayısıyla yargıya olan güvensizlik bunun nedeni olarak yorumlanmaktadır⁵²².

İtalyan Anayasası'nın kanuni hâkim ilkesine dair maddeleri şu şekildedir:

“*Hiç kimse, kanunla önceden belirlenmiş doğal yargıcın yargı yetkisinden çıkarılamaz (m.25/1)*”; “*Adli kovuşturma görevi, yetkili ve düzenlenmiş adli*

⁵¹⁸ Emmanuel Jeuland, “The Right to a Natural Judge and the Judicial Organization”, *Revue Française D'administration Publique*, 125/1 (2008): 37, <https://doi.org/10.3917/rfap.125.0033> (E.T. 28.05.2023); TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, *Konularına Göre Karşılaştırmalı Dünya Anayasaları* (Ankara: TBMM Basımevi, 2022), 452.

⁵¹⁹ Eser, “Yasal Hâkim”, 60.

⁵²⁰ Eser, “Yasal Hâkim”, 61.

⁵²¹ Alfonso Quaranta, “İtalyan Anayasası'nda Temel Hakların Korunması”, *Anayasa Yargısı*, 28/1 (2012), 785.

⁵²² Eser, “Yasal Hâkim”, 62.

hâkimler tarafından görülür. Fevkalade veya özel hâkimler tayin edilemez (m. 102)”; “Adli teşkilat ve hâkimlerle ilgili hükümler kanunla belirlenir. Kanun, uzmanlık mahkemelerinin hâkimleri ve savcılarının ve adalet işlerinde çalışan diğer kişilerin bağımsızlığını güvence altına alır (m. 108).”

Bununla birlikte 103/3 madde “*Askeri mahkemelerin, savaş zamanlarında, kanunla belirlenen yargılama yetkisi vardır. Barış zamanında ise yalnız silahlı kuvvetlere mensup kimselerin işledikleri askeri suçlar bakımından yargılama yetkileri vardır.*” hükümleri ile askeri mahkemelerin ayrıca düzenlendiği görülmektedir⁵²³.

2.7.5. Alman Hukuk Sisteminde Kanuni Hâkim İlkesi

1949 tarihli Federal Almanya Anayasası olan Grundgesetz, İtalyan Anayasası gibi İkinci Dünya Savaşı sonrasında demokratik bir düzen teşkil etmek amacıyla hazırlanan çağdaş anayasalardan birisidir. “*İnsan onur ve haysiyeti dokunulmazdır.*”⁵²⁴ ifadesi ile başlayan anayasa, birey merkezli özgürlükçü bir anayasa olarak kabul edilmektedir.

Federal Almanya Anayasası’nda kanuni hâkim ilkesi, IX. Yargı Bölümünde 101/2 maddesi ile açıkça düzenlenmiştir. Buna göre “*İstisnai mahkemeler kurulamaz. Hiç kimse, yasayla tabii olduğu yargıçtan başka bir yargıç önüne çıkarılamaz.*”⁵²⁵ Bu madde, “*1879 tarihli Mahkeme Teşkilatı Kanunu’nun 16. maddesinden aynen iktibas edilmiş olan Weimar İmparatorluğu Anayasası 105. madde*” ile aynıdır. Ancak kanuni hâkim ilkesine dair gelişmeler 1848 tarihli Frankfurt Paul Kilisesi Anayasası madde X 175/11 dolayısıyla 1791 Fransız Anayasası örneğine göre benzer hükümlerin birçok münferit Alman devlet anayasalarına alınmış olduğu XIX. yüzyılın başlarına kadar geriye gitmektedir. Weimar İmparatorluğu Anayasası ile güvence altına alınmasıyla birlikte kanuni hâkim ilkesine yasamaya karşı da bağlayıcılık tanınmıştır⁵²⁶.

Bununla birlikte kanuni hâkim ilkesine dair Anayasanın 96. maddesinde, federasyonun, silahlı kuvvetler için askeri ceza mahkemelerini federal mahkeme olarak kurabileceğini belirtmektedir. Buna göre “*Bu mahkemeler, ancak ulusal savunma halinde*

⁵²³“The Constitution of the Italian Republic”, Chamber of Deputies-Italian Republic, https://en.camera.it/application/xmanager/projects/camera_eng/file/Costituzione_EN_4_novembre_2021_per_sito.pdf (E.T. 28.05.2023).

⁵²⁴ Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası Madde 1, (çev. Prof. Dr. Christian Rumpf ve Dr. Gökçe Uzar Schüller), <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80207000.pdf> (E.T. 01.06.2023).

⁵²⁵ Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, Madde 101.

⁵²⁶ Eser, “Yasal Hâkim”, 51.

ve yalnız yabancı ülkelere gönderilmiş veya savaş gemilerine bindirilmiş silahlı güçler üyeleri hakkında ceza kovuşturmasını yapabilir. Konunun ayrıntılarını federal bir yasayla düzenlenir.”⁵²⁷ hükmü yer almaktadır.

Alman Federal Anayasası’na göre kanuni hâkim “tarafsız olan ve taraflı görülmeyen bir hâkimdir.”⁵²⁸ Kanuni hâkim güvencesi, sadece “münferit olayda yetkili hâkimin soyut ve genel yasayla belirlenmesine ilişkin biçimsel güvenceyle” sınırlı değildir. Bu ilke Federal Anayasası’nın hâkim tanımından kaynaklanan bağımsızlık ve tarafsızlık gibi maddi nitelikteki unsurlarını da kapsamaktadır⁵²⁹.

2.7.6. İsviçre Hukuk Sisteminde Kanuni Hâkim İlkesi

İsviçre hukuk sisteminde kanuni hâkim ilkesi, detaylı bir şekilde yer almamaktadır. İsviçre Federal Anayasası’nın 30. maddesinde kanuni hâkim ilkesi şu şekilde düzenlenmiştir:

“(1) Davası yargısal olarak karara bağlanmak durumunda kalan her kişi, davasının hukuken kurulmuş, yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkemede görülmesini isteme hakkına sahiptir. Geçici mahkemeler yasaktır. (2) Kanunda aksi öngörülmediği takdirde, hakkında hukuk davası açılan kişi, davasının ikamet ettiği yerdeki bir mahkemede karara bağlanmasını isteme hakkına sahiptir.”⁵³⁰

Buna göre anayasada kanuni hâkim ilkesine, hukuk kuralı şeklinde değil bir “hak” olarak yer verilmiştir. Yine ilgili madde ile “yetkili hâkim” belirlenmesinden ziyade “yargı yeri” kapsamında genel hatları ile mahkemelerin tespiti şeklinde düzenlendiği görülmektedir⁵³¹. Bununla birlikte 30. madde, kanuni hâkim ilkesinin “kanunilik” ve “öncedenlik” prensiplerinin ikisini de güvence altına almaktadır. “Geçici mahkemelerin yasak oluşunu” ise “olağanüstü mahkemeleri” de kapsayıcı olarak değerlendirmek mümkündür.

⁵²⁷ Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, Madde 96.

⁵²⁸ Nur Centel, *Ceza Muhakemesi Hukukunda Hâkimin Tarafsızlığı* (İstanbul: Kazancı Yayınları, 1996), 110.

⁵²⁹ Eser, “Yasal Hâkim”, 52.

⁵³⁰ Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999 (Status as of 1 January 2020), <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19995395/index.html> (E. T. 01.06.2023).

⁵³¹ Okşar, “Doğal”, 51.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1982 ANAYASI'NDA KANUNİ HÂKİM İLKESİ VE KANUNİ HÂKİM İLKESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. 1982 Anayasası'nda Kanuni Hâkim İlkesi

1970'li yılların ikinci yarısında Türkiye'de şiddet ve terör olayları iyice artmıştır. Toplum düzeni bozulmuş, siyasi tikanıklıklar ortaya çıkmış ve ülke istikrarsız bir hal almıştır⁵³². Bu durumun sona erdirilmesi için 12 Eylül 1980 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi (MGK), askeri 1 numaralı bildiri ile “*emir komuta zinciri içinde ve emirle*” yönetime el koymuştur⁵³³.

Mülga 2324 sayılı “*Anayasa Düzeni Hakkında Kanun*” ile MGK'ya Anayasa'yı değiştirme yetkisi dâhil olmak üzere devletin birçok temel yetkisi verilmiştir⁵³⁴. MGK'ya tanınan kurucu iktidar vasfı doğrultusunda 29 Haziran 1981 tarih ve 2845 sayılı “*Kurucu Meclis Hakkında Kanun*”⁵³⁵ ile yeni Anayasanın yapım süreci başlamıştır⁵³⁶. Kanun'a göre kurucu meclis çift kanatlıdır ve “*Milli Güvenlik Konseyi*” ve “*Danışma Meclisi*”nden oluşmaktadır. MGK, Kenan Evren başkanlığında kuvvet komutanlarından

⁵³² Döner, *Türk*, 71.

⁵³³ Atar, *Türk*, 51; Döner, *Türk*, 71; “*Girişilen harekâtın amacı; ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır.*”, MGK 1 Numaralı Bildirisi'nin tam metni için bkz. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17103_1.pdf (E.T. 20.12.2024).

⁵³⁴ Kanun'un 2. Maddesi şu şekildedir: “*Anayasada Türkiye Büyük Millet Meclisine, Millet Meclisine ve Cumhuriyet Senatosuna ait olduğu belirtilmiş bulunan görev ve yetkiler 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren geçici olarak Milli Güvenlik Konseyince ve Cumhurbaşkanına ait olduğu belirtilmiş bulunan görev ve yetkiler de Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanınca yerine getirilir ve kullanılır.*” Kanun'un tam metni için bkz. <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/anayasa-duzeni-hakkinda-kanun-2324> (E.T. 20.12.2024).

⁵³⁵ Kanunun tam metni için bkz. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc064/kanunmgkc064/kanunmgkc06402485.pdf (E.T. 20.12.2024).

⁵³⁶ Özbudun, *Türk*, 51; Döner, *Türk*, 71.

oluşmaktadır⁵³⁷. Danışma Meclisi ise 160 üyeden oluşmaktadır⁵³⁸. Kanun doğrultusunda yeni anayasayı hazırlamak için Danışma Meclisi üyeleri arasından oluşturulan 15 kişilik bir “*Anayasa Komisyonu*” kurulmuştur. Komisyonun hazırlamış olduğu anayasa metni MGK’ya gönderilmiştir⁵³⁹.

MGK’da 18 Ekim 1982 tarihinde görüşülüp kabul edilmiştir⁵⁴⁰. 7 Kasım 1982 tarihinde halk oylamasına sunulmuş, halkoylamasında geçerli oyların % 91,37’sini alarak Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir⁵⁴¹.

Danışma Meclisi tarafından kabul edilen ilk metinde kanuni hâkim ilkesi, “*tabii ve kanuni hâkim güvencesi*” başlığı ile 36. maddede şu şekilde düzenlenmiştir. “*Hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.*”

Madde gerekçesinde⁵⁴², maddenin başlığına vurgu yapılarak “*tabii hâkim*” ve “*kanuni hâkim*” güvencelerinin birlikte ifade edildiği belirtilmiştir. Devamında bu

⁵³⁷ 12 Aralık 1980 tarihli ve 2356 sayılı Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun’un 1. Maddesine göre Kara, Deniz, Hava kuvvetleri komutanı ile Jandarma Genel Komutanı üyelerdir. Özbudun, *Türk*, 49.

⁵³⁸ 2485 sayılı Kanun madde 3: “*Danışma Meclisi, aşağıdaki maddelerde belirtilen usul ve esaslara göre her ilin tespit ve teklif ettiği adaylar arasından Milli Güvenlik Konseyince seçilen 120 üye ile, Milli Güvenlik Konseyince doğrudan doğruya seçilen 40 üye olmak üzere 160 üyeden oluşur.*”

⁵³⁹ “*Anayasanın Kabulü, Halkoyuna Sunulması ve Kesinleşmesi*” başlıklı 26. madde: “*1. Danışma Meclisinin, Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan ve Genel Kurulca kabul edilen Anayasa metni, Milli Güvenlik Konseyince aynen veya değiştirilerek kabul edilir ve Resmi Gazete ile yayımlanır. 2. Milli Güvenlik Konseyince kabul edilen Anayasa, Halkoyuna Sunuluş Kanunu hükümlerine göre, halkoylamasına sunulur. 3. Halkoylaması sonucu kabul edilen Anayasa kesinleşir.*”

⁵⁴⁰ Milli Güvenlik Konseyi’nin 18 Ekim 1982 tarihli görüşmesi için bkzn. Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Cilt 7. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c007/mgk_01007118.pdf (E.T. 20.12.2024).

⁵⁴¹ Döner, *Türk*, 72.

⁵⁴² Madde gerekçesi: “*Madde başlığından da anlaşılacağı gibi bu maddede ‘kanuni’ ve ‘tabii’ hâkim güvencesi birlikte ifade edilmiştir. ‘Kanuni hâkim’; kanunun gösterdiği hâkim, deyimiyle, mahkemelerin veya hâkimlerin görev ve yetkilerinin kanunla belirleneceği, yani ancak yasama tasarrufları yoluyla görev ve yetkinin saptanacağı belirtilmiştir. Suç ve cezaların kanuniliği ilkenin şekli ceza hukuku yani suç yargılaması hukukundaki mukabili olan bu ilke esasen yargı bölümünde açıkça ifade edilmiştir. Bu ilke, suç yargılaması hukukunda çok iyi bilinen yargılamada keyfiliği önlemek ve güvenilirliği sağlamak amacı güden yargılamanın kanuniliği kuralının tabii ve ilk sonucudur. ‘Tabii hâkim’ kavramı ise, yargılanacak nizanın vukuu anında yürürlükte bulunan kanunun öngördüğü yargı merci demektir. Bunlara olağan mahkemeler denir. Diğer bir deyimle, bir ceza ancak vukuu anında yürürlükte bulunan kanunun tabii kıldığı yargılama merci önüne götürülecek; bu kanuna göre hangi mahkemenin görev ve yetkisine giriyorsa o mahkeme tarafından çözüme bağlanacaktır. Bu suretle davanın olaydan sonra çıkarılacak bir kanunla yaratılan bir mahkeme önüne götürülmesi yasaklanmakta yani kişiye yahut olaya göre kişiyi yahut olayı göz önünde tutarak mahkeme kurma imkânı ortadan kaldırılmaktadır. Bu ise tarafsız yargı yeri güvencesinin ilk gereğidir. Tabii hâkim güvencesi, bu anlamıyla, ne bütün cezaların adliye mahkemeleri önüne götürülmesini zorunlu kılar ne de adliye mahkemeleri kümesi içinde veya dışında yer alacak özel mahkemelerin kurulmasına engeldir. Tek anlamı, yukarıda da açıklandığı gibi, görev ve yetki belirlemede ‘expost facto’ kanunları yasaklamak, görev ve yetki belirleyen kanunların geçmişe*

kavramlar açıklanmıştır. Tabii hâkim güvencesi olarak ifade edilen ilkenin amacının ifade edildiği kısım dikkat çekicidir. Buna göre çıkarılacak tek anlam, mahkemelerin görev ve yetkilerine ilişkin kanunların geçmişe yürütülmesini önlemektir. Maddenin ikinci fıkrasında düzenlenen olağanüstü merci kurma yasağı ise ilk fıkranın doğal sonucu olarak kabul edilmiştir.

Danışma Meclisi'nde yapılan ikinci görüşmede⁵⁴³ iki farklı önerge sunulmuştur. İlk önergenin sahibi Enes Muratoğlu'dur. Muratoğlu, “*kanunen tabii olduğu mahkeme*” ifadesi yerine “*dava konusu olayın vukuu sırasında yürürlükte bulunan kanunun gösterdiği mahkeme*” ifadesinin kullanılmasını ve “*Yargı mercilerinin görev ve yetkilerini ve yargılama usullerini kanun gösterir.*” şeklinde fıkra eklenmesini teklif etmiştir⁵⁴⁴. İkinci önergede “*tabii olduğu mahkeme*” ifadesi yerine “*kanunen tabii olduğu hâkim*” ifadesinin kullanılmasını teklif edilmiştir. Madde başlığının tabii hâkim güvencesi olarak değiştirilmesi gerektiği, böylelikle madde ile gerekçe arasında uyumsuzluğun giderileceği ifade edilmiştir⁵⁴⁵. İlk önerge oylama ile reddedilmiş, ikinci önerge ise geri çekilmiştir.

Anayasa Komisyon'undan gelen ilke taslağı, “*Kanuni hâkim güvencesi*” başlığı altında ve 37. maddede şu şekildedir; “*Hiç kimse kanunen tâbi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi kanunen tâbi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.*” MGK'da madde okunduktan sonra ilk tepki Kenan Evren'den “*Peki, bizim Askerî Ceza Kanunundaki yetkiler ne olacak? (... mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz deniyor*” şeklinde gelmiştir⁵⁴⁶.

Evren'in bazı ifadeleri şu şekildedir:

yürümesini önlemektir; bu da tarafsız mahkemelerin ilk gereğidir. Maddenin ikinci fıkrası, birinci fıkra hükmünün tabii sonucudur; sonradan çıkarılan bir kanunla kurulan mahkemelerin, önceki olayları yargılamasını önlemekte, aynı olağanüstü mahkemeleri yasaklamaktadır.”, “Yılmazoğlu, Perdecioğlu, Gerekeçeli, 213”.

⁵⁴³ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 1, 133. Birleşim için bkzn. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/DM/_d02/c008/dm_02008133.pdf (E.T. 19.12.2024).

⁵⁴⁴ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 1, 360.

⁵⁴⁵ “Önerge sahipleri Feridun Güray, Mustafa Alpdündar, Feridun Ş. Ögünç, Beşir Hamitoğulları, Vahap Güvenç, Fikri Devrimsel, Şadan Tuzcu, Bekir Sami Daçe ve Necip Bilge'dir.” Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 1, 360.

⁵⁴⁶ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Cilt 7, 347.

“Bizim Askeri Ceza Kanunu o yetkiyi vermiyor. Mesela komutan disiplin cezası verecek; savunmasını alıyor, «14 gün hapsedtim seni» diyor; kanunen yetkili kılındığı için mesele yok; ama, «(...) bir kimseyi tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma (...)» diyor.”; “Ama, «merci» diyor.”; “«Merci» deyince, kişi de olur.”; “İşte, şimdi burada komutan yargı yetkisini kullanıyor; mahkemeye vereceğine, mahkemeye vermiyor, disiplin cezası veriyor. Birisi Anayasa Mahkemesine müracaat etse, Anayasa Mahkemesi, «Evet, bu, kanuna aykırıdır; komutanlar ceza veremez» diye bir karar çıkarabilir.”; “Olağanüstü «merci» mi, «mahkeme» mi?”; “Şimdi, komutan, Anayasanın bu okuduğumuz 2 nci fıkrasına göre bunu yapamaz. Eski Anayasada var mıydı bu?”; “«Merci» mi olması lazım, «mahkeme» mi olması lazım onun?”; “2 nci fıkraya ne gerek var?”⁵⁴⁷

Tutanaklara bakıldığında Evren özellikle “merci” ifadesi üzerinde durmuş ve maddeyi komutanların disiplin cezası vermesi açısından değerlendirmiştir. Evren’e göre “merci” ifadesi kabul edilirse, komutanlar da merci bağlamında değerlendirilebilecek ve AYM komutanların disiplin cezası verme yetkisini engelleyecektir. Komisyon üyesi Hâkim Kıdemli Albay İsmet Onur ise ilkenin, komutanların disiplin cezası verme yetkisini içermediğini uzunca açıklamıştır⁵⁴⁸. Komisyon üyesi Oramiral Nejat Tümer “O zaman, «merci» yerine «mahkeme» diyelim.” teklifinde bulunmuştur. Anayasa Komisyonu Başkanı Hâkim Tümgeneral Muzaffer Başkaynak, ilgili düzenlemenin 1961 Anayasası’nın 32. maddesinde de yer aldığını ifade etmiş ve “Mahkeme” yerine “Merci” ifadesinin kullanılması gerektiğini şu sözlerle açıklamıştır:

⁵⁴⁷ Görüşmelerin tamamı için bkz. Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Cilt 7, 347-349.

⁵⁴⁸ Hâkim Kıdemli Albay İsmet Onur’un ifadelerinden bazıları şu şekildedir: “Askerî yargı, sıkıyönetimin olağanüstü yargı mercileri değildir. Burada yargı merciinden amaç, suç işlemeden de, kişilerin bu suçu işledikleri takdirde, kendilerini yargılayacak mahkemenin önceden varlığının belli olmasıdır.”; “Bizim 477 sayılı Kanundaki disiplin amirleri ise, disiplin cezası verir veya mahkemeye verir; o, tamamen sanıkların lehinde olan bir durum; mahkemeye verdiği zaman, disiplin mahkemesine gidecektir. Burada önemli olan nokta, o suç için kanunun öngördüğü mahkemeden başka -yani geçici bir mahkeme- özel bir mahkeme kurulamaz anlamındadır”; “Mahkemeler hapis cezası verirler veya disiplin yoluyla hapis cezası verirler, önlenmek istenen budur, yoksa, komutanların disiplin yoluyla verdikleri cezalar, mahkeme hükmünde değildir; komutanların verdikleri cezalar, mahkeme adına hüküm ifade etmez; disiplin takdir haklarını kullanmaktır. Buradaki amaç, komutanların bu hakkına engel değildir. Olağanüstü merci, mahkeme yerine geçen, «5 sene hapis verdim, 10 sene hapis verdim» şeklinde, Türk Ceza Kanununda yazılı hapis cezalarını veren mercilerdir”. Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Cilt 7, 347-349.

“2 nci fıkrada, «tabii olduğu mahkemeyi bir yasa ile değiştirip de, onu, o yetkiyi kullanacak bir merciin önüne çıkarmayın» demek istiyor. Bir kimse suçu işlediği zaman, komutan tarafından mı, disiplin kurulu tarafından mı veya disiplin mahkemesi tarafından mı yargılanacağını biliyor; veya bir mahkeme önüne çıkıp da Anayasanın öngördüğü hâkim huzurunda yargılanıp hüküm verileceğini de bilir; ama biz, hâkim önüne çıkarılmak, mahkeme önünde yargılanmak suretiyle hüküm tesisi gerektiren, bir yetkiyi bir kanunla alıp da, mahkemenin dışında bir mercie veremeyiz; onu vurgulamak istiyoruz.”⁵⁴⁹

Kanunlar Müdürü Orhan Dülgerler de “mahkeme” yerine “merci” ifadesinin kullanılmasının gerektiğini, düzenlemenin 1961 Anayasası’nda yer alma sebebinin o dönemde Tahkikat Komisyonu’nun yargılama ve cezalandırma yetkisi olduğunu ifade etmiştir⁵⁵⁰. Bu açıklamalar sonrasında Kenan Evren maddeyi oylamaya sunmuştur. Madde metni ve gerekçesi aynen kabul edilmiştir.

Danışma Meclisi tarafından “tabii ve kanuni hâkim güvencesi” şeklinde sunulan taslağın, Anayasa Komisyon’u tarafından “kanuni hâkim güvencesi” olarak kabul edilmesi dikkat çekicidir. Madde başlığında değişiklik yapılmış ancak madde gerekçesinde değişiklik yapılmamıştır. Düzenleme ile ilkenin 1961 Anayasası’ndaki ilk hali ile 1971-73 değişiklikleri sonrası yapılan düzenlemelerin birleştirilmesi amaçlandığı söylenebilir ancak Komisyon’da madde başlığının neden değiştirildiğine ilişkin bir gerekçe ileri sürülmemiştir. Bu da ilke ile ilgili kavram kargaşalarına neden olmuştur. Madde başlığına uygun olarak madde gerekçesinde de değişiklik yapılması daha yerinde ve tutarlı bir yaklaşım olurdu.

3.2. Türk Anayasa Mahkemesi’nin Kanuni Hâkim İlkesi Yorumu

Türk pozitif hukukunda anayasal düzenin korunması, hukuka uygunluğunun denetlenmesi ve temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması bakımından yargı, demokratik hukuk devletinin teminatlarından biridir. Bu sebeple AYM’nin kanuni hâkim ilkesine dair yaklaşımı önemlidir.

AYM kararlarına bakıldığında ilke için kanun hâkim, tabii hâkim, doğal yargıç ifadeleri kullanılmıştır. 2024 tarihli bir kararında, başvurucunun “kanunla önceden

⁵⁴⁹ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Cilt 7, 348.

⁵⁵⁰ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Cilt 7, 348.

kurulmuş ve yetkilendirilmiş niteliğinde olmayan mahkemelerce yargılama yapıldığı”⁵⁵¹; 2023 tarihli bir kararında başvurucunun “...yargılamanın Yüce Divan sıfatıyla Anayasa Mahkemesinde görülmesi gerekirken ağır ceza mahkemesince görülüp sonuçlandırılması nedeniyle kanuni hâkim güvencesinin ihlal edildiği”⁵⁵²; 2022 tarihli bir kararında başvurucunun “Yargıtay üyeliği görevinden çekilmeye davet disiplin cezasına yapılan itirazın reddine ilişkin Yargıtay Başkanlar Kurulu kararına karşı başvurulacak bir yargısal mercinin bulunmaması, kanuna uygun olarak kurulmayan ve tarafsız olmayan mahkemede yargılama yapılması...”⁵⁵³; 2021 tarihli bir kararında ise başvurucunun “doğal hâkim ilkesine aykırı olarak kurulan sulh ceza hâkimliklerince tutuklandığını, bu hâkimliklerin bağımsız ve tarafsız olmadığı”⁵⁵⁴; 2017 tarihli bir kararında “...özel yetkili mahkemelerde yargılama yapılması nedeniyle kanuni hâkim ilkesinin ihlal edildiği”⁵⁵⁵ şeklindeki iddiaları “kanuni hâkim ilkesinin ihlaline ilişkin iddia” olarak nitelendirmiş ve ele almıştır. 2016 yılında vermiş olduğu bir kararda ise ilkeyi doğal yargıç kavramı ile ifade etmiş ve “Suçun işlenmesinden veya çekişmenin doğmasından önce davayı görececek yargı yerinin belirlenmiş olması şeklinde” tanımlamıştır⁵⁵⁶.

Mahkeme somut norm denetimine ilişkin olarak vermiş olduğu bir kararında, ilkeyi hukuk devletinin gereği olarak kabul etmiştir. Kararda “tabii veya kanuni hâkim” ifadesini kullanmış ve ilkeyi “bir suçun işlenmesinden önce yasa ile kurulmuş ve o suçlara ilişkin davalara bakmakla görevli ve yetkili kılınmış mahkemeler” şeklinde açıklamıştır⁵⁵⁷. Mahkeme, hukuk devletlerinde kanuni hâkim ile tabii hâkimin aynı

⁵⁵¹ AYM, 17.04.2024, 2019/19232 Başvuru Nolu Sebati Sönmez Başvurusu için bknz. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2019/19232> (E.T. 10.10.2024).

⁵⁵² AYM, 19.07.2023, 2021/31595 Başvuru Nolu Çevik Bir Başvurusu için bknz. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/31595> (E.T. 10.10.2024).

⁵⁵³ AYM, 15.05.2022, 2019/35236 Başvuru Nolu Mustafa Kılıç Başvurusu için bknz. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2019/35236> (E.T. 10.10.2024).

⁵⁵⁴ AYM, 24.03.2021, 2017/18047 Başvuru Nolu Şükrü Durmuş Başvurusu için bknz. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2017/18047> (E.T. 10.10.2024).

⁵⁵⁵ AYM, 08.06.2017, 2014/2207 Başvuru Nolu Emin Toğurlu Başvurusu, ilgili kararda kanuni hâkim ilkesinin ihlal edilip edilmediği değerlendirilmemiştir. Zira “Kanuni hâkim ilkesinin ihlal edildiğine ilişkin iddianın başvuru yollarının tüketilmemesi nedeniyle kabul edilemez olduğuna” karar verilmiştir. Kararın tam metni için bknz. https://www.lexpera.com.tr/ictihat/anayasa-mahkemesi/k-2014-2207-t-8-6-2017-1?_to=1 (E.T. 10.10.2024); Benzer nitelikte AYM, 10.05.2017, 2014/159 Başvuru Nolu Ramazan Morkoç Başvurusu için bknz. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/anayasa-mahkemesi/k-2014-159-t-10-5-2017-1> (E.T. 10.10.2024).

⁵⁵⁶ AYM, 07.04.2016, E.2015/53, K.2016/26 sayılı karar için bknz. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2016/26> (E.T. 10.10.2024).

⁵⁵⁷ AYM, 03.11.1977, E.1977/36, K. 1977/130 sayılı karar için bknz. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1977/130?EsasNo=1977%2F36&KararNo=1977%2F130> (E.T. 21. 08.2024); Benzer nitelikte AYM, 05.05.2004, E. 2022/170, K. 2004/54 sayılı karar için bknz.

anlamda anlaşılması gerektiğini bir kararında şu şekilde belirtmiştir. “*Hukuk devletinde, yasal yargıç (kanuni hâkim), doğal yargıç (tabii hâkim) olarak anlaşılmalıdır.*”⁵⁵⁸

AYM kararlarına bakıldığında, ister bireysel başvuru olsun isterse somut norm denetimi olsun, kavramların birbirleriyle kesin ve açık bir şekilde ayrılmadığı söylenebilir. Doktrinde tartışma konusu olan ve kanuni hâkim ilkesinin tek unsurunun kanunilik olduğuna yönelik bir değerlendirme de bulunmamaktadır. Mahkeme, kanuni hâkim ilkesi, tabii hâkim ilkesi veya doğal yargıç ilkesi ifadelerini birlikte veya birbirinin yerine kullanmıştır ve değerlendirmeleri Anayasa 37. madde üzerinden yapmıştır.

Kanuni hâkim ilkesi, adil yargılanma hakkının “*kanunla kurulmuş bağımsız ve tarafsız mahkeme unsurunu*” karşılamaktadır. AYM, kanuni hâkim ilkesinin ihlaline yönelik başvurularda, ilkeyi adil yargılanma hakkının gereği ve temel unsuru olarak değerlendirmektedir. AYM’nin 2024 tarihli bir kararında başvuru, “*kanunla önceden kurulmuş ve yetkilendirilmiş niteliğinde olmayan mahkemelerce yargılama yapıldığını*” iddia etmiştir. Mahkeme bu iddiayı “*Adil Yargılanma Hakkının İhlal Edildiğine İlişkin İddialar*” üst başlığı altında ve “*Kanuni Hâkim İlkesinin İhlal Edildiğine İlişkin İddia*” şeklindeki alt başlık altında değerlendirmiştir⁵⁵⁹.

AYM’nin sıkça atıfta bulunduğu 2014 tarihli Tahir Gökatalay başvurusu üzerinden verdiği kararında ilke, adil yargılanma hakkının unsuru olarak ele alınmıştır, Bu husus kararda şu şekilde ifade edilmiştir:

*“Sözleşme’nin 6. maddesinde açıkça, adil yargılanma hakkının bir unsuru olarak, yasa ile kurulmuş bir mahkeme tarafından davanın dinlenilmesini isteme hakkından söz edilmiştir. Bu hak, Anayasa’nın 36. maddesinde güvence altına alınan adil yargılanma hakkının da zımni bir unsuru olmakla beraber (AYM, E. 2002/170, K. 2004/54, K.T. 5/5/2004), yargılamayı yapan mahkemenin yasayla kurulması gerekliliği Anayasa’nın 37. maddesinde ayrı ve açık bir hükümle düzenlenmiştir.”*⁵⁶⁰

<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2016/26?EsasNo=2015%2F53&KararNo=2016%2F26> (E.T. 21. 08.2024).

⁵⁵⁸ AYM, 20.11.1990, E.1990/13, K. 1990/30, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1990/30?EsasNo=1990%2F13> (E.T. 20.06.2024); Benzer nitelikte 18.09.2013, 2013/1586 Başvuru Nolu Muhammet Kaplan Başvurusu için bkz. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/1586> (E.T. 20.06.2024).

⁵⁵⁹ AYM, 17.04.2024, 2019/19232 Başvuru Nolu Sebati Sönmez Başvurusu için bkz. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2019/19232> (E.T. 10.10.2024).

⁵⁶⁰ AYM, 20.03.2014, 2013/1780 Başvuru Numaralı Tahir Gökatalay başvurusu için bkz. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/31595> (E.T. 11.11.2024).

Yine Mahkeme 2010 tarihli bir kararında “Suçun işlenmesinden veya çekişmenin doğmasından önce davayı görecektir yargı yerinin belirlenmiş olması şeklinde tanımlanan doğal yargıç kavramı, adil yargılanma hakkının en önemli ögesi olan 'kanuni, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde yargılanma' hakkının temelini oluşturmaktadır” şeklinde ifade edilerek, kanuni hâkim ilkesini, adil yargılanma hakkı ve alt unsurlarıyla değerlendirmiştir⁵⁶¹.

AYM, 2023 tarihli Çevik Bir başvurusunda da kanuni hâkim ilkesini değerlendirmiştir. 28 Şubat 1997 tarihinde gerçekleşen Milli Güvenlik Kurulu toplantısı Türk siyasi tarihinde “*post modern darbe*” olarak adlandırılmıştır. 2013 yılında bu süreçte yaşanan olaylara ilişkin olarak dönemin üst düzey askeri yetkililerinin de aralarında bulunduğu kişilere karşı Ankara 13. Ağır Ceza Mahkemesi’nde “*hükûmete karşı cebir ve şiddet kullanarak görevini yapmasını engelleme (TCK m.312)*” suçundan dava açılmıştır. Başvurucu Çevik Bir, “28 Şubat Süreci” olarak ifade edilen bu sürecin Genelkurmay 2. Başkanı’dır. İddianamede “28 Şubat sürecinde meşru hükûmete sorulmadan Batı Çalışma Grubu (BÇG) adlı bir grubun oluşturulduğu (...) Batı Çalışma Grubunun sivil demokratik güçler, partiler, TBMM ve diğer kuruluşları harekete geçirdiklerini ve 18 Haziran 1997’de Refahiyol Hükûmetinin istifa etmek zorunda kaldığını, bu çalışmanın bir ‘operasyon’ olarak icra edildiğini ifade etmeleri karşısında ‘cebir ve şiddet’ unsurunun gerçekleştiği ve böylece suçun oluştuğu” iddia edilmiştir. Mahkeme başvurusunun, müebbet hapis cezası ile cezalandırılmasına karar vermiştir. Başvurucu istinaf mahkemesine bozma talebiyle başvurmuş ancak istinaf mahkemesi, talebi, esastan reddetmiştir. Karar, Yargıtay 16. CD. dairesi tarafından da onanmıştır. Çevik Bir, bireysel başvuru yoluna gitmiştir. Başvurusunun iddialarından birisi “*Yüce Divan sıfatıyla Anayasa Mahkemesi’nde görülmesi gerekirken ağır ceza mahkemesinde yargılanmasının kanuni hâkim güvencesine aykırı*” olduğudur⁵⁶².

AYM Çevik Bir başvurusunda ilkeyi genel olarak şu şekilde değerlendirmiştir; kanuni hâkim ilkesi, adil yargılanma hakkının bir unsurudur⁵⁶³; Kanunla kurulmuş bir

⁵⁶¹ AYM, 21.01.2010, E. 2009/52, K. 2010/16 sayılı kararı için bkz. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2020/75?EsasNo=2016%2F144&KararNo=2020%2F75> (E.T. 11.11.2024),

⁵⁶² AYM, 19.07.2023, 2021/31595 Başvuru Nolu Çevik Bir Başvurusu için bkz. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/31595> (E.T. 10.10.2024).

⁵⁶³ “kanuni hâkim güvencesinin sağlanmadığı bir yargılamanın adil olduğundan söz edilemez” (Çevik Bir başvurusu 102. parag.)

mahkeme olmalıdır⁵⁶⁴; salt mahkemelerin yargı yetkisine ilişkin kuralların değil, mahkemelerin oluşumu dâhil tüm görev ve yetkilerinin açık ve anlaşılır şekilde düzenlenmesi gerekir⁵⁶⁵; kural olarak derece mahkemelerine ilişkin hukuk kurallarının yorumlanması ve uygulanması ancak keyfilik ve bariz takdir hatası var ise mümkün olabilir⁵⁶⁶. Mahkeme, başvuru iddiaları özelinde ise

“Anayasa’da Genelkurmay 2. Başkanının görevleriyle ilgili işlediği suçlardan dolayı Yüce Divanda yargılanmasını öngören bir düzenleme bulunmadığı,(...) maddi gerçeğin ortaya çıkartılması, ancak diğer sanıkların da Yüce Divanda yargılanmaları ile mümkün olabilecekse Yüce Divanda birleştirme kararı verilebileceği, başvuru Yüce Divanda yargılanmamasında kanuni hâkim güvencesine yönelik bir ihlalin bulunmadığı” şeklinde karar vermiştir⁵⁶⁷.

AYM, ilkeye ilişkin başka bir kararında, “suçun işlenmesinden veya çekişmenin doğmasından önce davayı görececek yargı yerini yasanın belirlemesi” şeklinde tanımlamış ve “belirli bir olay, kişi veya toplulukla sınırlı olmamak kaydıyla yeni kurulan bir mahkemenin veya kurulu bulunan bir mahkemeye yeni atanan hâkimin kurulma veya atanma tarihinden önce gerçekleşen uyuşmazlıklara bakması kanuni hâkim güvencesine aykırılık teşkil etmeyeceğine” karar vermiştir⁵⁶⁸. Mahkeme bu kararda, Çevik Bir başvurusunda belirtilen genel hususlara ek olarak ilkenin öncedenlik unsurunu da vurgulamıştır.

⁵⁶⁴ “Nitekim Sözleşme’nin 6. maddesinin (1) numaralı fıkrasında, herkesin davasının kanunla kurulmuş bir mahkemede görülmesini isteme hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir” (Çevik Bir başvurusu 102. Parag.)

⁵⁶⁵ “Kanuni hâkim güvencesi, sadece mahkemelerin yargı yetkisi içinde yer alan konuların belirlenmesini değil her bir mahkemenin kuruluşu ve yer bakımından yargı yetkisinin belirlenmesi de dâhil olmak üzere mahkemelerin organizasyonlarına ilişkin tüm düzenlemeleri ifade etmekte, mahkemelerin görev ve yetki alanlarının açık ve anlaşılır biçimde tespit edilmesi gereğini ortaya koymaktadır” (Çevik Bir başvurusu 103. Parag.)

⁵⁶⁶ Çevik Bir başvurusu 103. Parag.

⁵⁶⁷ Çevik Bir başvurusu 105-108. Parag.

⁵⁶⁸ AYM, 05.06.2024, 2020/12707 Başvuru Numaralı, Gülkent Enerji Madencilik Turizm İnşaat Otomotiv Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti. Başvurusu için bknz. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2020/12707> (E.T. 13.10.2024).

3.3. 1982 Anayasası Bağlamında Çeşitli Hukuki Kurumların Kanuni Hâkim İlkesi Zemininde Değerlendirilmesi

3.3.1. Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri

Sıkıyönetim, çoğunlukla çatışma boyutuna varan şiddet olayları, ayaklanmalar gibi toplumsal iç karışıklık ve normal kolluk yetkililerinin üstesinden gelemediği kamu düzeninin ciddi anlamda bozulduğu durumlarda başvurulmuş, ilk olarak kolluk yetkililerinin ve bazı yetkilerin askerî mercilere devredildiği olağanüstü yönetim usullerinden birisidir⁵⁶⁹. Anayasal kaynaklı, askerî makamlara sıkı tedbirler almak ve bazı hürriyetleri kısımak olanağı tanıyan özel bir hukuk rejimidir⁵⁷⁰. Diğer olağanüstü yönetim usulleri gibi sıkıyönetimde de gerektiği ölçüde temel hak ve özgürlükler sınırlandırılmakta ve yönetsel yetkilerle yürütme güçlendirilmektedir⁵⁷¹.

Türk hukuk sisteminde sıkıyönetim ilk kez 1876 Kanun-i Esasi’de “*idare-i örfiye*” olarak 113. maddesinde düzenlenmiştir⁵⁷². Buna göre olağanüstü hâl hukukî bir rejim olmaktan çok, idarenin hukuk dışına çıkmasını sağlayan yönetim şekli olarak değerlendirilmiştir⁵⁷³. 1921 Anayasası’nda sıkıyönetim yer almazken, 1924 Anayasası’nda yine idare-i örfiye olarak 86. maddede düzenlenmiştir. İlgili maddeye göre sıkıyönetime dair yargılama ve usullerin, hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasının kanunla düzenleneceği ifade edilmiştir⁵⁷⁴. Bu doğrultuda 25 Mayıs 1940 tarihinde 3882 Sayılı Örfî İdare Kanunu kabul edilmiştir⁵⁷⁵.

1961 Anayasası’nda sıkıyönetim, “*olağanüstü yönetim usulleri*” başlığında 123. maddede “*olağanüstü haller*” ve “*sıkıyönetim*” olarak ayrı ayrı düzenlenmiştir⁵⁷⁶. 1971 tarihinde yapılan anayasal değişiklikle 123. madde “*sıkıyönetim ilan edilmesi için aranan nedenler, süre ve kapsam*” yönünden genişletilmiştir. Yine 15 Mayıs 1971 tarihli 1402

⁵⁶⁹ Gözler, *Genel C.2*, s. 388.

⁵⁷⁰ Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, 241.

⁵⁷¹ Aliefendioğlu, “Anayasa Yargısı”, 411.

⁵⁷² Sıkıyönetime dair Kânûn-ı Esasî’nin 113. Maddesi şu şekildedir: “*Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid asar ve emarat görüldüğü halde hükûmeti seniyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (idare-i örfiye) ilânına hakkı vardır.*”, “1876 Kanuni Esasî”.

⁵⁷³ Naci Şensoy, “Osmanlı İmparatorluğunun Sıkıyönetime Mütteallik Mevzuatı Üzerine Sentetik Bir Deneme”, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 13/1 (2011): 99.

⁵⁷⁴ “1924 Teşkilâtı Esasiye Kanunu”.

⁵⁷⁵ 3882 Sayılı Örfî İdare Kanunu, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc054/kanuntbmmc054/kanuntbmmc05401402.pdf (E.T. 12.09.2024).

⁵⁷⁶ “1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”

Sayıli Sıkıyönetim Kanunu ile Örfî İdare Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır⁵⁷⁷. 1982 Anayasası'nda ise “sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hali” şeklinde düzenlenen 122. madde, 21 Ocak 2017 tarihinde kabul edilen 6771 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile ilga edilerek sıkıyönetim ifadesi, anayasadan çıkarılmıştır. Sıkıyönetim şartları, Anayasa'nın “olağanüstü hal yönetimi” başlığını taşıyan 119. maddeye eklenerek olağanüstü hal ilan sebepleri arasında sayılmıştır⁵⁷⁸. 1402 Sayılı Kanun da 25 Temmuz 2018 tarihinde kabul edilen 7145 Sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 3. maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır⁵⁷⁹. Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında sıkıyönetim kavramının varlık seyri göz önüne alındığında, kanuni hâkim ilkesi ve sıkıyönetim mahkemelerinin ilişkisine 3882 sayılı ve 1402 sayılı kanunların yürürlükte olduğu dönem bazında değinmek yerinde olacaktır.

Kanuni hâkim ilkesi ve sıkıyönetim mahkemeleri arasındaki ilişki askerî mahkemeler kapsamında ele alınmaktadır. 3882 sayılı Kanun'un “örfi idare mahkemelerinin teşekkülünü” içeren 5. maddesinde bu mahkemelerin “İdare Komutanlığı” refakatinde kurulacağı düzenlenmiştir⁵⁸⁰. 1402 sayılı Kanun'un 11. maddesinde de, “sıkıyönetim bölgelerinde 353 sayılı Kanuna göre Millî Savunma Bakanlığınca lüzum görülen yerlerde askerî mahkemeler kurulacağı ve bu mahkemelerin bulundukları yerin sıkıyönetim askerî mahkemesi olarak adlandırılacağı”; bu mahkemelerde görevlendirilecek askerî hâkimlerin atama esasları düzenlenmiştir⁵⁸¹. Her iki kanunda da sıkıyönetim mahkemelerinin, kanunla kurulmadığı; sıkıyönetim ilanının ardından ve olaylardan sonra sanıkların belli olmasından sonra kurulacağı görülmektedir⁵⁸². Bu açıdan iki kanunun da kanuni hâkim ilkesine aykırılık teşkil ettiği şeklinde yorumlanabilir.

3882 sayılı Kanun'un “örfi idare mahkemelerinin vazifeleri”ni içeren 6. maddesinde örfi idare mahkemeleri kapsamına girecek suçlar düzenlenmiştir. 8. maddede

⁵⁷⁷ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc054/kanuntbmmc054/kanuntbmmc05401402.pdf (E.T. 12.09.2024).

⁵⁷⁸ “1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”.

⁵⁷⁹ Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180731-1.htm> (E.T. 12.09.2024).

⁵⁸⁰ “3882 Sayılı Örfi İdare Kanunu”.

⁵⁸¹ “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu”.

⁵⁸² Tanör, *İnsan Hakları*, 223.

de “örfî idarenin ilanından önce işlenmiş suçlar ile örfî idare mahkemesinin el koyduğu bir suçla ve herhangi bir suçla ilişkili olup örfî idare mahkemesinin muntakası dışında işlenen suçların da bu mahkemelerde birleştirileceği” hükmü yer almaktadır⁵⁸³. 1402 sayılı Kanun’un 13. maddesinde de “sıkıyönetim ilanına sebep olan suçların, sıkıyönetim ilânından önce işlenmiş olanlarla Sıkıyönetim Askerî Mahkemelerinin el koyduğu herhangi bir suçla, ortak amaç içerisinde bağlantısı olanların davalarına, suç Sıkıyönetim bölgesi dışında işlenmiş olsa dahi, Sıkıyönetim Askerî mahkemelerinde bakılır.” hükmü yer almaktadır⁵⁸⁴. Sıkıyönetim mahkemelerinin, “sadece ilerisi için değil, kurulmalarından önce işlenen suçlara da bakmak hatta asıl bunun için kurulması”⁵⁸⁵ dolayısıyla kapsamına giren suçlar açısından da kanuni hâkim ilkesine aykırılık teşkil ettiği şeklinde yorumlanmaktadır. Ayrıca 1402 sayılı Kanun’un 13. maddesinde geçen “sıkıyönetim ilanına sebep olan suçlar” ifadesindeki belirsizlikle “hukuk devleti ilkesinin belirlilik unsuru”nun ihlal edildiğini de söylemek mümkündür⁵⁸⁶.

İlgili kanunların, kanuni hâkim ilkesine dair aykırılık teşkil ettiğine yönelik son bir konu sivil kişilerin sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanmasını içeren hükümleridir. 3882 sayılı Kanun’un “örfî idare mahkemelerinin vazifeleri”ni içeren 6. maddesinde “örfî idare altına alınan yerlerde belirtilen suçları işleyenlerin, örfî idare komutanının talep etmesi üzerine sıfat ve memuriyetleri ne olursa olsun örfî idare mahkemelerinde yargılanacakları” yer almaktadır⁵⁸⁷. 1402 sayılı Kanun’un 15. maddesinde de bu hüküm, “Sıkıyönetim altına alınan yerlerde aşağıdaki suçları işleyenler ve bunların suçlarına iştirak edenler Sıkıyönetim Komutanı tarafından istenildiği takdirde, sıfat, meslek ve memuriyetleri ne olursa olsun Sıkıyönetim Komutanı nezdindeki askerî mahkemelerde yargılanırlar.” şeklinde düzenlenmiştir⁵⁸⁸. Olağan zamanlarda sivillerin işlediği suçlara dair kanuni yargı yeri, olağan mahkemelerdir. Sıkıyönetim döneminde, “sıkıyönetim ilanına sebep olan suçlar” ifadesiyle sivillerin de askerî mahkemelerin yargı alanına dâhil olması, olağan dönemde sivil bireylerin işledikleri suçlar bakımından kanuni yargı yeri ya da kanunen tabi olunan mahkeme ilkelerine aykırılık teşkil etmektedir⁵⁸⁹.

⁵⁸³ “3882 Sayılı Örfî İdare Kanunu”.

⁵⁸⁴ “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu”.

⁵⁸⁵ Tanör, *İnsan Hakları*, 223.

⁵⁸⁶ Tanör, *İnsan Hakları*, 227.

⁵⁸⁷ “3882 Sayılı Örfî İdare Kanunu”.

⁵⁸⁸ “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu”.

⁵⁸⁹ Tanör, *İnsan Hakları*, 231.

3.3.2. Devlet Güvenlik Mahkemeleri

Türk hukuk sisteminde kanuni hâkim ilkesine aykırılık teşkil eden bir başka yargı konusu Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM)'dir. DGM, 1961 Anayasası'nın "Mahkemelerin Kuruluşu" nu düzenleyen 136. maddesine 15.03.1973 tarih ve 1699 sayılı Kanun ile eklenen hükümle kurulması öngörülmüştür. Anayasal düzenlemelerin ardından 11 Temmuz 1973 tarih ve 1773 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir⁵⁹⁰.

1773 sayılı Kanun'un 1. maddesinde DGM'nin görev alanı "Cumhuriyet ilkeleri aleyhine ve doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmak" şeklinde; 3. maddesinde mahkeme kurulunun oluşumu, "Devlet Güvenlik Mahkemeleri; bir Başkan, iki hâkim ve iki askerî hâkim üyeden teşekkül eder. Her Devlet Güvenlik Mahkemesinde, ayrıca biri hâkim, diğeri askerî hâkim iki yedek üye bulunur."⁵⁹¹ şeklinde düzenlenmiştir. Kanunun 6. maddesinde ise mahkeme kurul üyelerinin "Bakanlar Kurulu" tarafından atanacağı hükmü yer almaktadır. Kanunun 1 ve 6. maddelerine yönelik, Anayasa'ya aykırılık teşkil ettiği gerekçesiyle Diyarbakır DGM'nin AYM'ye başvurusu sonucunda, 1773 sayılı Kanun AYM'nin 06.05.1975 Tarihli E.1974/35, K.1975/126 Sayılı Norm Denetimi Kararı ile iptal edilmiştir. İlgili iptal kararının gerekçelerinden birisi de Anayasa'nın "Tabii Yargı Yolu" olarak düzenlenen 32. maddesidir. Daha sonra diğer hükümlerin uygulama olanağı kalmamasından dolayı 1773 sayılı kanun iptal edilmiştir⁵⁹².

1982 Anayasası'nda ise DGM, 143. maddede düzenlenmiş ve takiben 16.06.1983 Tarih ve 2845 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir⁵⁹³. 2845 sayılı Kanun, 1773 sayılı Kanun ile hemen hemen aynı içeriğe sahiptir. 7.5.2004 Tarih ve 5170 sayılı Türkiye Cumhuriyeti

⁵⁹⁰ 11.07.1973 tarihli Resmi Gazete, S.14591 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14591.pdf> (E.T. 20.09.2024).

⁵⁹¹ 11.07.1973 tarihli Resmi Gazete, S.14591 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14591.pdf> (E.T. 20.09.2024).

⁵⁹² Anayasa Mahkemesi Kararı, Karar T. AYM, 06.05.1975 Tarihli E.1974/35, K.1975/126 Sayılı Norm Denetimine ilişkin karar için bkzn. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1975/126?EsasNo=1974%2F35&KararNo=1975%20%2F126> (E. T. 20.09.2024).

⁵⁹³ 2845 Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, <https://www.lexpera.com.tr/resmi-gazete/metin/devlet-guvenlik-mahkemelerinin-kurulusu-ve-yargilamausulleri-hakkinda-kanun-18081-2845> (E. T. 21.09.2024).

Anayasası'nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile Anayasa'nın 143. maddesinin yürürlükten kaldırılmasıyla 2845 sayılı kanun da yürürlükten kaldırılmıştır⁵⁹⁴.

Türk hukuk sisteminde yürürlükte olduğu dönemler süresince DGM'lerin niteliği ve kanuni hâkim ilkesiyle olan ilişkileri tartışma konusu olmuştur⁵⁹⁵. Türkiye'de 70'li yıllar itibarıyla artan iç karışıklık döneminde 1773 sayılı kanunun Anayasa Mahkemesi Kararı ile iptal edilmesinin ardından 1976'da DGM ile ilgili yeni bir kanun teklifi verilmiş (15.6.1976 gün ve 2/644 E.) ancak kadük kalmıştır. DGM'nin yeniden gündeme gelmiş olması, niteliği konusunda özellikle olağanüstü mahkeme niteliğinde olup olmadığı ve kanuni hâkim ilkesine aykırılık teşkil edip etmediği noktalarında ciddi tartışmalara yol açmıştır⁵⁹⁶. Bazı kesimlere göre DGM'ler uzmanlık mahkemeleri niteliğinde olup olağanüstü yargı mercileri değildir. Örneğin Kunter, DGM'leri olağanüstü mahkeme niteliğinde değil, genel mahkemelere göre özel mahkeme niteliğinde olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: *"DGM'ler sıkıyönetim mahkemelerine göre 'ileri bir adım' olmakla birlikte demokratik düzenlerin normal zamanların normal mahkemeleri değildir"*⁵⁹⁷. Yurtcan, Anayasa'nın 143. maddesinin gerekçesine göndermede bulunarak DGM'lerin olağan mahkemeler olduğuna işaret etmiştir⁵⁹⁸. Aksi görüştekilere göre ise DGM'ler olağanüstü yargı mercileridir; bu nedenle kanuni hâkim ilkesine aykırılık teşkil etmektedir. DGM'lerin yargılayacakları suç işlenmeden önce kurulmuş olması onu olağan mahkeme niteliğinde değerlendirmeye yeterli değildir. *"Belli dünya görüşüne sahip kişilerin, politik bazı suçları işlemelerinden önce, sırf bu kişileri yargılamak üzere, mahkeme kurulması da kanuni hâkim ilkesine aykırıdır ve DGM'ler de belli politik suçları işleyen kişileri yargılamak üzere kurulmuşlardır."*⁵⁹⁹ Bu görüşe göre DGM'ler, demokratik ilkelere aykırı yapılanmalardır ve dolayısıyla sıkıyönetim mahkemelerinin devamı niteliğindedir⁶⁰⁰. DGM üyeleri arasında askerî hâkimlerin bulunması, boşalan üye

⁵⁹⁴ 7.5.2004 Tarih ve 5170 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, <https://www.anayasa.gen.tr/5170sk.htm> (E.T. 21.09.2024).

⁵⁹⁵ Yurtcan, *Ceza*, 81.

⁵⁹⁶ Tuğrul Katoğlu, "Devlet Güvenlik Mahkemelerinde Uygulanan Yargılama Usulünün Genel Yargılama Usulünden Farkları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49/3 (1994): 258.

⁵⁹⁷ Kunter, *Ceza*, 180.

⁵⁹⁸ Yurtcan, *Ceza*, 31.

⁵⁹⁹ İstanbul Barosu, "Devlet Güvenlik Mahkemeleri Hakkındaki İstanbul Barosu Raporu", *İstanbul Barosu Dergisi*, 50/708 (1976):18.

⁶⁰⁰ Cahit Talas, "DGM'ler, Demokrasi ve Sendikacılık Hareketleri", içinde *Cahit TALAS'a Armağan*, ed. Alpaslan Işıklı, Mesut Gülmez, (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 1990), 82.

yerine atamalarının Bakanlar Kurulu kararıyla gerçekleşmesi ve sıkıyönetim mahkemelerine konu olan suçların DGM kapsamına girmesi bu görüşü desteklemektedir⁶⁰¹.

DGM'lerin niteliği ve yargılamalarına dair tartışmalar 1982'den sonra ulusal ve ulusüstü yargı mercilerine giden uyuşmazlıklarda da devam etmiştir. AİHM'nin DGM'ye ilişkin bazı kararları, DGM'nin kanuni hâkim ilkesine aykırı olduğu yönündedir. Örneğin *İncal* (1998) başvurusunda, “üyelerinden biri askeri yargıç olan Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin, Sözleşme'nin 6. maddesi uyarınca bağımsız ve tarafsız mahkeme olmadığını” belirterek, bu mahkemede yargılanan ve hüküm giyen başvurunun DGM'lerin bağımsızlığına ilişkin endişelerinin nesnel olarak haklı görülebileceğine ve adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine dair karar verilmiştir:

“İncal/Türkiye davasında Mahkeme, Devlet Güvenlik Mahkemelerinde görev yapan askeri yargıçların, bağımsızlık ve tarafsızlık güvencelerinden bazılarını sahip olduklarını belirtmiştir. Ancak Mahkemeye göre, askeri yargıçların statülerinin diğer yönleri, bu yargıçların durumunu kuşkulu hale getirmektedir. İlk olarak bunlar, hala yürütme organından emir alan orduya mensup birer askerdirler. İkinci olarak, askeri yargıçlar askeri disipline tabi olmaya devam etmekte olup, bu amaçla ordu tarafından haklarında sicil verilmektedir. Göreve atanmalarıyla ilgili kararlar, büyük çoğunluğu ordunun idari görevlerinde bulunan yetkililer tarafından alınmaktadır. Mahkeme, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Anayasa gereğince, Türkiye'nin ülkesiyle ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü, demokratik düzenini ve devletin güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmak için kuruldukları, bu mahkemelerin en belirgin özelliğinin, askeri mahkemeler olmamalarına rağmen, yargıçlardan birinin her zaman askeri yargıç olduğu tespitinde bulunmuştur. Mahkeme, bir sivilin, kısmen de olsa silahlı kuvvetler üyelerinden oluşan bir mahkemede yargılanmasına çok büyük önem vermektedir. Buradan çıkan sonuca göre başvuru, İzmir Devlet Güvenlik Mahkemesinin, üyelerinden birinin askeri yargıç olması nedeniyle, davanın niteliği ile hiçbir ilgisi olmayan düşüncelerin etkisi altında kalabileceğinden haklı olarak kaygı duyabilir. Yargıtay, konuyla ilgili tam bir yetkiye sahip olmadığı için bu kaygıları giderememiştir. Sonuç olarak, başvurunun İzmir

⁶⁰¹ Kadri Keskin, *Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Yapısı, Görevleri ve Yargılama Usulleri* (Ankara: Kazancı Hukuk Yayınları, 1987), 17.

Devlet Güvenlik Mahkemesinin bağımsızlık ve tarafsızlığından kuşku duymak için haklı nedenleri vardır. Bu gerekçelerle, Mahkeme, Sözleşme'nin 6/1 maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir."⁶⁰²

Benzer nitelikte bir başka AİHM kararı *Karataş* (1999) başvurusudur. AİHM, DGM'lerin bünyesinde askerî hâkimlerin yer aldığını, söz konusu hâkimlerin ordu mensubu ve emir-komuta zincirine dâhil olduklarını; sicillerinin ordu tarafından verildiğini belirtmiştir. Başvurucunun yargılandığı mahkemenin bağımsız olabilmesi için “dışa karşı da bağımsız görünmesi gerektiği oysa somut olayda bu kuralın ihlal edildiği gerekçesiyle sivil kişilerin yargılanmasında askeri hâkimlerin yer aldığı söz konusu mahkemelerin bağımsız görülmeyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine” yönelik karar verilmiştir⁶⁰³.

Öcalan/Türkiye kararı⁶⁰⁴ da benzer niteliktedir. Ankara 2 Nolu DGM, 29 Haziran 1999 tarihinde 1999/21 E. sayılı kararı ile Abdullah Öcalan'ı “Türkiye'nin toprak bütünlüğünü bozmaya yönelik eylem düzenlemek ve bu amaçla silahlı bir terör örgütü eğitip yönetmek suçlarından” dolayı idam cezasına çarptırmıştır. Temyiz incelemesi sonrasında Yargıtay, Öcalan'ın idam cezasını onamıştır⁶⁰⁵. 2001 yılında 4709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun⁶⁰⁶ ile 1982 Anayasası'nın 38. maddesinde yapılan değişiklik ile “savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları halleri dışında” idam cezası kaldırılmıştır. Değişiklik sonrası 2002 yılında 4771 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun⁶⁰⁷ doğrultusunda DGM, 3 Ekim 2002 tarihinde idam cezasını, müebbet hapis cezasına çevirmiştir. Öcalan, AİHS'de düzenlenen birden fazla hakkın ihlal ettiği gerekçesi ile

⁶⁰² AİHM, 09.06.1998 Tarihli, 22678/93 Başvuru Numaralı *İncal & Türkiye Kararı*, para. 64, [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22appno%22:\[%2222678/93%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%222001-58197%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22appno%22:[%2222678/93%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22],%22itemid%22:[%222001-58197%22]}) (E.T. 22.09.2024).

⁶⁰³ Çayan, Adil, 76; *Karataş-Türkiye Davası* kararı için bkz. [file:///C:/Users/ASUS/Downloads/CASE%20OF%20KARATAS%20v.%20TURKEY%20%20\[Turkish%20Translation\]%20by%20the%20Turkish%20Ministry%20of%20Foreign%20Affairs%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/ASUS/Downloads/CASE%20OF%20KARATAS%20v.%20TURKEY%20%20[Turkish%20Translation]%20by%20the%20Turkish%20Ministry%20of%20Foreign%20Affairs%20(1).pdf) (E.T. 22.09.2024).

⁶⁰⁴ Kararın tam metni için bkz. <https://asrinhukuk.org/wp-content/uploads/2021/11/CASE-OF-CALAN-v.-TURKEY-TURKCE.pdf> (E.T.13.10.2024).

⁶⁰⁵ Yarg. 9. CD, 1999/1296 E, 1999/3623 sayılı kararı için bkz. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c092/tbmm21092088.pdf> (E.T.13.10.2024).

⁶⁰⁶ İlgili Kanunun tam metni için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011017m1.htm> (E.T. 22.09.2024).

⁶⁰⁷ İlgili kanun metni için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4771.pdf> (E.T. 13.10.2024).

AIHM'ye başvurmuştur⁶⁰⁸. Adil yargılanma hakkı kapsamında ise “Devlet Güvenlik Mahkemesi’ndeki duruşmaların bir bölümünde yargıçlar kurulunda askeri bir yargıcın bulunması nedeniyle, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından yargılanmadığını” iddia etmiştir. AIHM, DGM üyeleri arasında askeri hâkimin bulunmasının mahkemenin, yürütmeye karşı bağımsızlığını şüpheli hale getirdiğini belirtmiştir. DGM’de hüküm verilmeden önce askeri hâkim, sivil bir hâkimle değiştirilmiştir. AIHM, askeri hâkimin iki duruşma ve ara kararlarda yer aldığını, hâkim değişikliğinden sonra da kararların değiştirilmediğini ve mahkemenin bağımsızlığının yargılamanın tüm aşamalarında olması gerektiğini belirtmiştir. Bu sebeple AIHS’nin 6/1. maddesinin ihlalinin söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Kararda ayrıca idam cezasının verilebileceğine ancak bağımsız ve tarafsızlığı açık olmayan bir mahkeme tarafından idam cezasının verilmesini hak ihlali olarak kabul etmiştir. Diğer bir ifade ile AIHM, adil olmayan bir yargılama sonucunda idam cezasının verilemeyeceğine hükmetmiştir. Öcalan, başvurusunda “AIHS 6. maddesinin ihlali yönünde karar verilmesi halinde bağımsız ve tarafsız bir mahkemede yeniden yargılanma” talebinde bulunmuştur. Talebin hukuki dayanağı Sözleşme’nin “kararların bağlayıcılığı ve infazı” başlıklı 46. maddesidir. AIHM “Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ile ilgili olarak Türkiye’ye karşı açılan davaların özel durumu çerçevesinde, bazı kararlarda, prensip olarak en iyi tazmin şeklinin, talep etmesi halinde başvuranın gecikmeksizin yeniden yargılanması olacağını” belirtmiştir.

Öcalan, 04.12.2004 tarihli ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’nun 311. maddesinin (1) numaralı fıkrasının (f) bendi⁶⁰⁹ uyarınca 2006 yılında Ankara 11. Ağır

⁶⁰⁸ “Özgürlük ve güvenlik hakkı (m.5) bağlamında geçerli suç şüphesinin bulunmadığı, yakalanması veya tutuklanması için makul nedenlerin bulunmadığı, yakalama veya tutuklama sonrası derhal hâkim önüne çıkarılmadığı, makul süre içerisinde yargılanmadığı, serbest bırakılma hakkına aykırı davranıldığı, özgürlük kısıtlamasının yasaya uygun olmadığı, serbest bırakılması için mahkemeye başvurma hakkının ihlal edildiği, gözaltı sürecinin yasaya uygunluğunun denetleneceği bir kanun yoluna başvurma hakkına sahip olmadığı; Adil yargılama hakkı (m.6) bağlamında DGM’nin bağımsız ve tarafsız olmadığı, avukat yardımı, dosyaya erişimin engellenmesi sebebiyle savunma hakkının kısıtlandığı; yaşama hakkı (m.2) ihlal edildiği; işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulduğunu (m.3); ayrımcılık yasağına (m.14) aykırı davranıldığı; bireysel başvuru hakkından faydalanmasının engellendiği (m.34); 7, 8, 9, 10, 13, 14 ve 18. maddelerinin, ayrı ayrı veya yukarıda değinilen maddeleri ile birlikte ihlal edildiği”

⁶⁰⁹ “Ceza hükmünün, İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşmenin veya eki protokollerin ihlâli suretiyle verildiğinin ve hükmün bu aykırılığa dayandığının, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kesinleşmiş kararıyla tespit edilmiş olması veya ceza hükmü aleyhine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılan başvuru hakkında dostane çözüm ya da tek taraflı deklarasyon sonucunda düşme kararı verilmesi. Bu hâlde yargılamanın yenilenmesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararının kesinleştiği tarihten itibaren bir yıl içinde istenebilir.”

Ceza Mahkemesi’nden yargılamanın yenilenmesi talebinde bulunmuştur. Ankara 11. Ağır Ceza Mahkemesi 05.05.2006 tarihli kararında “*Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin ihlal tespitlerinin bu aşamada geriye dönük olarak telafisinin mümkün olmadığına, ayrıca başvuru tarihi 4/2/2003 tarihinden önce olduğundan ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararı 4/2/2003 tarihinden önce kesinleştiğinden 5271 sayılı CMK’nun 311/2 ve 318/3 maddeleri uyarınca yargılamanın yenilenmesi talebinin kabule şayan olmadığı noktasında reddine*” gerekçesi ile yargılamanın yenilenmesi talebini usulden reddetmiştir. Yapılan itiraz sonrası, yeniden yargılanma talebi bu kez de esastan reddedilmiştir. Öcalan, 01.12.2013 tarihinde bireysel başvuruda bulunmuştur. AYM, “*Anayasa Mahkemesi 23/9/2012 tarihinden sonra kesinleşen nihai işlem ve kararlar aleyhine yapılacak bireysel başvuruları inceler. Dolayısıyla Mahkemenin zaman bakımından yetkisi ancak bu tarihten sonra kesinleşen nihai işlem ve kararlar aleyhine yapılan bireysel başvurularla sınırlıdır.*” gerekçesi ile Öcalan’ın başvurusunun kabul edilemez olduğuna karar vermiştir⁶¹⁰.

Kanuni hâkim ilkesinin temel unsurları açısından değerlendirildiğinde DGM’lerin kanuni dayanakları bulunmaktadır. Ancak mahkemelerin sadece kanuni dayanaklarının bulunması yeterli değildir. Kurulan mahkemelerin, görevlendirilen hâkimlerin veya yargı mercilerinin olağanüstü nitelik taşıyıp taşımadığını önemlidir. DGM’lerin gerek görev alanları gerekse bu mahkemelerde yer alan üyelerin atanma usulü ve sonradan Anayasa’ya sonradan eklenen geçici madde ile kurulması sebepleriyle DGM’lerin olağanüstü yargı merci olduğu ve kanuni hâkim ilkesine aykırılık teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Türkiye’de 2001 yılında başlanan AB üyelik süreci çerçevesinde kanuni hâkim ilkesine ve dolayısıyla adil yargılanma hakkına aykırı olan DGM’ler 2004 yılında yapılan Anayasa değişikliği ve 5190 sayılı “*Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda Değişiklik Yapılması ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kaldırılmasına Dair Kanun*”⁶¹¹ ile 30 Haziran 2004 tarihinde DGM’ler yürürlükten kalkmıştır.

⁶¹⁰ Abdullah Öcalan Başvurusu (2), Başvuru no: 2013/7816, 16.12.2015 tarihli kararın tam metni için bkz. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/7816> (E.T.19.10.2024).

⁶¹¹ 5190 sayılı Kanunu’n tam metni için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5190.pdf> (E.T. 20.10.2024).

3.3.3. Özel Görevli Ağır Ceza Mahkemeleri

5190 sayılı Kanun'un meclis görüşmelerinde DGM'lerin kaldırılması yönünde birlik söz konusuydu. Bununla birlikte ilgili Kanun'da yalnızca DGM'lerin kaldırılması düzenlenmemiştir. Terör ve organize suçların doğası gereği, bu suçların etkin bir şekilde sonuçlandırılabilmesi amacıyla, genel mahkemelerden farklı olarak sadece bu suçlarda uzman hâkim ve savcılara gerek duyulmasından yola çıkarak özel görevli ağır ceza mahkemelerinin kurulmasına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır⁶¹². O dönemde yürürlükte bulunan 1412 sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun⁶¹³ (CMUK) 394. maddesine ek olarak 394/a,b,c,d maddeleri eklenmiştir. 394/a maddesi ile “*yargı çevresi birden çok ili kapsayacak şekilde belirlenecek illerde görevlendirilecek*” ağır ceza mahkemeleri kurulmuştur. Maddede ağır ceza mahkemelerinin görev alanına giren suçlar düzenlenmiştir⁶¹⁴. Diğer maddelerde ise özel görevli ağır ceza mahkemelerinde yapılacak yargılamalara ilişkin usul kuralları düzenlenmiştir.

1 Haziran 2005 tarihinde CMK yürürlüğe girmesiyle birlikte 5320 sayılı “*Ceza Muhakemesi Kanununun Yürürlük Ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun*”⁶¹⁵ ile CMUK yürürlükten kaldırılmıştır (5320 sayılı Kanun m.18). Özel görevli ağır ceza mahkemeleri, 5271 sayılı “*Bazı Suçlara İlişkin Muhakeme*” başlığı altında CMK'nın 250-252 maddeleri arasında düzenlenmiştir⁶¹⁶. Görev ve yargı çevresine ilişkin kurallar 250. maddede; görev alanına giren suçların soruşturulması 251. maddede; suçların kovuşturulması ise 252. maddede hüküm altına alınmıştır⁶¹⁷. Düzenlemelere bakıldığında CMUK m. 394/a-d hükümleri esas alındığı ve ciddi bir değişiklik yoktur. İlgili maddeler, CMK'nın tasarısında bulunmazken, tasarıya Adalet Komisyonu tarafından eklenmiştir⁶¹⁸.

⁶¹² Kanunlaşma sürecine ilişkin 16.06.2004 tarihli TBMM'nin 102. Birleşimi için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c053/tbmm22053102.pdf> (E.T. 20.10.2024).

⁶¹³ Kanunun tam metni için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.3.1412.pdf> (E.T. 20.10.2024).

⁶¹⁴ “1. 765 sayılı Türk Ceza Kanununun 125 ilâ 139, 146 ilâ 157, 168, 169, 171 ve 172 nci maddelerinde yazılı suçlar, 403 üncü maddesinde yazılı toplu olarak veya teşekkül vücuda getirmek suretiyle işlenen suçlar. 2. Anayasanın 120 nci maddesi gereğince olağanüstü hâl ilan edilen bölgelerde, olağanüstü hâlin ilânına neden olan olaylara ilişkin suçlar. 3. 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanununda yazılı suçlar. 4. 4422 sayılı Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanunu kapsamına giren suçlar.”

⁶¹⁵ Kanun metni için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5320.pdf> (E.T. 13.10.2024).

⁶¹⁶ “5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu”.

⁶¹⁷ “5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu”.

⁶¹⁸ Fahrettin Demirağ, *Ceza Muhakemesi Kanunu-Yürürlük ve Uygulama Kanunu ile Yönetmelikler*, (Ankara: Türkiye Barolar Birliği, 2007), 16.

CMK 250. maddede düzenlenen suçlara ilişkin açılacak davalar “*Adalet Bakanlığının teklifi üzerine Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca yargı çevresi birden çok ili kapsayacak şekilde belirlenecek illerde görevlendirilecek ağır ceza mahkemelerinde görülür.*” Buna göre, bu mahkemeler özünde ağır ceza mahkemesi niteliğindedir. Ancak yargı çevresi birden fazla ili kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Ceza mahkemelerinin örgütlenmesine ilişkin kurallar 5235 sayılı Kanun’da düzenlenmiştir. Kanun’un 8. maddesine göre ceza mahkemeleri, genel ve özel ceza mahkemeleri olarak ikiye ayrılmaktadır⁶¹⁹. Genel ceza mahkemeleri, asliye ceza ve ağır ceza mahkemeleridir. Özel ceza mahkemeleri ile özel kanunlarla kurulan mahkemelerdir (5235 sayılı Kanun m.8,13) . Ceza mahkemeleri her il merkezi ile coğrafi durumları ve iş yoğunluğu göz önünde tutularak belirlenen ilçelerde bulunur ve HSK’nın olumlu görüşü alınarak Adalet Bakanlığı tarafından kurulur (5235 sayılı Kanun m. 9/1). İş durumunun gerekli kıldığı yerlerde birden fazla ağır ceza mahkemesi kurulabilir (5235 sayılı Kanun m.9/5). İhtisaslaşmanın sağlanması için iş yoğunluğu ve niteliği dikkate alınarak ve özel kanunlardaki hükümlere aykırı olmamak kaydıyla daireler arasında iş dağılımı yapılır. Bu dağılım HSK tarafından gerçekleştirilir⁶²⁰. Kanun’un 12. maddesinde⁶²¹ ağır ceza mahkemelerinin görev alanına giren suçlar düzenlenmiştir.

CMK 250/1. maddede özel görevli ağır ceza mahkemelerinin görev alanına giren suçlar kısaca “*devletin güvenliğine, anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine, milli savunmaya, devlet sırlarına karşı işlenen suçlar, örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenen uyuşturucu ve uyarıcı madde imal ve ticaret suçları ile örgütün faaliyeti çerçevesinde cebir ve tehdit uygulanarak işlenen suçlar*”dır⁶²². Kanun kapsamında görev alanına giren

⁶¹⁹ Centel, Zafer, Ceza, 647.

⁶²⁰ Gökçen vd., Ceza, 149.

⁶²¹ “Kanunların ayrıca görevli kıldığı hâller saklı kalmak üzere, Türk Ceza Kanununda yer alan yağma (m. 148), irtikâp (m. 250/1 ve 2), resmî belgede sahtecilik (m. 204/2), nitelikli dolandırıcılık (m. 158), hileli iflâs (m. 161) suçları, Türk Ceza Kanununun İkinci Kitap Dördüncü Kısımının Dört, Beş, Altı ve Yedinci Bölümünde tanımlanan suçlar (318, 319, 324, 325 ve 332 nci maddeler hariç) ve 12/4/1991 tarihli ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanununun kapsamına giren suçlar dolayısıyla açılan davalar ile ağırlaştırılmış müebbet hapis, müebbet hapis ve on yıldan fazla hapis cezalarını gerektiren suçlarla ilgili dava ve işlere bakmakla ağır ceza mahkemeleri görevlidir” <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5235.pdf> (E.T. 20.10.2024).

⁶²² Fehmi Öztürk, “Özel Ağır Ceza Mahkemeleri,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010, 40-49.

bu suçlara bakıldığında, DGM'lerin görev alanın giren suçlarla büyük ölçüde benzerlik göstermiştir⁶²³.

Her iki mahkeme arasında bir başka benzerlik ise mahkemelerin kişi bakımından yetkisine ilişkindir. CMK 250/3. maddesine göre, “*Anayasa Mahkemesi ve Yargıtay’ın yargılayacağı kişilere ilişkin hükümler ile savaş ve sıkıyönetim hâli dâhil askeri mahkemelerin görevlerine ilişkin hükümler saklıdır*”. DGM'lerin kişi bakımından yetkisini düzenleyen mülga 2845 sayılı Kanun’un 9. maddesinin son fıkrası aynı şekildedir. Soruşturma usulüne ilişkin 251. maddesinde yer alan Cumhuriyet savcılarının doğrudan soruşturma yapma yetkisi, suçun askeri bir mahalde veya özel görevli ağır ceza mahkemesinin görev alanı dışında işlenmiş olması halinde o yer Cumhuriyet savcısından soruşturma yapılmasının istenmesi... vb; kovuşturma usulüne ilişkin 252. maddede yer alan acele iş sayılma hali, iki yüzden fazla sanıklı davalarda bazı sanıkların yokluğunda duruşmaya devam edilebileceği, güvenlik nedeniyle davanın nakli, yayın yasağının konulabilmesi vb. düzenlemeler 2845 sayılı Kanun’da da yer alan temel düzenlemelerdir⁶²⁴.

Özel görevli ağır ceza mahkemeleri ile DGM'lerin görev alanlarının hemen hemen aynı olması, 5190 sayılı Kanun ile DGM'lerin kaldırılarak aynı kanun ile özel görevli ağır ceza mahkemelerinin kurulması, özel görevli ağır ceza mahkemelerinin DGM'lerin devamı olarak görülmesine sebebiyet vermiştir⁶²⁵. Ayrıca bu benzerlik kanuni hâkim ilkesi açısından özel görevli ağır ceza mahkemelerinin değerlendirmesi açısından da önemlidir. DGM'lerin devamı niteliğın kabul edilirse özel görevli ağır ceza mahkemeleri olağın mahkemeler değildir⁶²⁶ ve kanuni hâkim ilkesine aykırıdır.

DGM'lerin devamı niteliğında olduğuna dair diğeri bir görüş, İzmir Barosu tarafından hazırlanan 19-20 Mart 2011 tarihli “*Özel Görevli Mahkemeler Konulu Atölye*

⁶²³ Faruk Turhan vd., “6352 Sayılı Kanunla Kurulan Özel Yetkili Bölge Ağır Ceza Mahkemelerinin Yapısı, Yetkileri ve Uygulanacak Olan Soruşturma Ve Kovuşturma Usulleri”, *SDÜHFD*, 2/1(2012), 7.

⁶²⁴ Türkiye Barolar Birliğı (TBB), Özel Yetkili Mahkemeler Paneli, (Ankara, Aralık 2010), Tuğrul Katoğlu’nun Tebliğı, 45-46.

⁶²⁵ Muhammed Emre Tulay, “Türk Hukuk Sisteminde Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri (3713 sayılı TMK M. 10)”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2/1 (Ağustos 2016): 156.

⁶²⁶ Katoğlu, TBB Özel Yetkili Mahkemeler Paneli, 51.

Çalışması Özet Raporu”nda⁶²⁷ yer almaktadır. Raporda özel görevli ağır ceza mahkemelerinin, DGM’lerin devamı olduğuna değinilmiştir. Ayrıca raporda 5271 Sayılı CMK’nın RG’de yayımlandığı 17 Aralık 2004 tarihinden önce işlendiği iddia eden suçları da yargıladığı bu sebeple kanuni hâkim ilkesinin öncedenlik unsurunu sağlamadığı vurgulanmıştır⁶²⁸.

02 Temmuz 2012 tarihinde yürürlüğe giren ve 3. Yargı Paketi olarak bilinen 6352 sayılı “*Yargı Hizmetlerinin Etkinleştirilmesi Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Basın Yayın Yoluyla İşlenen Suçlara İlişkin Dava ve Cezaların Ertelenmesi Hakkında Kanun*”⁶²⁹ ile özel görevli ağır ceza mahkemeleri yürürlükten kaldırılmıştır⁶³⁰. 6352 sayılı Kanun’un 75. maddesi ile 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu’nun 10. maddesinde değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklik ile CMK m.250’de yer alan suçlar Terörle Mücadele Kanunu’nun 10. maddesine göre kurulacak ve kamuoyunda “*Bölge Ağır Ceza Mahkemeleri*” olarak adlandırılan ağır ceza mahkemelerinin görev alanına alınmıştır⁶³¹.

Kanuni hâkim ilkesi açısından Terörle Mücadele Kanunu’n Geçici 2. maddesi önem arz etmektedir. Bu maddeye göre, 6352 sayılı Kanun’un yürürlüğe girmesinden önce görülmekte olan davalar açısından CMK m.250 uyarınca görevli olan ağır ceza mahkemelerin yetkisi devam etmektedir. Ancak henüz davası açılmayan soruşturmalar ise 3713 sayılı Kanun’a göre kurulacak mahkemelerde görülecektir. Bu durum kanuni hâkim ilkesine aykırıdır. Zira ilkeye göre suçun işlenmesinden önce davayı görecek mahkemenin kanunla kurulmuş olması gereklidir. Ancak yapılan düzenleme ile öncedenlik unsuru ihlal edilmekte ve kanun yürürlüğe girmeden önce işlenen suçlar için 3713 sayılı Kanun’un 10. maddesine göre kurulacak mahkemeler yetkili kılınmaktadır⁶³².

⁶²⁷ İlgili raporun tam metni için bkz. <https://www.izmirbarosu.org.tr/Upload/files/Sayfalar/merkezler/cmk-m-250-atolye-on-raporu.pdf> (E.T. 20.12.2024).

⁶²⁸ “Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin ardılı oldukları, yalnız bu mahkemelere eleştiri getirenler tarafından ifade olunmamaktadır. Özel Görevli Ağır Ceza Mahkemelerini düzenleyen 5271 Sayılı CMK’nın Resmi Gazetede yayımlandığı tarih olan 17.12.2004 tarihinden önce işlendiği iddia olunan suçları yargılamasının Kanuni Hakim Güvencesi’ne aykırı olduğu yolundaki bir itirazı İstanbul 10.Ağır Ceza Mahkemesi ‘Anlı suç tarihinde Devlet Güvenlik Mahkemeleri mevcut idi.Biz Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin devamıyız’ şeklinde karara bağlamıştır.”

⁶²⁹ Kanun metni için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6352.pdf> (E.T.20.12.2024).

⁶³⁰ Tulay, “Türk”, 156.

⁶³¹ Turhan vd, “Özel”, 9.

⁶³² Turhan vd., “Özel”, 9.

Bu bakımdan Kanun'da "özel görevli ağır ceza mahkemelerinin kurulduğu tarihten sonraki işlenen suçlar için yetkilidir" ibaresinin bulunması daha uygun olurdu.

3.3.4. Yüce Divan Yargılamaları

Yüce Divan yargılaması, Türk Anayasa hukukunda ilk kez 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin 92. maddesinde "*Divan-ı Ali*" olarak düzenlenmiştir. Görevi, bakanlar ve Mahkeme-i Temyiz'in başkan ve üyelerinin, devletin yüksek makamlarına ve yönetici sınıfına karşı hareket eden, devletin güvenliğini tehlikeye atanların yargılanmasıydı⁶³³. 1924 Anayasa'sının 61. maddesinde de "*Divan-Ali*" başlığında benzer şekilde düzenlenmiştir⁶³⁴. Görevi, bakanlar (İcra Vekilleri), devletin en yüksek danışma kurulu üyeleri (Şûrayı Devlet), temyiz mahkemesinin başkan ve üyeleri ve Cumhuriyet Başsavcısı (Cumhuriyet Baş müddeiumumisi) gibi yüksek makam sahiplerinin yargılanması için kurulmuştur. Görüldüğü üzere her iki Anayasa'da yüksek devlet görevlilerinin, yüksek yargı organlarında görev yapan başkan ve üyelerinin, görevleri ile ilgili suçlardan dolayı yargılanmaları için ayrı bir mahkeme kurulmasını öngörmüştür.

Divan-ı Ali, bakanlar, yüksek yargı organları mensupları gibi belirli kişilerin yargılanmaları için kurulan özel bir mahkemedir. Kanuni hâkim ilkesi, kişilerin önceden kanunla belirlenmiş bir hâkim veya mahkeme tarafından yargılanmalarını öngörmektedir. Oysa 1924 Anayasası'ndaki düzenlemelere bakıldığında uyuşmazlık konusu olay meydana geldikten sonra uyuşmazlığı yargılamak amacıyla TBMM tarafından bir divan kurulması söz konusudur. Uyuşmazlık sonrası kurulması sebebiyle kanuni hâkim ilkesinin öncedenlik unsuruna aykırıdır.

65. maddede Divan'ın kararlarının kesin olduğu düzenlenmiştir. Divanın kararlarının kesinliği ve divanın kararlarına karşı başvurulabilecek bir mercinin olmaması veya yeniden inceleme başvurusunun olmaması adil yargılanma hakkına ihlal teşkil etmektedir. Bu sebeple olağanüstü mahkeme olarak nitelendirilebilecektir. Sonuç olarak 1924 Anayasası'nda düzenlenen Yüce Divan'ın kanuni hâkim ilkesine aykırı olduğunun söylenmesi yanlış olmayacaktır.

⁶³³ "1876 Kanuni Esasi".

⁶³⁴ 1924 Anayasası'nda Divan-ı Ali, 61-67 maddelerinde düzenlenmiştir. İlgili maddeler için bkz. "1924 Teşkilatı Esasiye".

1961 Anayasası'nda ise Yüce Divan sıfatı m. 147/2 hükmü gereğince Anayasa Mahkemesi'ne verilmiştir. Buna göre Anayasa Mahkemesi, maddede belirtilen kişileri⁶³⁵ “görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyla” yargılama yetkisine sahiptir. Bu düzenleme ile uyuşmazlık konusu olaydan önce kurulan mahkeme söz konusu olduğu için Anayasa Mahkemesi, olağan mahkeme olarak nitelendirilebilecektir.

1982 Anayasası'nda Yüce Divan sıfatı, 1961 Anayasası'na benzer bir düzenleme ile Anayasa Mahkemesi'ne verilmiştir⁶³⁶. 1982 Anayasası'nın “Görev ve Yetkiler” başlıklı 148/7-9. maddesi şu şekildedir:

“Anayasa Mahkemesi Cumhurbaşkanını, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanını, Cumhurbaşkanı yardımcılarını, bakanları, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay Başkan ve üyelerini, Başsavcılarını, Cumhuriyet Başsavcı vekilini, Hâkimler ve Savcılar Kurulu ve Sayıştay Başkan ve üyelerini görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılar. Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları da görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divanda yargılanırlar. Yüce Divanda, savcılık görevini Cumhuriyet Başsavcısı veya Cumhuriyet Başsavcı vekili yapar.”

Anayasa'nın 148. maddesinin 9. fıkrasında Yüce Divan kararlarına karşı yeniden inceleme başvurusu yapılabileceği düzenlenmiştir. Bu durumda başvuru Genel Kurul tarafından incelenecektir. Genel Kurul'un yeniden inceleme sonucunda verdiği kararlar ise kesindir. Anayasa Mahkemesi'nin, kurulma şekli, görev ve yetki kurallarının kanunla belirlenmesi, uyuşmazlık öncesinde kurulması, yine kararlarına karşı yeniden inceleme başvurusuna izin vermesi açısından değerlendirildiğinde kanuni hâkim ilkesinin unsurlarını karşılamaktadır. Bu sebeple kanuni hâkim ilkesine uygun olarak kabul edilmektedir. Ancak ilke açısından değerlendirmede üyelerin nitelikleri hususuna da değinilmesi gerekmektedir.

AYM, onbeş üyeden oluşmaktadır (m.146). Üyelerin üç tanesi TBMM tarafından, 8 tanesi ise Cumhurbaşkanı tarafından farklı kurum ve kuruluşlarca gösterilen adaylar

⁶³⁵ Madde 147/2; “Cumhurbaşkanını, Bakanlar Kurulu üyelerini Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Yüksek Hâkimler Kurulu ve Sayıştay, Başkan ve üyelerini, Cumhuriyet Başsavcısını, Başkanun sözcüsünü, Askerî Yargıtay Başsavcısını ve kendi üyelerini görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılar ve Anayasa ile verilen diğer görevleri yerine getirir.”

⁶³⁶ Döner, *Türk*, 496.

arasından seçilmektedir (m. 146/2-4)⁶³⁷. Bununla birlikte Cumhurbaşkanı dört üyeyi üst kademe yöneticileri, serbest avukatlar, birinci sınıf hâkim ve savcılar ile en az beş yıl raportörlük yapmış Anayasa Mahkemesi raportörleri arasından seçmektedir (m.146/3). Üyelerin seçim usulü değerlendirildiğinde, Cumhurbaşkanı'nı yargılayabilecek makamın üyelerinin on iki tanesi Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir. Bu durum yargının, yürütme organı karşısında bağımsızlığını ve tarafsızlığını etkileyebilecektir. Kanuni hâkim ilkesinin unsurları kanunilik, öncedenlik ve olağanüstü mahkeme kurulması yasakları olsa da, bağımsız ve tarafsız mahkemede yargılanma, kanuni hâkim ilkesinin gereğidir. Ancak salt bu nedene dayanarak Anayasa Mahkemesi'nin kanuni hâkim ilkesine aykırı olduğunu söylemek yanlış olacaktır.

Yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki karşılıklı ilişkiler ve etkileşimler zorunludur. Örneğin parlamenter sistemlerde, yürütme organı, yasama organından güvenoyu almak zorundadır. Yargı organının, yasama ve yürütme organlarını denetleme görevini yerine getirirken ya da yüksek mahkemelere üye seçimi süreçlerinde, kurumsal ve fonksiyonel olarak yasama ve yürütme organları ile etkileşimde bulunmaktadır. Böylece gücün güç ile dengelenmesi ve kuvvetler arasında fren-denge sisteminin işlerlik kazanacaktır. Fren-denge mekanizmaları, yasama, yürütme ve yargı organları arasında güç dağılımını temin ederek, her bir organın diğeri üzerindeki etkisini dengelemeyi amaçlamaktadır. Aksi takdirde yargı organı, yürütme ve yasama organları üzerindeki denetim yetkisini kötüye kullanarak jüristokrasiye sebebiyet verebilecektir⁶³⁸.

⁶³⁷ “Türkiye Büyük Millet Meclisi; iki üyeyi Sayıştay Genel Kurulunun kendi başkan ve üyeleri arasından, her boş yer için gösterecekleri üçer aday içinden, bir üyeyi ise baro başkanlarının serbest avukatlar arasından gösterecekleri üç aday içinden yapacağı gizli oylamayla seçer. Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılacak bu seçimde, her boş üyelik için ilk oylamada üye tam sayısının üçte iki ve ikinci oylamada üye tam sayısının salt çoğunluğu aranır. İkinci oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamada en çok oy alan iki aday için üçüncü oylama yapılır; üçüncü oylamada en fazla oy alan aday üye seçilmiş olur. Cumhurbaşkanı; üç üyeyi Yargıtay, iki üyeyi Danıştay genel kurullarınca kendi başkan ve üyeleri arasından her boş yer için gösterecekleri üçer aday içinden; en az ikisi hukukçu olmak üzere üç üyeyi Yükseköğretim Kurulunun kendi üyesi olmayan yükseköğretim kurumlarının hukuk, iktisat ve siyasal bilimler dallarında görev yapan öğretim üyeleri arasından göstereceği üçer aday içinden; dört üyeyi üst kademe yöneticileri, serbest avukatlar, birinci sınıf hâkim ve savcılar ile en az beş yıl raportörlük yapmış Anayasa Mahkemesi raportörleri arasından seçer. Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay genel kurulları ile Yükseköğretim Kurulundan Anayasa Mahkemesi üyeliğine aday göstermek için yapılacak seçimlerde, her boş üyelik için, en fazla oy alan üç kişi aday gösterilmiş sayılır. Baro başkanlarının serbest avukatlar arasından gösterecekleri üç aday için yapılacak seçimde 81 en fazla oy alan üç kişi aday gösterilmiş sayılır.”

⁶³⁸ Jüristokrasi, Yunanca “hakem” anlamına gelen “jüri” kelimesi ile “hükümet” anlamına gelen “kral” kelimelerinden oluşmaktadır. Bu kavram ile genel anlamda kanun yapma ve uygulama yetkilerinin yargıçların elinde olduğu sistem ifade edilmektedir. “Yargıçlar hükümeti”, “yargıçlar iktidarı”, “yargı devleti”, “yargıçların siyasete karışması” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Yusuf Şevki Hakyemez, Hukuk

Anayasa Mahkemesine üye seçilebilmek için,

“kırkbeş yaşın doldurulmuş olması kaydıyla; yükseköğretim kurumları öğretim üyelerinin profesör veya doçent unvanını kazanmış, avukatların en az yirmi yıl fiilen avukatlık yapmış, üst kademe yöneticilerinin yükseköğrenim görmüş ve en az yirmi yıl kamu hizmetinde fiilen çalışmış, birinci sınıf hâkim ve savcılarının adaylık dahil en az yirmi yıl çalışmış olması ”

şarttır (m.146/5). Anayasa Mahkemesi, m. 147/2 uyarınca kişileri görevleriyle ilgili suçlarla ilgili olarak yargılama yetkisine sahiptir. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesi, Yüce Divan sıfatıyla ceza yargılaması yapmaktadır. Üyelerin seçimine bakıldığında üyelerin seçiminde özellikle üyelerin hukuk eğitimi alma zorunluluğu bulunmamaktadır. Ancak AİHM, bir mercinin Sözleşme bağlamında “mahkeme” olarak kabul edilebilmesi için merci üyelerinin hukukçu veya hâkim mesleğinden olma zorunluluğunun bulunmadığı belirtilmiştir. Önemli olan görevlendirilecek kişilerin iç hukuka uygun şekilde yargılamayı yürütmesi ile bağımsızlık ve tarafsızlık şartlarının sağlanmasıdır⁶³⁹.

3.3.5. Sulh Ceza Hâkimlikleri

5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’na (CMK) göre, ceza yargılaması soruşturma ve kovuşturma aşamalarından oluşmaktadır. Kanun’da soruşturma “*yetkili mercilerce suç şüphesinin öğrenilmesinden iddianamenin kabulüne kadar geçen evre*” olarak tanımlanmış (m. 2/e) ve Kanun’un “Soruşturma” başlıklı ikinci kitabında düzenlenmiştir.

Soruşturma aşaması, Cumhuriyet savcısının, suçun işlendiği izlemine veren bir durumu öğrendiği andan itibaren başlamaktadır (m. 160/1)⁶⁴⁰. Savcı, maddi gerçeğin araştırılması ve adil bir yargılamanın yapılabilmesi için emri altındaki kolluk marifetiyle delilleri toplamakla görevli ve suç işlediği iddia edilen şüphelinin haklarını korumakla yükümlüdür (m.160/2, 161/1)⁶⁴¹. Bu bakımdan kovuşturma aşamasının hazırlığı niteliğindedir. Zira toplanan delillerin takdirine göre, cumhuriyet savcısı kamu davasının

ve *Siyaset Ekseninde Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve İnsan Hakları Anlayışı* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2009), 431-432.

⁶³⁹ Etl/Avusturya, Vitkauskas, Dikov, Avrupa, 53; Posokhov/Rusya, Vitkauskas, Dikov, Avrupa, 40.

⁶⁴⁰ “5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu”.

⁶⁴¹ “5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu”.

açılıp açılmayacağını belirlemektedir⁶⁴². Toplanan deliller, suçun işlendiği hususunda yeterli şüphe oluşturuyorsa Cumhuriyet savcısı tarafından kamu davası açılmaktadır (m.170/1-2)⁶⁴³.

Ceza uyuşmazlığını çözmekle görevli olan makamlar mahkemeler ve hâkimliklerdir. Mahkemeler, ceza yargılamasının kovuşturma aşamasında görevli yargılama makamlarıdır. Tek hâkimle veya birden çok hâkim ile görev yapabilirler. Hâkimlik ise mahkemelerin görev alanı dışında kabul edilen diğer yargılama faaliyetlerini yerine getiren makamlardır. “*Naip hâkim*”, “*mahkeme başkanı*”, “*istinabe olunan hâkim*” gibi türleri mevcuttur. Hâkimlikler mahkemelerden bağımsız değildirler⁶⁴⁴.

Mahkemenin tek hâkimle teşekkül ettiği durumlarda, tek hâkimin vereceği kararın, mahkeme kararı mı yoksa hâkimlik kararı mı olarak nitelendirileceği hususu önemlidir. Bu önem kendini özellikle kararlara karşı başvurulacak kanun yollarında göstermektedir. Kural olarak verilen karar, mahkeme kararı niteliğinde ise istinaf/temyiz kanun yoluna; hâkimlik kararı niteliğinde ise itiraz kanun yoluna başvurulmaktadır. 5271 sayılı Kanun, kararın mahkeme tarafından verileceğini açıkça düzenlenmiş ise, mahkeme tek hâkimli de olsa verilen karar, mahkeme kararıdır. Ancak, Kanun, kovuşturma evresinde dahi kararın hâkim tarafından örneğin başkan tarafından verilmesi gerektiğini düzenlemiş ise bu durumda verilen karar hâkimlik kararıdır⁶⁴⁵.

Ceza yargılamasının soruşturma aşamasında görevli yargılama makamı, sulh ceza hâkimliğidir⁶⁴⁶. Soruşturma aşaması Cumhuriyet savcısı tarafından yürütülmektedir. Ancak, Cumhuriyet savcısının yapamayacağı soruşturma işlemleri bulunmaktadır. Hukuk devletinin bir gereği olarak temel hak ve hürriyetlere müdahale gerektiren soruşturma işlemleri söz konusu olduğunda, hâkim güvencesinin bulunması zorunludur. Yakalama, gözaltına alma, tutuklama, arama, elkoyma, adli kontrol, telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesi veya gizli soruşturmacı ve teknik araçlarla izleme gibi koruma tedbirleri, temel hak ve hürriyetlere müdahale gerektiren soruşturma

⁶⁴² Ahmet Şerafeddin ÜÇER, “Sulh Ceza Hâkiminin Sorgu Aşamasında Tanık Dinleme Yetkisi Olup Olmadığı Üzerine Değerlendirme”, *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 7/47 (2021), 1615-1616.

⁶⁴³ “5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu”.

⁶⁴⁴ Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 643.

⁶⁴⁵ Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 644.

⁶⁴⁶ Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 168; Yenisey, Nuhoglu, *Ceza Muhakemesi*, 162; Ünver, Hakeri, *Ceza Muhakemesi*, 232.

işlemlerindendir (m. 90-144). Cumhuriyet savcısı, bu işlemlerin yapılabilmesi için sulh ceza hâkimliğine başvurmaktadır⁶⁴⁷. Sulh ceza hâkimliği, koruma tedbirleri kapsamında vermiş olduğu karar ile asıl ceza uyuşmazlığının çözümüne hizmet etmektedir⁶⁴⁸.

Sulh ceza hâkimliklerinin sayısının az olması ve bu hâkimlerin soruşturma aşamasındaki önemli kararları verme yetkisine sahip olmaları, bazı endişelere yol açmıştır. Bu endişeler, hâkimlerin bağımsızlık ve tarafsızlık ilkelerini ihlal edebileceği ve dolayısıyla yargının adaletsiz bir şekilde işleyebileceği yönündedir. Sulh ceza hâkimliklerinin karar alma sürecindeki uzmanlık gerekliliği ile birlikte, söz konusu hâkimlerin sadece soruşturma aşamasına yönelik faaliyet gösteren uzmanlık mercileri olarak değerlendirilmesi gerektiği iddia edilmiştir. Bu bağlamda, AYM, sulh ceza hâkimliklerinin kanuni hâkim ilkesine aykırı olmadıklarına karar vermiştir. Mahkeme, sulh ceza hâkimliklerinin belirli olaylara ve kişilere dayalı olarak özel bir şekilde kurulmadıklarını, dolayısıyla bu hâkimliklerin herhangi bir yargıç seçimi ile doğrudan ilgili olmadığını ve doğal yargıç ilkesine aykırılık teşkil etmediğini belirtmiştir⁶⁴⁹.

Kanuni hâkim ilkesi, hiç kimsenin kanunen tâbi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamayacağını ve olağanüstü mahkemeler kurulamayacağını ifade eder. AYM kararında da belirtildiği üzere sulh ceza hâkimliklerinin belirli olaylara ve kişilere dayalı olarak kurulan özel bir mahkeme veya olağanüstü bir yargı merci değildir.

3.3.6. Uzmanlık Mahkemeleri

Adaletin etkin adil ve düzenli işlemlerini sağlamak, davaların uygun mahkemelerde görülmesini temin etmek amacıyla görev ve yetki kuralları düzenlenmiştir. Bu bağlamda, belirli bir davanın aynı yargı kolu içerisinde yer alan mahkemelerden hangisi tarafından

⁶⁴⁷ CMK Madde 162 – (1) Cumhuriyet savcısı, ancak hâkim tarafından yapılabilecek olan bir soruşturma işlemine gerek görürse, istemlerini bu işlemin yapılacağı yerin sulh ceza hâkimine bildirir. Sulh ceza hâkimi istenilen işlem hakkında, kanuna uygun olup olmadığını inceleyerek karar verir ve gereğini yerine getirir; Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 168; Ünver, Hakeri, *Ceza Muhakemesi*, 232.

⁶⁴⁸ Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 169.

⁶⁴⁹ Soruşturma safhasında hâkim tarafından verilmesi gereken kararların bu konularda uzman hâkimlerce verilmesini sağlama amacına yönelik olarak sulh ceza hâkimliklerinin kurulmasını ve soruşturma sırasında hâkim tarafından verilmesi gereken kararları almakla görevli ve yetkili kılınmasını öngören itiraz konusu kural, belirli bir suçun işlenmesinden sonra buna ilişkin davayı görecektir yargı yerini belirlemeyi amaçlamadığı gibi kuralın, yürürlüğe girmesini müteakip kapsamına giren tüm davalara uygulanması nedeniyle kanuni hâkim güvencesine aykırı bir yönü bulunmamaktadır.” AYM, 14.01.2015 Tarihli, E. 2014/164, K. 2015/12 Sayılı Norm Denetimi Kararı, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2015/12?KararNo=2015> (E.T. 15.04.2024).

ele alınacağını belirleyen hukuki düzenlemelere “görev ve yetki kuralları” denir⁶⁵⁰. 1982 Anayasası’nın 142. maddesine göre, “Mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkileri, işleyişi ve yargılama usulleri kanunla düzenlenir.”

Madde bakımından yetki kurallarına görev adı verilir⁶⁵¹. Görev kuralları, bir mahkemenin hangi tür davalara bakmakla yetkili olduğunu belirler ve kamu düzenine ilişkindir⁶⁵². Yer yönünden yetki kuralları ise ülkenin mahkemelerinin coğrafi bölgeler olarak yargı çevrelerine ayrılmasını ve her mahkemenin yetkisinin bu belirlenen coğrafi alanla sınırlı olmasını ifade eder⁶⁵³. Diğer bir ifade ile davanın, coğrafi olarak hangi yerdeki ceza mahkemesinde görüleceğine ilişkin kurallardır. Yer bakımından yetki kuralları, kamu düzeniyle ilgili değildir. Zira burada öncelikli amaç sanığa güvence sağlamak değil, yargılamanın nispeten daha hızlı ve daha kolay yapılmasıdır⁶⁵⁴. Görev kuralları kanuni hâkim ilkesiyle doğrudan ilişkilidir ancak görev kuralları gibi yargılamayı doğrudan etkilemeyen yer bakımından yetki kuralları ile kanuni hâkim ilkesi arasında doğrudan bir ilişki olduğu söylenemez⁶⁵⁵. Taraflar yetki itirazında bulunabileceği gibi davanın nakli, istinabe ve bağlantı gibi istisnaları bulunmaktadır⁶⁵⁶.

İhtisas mahkemeleri, özel kanunla ve sadece belirli konularla sınırlandırılmış uyuşmazlıklar için kurulmuş uzmanlık mahkemeleridir. Başka bir ifadeyle bu mahkemeler olağan yargı sistemi içerisinde yer alan, belirli bir konuda uzmanlaşmış

⁶⁵⁰ Baki Kuru, Ramazan Arslan ve Ejder Yılmaz, *Medeni Usul Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2004), 129.

⁶⁵¹ Gökçen, Alşahin ve Çakır, *Ceza*, 181; Doğan Soyaslan, *Ceza Muhakemesi Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2020), 211.

⁶⁵² Kuru, Arslan ve Yılmaz, *Medeni Usul Hukuku*, 130.

⁶⁵³ Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 662; Görgün, Börü ve Kodakoğlu, *Medeni*, 102.

⁶⁵⁴ Ünver, Hakeri, *Ceza*, 182.

⁶⁵⁵ Gökçen, Alşahin ve Çakır, *Ceza*, 198.

⁶⁵⁶ AYM, T.17.07.2013, E. 2012/146, K. 2013/93: “Yetki” kavramı, genel olarak bir davaya bakmakla görevli mahkemeler arasında yargılama yetkisinin dağılımını ifade eder. Bu yetkinin, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’nda suçun işlendiği yere, 353 sayılı Kanun’da ise ana kural olarak failin suçu işlediği anda tabi olduğu kadro ve kuruluş bağlantısına göre belirlendiği görülmektedir. Ceza usul hukukunda “görev” konusu, kamu düzenine ilişkin olduğundan yargılamanın her aşamasında taraflarca ileri sürülebildiği ve mahkemelerce de resen nazara alındığı hâlde, yer yönünden yetki ile ilgili kurallar, davaların makul süre içinde, en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılmasını temin edecek olması nedeniyle kamu düzeniyle ilişkili değildir. Bunun sonucu olarak, gerek adli yargıda gerekse askeri yargıda yetki itirazı iddiasının ileri sürülmesi ve mahkemelerce nazara alınması hususu görev konusundan farklı olarak düzenlenmiştir. Yetki kuralları, esası itibarıyla, görev gibi yargı erkinin işleyişini, doğrudan doğruya etkileyen ve bu çerçevede belirleyici bir işlev gören kurallar niteliğini haiz olmadığından doğal hâkim ilkesinin, mahkemelerin yetkisi ile ilgili kurallarla, görevdeki kadar sıkı bir bağ ya da bağlantı içerisinde bulunduğu söylenemez.”

<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2013-93-nrm.pdf> (E.T. 15.04.2024.

mahkemelerdir⁶⁵⁷. İhtisas mahkemelerinin tarihi, 19. yüzyıla uzanmaktadır. Avrupa devletlerinde daha çok siyasi sebeplerle, hızlı bir şekilde adaleti sağlamak, asilzadeleri sıradan halkın yargılandığı mahkemelere tabi tutmamak, bazı meslek ve sanatların bağımsız bir şekilde faaliyet göstermesini sağlamak ve geleneklere aykırı olan uygulamaların önüne geçmek gibi amaçlarla kurulmuştur⁶⁵⁸.

İhtisas mahkemelerinin temelinde, değişen ve gelişen çağın insan ilişkilerinde etkilerinin yansımalarıyla ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve hukuki ilişkilerin karmaşık bir hâle gelmesi ve böylelikle yeni uyuşmazlıkların çözümüne hızlı bir şekilde yanıt aramak düşüncesi yer almaktadır⁶⁵⁹. Bu çerçevede Türk hukuk sisteminde de birçok alanda sadece belirli uyuşmazlıklar ve alanında uzman hâkimlerin yargılamada görev alacağı bazı mahkemeler kurulmuştur. Bunlardan ilki 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda 4630 sayılı kanun ile yapılan değişiklik ile 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanununda düzenlenen haklar ve hususlardan kaynaklı özel hukuk davalarına bakmak üzere 01.12.2001 tarihinde İstanbul'da kurulan Fikrî Sınai Haklar Hukuk ve Ceza Mahkemeleri (FSHHM)'dir⁶⁶⁰. Bununla birlikte Türk hukuk sisteminde bulunan ihtisas mahkemelerine örnek olarak; Asliye Ticaret Mahkemeleri, Tüketici Mahkemeleri, Vergi Mahkemeleri, İş Mahkemeleri, Aile Mahkemeleri, Çocuk Ağır Ceza ve Çocuk Mahkemeleri gösterilebilir.

Türk hukuk sisteminde ihtisas mahkemelerinin varlığı bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu mahkemelerinin kurulması, kurulacağı yerdeki uzmanlık alanına giren uyuşmazlıkların sıklık sayısına bağlıdır. Uyuşmazlık sıklığı, beraberinde ihtisas mahkemelerinin de sayısını artıracaktır. Bu nedenle ilk derece mahkemeleri kapsamında, çok parçalı bir yapının ortaya çıkmasına neden olacaktır. Dolayısıyla “yargılamanın uzaması”; “genelin gözden kaçırılması”; “detayın içerisinde kaybolunması” sonuçlarına bağlı olarak yargı birliği ve bütünlüğüne zarar verebileceği düşünülmektedir. Bir başka eleştiri, Adalet Bakanlığı'ndaki hâkim ihtiyacı gözetildiğinde

⁶⁵⁷ Mahmut Gökpınar, *Adil Yargılanma Hakkının Asgari Gerekleri Karşısında Türk Kamu Hukuku* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2008), 42.

⁶⁵⁸ Mustafa Reşit Belgesay, “İhtisas Mahkemeleri ve Mahkemeler Arasında Vazife İhtilafları”. *Journal of Istanbul University Law Faculty* 9/1-2 (2011): 249.

⁶⁵⁹ Süha Tanrıver, “Madencilik Alanında Bir İhtisas Mahkemesinin Oluşturulmasına Gerek Olup Olmadığı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Ankara Barosu Dergisi*, 4 (2010): 200.

⁶⁶⁰ Haşmet Sırrı Akşener, “İstanbul Fikrî ve Sınai Haklar Hukuk ve Ceza Mahkemelerinin Kuruluşu”, *Legal Fikrî ve Sınai Haklar Dergisi*, 1/1 (2005): 162.

bu mahkemelerde görev alan hâkimlerin alanındaki uzmanlığa yönelik şüphe duyulmasına yöneliktir. Yine ihtisas mahkemelerinde görev alacak hâkimlerin, ne kadar uzmanlaşırlarsa uzmanlaşınsınlar, uzmanlık alanına giren işlerin gereklerinden ziyade, mevcut, kural ve teamüllerin dışına çıkamayacakları, bu yüzden uyumsuzluk niteliklerine gerçekçi bir yaklaşım sergileyemeyecekleri gelen eleştiriler arasındadır⁶⁶¹.

Kanuni hâkim ilkesi açısından ihtisas mahkemelerinin değerlendirilmesine değinmek gerekirse; bu mahkemelerin kuruluş açısından kanuni hâkim ilkesine aykırılık teşkil etmediğini söylemek mümkündür⁶⁶². İhtisas mahkemeleri, belirli uyumsuzluk konularını hızlı bir şekilde çözmek amacıyla kanunla kurulan ve görev alanı özel uzmanlık gerektiren mahkemelerdir. Kanuni hâkim ilkesi ise olay gerçekleşikten sonra sorumlu kişileri yargılamak maksadıyla olağanüstü mahkemelerin kurulmasını engellemek amaçlanmıştır. Dolayısıyla ihtisas mahkemeleri bu açıdan kanuni hâkim ilkesine aykırı değildir⁶⁶³.

3.3.7. Bağımsız İdari Otoriteler

“1929 Dünya Ekonomik Bunalımı (Büyük Buhran)” ekonomi ve sosyal hayat açısından önemli bir dönüm noktasıdır. “Kara Perşembe” olarak adlandırılan kriz, 24 Ekim 1929’da ABD borsasının çöküşüyle başlamıştır. Binlerce banka iflas etmiş, küçük ve orta ölçekli birçok işyeri kapanmış ve milyonlarca insan işsiz kalmıştır. Kriz sadece ABD’yi değil ABD ile ekonomik faaliyette bulunan birçok Avrupa ülkesini ve tüm dünyayı etkilemiştir. Kriz sonrasında ekonomik ve sosyal reformlara ağırlık verilmiş, yeni ekonomi politikaları ileri sürülmüştür. Bunların başında İngiliz ekonomist John Maynard Keynes’in görüşü gelmektedir. Keynes, devletin ekonomiye daha fazla müdahale etmesi gerektiğini savunmuştur⁶⁶⁴. Ona göre, krizin sebebi ekonomik durgunluktur. Ekonomik durgunluk ise toplam talebin yetersiz olmasından

⁶⁶¹ Belgesay, *İhtisas Mahkemeleri*, 251.

⁶⁶² Tanrıver, *Madencilik Alanında*, 202.

⁶⁶³ “İhtisas mahkemelerinin niteliği değerlendiren AÜHF Ceza Hukuku Kürsüsü, ceza yargılaması alanındaki uzmanlık mahkemelerinin kuruluş amacının, ‘yargılanacak konunun özelliği itibarıyla, bu alanda deney ve ihtisas sahibi, yargı yerleri kurarak adaleti daha iyi bir biçimde dağıtabilmek gereksinimini karşılamak’ olduğunu belirtmiştir.” Selahattin Keyman, Eralp Özgen ve Nevzat Toroslu, “Uzmanlık Mahkemeleri: İhtisas Mahkemeleri Hakkında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ceza ve Ceza Usul Hukuku Kürsüsü Görüşü”, *Ankara Barosu Dergisi*, 35/5 (1978): 820.

⁶⁶⁴ Tarık Ilıman, Recep Tekeli, “Türkiye’deki Düzenleyici Ve Denetleyici Kuruluşlar: İdari Para Cezalarının Hukuksal Zeminlerinin Değerlendirilmesi”, *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/1 (2016): 24.

kaynaklanmaktadır. Talebi artırmak için devlet, faiz oranlarını düşürmek gibi para politikaları ve kamu harcamalarını artırmak gibi maliye politikaları ile ekonomiye müdahalede bulunmalıdır. Büyük Buhran gibi 1973 Petrol Krizi de, dünya ekonomisini derinden etkileyen ve devletin ekonomideki rolüyle ilgili tartışmalara yol açmıştır. Kriz, ülkelerin ekonomik yapılarını ve enerji politikalarını yeniden gözden geçirmelerine neden olmuş ve devletin düzenleyici ve denetleyici rolü üzerinde bir takım yeniliklerin gerekliliğini ortaya koymuştur⁶⁶⁵. Bu gelişmeler doğrultusunda temel hak ve özgürlüklerin korunması, ekonomik düzenin sağlanması, siyasi ve ticari baskılara karşı güvence ve denetim sağlanması amacıyla bağımsız idari otoriteler kurulmuştur⁶⁶⁶.

Bağımsız idari otoriteler, ülkelerin hukuki, ekonomik, sosyal ve siyasi yapılarına göre farklılık göstermektedir. Bu sebeple kurumları tanımlayan genel kabul görmüş bir tanım ve kurumları ifade eden terimler bulunmamaktadır⁶⁶⁷. Türk pozitif hukuku açısından değerlendirildiğinde de genel kabul görmüş bir terim bulunmamaktadır. Kullanılan ifadelerden bazıları şunlardır:

“Özel kanunlarla kurulmuş kamu tüzel kişiliğini, idari ve mali özerkliği haiz düzenleyici ve denetleyici kurumlar”⁶⁶⁸, “özel kanunlarla kamu tüzel kişiliğini haiz olarak kurul, üst kurul, kurum, enstitü, teşebbüs, teşekkül, fon ve sair adlarla kurulmuş olan bütün kamu kurum ve kuruluşları”⁶⁶⁹, “düzenleyici ve denetleyici kurumlar”⁶⁷⁰, “bağımsız düzenleyici kurumlar”⁶⁷¹, “bağımsız idari kurullar”⁶⁷², “bağımsız idari otoriteler”⁶⁷³.

⁶⁶⁵ İlman, Tekeli, “Düzenleyici”, 24.

⁶⁶⁶ Şeref Gözübüyük, *Yönetim Hukuku* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2003), 157.

⁶⁶⁷ M. Zahid Sobacı, “Türk İdari Teşkilatındaki ‘Adalar’: Bağımsız İdari Otoriteler”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 55/2 (Eylül 2006): 159.

⁶⁶⁸ 2002 Yılı Programı İle 2002 yılı Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Bakanlar Kurulu Kararı’nda geçen ifade,

⁶⁶⁹ 631 sayılı “Memurlar Ve Diğer Kamu Görevlilerinin Mali ve Sosyal Haklarında Düzenlemeler İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” 14. madde.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=631&MevzuatTur=4&MevzuatTertip=5> (E.T. 19.12.2024).

⁶⁷⁰ 5018 sayılı “Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu” <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5018.pdf> (E.T. 19.12.2024).

⁶⁷¹ TÜSİAD, *Bağımsız Düzenleyici Kurumlar ve Türkiye Uygulaması* (Ankara: TÜSİAD Yayınları, 2002), 60 vd.

⁶⁷² Metin Günday, *İdare Hukuku* (Ankara: İmaj Yayınları, 2017), 490.

⁶⁷³ Ali Ulusoy, *Bağımsız İdari Otoriteler* (Ankara: Turan Kitabevi, 2003); Turgut Tan, “Bağımsız İdari Otoriteler veya Düzenleyici Kurullar”, *Amme İdaresi Dergisi*, 35/2 (Haziran 2002): 11-15.

Türkiye’de bağımsız idari otoritelerin kurulmasında en büyük etkenin ekonomik ve siyasi ortamdaki gelişmeler olduğunu söylemek mümkündür. 1990’larda yaşanan ekonomik krizler ve koalisyon hükümetleri piyasaların düzenlenmesi, denetlenmesi ve güvence altına alınma zorunluluğunu da birlikte getirmiştir. 2000’li yıllarla birlikte AB uyum süreci özellikle ekonomik düzenleme ve denetimler açısından reformları zorunlu kılmıştır⁶⁷⁴. Böylelikle devletin düzenleyici ve denetleyici yetkisini artırmak amacıyla idari ve mali özerkliğe sahip bağımsız idari otoriteler kurulmuştur⁶⁷⁵.

Türkiye’de 1990’lı yıllarda kurulan ilk bağımsız idari otorite Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)’dur. Kurul, halkın tasarruflarını bankacılık sistemi dışında, hisse senedi, tahvil gibi menkul kıymetlere yönlendirmek; bireylerin tasarruflarını yatırıma dönüştürerek ekonomik kalkınmaya sağlamak; sermaye piyasasına güven, şeffaflık ve kararlılık sağlamak; tasarruf sahiplerinin ve yatırımcıların haklarını korumak amacıyla 1991 yılında 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu⁶⁷⁶ ile kurulmuştur⁶⁷⁷. Radyo ve televizyon yayınları devletin tekelindeyken 1993 Anayasa değişikliği ile özel radyo ve televizyon yayınları yapılmasına izin verilmiştir⁶⁷⁸. Bu doğrultuda radyo ve televizyon faaliyetlerini düzenlemek ve denetlemek için mülga 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun⁶⁷⁹ ile 1994 yılında Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) kurulmuştur⁶⁸⁰. Aynı yıl mal ve hizmet piyasalarında rekabetin sağlanması ve korunması amacıyla 4054 Sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun⁶⁸¹ ile Rekabet Kurumu (RK) kurulmuştur. Bankacılık sektöründe tasarruf sahiplerinin haklarını korumak, finans piyasalarında düzen ve denetimi sağlamak amacıyla 1999

⁶⁷⁴ İlman, Tekeli, “Düzenleyici”, 28.

⁶⁷⁵ TÜSİAD, *Bağımsız*, 150.

⁶⁷⁶ Kanunun tam metni için bkzn. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2499.pdf> (E.T. 06.12.2024).

⁶⁷⁷ <https://spk.gov.tr/hakkimizda/organizasyon/sermaye-piyasasi-kurulunun-olusumu> (E.T. 06.12.2024); 06.12.2012 tarihinde 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu kabul edilmiştir. Kanunu’n 117. maddesi SPK’nın görev ve yetkileri yeniden düzenlenmiştir. İlgili kanun için bkzn. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121230-1.htm> (E.T. 06.12.2024).

⁶⁷⁸ Anayasa’nın 133. maddesi “Radyo ve televizyon istasyonları kurmak ve işletmek kanunla düzenlenecek şartlar çerçevesinde serbesttir. Devletçe kamu tüzel kişiliği olarak kurulan Radyo ve Televizyon Kurumu ile kamu tüzel kişiliklerinden yardım alan haber ajanslarının özerkliği ve yayınların tarafsızlığı esastır.”

⁶⁷⁹ Kanunun tam metni için bkzn. <https://www.rtuk.gov.tr/yururlukten-kaldirilan-duzenlemeler/3736> (E.T. 06.12.2024).

⁶⁸⁰ <https://www.rtuk.gov.tr/hakkimizda/1749> (E.T. 06.12.2024).

⁶⁸¹ Kanunun tam metni için bkzn. <https://www.rekabet.gov.tr/tr/Sayfa/Mevzuat/4054-sayili-kanun> (E.T. 06.12.2024).

yılında mülga 4389 sayılı Bankalar Kanunu⁶⁸² ile Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) kurulmuş ancak kurul faaliyetine 2000 yılında başlamıştır⁶⁸³. Bunlarla birlikte Türkiye’de 2000 yılında telekomünikasyon sektörünü düzenlemek ve denetlemek amacıyla 2000 yılında 4502 sayılı Kanun⁶⁸⁴ ile Telekomünikasyon Kurumu⁶⁸⁵; 2001 yılında mülga 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ile Elektrik Piyasası Düzenleme Kurumu⁶⁸⁶; 2002 yılında 4733 sayılı Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun⁶⁸⁷ ile Tütün, Tütün Mamülleri ve Alkollü İçecekler Piyasası Düzenleme Kurumu (TAPDK)⁶⁸⁸; kamu ihale süreçlerini düzenlemek, şeffaflık ve rekabeti sağlamak amacıyla 2002 yılında 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu⁶⁸⁹ ile Kamu İhale Kurumu (KİK); muhasebe, denetim ve finansal raporlama alanlarını düzenlemek ve denetlemek amacıyla 2011 yılında 660 sayılı KHK ile Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGMDSK); 2016 yılında kişisel verilerin korunması ve işleniş ile ilgili düzenlemeleri denetlemek amacıyla 6698 sayılı Kişisel Verileri Korunması Hakkında Kanun⁶⁹⁰ ile Kişisel Verileri Koruma Kurulu (KVKK); 2018 yılında nükleer enerjiden yararlanılmasını, teknolojilerin uygulanmasını, düzenlenmesini ve denetimini sağlamak amacıyla 702 sayılı KHK ile Nükleer Düzenleme Kurumu (NDK)⁶⁹¹ kurulmuştur.

⁶⁸² Kanunun tam metni için bkz. <https://www.bddk.org.tr/Mevzuat/DokumanGetir/1230> (E.T. 06.12.2024).

⁶⁸³ 19.10.2005 tarihli ve 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile BDDK görev ve yetkileri yeniden düzenlenmiştir. İlgili Kanunun tam metni için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5411.pdf> (E.T. 06.12.2024).

⁶⁸⁴ Kanunun tam ismi “*Telgraf ve Telefon Kanunu, Ulaştırma Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun, Telsiz Kanunu ve Posta, Telgraf Ve Telefon İdaresinin Biriktirme ve Yardım Sandığı Hakkında Kanun İle Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*” şeklindedir.

⁶⁸⁵ Kurulun ismi 10 Kasım 2008 tarihli ve 5809 sayılı Elektronik Haberleşme Kanunu ile “*Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK)*” olarak değiştirilmiştir.

⁶⁸⁶ Kurumun ismi 4646 sayılı “*Doğal Gaz Piyasası Kanunu (Elektrik Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılması ve Doğal Gaz Piyasası Hakkında Kanun)*” ile “*Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu*” (EPDK) olarak değiştirilmiştir.

⁶⁸⁷ Kanunun tam metni için bkz. <https://assets.tobaccocontrolaws.org/uploads/legislation/Turkey/Turkey-Law-No.-4733-native.pdf> (E.T. 06.12.2024).

⁶⁸⁸ Kurum, 24 Aralık 2017 tarihli KHK ile kapatılmış, kurumun yetkileri Tarım ve Orman Bakanlığı’na devredilerek faaliyetleri Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı olarak devam etmektedir.

⁶⁸⁹ Kanunun tam metni için bkz. <https://www.ihale.gov.tr/Mevzuat.aspx> (E.T. 06.12.2024).

⁶⁹⁰ Kanunun tam metni için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6698&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (E.T. 06.12.2024).

⁶⁹¹ 702 sayılı “*Nükleer Düzenleme Kurumunun Teşkilat ve Görevleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*” için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M1-1.pdf> (E.T. 19.12.2024).

Türkiye’de bağımsız idari otoriteler görev, yetki, yapılanma gibi konularda farklılık gösterse de birtakım ortak özelliklere sahiptir. Öncelikle bu kurumlar, kamu tüzel kişiliğe sahiptirler. 1982 Anayasası’nın idarenin bütünlüğü ve kamu tüzel kişiliğini düzenleyen 123/3 maddesine göre “*kanunla veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle*” kurulurlar⁶⁹². Kamu tüzel kişiliğine sahip olmaları sebebiyle, kendilerine has karar ve yürütme organları, malları, bütçeleri ve personelleri vardır. İdari kurum oldukları için tek taraflı hukuki işlemler ve düzenleyici işlemler yapabilecekleri gibi re’sen icra yetkileri de bulunmaktadır. Gelirleri, kamu geliri; malları, kamu malları olarak kabul edilmektedir⁶⁹³. Bağımsız idari otoritelerin bütçeleri, Bütçe Kanunu kapsamında yıllık olarak düzenlenmektedir. Ancak genel devlet bütçesinden ayrı olarak ve “*düzenleyici ve denetleyici kurum bütçesi*” olarak adlandırılmaktadır⁶⁹⁴. Ayrıca kendi gelir kaynakları vardır ve bu kaynaklar ile giderlerini karşılamaktadırlar⁶⁹⁵.

Bağımsız idari otoritelerin düzenleme ve denetleme yetkileri bulunmaktadır. Düzenleme yetkilerini genel, sürekli, kişilik dışı ve soyut nitelikte düzenleyici işlem çıkararak kullanmaktadırlar⁶⁹⁶. Örneğin 6112 sayılı Kanun ile RTÜK’e “*görev alanına giren konularla ilgili olarak ikincil düzenlemeleri yapmak*” (m.37/1-m); 4054 sayılı Kanun ile RK’ya “*kanunun uygulanmasını göstermek için tebliğ çıkarmak ve gerekli düzenlemeleri yapmak*”(m. 27/1-f); görev ve yetkisi verilmiştir. Denetleme yetkilerini ise ilgili oldukları alanda izleme, araştırma ve gerekli incelemeleri yapma, bilgi ve belgeleri isteme, yerinde inceleme şeklinde kullanılabileceği gibi⁶⁹⁷ yaptırım uygulamak ve/veya yaptırım uygulanması için adli makamlara başvurmak şeklinde de kullanılmaktadır⁶⁹⁸.

⁶⁹² Gözler, Kemal, Kaplan, Gürsel, *İdare Hukuku Dersleri* (Bursa: Ekin Yayınevi, 2015), 93; Şeref Gözübüyük, Turgut Tan, *İdare Hukuku Genel Esaslar Cilt 1* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2001), 161.

⁶⁹³ Gözler, Kaplan, *İdare*, 104-105; Gözübüyük, Tan, *İdare Cilt 1*, 164.

⁶⁹⁴ Gözler, Kaplan, *İdare*, 250.

⁶⁹⁵ Gözübüyük, *Yönetim*, 162; 5411 sayılı Kanunu’n 101. maddesinde BDDK’nın gelirlerinin, giderlerini karşılamasının esas olduğu belirtilmiştir. 6362 sayılı Kanunu’nun 147. maddesinde verilen idari para cezalarının SPK’nın bütçesine gelir olarak kaydedileceği düzenlenmiştir. 4054 sayılı Kanunu’nun “Kurumun Gelirleri” başlıklı 39. maddesinin c fıkrasına göre anonim ve limited şirketlerinin kuruluş sırasında beyan edilen sermayenin veya sermaye artırımını halinde artırılan kısmın on binde dördü (%0.04) oranında Rekabet Kurumu’na katkı payı ödenmesi gerekliliği düzenlenmiştir. Bu kurumların gelir ve giderleri Sayıştay denetimine tabidir.

⁶⁹⁶ Gözübüyük, *Yönetim*, 158.

⁶⁹⁷ Gözübüyük, Tan, *İdare Cilt 1*, 348-349; Günday, *İdare*, 570.

⁶⁹⁸ Ulusoy, *Bağımsız*, 25; Örneğin 2499 sayılı Kanunu’nun 22/f maddesinde SPK’nın “*Bu Kanuna tabi ihraççıların, 50 nci maddenin (a) bendi hükümleri çerçevesinde bankaların, sermaye piyasası kurumlarının ve borsalar ve teşkilatlanmış diğer piyasaların faaliyetlerinin bu Kanuna, Kurul yönetmelik, tebliğ ve kararlarına ve sermaye piyasaları ile ilgili diğer mevzuata uygunluğunu gerekli her türlü bilgi ve belgeyi isteyerek, izlemek ve denetlemek*” yetkisi olduğu belirtilmiştir.

Kurumlar, görev ve yetkileri çerçevesinde hukuka aykırılıklar tespit ettikleri takdirde uyarma, kamuya açıklama, gerekli tedbirleri alma veya doğrudan yaptırım uygulayabilirler⁶⁹⁹. Yaptırımlar, genellikle idari para cezası şeklindedir. Bununla birlikte kurumun ilgili bulunduğu faaliyet alanına ilişkin idari yaptırımları da bulunabilir. Faaliyet izninin askıya alınması veya iptali, ruhsat iptali, yayın durdurma gibi örnekler verilebilir⁷⁰⁰. Yaptırım uygulanması için adli makamlara başvurmak yetkisine örnek olarak 2499 sayılı Kanun örnek gösterilebilir. Kanunu'n 47. maddesi, kanunun kapsamına giren konularda ceza hukukuyla bağlantılı suç ve cezalara ilişkin düzenlemeler içermektedir. 49. maddesinde, bu suçlardan dolayı soruşturma başlatılabilmesi için SPK'nın talepte bulunmasını ön koşul olarak belirtmiştir. Ayrıca aynı maddede SPK'nın açılacak ceza davasında katılan sıfatını alacağı da açıkça belirtilmiştir. Cumhuriyet savcılığının kovuşturmayaya yer olmadığına dair karar vermesi durumunda da SPK'nın karara karşı itiraz hakkı bulunmaktadır. İlgili düzenleme 6362 sayılı Kanunu'n 115. maddesinde aynen korunmuştur.

Bağımsız idari otoritelerinin düzenleme ve denetleme yetkilerinin yanı sıra bazı kurumların faaliyet alanlarına göre bazı uyuşmazlık çözme yetkisi bulunmaktadır⁷⁰¹. Bu yetki kanuni düzenlemeler ile sınırlı şekilde verilmiştir. Örnek olarak 91 sayılı Menkul Kıymetler Borsaları hakkında KHK ile SPK'ye uyuşmazlık çözme yetkisi tanınmıştır⁷⁰². 13. maddeye göre, borsa üyeleri arasındaki uyuşmazlıklarda, Borsa Yönetim Kurulları'nın verdiği kararlara karşı SPK'ye itiraz edilebilir. SPK'nın bu itiraz üzerine verdiği kararlar ise kesin niteliktedir.

Bağımsız idari otoriteler, hassas ve önemli alanlarda faaliyet göstermeleri nedeniyle, hem kamu otoriteleri hem de düzenledikleri sektör temsilcileri gibi farklı güç odaklarının baskısı altında kalma olasılığı oldukça yüksektir⁷⁰³. Baskılardan uzak kalmalarını ve adil, tarafsız, hukuka uygun kararlar almalarını sağlamak amacıyla, bağımsız idari otoritelerin bağımsız olmaları önemlidir. Bu bağlamda kuruluş kanunlarına

⁶⁹⁹ Gözübüyük, *Yönetim*, 158.

⁷⁰⁰ Örneğin 6112 sayılı Kanunu'n 32. maddesine göre, ihlale konu programın RTÜK tarafından beş keze karar durdurulmasını bir yaptırım türü olarak düzenlemiştir. Yine aynı maddede idari para cezasının uygulanacağını, hatta ihlalin niteliğine göre hem idari tedbir hem de idari para cezasının uygulanabileceği de hüküm altına alınmıştır.

⁷⁰¹ Turgut Tan, "Bağımsızlıklarını Yitiren Düzenleyici Kurulların İşlevsellikleri de Sorgulanıyor", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 23 (2024): 16.

⁷⁰² Gözübüyük, Tan, *İdare Cilt 1*, 352.

⁷⁰³ Gözler ve Kaplan, *İdare*, 245-250.

bakıldığında kurumların bağımsızlıklarını güvence altına alan hükümlere yer verilmiştir⁷⁰⁴.

Kurumların bağımsızlıklarının sağlanması öncelikle karar organlarının oluşumu, üyelerin seçilme usulleri, üyelerin statüleri, görevleri, görev süreleri ile ilgilidir⁷⁰⁵. Türkiye’de bağımsız idari otoritelerin üyelerinin genellikle Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir. SPK, RK, EPDK üyeleri Cumhurbaşkanı; RTÜK üyeleri TBMM; KVKK’nin dört üyesi Cumhurbaşkanı tarafından, beş üyesinin ise TBMM tarafından seçileceği düzenlenmiştir. Üyelerin seçilme usulü ile birlikte, üyelerin bağımsızlıklarını koruyabilmek için güvenceler de sağlanmaktadır. Bu güvenceler, üyelerin görev sürelerinin belirli olması⁷⁰⁶, üyelerin yasaklı olduğu işler⁷⁰⁷, yalnızca kanunda belirtilen sebeplerle görevlerinden alınabilmeleri⁷⁰⁸ ve dış müdahalelere karşı korunmalarını içerebilir. Böylece, üyeler bağımsız kararlar alarak, herhangi bir politik veya ekonomik baskı altında kalmadan görevlerini yerine getirebilirler.

Türkiye’de bağımsız idari otoriteler, üç temel denetim türüne tabidir: idari, mali ve yargısal denetim. Bu kurumların Devlet tüzel kişiliğinden ayrı bir kişiliğe sahip olduğu için, merkezi idarenin hiyerarşik denetimine tabi değildir⁷⁰⁹. 3046 Sayılı Kanun’un⁷¹⁰ 19/A maddesinde düzenleyici ve denetleyici kurumların bütün işlem ve faaliyetlerinin ilişkili

⁷⁰⁴ Örneğin 4054 sayılı Kanun’un 20. Maddesine göre piyasalara serbest ve sağlıklı bir rekabet ortamının sağlanması ve gelişimi için RK’nın idari ve mali özerkliğe sahip bir kamu tüzel kişiliğidir. Aynı maddenin 3. fıkrasında RK’nın hükümet veya başka bir otoritenin doğrudan müdahalesi olmaksızın kendi kararlarını alabileceği ve görevini yaparken bağımsız olduğu ayrıca belirtilmiştir. Benzer şekilde 4628 sayılı Kanun ile EPDK’nın, 5411 sayılı Kanun ile BDDK’nın, 2499 sayılı Kanun (6362 sayılı Kanun) ile SPK’nın idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişilikler olduğu öngörülmüştür.

⁷⁰⁵ Gözübüyük, *Yönetim*, 159-160; Sobacı, *Türk İdari*, 164-165.

⁷⁰⁶ BDDK, SPK ve EPDK üyelerinin görev süresi 4 yıl, RTÜK üyelerinin görev süresi 6 yıldır.

⁷⁰⁷ 6362 sayılı Kanunun 121. maddesine göre, SPK üyeleri kurulun düzenlemekle ve denetlemekle yetkili olduğu ortaklıklarda pay sahibi olamaz, hakemlik veya bilirkişilik yapamazlar; 6112 sayılı Kanunu’nun 38. maddesine göre RTÜK üyeleri görev ve yetki alanına giren konularda herhangi bir taahhüt işine giremez, medya hizmet sağlayıcı kuruluşlarda veya bu kuruluşların doğrudan veya dolaylı ortaklık bağı bulunan şirketlerde ortak veya yönetici olamazlar.

⁷⁰⁸ 6112 sayılı Kanun 39. maddeye göre RTÜK üyeleri görev süresi bitmeden görevlerinden alınamaz (f.3); 4628 sayılı Kanunun 6 ncı maddesindeki yasakları ihlal ettiği veya kendilerine verilen görevler ile ilgili olarak işlediği suçlardan dolayı haklarında mahkûmiyet kararı kesinleşen Kurul Başkanı ve üyeleri, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu uyarınca devlet memuru olmak için aranan şartları kaybettikleri tespit edilen veya üç aydan fazla bir süre ile hastalık, kaza veya başka bir nedenle görevlerini yapamaz durumda olan veya görev süresinin kalan kısmında görevine devam edemeyeceği, üç aylık süre beklenmeksizin tam teşekküllü bir hastaneden alınacak heyet raporu ile tevsik edilen Kurul üyeleri, süreleri dolmadan Cumhurbaşkanı tarafından görevden alınırlar.

⁷⁰⁹ Ulusoy, *Bağımsız*, 12.

⁷¹⁰ 3046 sayılı “Bakan Yardımcılarının Mali Hakları ve Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun” metni için bkzn. <https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3046.pdf> (E.T. 06.12.2024).

oldukları bakanlarca denetlenebileceği düzenlenmiştir. Ancak ilgili Kanun’da yer alan düzenlemede denetim yetkisinin kapsamından, usul ve esaslarından bahsedilmemiştir. Bununla birlikte, 1982 Anayasası’nın 108’inci maddesine göre DDK, Cumhurbaşkanının isteği üzerine

“tüm kamu kurum ve kuruluşlarında ve sermayesinin yarısından fazlasına bu kurum ve kuruluşların katıldığı her türlü kuruluştaki, kamu kurumu niteliğinde olan meslek kuruluşlarında, her düzeydeki işçi ve işveren meslek kuruluşlarında, kamuya yararlı derneklerle vakıflarda, her türlü idari soruşturma, inceleme, araştırma ve denetlemeleri yapma”

yetkisine sahiptir. Bağımsız idari otoriteler de kamu kurumları olduğu için ve gerek Anayasa’da gerekse kendi kanunlarında istisnai bir düzenleme öngörülmediğinden DDK’nın idari denetimine tabi olduğunu söylemek mümkündür⁷¹¹. Bağımsız idari otoriteler, harcamaları ve bütçeleri açısından ise 1982 Anayasası’nın 160. maddesi uyarınca Sayıştay tarafından denetlenir. Bu denetim, kurumların mali kaynaklarının etkin ve hukuka uygun şekilde kullanılıp kullanılmadığını belirlemeye yöneliktir⁷¹². Ayrıca 6085 sayılı Sayıştay Kanunu’nun 4/1-a maddesi uyarınca da Sayıştay’ın bu kurumlar üzerinde denetim yapması ve rapor düzenlemesi söz konusudur⁷¹³.

Bağımsız idari otoritelerin aldığı kararlar, yargı tarafından denetlenebilir. 1982 Anayasası’nın 125’inci uyarınca idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır ve kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlüdür. Bağımsız idari otoriteler, kamu kurumu statüsünde olduklarından, bu kurumların da tüm eylem ve işlemleri yargı denetimine tabiidir. Ayrıca, hukuka aykırı hareket etmeleri durumunda verdikleri zararı tazmin etme yükümlülükleri bulunmaktadır. Yapmış oldukları ve kesin nitelikte olmayan işler, idari işlem niteliğinde olduğu için bu işlemlerin denetimi idari yargıda yapılmaktadır.

Kurumların kendi kanunlarında idari yaptırım olarak genelde “*idari para cezası*” düzenlenmiştir. 5326 sayılı Kabahatler Kanunu’nun 27. maddesi⁷¹⁴ uyarınca sulh ceza

⁷¹¹ Ulusoy, *Bağımsız*, 74.

⁷¹² Gözler, Kaplan, *İdare*, 250.

⁷¹³ Sayıştay’ın bağımsız ve idari otoriteler üzerinde yapmış oldukları denetimlere ilişkin örnek raporlar için bkz. <https://www.sayistay.gov.tr/reports/category/28-duzenleyici-ve-denetleyici-kurumlar> (E.T. 03.12.2024).

⁷¹⁴ “Madde 27- (1) *İdarî para cezası ve mülkiyetin kamuya geçirilmesine ilişkin idarî yaptırım kararına karşı, kararın tebliği veya tefhimi tarihinden itibaren en geç onbeş gün içinde, sulh ceza*

mahkemesine itiraz edilebilir. Bu sebeple kurumların idari para cezalarına ilişkin yaptırımlarına karşı yargı denetimi aksi düzenlenmedikçe sulh ceza mahkemesi tarafından yapılacaktır.

Bağımsız idari otoritelerin kanuni hâkim ilkesi açısından değerlendirildiğinde, öncelikle tümünün kanunla kurulmuş olduğu görülmektedir. Bu sebeple ilkenin kanunilik unsurunu taşıdığını görülmektedir. Türk hukuk sisteminde bağımsız idari otoritelerin hukuki niteliği bakımından idari organ olarak kabul edilmiştir. Anayasa ya da başka bir kanunda yargı organı olduklarına yönelik bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak “mahkeme” sıfatını taşıyamaması tek başına hak ihlalinin tespiti için yeterli değildir. Zira çalışmanın birinci bölümünde de ayrıntılı olarak açıklandığı üzere AİHM, akit devletlerin kendi yargılama sistemleri içinde yer alan ve klasik anlamda mahkeme olarak kabul edilmeyen kurulları ve kurumları AİHS, bağlamında mahkeme olarak kabul edilebileceğine karar vermiştir. AİHM, mahkeme statü için, ilgili organların “bağlayıcı karar verme” yetkisinin olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca verilen kararların yasama ve yürütme organı tarafından değiştirilememesi hususuna özellikle değinmiştir. Yine AİHM, kurum, kurul üyelerinin hukukçu veya meslekten hâkim şartlarını taşıma zorunluluğunun olmadığını ifade etmiştir. Bu açılardan bağımsız idari otoritelerin, kesin nitelikte olan kararları açısından AİHM ve Sözleşme bağlamında yargı merci olarak kabul edildiğini söylemek mümkündür.

AİHM, adil yargılama hakkı kapsamında ve kanuni hâkim ilkesi özelinde yapmış olduğu değerlendirmelerde, yargılama faaliyetinde bulunacak mercilerin bağımsız ve tarafsız olması gerektiğini belirtmiştir. Bağımsız idari otoritelerin, karar organlarının oluşturulması ve üyelerin seçilme usulleri, üyelere sağlanan güvenceler bu açıdan önemlidir. Türkiye’de bağımsız idari otoritelerin kuruluş kanunlarına bakıldığında, üyelerin seçiminde aday gösterilmesi usulü kabul edilmişti⁷¹⁵. Ancak yapılan

mahkemesine başvurulabilir.”, ilgili kanunun tam metni için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5326&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (E.T. 03.12.2024).

⁷¹⁵ Örneğin, “4054 sayılı rekabetin korunması hakkında Kanun’a (m.22) göre, Rekabet Kurulu biri başkan, biri ikinci başkan olmak üzere toplam yedi üyeden oluşuyordu. Bakanlar Kurulu, iki üyeyi Rekabet Kurulunun, bir üyeyi Sanayi ve Ticaret Bakanlığının, bir üyeyi Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığının bağlı olduğu Devlet Bakanlığının, birer üyeyi de Yargıtay, Danıştay, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin her boş üyelik için kendi kurumları içinden veya dışarıdan göstereceği ikişer aday arasından seçerek atıyordu”; Benzer şekilde 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu, 4389 sayılı Bankalar Kanunu, Telekomünikasyon Kurulu için 4502 sayılı Yasa’da (m. 17).

düzenlemeler ile üye seçiminde aday gösterilme usulü kaldırılmıştır. Üyelerin seçiminde yetki 2018 değişikliği öncesi için Bakanlar Kurulu'na, değişiklik sonrasında ise Cumhurbaşkanı'na verilmiştir⁷¹⁶.

Üyelerin bağımsızlığının ve tarafsızlığının sağlanması açısından üyelerin görev süresine ilişkin teminatlar tanınması önemlidir. Üyelerin görev sürelerinin uzun tutulması, görev süresi bitmeden görevden alınamamaları, yeniden seçilebilmeleri bu teminatlara örnek gösterilebilir. Bağımsız idari otoritelerle ilgili ilke düzenlemelerde genel olarak görev sürelerinin uzun tutulmuştur⁷¹⁷. Görev süreleri bitmeden ve haklı sebep olmadan üyelerin görevlerine son verilmemesi gerekmektedir. Örneğin 4672 sayılı Kanunu'un geçici 3. maddesi ile kanun yürürlüğe girdiği tarihte BDDK'nın başkanı dışında yer alan üyelerin görev sürelerinin biteceği düzenlenmişti. Bu düzenleme ile üyelerin görevlerine son verilmişti. Ancak AYM,

“4389 sayılı Yasa'nın 3.maddesinin (4) numaralı fıkrasının (a) ve (b) bentlerinde Kurul Başkan ve üyeleri için 6 yıllık görev süresi belirlenmiş ve ancak belli koşulların varlığının tespiti halinde görevlerine son verilebileceği öngörülmüştür... 4389 sayılı Yasa'nın 3.maddesinde Kurul üyeliklerine atanmalar için görev süreleri dolmadan görevlerinden alınamayacakları öngörülerek güvence getirilmişken bu güvence, iptali istenilen kural ile Başkan dışındaki Kurul üyeleri için ortadan kaldırılmıştır... Hukuk devletinde yasaların ilke olarak genel, soyut ve nesnel olmaları gerektiğinden bu statüye atanmış olan kişilerin bu hukuki statüde bir değişiklik olmaksızın hukuk güvenliklerini ihlal edecek biçimde yasama tasarrufunda bulunulması Anayasa'ya aykırılık oluşturur. Bu nedenle genel, soyut ve nesnel olma özellikleri taşımayan itiraz konusu kural hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmamaktadır... Başkan dışındaki Kurul üyelerinin görevlerine yasa ile son verilmesi, bu üyelerin yasama tasarrufuna karşı dava açma hakları bulunmadığından hak arama özgürlüklerini ortadan kaldırmak suretiyle yargı denetimini engellemektedir. Açıklanan nedenlerle kural Anayasa'nın 2. ve 36. maddelerine aykırıdır. İptali gerekir.”⁷¹⁸

⁷¹⁶ RTÜK ve KVKK üyeleri bu konuda istisnadır. RTÜK üyeleri TBMM tarafından, KVKK üyeleri ise Cumhurbaşkanı ve TBMM tarafından seçilmektedir.

⁷¹⁷ Örneğin, SPK üyelerinin görev süresi 6 yıl idi.

⁷¹⁸ T.06.04.2006, AYM GK, E.2003/112, K.2006/49 sayılı karar için bkz. https://anayasa.gov.tr/media/3547/04_adil_yargilanma_hakki_son.pdf (E.T. 19.10.2024).

şeklinde karar vererek ilgili düzenlemeyi iptal etmiştir. Üyelerin görev sürelerine ilişkin son düzenleme ise 3 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile yapılmış olup, bağımsız idari otoritelerinin başkan ve üyelerinin görev süresi dört yıl olarak düzenlenmiştir. Ancak 375 sayılı KHK⁷¹⁹’nın ek. 35. maddesinde “*Cumhurbaşkanınca süreli atanan üst kademe kamu yöneticileri, ilgili kanunlarda öngörülen görevden alma gerekçeleri yanında kurumsal hedeflere ulaşılamaması nedeniyle de süreleri tamamlanmadan görevlerinden alınabilirler.*” hükmü düzenlenmiştir. Bu düzenleme doğrultusunda, bağımsız idari otoritelerin başkan ve üyelerinin Cumhurbaşkanı tarafından görevden alınabilmesi mümkün olmuştur.

Bu açıklamalar doğrultusunda bağımsız idari otoriteler, nitelikleri itibariyle kanunla kurulmuş idari organlardır. Ancak bu otoritelerin ayırt edici temel özelliklerinden biri, kendi görev alanlarındaki uyuşmazlıkları çözme yetkilerine sahip olmalarıdır. Bu yetki kanuni düzenlemeler ile sınırlı şekilde verilmiş olsa da otoritelerin vermiş oldukları bazı kararlar kesin niteliktedir⁷²⁰. “*Bağlayıcı karar verme*” yetkileri bulunmaktadır. Bu açılarından bağımsız idari otoritelerin, kesin nitelikte olan kararları açısından AİHM ve Sözleşme bağlamında yargı merci olarak kabul edildiğini söylemek mümkündür. Ancak gerek üye seçim usulleri gerekse başkan ve üyelerin görev süreleri bitmeden görevden alınabilmelerine ilişkin hukuki düzenlemelerin varlığı sebepleriyle bağımsız idari otoritelerin özellikle üyelerin bağımsızlıkları ve tarafsızlıkları açısından kanuni hâkim ilkesini ihlal ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

3.3.8. Ceza Muhakemesinde Davanın Nakli Kurumu

Ceza muhakemesinde yargılamanın bir kısmı veya tamamı, asıl yetkili mahkemeden başka bir mahkemeye devredilebilir. Bu durum, çeşitli sebeplerle ortaya çıkabilir ve yargılamanın daha etkin ve adil bir şekilde yürütülmesini amaçlar. Yer

⁷¹⁹ “ 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu, 926 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu, 2802 Sayılı Hakimler Ve Savcılar Kanunu, 2914 Sayılı Yükseköğretim Personel Kanunu, 5434 Sayılı T.C. Emek Li Sandığı Kanunu İle Diğer Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması, Devlet Memurları Ve Diğer Kamu Görevlilerine Memuriyet Taban Aylığı Ve Kıdem Aylığı İle Ek Tazminat Ödenmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” nin tam metni için bkzn. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=375&MevzuatTur=4&MevzuatTertip=5> (E.T. 19.10.2024).

⁷²⁰ 91 sayılı Menkul Kıymetler Borsaları hakkında KHK ile SPK’ye uyuşmazlık çözme yetkisi tanınmıştır. 13. maddeye göre, borsa üyeleri arasındaki uyuşmazlıklarda, Borsa Yönetim Kurulları’nın verdiği kararlara karşı SPK’ye itiraz edilebilir. SPK’nın bu itiraz üzerine verdiği kararlar ise kesin niteliktedir. Gözübüyük, Tan, *İdare Cilt 1*, 352.

yönünden yetkinin devredilmesi davaların birleştirilmesi, davanın nakli, afet nedeniyle nakil ve istinabe hallerinde söz konusu olmaktadır⁷²¹.

Davanın nakli, kanunda belirlenen sebeplerle bir davanın, asıl yetkili mahkemeden alınarak aynı derece başka bir mahkemeye verilmesidir⁷²². Davanın nakli kurumu 5271 sayılı Kanunu’n 19. maddesinde “*Davanın nakli ve duruşmanın başka yerde yapılması*” şeklinde düzenlenmiştir. Madde başlığı “*Davanın nakli*” iken, 24/11/2016 tarihli ve 6763 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunu’n⁷²³ 21. maddesinde yer alan düzenleme ile madde başlığına “*duruşmanın başka yerde yapılması*” ifadesi eklenmiştir.

Maddenin 1. fıkrasında dava nakli için “*hukuki veya fiili sebepler*” olması gerektiği belirtilmiştir. CMK m. 22. uyarınca hâkimin davaya bakmaktan yasaklı olması veya CMK m. 28 gereğince hâkimin reddi sebebinin kabul edilmesi durumunda ve o yerde başka hâkim bulunmaması hukuki sebebe örnek verilebilir. Fiili sebebe örnek olarak da hâkimin ağır hasta olması ve yine o yerde başka hâkim bulunmaması verilebilir⁷²⁴. Her iki sebepte de mahkemenin teşekkül edememesi durumunda, davanın nakline karar verilmesi söz konusudur. Bu durumda yüksek görevli mahkeme re’sen veya davanın taraflarının talebi doğrultusunda davanın nakline karar verebilir. Ancak dava nakli yapılacak olan mahkeme, yüksek mahkemenin yargı çevresi içinde olmalı ve görev yönünden yetkili olmalıdır⁷²⁵. 5235 sayılı Kanunu’nun 37/3 maddesinde “*Yargı çevresindeki adli yargı ilk derece ceza mahkemeleri hâkimlerinin davayı görmeye hukukî veya fiilî engellerinin çıkması hâlinde, o davanın bölge adliye mahkemesi yargı çevresi içerisinde başka bir adli yargı ilk derece ceza mahkemesine nakli hakkında karar vermek*” şeklinde yapılmıştır⁷²⁶. Kanun, BAM ceza dairelerini bu konuda görevli saymıştır.

CMK 19. maddesinin 2. fıkrasında ise davanın nakli sebebi olarak kamu güvenliği gösterilmiştir. Davanın asıl yetkili mahkemede görülmesi, kamu güvenliği için

⁷²¹ Toroslu, Feyzioğlu, *Ceza Muhakemesi*, 69.

⁷²² Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 672; Feridun Yenisey, Ayşe Nuhoglu, *Ceza Muhakemesi Hukuku* (Ankara: Seçin Yayıncılık: 2020), 272; Gökçen, Alşahin ve Çakır, *Ceza*, 200.

⁷²³ Kanun metni için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/12/20161202-1.htm> (E.T. 19.10.2024).

⁷²⁴ Yenisey, Nuhoglu, *Ceza Muhakemesi*, 273; Gökçen, Alşahin ve Çakır, *Ceza*, 200; Toroslu, Feyzioğlu, *Ceza Muhakemesi*, 69.

⁷²⁵ Yenisey, Nuhoglu, *Ceza Muhakemesi*, 273; Toroslu, Feyzioğlu, *Ceza Muhakemesi*, 69-70.

⁷²⁶ Yenisey, Nuhoglu, *Ceza Muhakemesi*, 273.

tehlikeli olursa Adalet Bakanı, davanın naklini Yargıtay'dan talep edecektir⁷²⁷. Maddede nakle karar verecek mercinin Yargıtay⁷²⁸ olarak düzenlenmesi, davanın ülkenin herhangi bir yerine nakledilebileceği anlamına geldiğini göstermektedir. Çünkü davaları, yargı çevresi ile sınırlı kalmaksızın nakletme yetkisi sadece Yargıtay'a aittir⁷²⁹. Örneğin kamuoyunda “*Bilge Köyü Katliamı*” olarak nitelendirilen olayda kamu güvenliği sebebiyle dava Çorum'da görülmüştür. Söz konusu olay 4 Mayıs 2009 tarihinde Mardin'in Mazıdağı İlçesi'nin Bilge Köyünde gerçekleşmiştir. Nişan töreni yapılırken eve baskın düzenlenmiş ve 7'si çocuk, toplam 44 kişi öldürülürken, 2'si çocuk 3 kişi de yaralanmıştır⁷³⁰. Bu davanın suçun işlendiği yerde görülmesi durumunda sanıklar, mağdurlar ve yakınları arasında kamu güvenliğini bozacak yeni olayların meydana gelmesi ihtimalinin yüksekliği, mahkeme güvenliğinin tehdit altında olması dolayısıyla davanın nakline karar verilmiştir. Kamu güvenliği nedeniyle davanın naklinde, nakil sebebi ortadan kalksa dahi, davanın nakledildiği mahkeme davaya bakmaya devam eder⁷³¹. Bu durumun aynı zamanda kanuni hâkim ilkesinin bir gereği olduğu söylenebilir. Davanın görülmeye başlandığı mahkemenin yetkisinin devam etmesi, gerek hukuki güvenlik ve belirlilik ilkeleri açısından gerekse hukukun üstünlüğü açısından önem taşır. Davanın görülmeye başlandığı mahkemenin yargılama sürecinde, hukuki belirsizliklerin önüne geçmek amacıyla davayı sonuçlandırması yargı sürecinin öngörülebilirliğini ve adil yargılanma hakkını da sağlar.

Maddede nakil talebinde bulunacak kişinin Adalet Bakanı olması, davanın naklinin önemini göstermektedir. Mahkeme veya Cumhuriyet savcısının durumu bildirmesi ile Adalet Bakanı, Yargıtay'dan davanın naklini talep eder. Talep doğrultusunda Yargıtay, somut olayın özelliklerini dikkate alarak davanın nakline veya davanın nakline ilişkin talebin reddine karar verir. Yargıtay 5. Ceza Dairesinin 16.09.2024 tarihli kararında

“(...) devletin sorumluların belirlenip cezalandırılmasını sağlayarak etkili bir soruşturma yürütme mesuliyetinin bulunduğu, yargılamanın adil, etkili ve

⁷²⁷ Gökçen, Alşahin ve Çakır, *Ceza*, 201.

⁷²⁸ Yarg. Büyük Genel Kurulu'nun 17.07.2014 tarihli ve 2014/2 sayılı kararına göre 5. Ceza Dairesi davanın nakli ile görevlendirilmiştir. İlgili kararın tam metni için bkzn. <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140720-5.htm> (E.T. 20.11.2024).

⁷²⁹ Yenisey, Nuhoğlu, *Ceza Muhakemesi*, 273.

⁷³⁰ Miraç Burak Gönültaş, “Bilge Köyü Katliamının, Nefret Suçları Bağlamında Değerlendirilmesi”. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 71/1 (August 2013): 559.

⁷³¹ Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 672.

tarafların katılımına açık bir şekilde esas yetkili mahkemesinde yapılması gerektiği ancak güvenlik önlemleri alınsa bile toplumsal olaylar çıkabileceği ve tarafların ciddi tehditler altında kalabileceği, buna bağlı olarak yargılamanın düzenli yapılamayacağı ve kamu güvenliği yönünden açık ve yakın bir tehlikenin söz konusu olabileceği ve davanın nakli isteminin mahal mahkemesinden de geldiği anlaşılmakla, kamu davasının nakli talebi yerinde görülmüş... kamu davasının nakline ”⁷³²

karar verilmiştir. Yargıtay 5. CD, yakın tarihli bir başka kararında ise olayda naklin şartlarının oluşup oluşmadığını incelemiş ve kanuni hâkim ilkesi bağlamında davanın naklinin şartlarının oluşmadığına karar vererek Adalet Bakanı’nın talebini reddetmiştir. Karar şu şekildedir;

“(…) somut olayda davanın nakline karar verilmesi durumunda dosyanın tarafları arasında bundan sonra meydana gelecek tüm olaylara ilişkin yargılamalarda davanın nakline karar vermek gerekeceği, önemli olanın bu hadiselerin önüne geçmek olup bunun da kolluk güçleri ile idari makamların görevleri dahilinde bulunduğu, öte yandan tabii hakim ilkesi de düşünüldüğünde, keza dosya kapsamında kanunun aradığı manada ciddi, yakın ve kamu emniyetini tehlikeye düşürecek bir durumun da bulunmadığı, hakeza muhtemel olayları İzmir ili emniyet güçlerinin önlemeye yönelik imkanları da birlikte değerlendirildiğinde, 5271 sayılı Kanun’un 19. maddesinin öngördüğü dava nakli şartlarının somut olayda bulunmadığı, açıklanan nedenlerle Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının İzmir 20. Ağır Ceza Mahkemesinin 2024/287 Esasında kayıtlı bulunan kamu davasının başka bir yer Ağır Ceza Mahkemesine nakline ilişkin talebinin reddine karar vermek gerekmiştir.”⁷³³

Anayasa Mahkemesinin 09.11.2017 tarih ve 2014/1982 Başvuru numaralı Seyfullah Turan ve diğerleri kararında⁷³⁴ davanın nakli ile ilgili kurallar belirtilmiştir. Başvuru konusu olay Hakkâri’de meydana gelmiştir. Ceza davası Hakkâri’de açılmış, yargılama başlandıktan sonra (5 ayı aşkın bir süre sonra) davanın Isparta’ya nakline

⁷³² Yarg. 5. CD., 23.09.2024, E. 2024/8510 K. 2024/9244, <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/5-ceza-dairesi-e-2024-8510-k-2024-9244-t-23-9-2024> (E.T. 14.11.2024).

⁷³³ Yarg. 5. CD., 16.09.2024, E. 2024/8392, K. 2024/9008, <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/5-ceza-dairesi-e-2024-8392-k-2024-9008-t-16-9-2024> (E.T. 14.11.2024).

⁷³⁴ 09.11.2017 tarih ve 2014/1982 Başvuru numaralı Seyfullah Turan ve diğerleri kararının tam metni için bkz. AYM, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/1982> (E.T. 14.11.2024).

karar verilmiştir. Başvurucular, davanın nakli için gereken şartların oluşmadığını, nakil konusunda karar verilecekse Hakkâri'ye yakın bir yere nakledilmesini istemişlerdir. Isparta'ya nakil kararından sonra başvurucular, bu karara iki il arasındaki mesafe, ulaşım araçlarının güçlüğü ve ekonomik nedenlerle davaya katılamayacağını belirterek itiraz etmişlerdir. AYM öncelikle *“yaşama hakkı kapsamındaki bir davanın görevli ve yetkili mahkemenin bulunduğu yerde görülmesinin -söz konusu bölgede meydana gelebilecek toplumsal olaylar ya da başka benzeri faktörler dikkate alınarak- kamu güvenliği için tehlikeli olduğu sonucuna varılabilmesi ve bu gerekçe ile”* davanın naklinin mümkün olduğunu belirtmiştir. Mahkeme, davanın nakli için sadece güvenlik ile ilgili genel sorunların yeterli olmadığını, bu sorunların yargılamayı ve tarafların yargılamaya ilişkin anayasal haklarını engelleyip engellemediğini de göz önünde bulundurmıştır. Diğer bir ifade ile davanın asıl görevli ve yetkili mahkemede etkin bir şekilde yürütülüp yürütülemeyeceği hususunun nakilde belirleyici olduğunu belirtmiştir. Yine Mahkemece belirtilen bir başka kural da davanın nakli kararının davada korunan hak kapsamında ihlale sebebiyet verip vermediğidir. Mahkeme ayrıca davanın nakli konusunda sadece asıl görevli ve yetkili mahkeme açısından değil davanın nakledileceği yerin özelliklerinin de göz önünde bulundurulması ve gerekçede belirtilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bireysel başvuru konusun olayda yaklaşık 1.500 kilometre uzaklıktaki Isparta'nın hangi gerekçe ile seçildiğine ilişkin açıklama bulunmadığını belirtmiştir. Yargılamanın kendine özgü koşullarının değerlendirilmesi gerektiği, nakil sonrasında tarafların davaya etkin katılımının sağlanmasının gerekliliği diğer kurallardır. Mahkeme bu hususları,

“Davanın nakli kararları, sadece yargılamanın görevli ve yetkili mahkemenin bulunduğu yerde görülmesi hâlinde kamu güvenliği için tehlike oluşturup oluşturmayacağına değil davanın nakledileceği yerin somut olayın ve yargılamanın kendine özgü koşullarında hangi kriterler göz önünde tutularak belirlendiğine ilişkin olarak da ilgili ve yeterli gerekçeye sahip olmalıdır.”

şeklinde belirtmiştir. Ayrıca kamuoyunda *“kaçırılan yargı veya yargılama”* algısının oluşturulmaması ve adalete olan güvenin sarsılmaması gerekliliğini de

“Bu husus da adalete olan güvenin sarsılmaması, hukuk devletine olan inancın sürdürülmesi ve en önemlisi genel olarak kamuoyunda özelde de mağdurlarda davanın naklinin hesap verilebilirliğe ilişkin kamuoyu denetiminin ve mağdurların etkili katılımlarının önüne geçilebilmesi amacıyla gerçekleştirildiği kanısının oluşmasına engel olunması açısından kritik bir öneme sahiptir.”

şeklinde belirtmiştir. AYM, bireysel başvuruya konu olayda davanın nakli bağlamında “yaşama hakkının etkili soruşturma yürütülmesine ilişkin usul boyutunun ihlal edildiğine” karar vermiştir.

Davanın nakli için diğer bir sebep ise mülga 2461 sayılı Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kanunu’nun 23. maddesinde düzenlenmişti. Düzenleme “Savaş ve olağanüstü hallerle, yangın, yer sarsıntısı, seylâp ve heyelan gibi afetler sonucu zorunluluk olursa, yetkili mahkemelere veya Adalet dairelerine alt dava ve işleri, diğer yerlerdeki mahkemelere veya Adalet dairelerine geçici olarak gördürmeye Adalet Bakanlığı yetkilidir.” şeklinde idi. Ancak 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan Anayasa değişikliği sonrasında 11.12.2010 tarihinde kabul edilen 6087 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kurulu Kanunu’nda böyle bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Böyle bir düzenleme yapılmamış olsa bile mülga maddede düzenlenen durumlar, fiili sebep olarak değerlendirilmekte ve davanın nakline karar verilebilmektedir⁷³⁵.

CMK 19. maddesinin 3. fıkrasında mahkemenin fiili sebepler veya güvenlik gerekçesi ile duruşmanın il sınırları içinde başka bir yerde yapılmasına karar verilebileceği ve bu karara karşı itiraz yolunun açık olduğu düzenlenmiştir. Bu düzenleme de 6763 sayılı Kanun’un 21. maddesiyle eklenmiştir. Düzenlemede davanın naklinden farklı olarak duruşmanın il sınırları içinde başka bir yere nakline karar verebileceği öngörülmektedir. Zira duruşmanın naklinde davaya bakan hâkim veya hâkimler ve Cumhuriyet savcısı değişmemektedir. Buna göre madde gerekçesinde de belirtildiği üzere “sanık ve mağdur sayısının fazlalığı gibi mekân yetersizliğine bağlı sebepler ile kamu güvenliğini tehdit boyutuna ulaşmayan güvenlik sorunlarının olduğu hâllerde” duruşma başka bir yerde yapılabilecektir. AYM bir kararında fiili sebepleri, “sanık ve mağdur sayısının fazlalığı gibi mekan yetersizliğine bağlı sebepler”; güvenlik gerekçesini ise “kamu güvenliğini tehdit boyutuna ulaşmayan güvenlik sorunları” olarak nitelendirilmiştir⁷³⁶.

Davanın nakli kurumu, kanuni hâkim ilkesi ile ilişkilidir. Bu ilişki madde gerekçesinde de “Tabîi hâkim kavramı ile olan ilişki nedeniyle madde, davanın nakline

⁷³⁵ Gökçen, Alşahin ve Çakır, *Ceza*, 202.

⁷³⁶ AYM. 11.07.2018, E. 2017/32, K. 2018/81 sayılı kararın tam metni için bkz. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2018-81-nrm.pdf> (E.T. 20.11.2024).

*ilişkin koşulları özenle belirlemiştir.”*⁷³⁷ şeklinde belirtilmiştir. Davanın nakli kararını alan mercinin niteliği, kararının hangi şartlar altında alındığı, kararın dayanağı ve uygulanışı, kanuni hâkim ilkesi ile ilişkisinde belirleyici olacaktır.

CMK m.19/3’te yer alan “*fiili sebepler veya güvenlik gerekçesiyle... karar verilebilir*” bölümünün Anayasa’nın 2., 5., 10., 36., 37. ve 90. maddelerine aykırılığı ileri sürülerek iptal edilmesi için 130 milletvekili Anayasa Mahkemesi’nde iptal davası açmıştır⁷³⁸. İptal talebinin gerekçesinde özetle fiili ve hukuki sebeplerle davanın nakli konusunda yüksek görevli mahkemenin davanın nakline karar verilebileceğinin ancak kamu güvenliği sebebiyle davanın nakline ise Yargıtay tarafından karar verilebileceğini, yapılan bu düzenleme ile “*mahkemelere soyut, keyfî takdir yetkisi tanındığı*” ve düzenlemenin kanuni hâkim ilkesiyle bağdaşmadığı ve adil yargılanma hakkını ihlal edeceğini ileri sürülmüştür. AYM, fiili sebepler ve güvenlik sorunlarının her somut olayda farklı olabileceği için kanun koyucu tarafından önceden tek tek belirlenmesinin mümkün olmayacağını; hukuk devletinde yargılama usul kurallarının belirlenmesinde kanun koyucunun takdir yetkisine sahip olduğunu ve iptali istenen hükmün Anayasa 142. maddesine aykırı olmadığını belirtmiştir. Mahkeme, iptali istenen hükmü kanuni hâkim ilkesi açısından da değerlendirmiştir. Kanuni hâkim ilkesinin tanımını⁷³⁹ yaptıktan sonra amacının “*yargılama makamlarının suçun işlenmesinden veya çekişmenin meydana gelmesinden sonra özel olarak kurulmasına veya hâkimin atanmasına engel oluşturmak*” olduğunu belirtmiştir. AYM, duruşmanın nakline ilişkin karar verilmesi halinde yargılamanın “*suçun işlenmesinden önce kurulmuş olan ve bu kararı veren yetkili mahkeme*” de görülmeye devam edeceğine, suçun işlenmesinden sonra mahkeme kurulması veya hâkim atanması yönünde herhangi bir düzenleme olmadığına ve kanuni hâkim ilkesine aykırılık teşkil etmeyeceğine karar vermiştir.

Kanuni hâkim ilkesi, kişinin temel haklarından olması sebebiyle ilkeye sınırlama getirilecek ise bu sınırlamanın Anayasa’nın 13. maddesinde çerçevesinde yapılması gerekir. “*Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili*

⁷³⁷ Madde gerekçesi için bkzn. <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/gerekceler/ceza-muhakemesi-kanunu-madde-gerekceleri/1> (E.T. 20.11.2024).

⁷³⁸ AYM. 11.07.2018, E. 2017/32, K. 2018/81 sayılı kararın tam metni için bkzn. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2018-81-nrm.pdf> (E.T. 20.11.2024).

⁷³⁹ Anayasa Mahkemesi ilgili kararda kanuni hâkim ilkesini “*suçun işlenmesinden veya çekişmenin doğmasından önce davayı göreceк yargı yerinin kanunun belirlemesi*” şeklinde tanımlamıştır.

maddelerinde belirtilen sebeplere bağılı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.” Buna göre kanuni hâkim ilkesine getirilen sınırlamanın kanunla yapılması, Anayasa’da öngörülen sınırlama sebebine uygun ve ölçülü olması gerekmektedir. Sınırlamanın şeklen kanunla yapılmış olması yeterli değildir. Keyfiyete izin vermeyecek şekilde açık, net ve öngörülebilir olması gereklidir. Yine sınırlama davanın naklinde, nakil sebebi her olay için ayrı ayrı değerlendirilmelidir. “Kaçırılan yargı veya yargılama” algısının oluşturulmaması ve adalete olan güvenin sarsılmaması göz önünde bulundurulmalıdır⁷⁴⁰.

Davanın nakli, adil yargılanma hakkını korumak maksadıyla ve hukuk kuralları çerçevesinde yapıldığı müddetçe, kanuni hâkim ilkesine aykırılık teşkil etmemektedir. Çünkü davanın nakli ile sanığa verilen yer yönünden yetki teminatının ortadan kaldırılması, adil yargılanma hakkının gereğidir. Tabi ki her somut olayda nakil gerekçelerinin şeffaf ve hukuka uygun olması gereklidir.

3.3.9. Ceza Muhakemesinde Seri Yargılama Usulü

Ceza muhakemesinde artan iş yükünün azaltılması ve kamu düzeninin en kısa zamanda yeniden sağlanması amacıyla alternatif uyuşmazlık çözüm yolları ve özel muhakeme usullerine başvurulmaktadır. Cezai uyuşmazlıklar bakımından 7188 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 17 Ekim 2019 tarihinde kabul edilmiş olup, 30928 sayı ve 24.10.2019 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Kanunun 23. maddesi⁷⁴¹ ile 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’nun ilga edilen 250. maddesi yeniden düzenlenmiştir. Getirilen düzenleme “*Seri Muhakeme Usulü*” olarak adlandırılmaktadır. İlgili maddenin 01.01.2020 tarihinde yürürlüğe girmesi ile birlikte Türkiye’de seri muhakeme usulü fiilen uygulanmaya başlamıştır. 31.12.2019 tarihinde Ceza Muhakemesinde Seri Muhakeme Yönetmeliği çıkartılmıştır⁷⁴². Yönetmelikte seri muhakeme usulüne ilişkin temel ilkeler, bu usul kapsamına giren suçlar, usulün uygulanmasına dair kurallar düzenlenmiştir.

⁷⁴⁰ AYM. 11.07.2018, E. 2017/32, K. 2018/81 sayılı kararın tam metni için bkz. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2018-81-nrm.pdf> (E.T. 25.06.2023).

⁷⁴¹ “5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu”.

⁷⁴² “Ceza Muhakemesinde Seri Muhakeme Yönetmeliği”

Seri muhakeme usulü, soruşturma evresinde Cumhuriyet savcısının CMK m. 250/1’de belirtilen suçlarda⁷⁴³ şüphelinin onayını alıp, ilgili suçun yaptırımını belirleyerek ve yaptırımı mahkemenin hükme dönüştürmesini talep ettiği özel bir muhakeme usulüdür⁷⁴⁴. Ayrıca seri muhakeme usulü “*olumlu bir yargılama şartı*”dır. Mevzuata göre seri muhakeme usulünün uygulanması için gerekli unsurlar; soruşturma aşamasının sonunda (m.250/1), kamu davasının ertelenmesine karar verilmediği durumlarda (m.250/1), m.250/1-a’da yer alan suçlarda uygulanır⁷⁴⁵. İlgili maddede “*seri muhakeme usulü uygulanır*” şeklinde ifade söz konusudur. Bu ifadeden seri muhakeme usulünün şartlarının olduğu durumlarda Cumhuriyet savcısının takdir yetkisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu hususa Yönetmeliğin m. 5/2’de “(…) *seri muhakeme usulünün uygulanması zorunludur.*” ibaresi ile açıklık getirilmiştir⁷⁴⁶.

Seri muhakeme usulünün uygulanabilmesi için Cumhuriyet savcısı veya kolluk görevlileri şüpheliyi bilgilendirmek (m.250/2) ve şüpheli de müdafii huzurunda teklifi kabul etmek (m.250/3) zorundadır. Suça ilişkin yaptırım Cumhuriyet savcısı tarafından belirlenmektedir. Bu yaptırım ceza yaptırımı, güvenlik yaptırımı veya her ikisini içeren

⁷⁴³ (1) Soruşturma evresi sonunda aşağıdaki suçlarla ilgili olarak kamu davasının açılmasının ertelenmesine karar verilmediği takdirde seri muhakeme usulü uygulanır: a) Türk Ceza Kanununda yer alan;

1. Hakkı olmayan yere tecavüz (madde 154, ikinci ve üçüncü fıkra),
2. Genel güvenliğin kasten tehlikeye sokulması (madde 170),
3. Trafik güvenliğini tehlikeye sokma (madde 179, ikinci ve üçüncü fıkra),
4. Gürültüye neden olma (madde 183),
5. Parada sahtecilik (madde 197, ikinci ve üçüncü fıkra),
6. Mühür bozma (madde 203),
7. Resmi belgenin düzenlenmesinde yalan beyan (madde 206),
8. Kumar oynanması için yer ve imkan sağlama (madde 228, birinci fıkra),
9. Başkasına ait kimlik veya kimlik bilgilerinin kullanılması (madde 268), suçları.

b) 10/7/1953 tarihli ve 6136 sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanunun 13 üncü maddesinin üçüncü fıkrası ile 15 inci maddesinin birinci, ikinci ve üçüncü fıkralarında belirtilen suçlar.⁸⁶ c) 31/8/1956 tarihli ve 6831 sayılı Orman Kanununun 93 üncü maddesinin birinci fıkrasında belirtilen suç. d) 13/12/1968 tarihli ve 1072 sayılı Rulet, Tilt, Langırt ve Benzeri Oyun Alet ve Makinaları Hakkında Kanunun 2 nci maddesinde belirtilen suç.

e) 24/4/1969 tarihli ve 1163 sayılı Kooperatifler Kanununun ek 2 nci maddesinin birinci fıkrasının (1) numaralı bendinde belirtilen suç

<https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=7&MevzuatNo=34146&MevzuatTertip=5> (E.T. 10.05.2024).

⁷⁴⁴ Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 619; Hakan Karakehya, Asuman İnce Tunçer, *Türk Ceza Muhakemesinde Seri Muhakeme ve Basit Yargılama* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2021), 17.

⁷⁴⁵ Ercan Yaşar, “Türk Ceza Muhakemesi Hukukunda Seri Muhakeme Usulü”. *Adalet Dergisi*, 65 (Aralık 2020): 265.

⁷⁴⁶ Hakan Karakehya, Asuman İnce Tunçer, “Seri Muhakeme Usulünün Adil Yargılama Hakkı ve Diğer Bazı Anayasal İlkeler Açısından Değerlendirilmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11/1 (2021): 11.

bir yaptırım şeklinde olabilir. CMK m.250/4 gereğince Cumhuriyet savcısı, Türk Ceza Kanunu'nun 61.maddesinin birinci fıkrasında belirtilen hususları göz önünde bulundurarak, suçun kanuni tanımında öngörülen cezanın alt ve üst sınırı arasında tespit edeceği temel cezadan ve koşulları bulunduğu takdirde zincirleme suça ilişkin hükümler uygulandıktan sonra belirlenen cezadan yarı oranında indirim uygulamak suretiyle yaptırımı belirler. Maddeye bakıldığında Cumhuriyet savcısına temel cezayı belirledikten sonra belirlenen cezadan yarı oranında indirim yapma yetkisinin verildiği görülmektedir. Cezanın belirlenmesi ve bireyselleştirilmesi noktasında etkili olan teşebbüs, haksız tahrik gibi faktörlerin sadece TCK m. 61/1 ile sınırlandırılması yeterli olmamaktadır⁷⁴⁷. Diğer bir ifade ile Cumhuriyet savcısı cezayı belirlerken yalnızca suçun işleniş şekli, suçta kullanılan araçlar, suçun işlendiği yer ve zaman gibi TCK m. 61/1'deki düzenlemeler ile sınırlı kalacaktır. Ancak olası kast veya bilinçli takdir (m.61/2), suçun unsuru oluşturan hususlar (m. 61/3), cezanın artırılması veya indirilmesi hususundaki nitelikleri haller (m. 61/4), teşebbüs, haksız tahrik gibi faktörler (m. 61/5) dikkate alınmayacaktır. Böyle bir durum ise kişi hakkında belirlenen yaptırımın hatalı olması sonucunu doğurabilecektir⁷⁴⁸.

Yaptırımın belirlenmesinden sonra Cumhuriyet savcısı, şüpheli hakkında seri muhakeme usulünün uygulanmasını yazılı olarak görevli mahkemeden talep etmektedir. Seri muhakeme usulünde cezayı belirleyerek önerme yetkisi Cumhuriyet savcına verilmektedir. Başka bir deyişle kamu davası açılmamakta⁷⁴⁹, klasik anlamda bir kovuşturma yapılmamaktadır⁷⁵⁰. Klasik anlamda kovuşturma, iddianamenin kabulü ile başlamaktadır. Oysa seri muhakeme usulünde ortada bir iddianame bulunmamaktadır. Mahkeme'nin eksiklikler var ise eksikliklerin giderilmesi amacıyla iade etme, talebi reddetme veya kabul etme yetkileri bulunmaktadır (CMK m.250/9). Ancak CMK m. 250/9'un; "*Mahkeme, (...) mahkûmiyet kararı verilmesi gerektiği kanaatine varırsa talep yazısında belirtilen yaptırımdan daha ağır olmamak üzere (...) hüküm kurar; aksi takdirde (...)Cumhuriyet başsavcılığına gönderir.*" şeklindeki düzenlemesinden, kuralın emredici nitelikte hukuk kuralı olduğu görülmektedir⁷⁵¹. Bu maddenin ilk halinde yer alan

⁷⁴⁷ Yaşar, "Seri", 274.

⁷⁴⁸ Özge Ayşe Atalay, "Türk Ceza Muhakemesinde Seri Muhakeme Usulü ve Mukayeseli Hukuktaki Benzer Usuller", Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2 (2020): 674.

⁷⁴⁹ Yaşar, "Seri", 289.

⁷⁵⁰ Aygörmez Uğurlubay vd., "Seri Muhakeme Usûlüne İlişkin Sorunlar", Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1/2 (2019): 271.

⁷⁵¹ Uğurlubay vd., "Seri", 296.

“talepte belirlenen yaptırım doğrultusunda hüküm kurar” şeklindeki ifade Anayasa Mahkemesi’nin 31.03.2021 tarihli ve 2020/35 E., 2021/26 K. sayılı kararı ile iptal edilmiştir. Kararın konuya ilişkin gerekçesi şu şekildedir:

“(…) Dolayısıyla itiraz konusu kuralda mahkemenin Cumhuriyet savcısı tarafından belirlenen yaptırım doğrultusunda hüküm kurmak zoruna bırakılması, savcının failin suçluluğunu tespit etme, ceza miktarını belirleme (seçenek yaptırımına çevirme, erteleme, hükmün açıklanması ve geri bırakılması ve güvenlik tedbiri uygulama) gibi faaliyetlerini denetleme, gerektiğinde 5271 sayılı Kanunu’n 223. Maddesi kapsamında yeniden hüküm tesis etmek suretiyle yaptırıma müdahale etme imkanını ortadan kaldırdığı ve bu durumundan mahkemenin yargı yetkisinin kısıtlanması sonucunu doğurduğu açıktır.(…) yargısal yetkinin doğrudan kullanımıyla ilgili olan hâkimin Anayasa’ya, kanuna ve hukuka aykırı uygun olarak vicdani kanaatine göre delilleri takdir ederek maddi gerçeğe ulaşma ve nihayetinde kesin hüküm verme faaliyetini sınırlamaktadır.”⁷⁵²

Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararı sonrasında yapılan yasal düzenleme ile ilgili madde “talep yazısında belirtilen yaptırımdan daha ağır olmamak üzere” şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Mahkeme, Cumhuriyet savcısı tarafından kendine gelen talep sonrasında şüpheliyi müdafii huzurunda dinleyecek, eğer Kanun’da belirtilen şartlar gerçekleşmiş ise Cumhuriyet savcısının belirlemiş olduğu yaptırımdan ağır olmamak üzere hüküm kuracaktır. Şartlar gerçekleşmemiş ise talebi reddedip, soruşturmanın genel hükümlere göre sonuçlandırılması amacıyla dosyayı Cumhuriyet başsavcılığına gönderecektir.

Seri muhakeme usulünde suç işlediği iddia edilen kişiler açısından niteliğine uygun bir şekilde makul sürede yargılanma hakkı tanınmaktadır. Ancak çabuk bir yargılanma sağlanması adına adil yargılanma hakkının diğer unsurlarının ihlal edilmemesi de gereklidir. Zira ceza muhakemesinde amaç maddi gerçeğin tespit edilmesidir. Seri muhakeme usulünde şüphelinin daha az ceza alma düşüncesi ile “mahkeme önünde adil yargılanma” hakkından feragat etmesi de söz konusu olabilmektedir. Yine Cumhuriyet savcısına ceza belirlenme yetkisinin sınırlarının sadece

⁷⁵² AYM, 31.03.2021 T., E. 2020/35, K.2021/26; Elif Feyza Kocabaş, “Seri Muhakeme Usulü (CMK. MADDE 250), İzmir Barosu Dergisi 88/1 (Nisan 2023): 103.

m.61/1 ile sınırlandırılmasının adil yargılanma hakkını ihlal ettiğini söylemek mümkündür.

Kanuni hâkim ilkesine göre yargılamanın, dava konusu uyuşmazlıktan önce ve şekli anlamda kanunla kurulmuş mahkemelerde yapılması gereklidir. Adil yargılanma hakkının temel yapı taşı olan bu ilke, Anayasa m. 36/2, 37 ve 142. maddeleri ile anayasal güvence altına alınmıştır. Bununla birlikte Anayasa m.138, 139 ve 140. maddelerinde bağımsız ve tarafsız mahkemelerde yargılanma hakkı düzenlenmiştir. Türk ceza yargılanması bu maddeler ekseninde şekillenmiş ve Cumhuriyet savcısının soruşturma evresindeki kararlarının acil durumlar haricinde hâkim onayına sunulması esas alınmıştır⁷⁵³. Seri muhakeme usulünde “*hâkimin, Cumhuriyet savcısının belirlemiş olduğu ve talepte belirlenen yaptırımdan daha ağır olmamak üzere hüküm kurması*”nın Türk ceza yargılamasının ruhuna ve anayasaya aykırı olduğunu söylemek mümkündür⁷⁵⁴.

“*Suç ve cezalara ilişkin esasların*” düzenlenmiş olduğu Anayasa 38/10. maddeye göre, idare, kişi hürriyetinin kısıtlanması sonucunu doğuran bir müeyyide uygulayamaz. Doktrinde savcının “*yürütme organının içerisinde olduğu*” ve görevinin “*idari nitelikte*” olduğu yönünde görüş⁷⁵⁵ bulunmaktadır⁷⁵⁶. Bu görüş kabul edildiğinde idari nitelikte olan bir kararla kişi hak ve hürriyetleri kısıtlanmaktadır.

3.3.10. Ceza Muhakemesinde Basit Yargılama Usulü

Basit yargılama usulü, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’nda 7188 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun⁷⁵⁷’la yapılan değişiklikler çerçevesinde, ceza muhakemesi hukukuna giren alternatif çözüm yollarından biridir. Bu usul, mahkemelerin iş yükünü azaltmak ve yargılama sürecini hızlandırmayı amaçlamaktadır.

⁷⁵³ Aygörmöz Uğurlubay, Gülsün Ayhan, “Güncel Tartışmalar ve Gelişmeler Işığında Türk Ceza Muhakemesi Hukukunda İtiraz”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16 (Temmuz 2014): 4038.

⁷⁵⁴ Uğurlubay, Ayhan, “Güncel Tartışmalar”, 4038.

⁷⁵⁵ Ünver, Hakeri, *Ceza*, 215.

⁷⁵⁶ Uğurlubay, Ayhan, “Güncel Tartışmalar”, 4038-4039; “*Savcının, savcılık makamı adına yürüttüğü iddia faaliyeti adli değil, idari bir faaliyettir. Aynı şekilde Cumhuriyet Başsavcılığı ile Adalet Bakanlığı arasındaki idari bağ, savcılık makamını idareye yaklaştırmaktadır.*” Gökçen, Alşahin ve Çakır, *Ceza*, 221; “*Savcılık, yargı makamı (hakimlik) ile aynı yasada düzenlense ve ona benzetilmeye çalışılsa da sonuçta yargının değil, yürütmenin bir aktörü olarak görülmektedir*” Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi*, 137.

⁷⁵⁷ İlgili kanunun tam metni için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/10/20191024-25.htm> (E.T. 20.11.2024).

CMK'nın 251. maddesinde basit yargılama usulünün uygulanma şartları, 252. maddesinde itiraza ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Basit yargılama usulü, asliye ceza mahkemesinin görev alanına giren suçlarda ve belli şartların varlığı halinde uygulama alanı bulur. Usulün uygulanabilmesi için öncelikli şart suçun niteliğidir. Suçun cezasının üst sınırı iki yıl veya daha az hapis cezası veya adli para cezası olması gerekir (m. 251/1). Ayrıca suçun soruşturulması veya kovuşturulması izne tabi ise veya suçun taraflarında yaş küçüklüğü, akıl hastalığı, sağır ve dilsizlik halleri var ise usulün uygulanması söz konusu olmayacaktır (m. 251/7). Yine suçun basit yargılama usulüne tabi olmayan bir başka suçla birlikte işlenmesi durumunda usul uygulanamayacaktır (m. 251/8)

Usul asliye ceza mahkemesi tarafından iddianamenin kabulünden sonra ancak duruşma günü verilmeden önce uygulanmalıdır (m. 251/1). Mahkeme usulü uygulanmasına talep üzerine karar verebileceği gibi re'sen de karar verebilir. Ancak mahkeme karar verirken dosyanın karmaşıklığı, tanık dinlemenin veya keşif yapmanın zorunluluğu, bilirkişi incelemesinin gerekip gerekmediğini hususlarını dikkate almalıdır⁷⁵⁸. Mahkeme basit yargılama usulünün uygulanmasına karar verdiği takdirde, dosyanın taraflarına iddianame tebliğ edilir ayrıca taraflara, ifade ve savunmalarını yazılı olarak vermeleri için iki hafta sürelerinin olduğu ve duruşma yapılmayacağı da bildirilir (m.251/2).

Basit yargılama usulünde duruşma yapılmaz. Yargılama dosya üzerinden yürütülür. Taraflar da bu doğrultuda ifade ve savunmalarını yazılı olarak mahkemeye sunar. Usulün uygulandığı yargılama sonucunda sanığa mahkûmiyet kararı verilmesi durumunda verilecek ceza dörtte bir oranında indirilir (m.251/3). Şartları var ise mahkeme kısa süreli hapis cezasını seçenek yaptırımlara çevirebileceği gibi hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına veya hapis cezasının ertelenmesine de karar verebilir (m.251/4).

Tarafların verilen karara itiraz hakları bulunmaktadır (m. 252/1). İtiraz üzerine

hükmü veren mahkemece dosya, o yerde birden fazla asliye ceza mahkemesi bulunması hâlinde tevzi kriterlerine göre belirlenen asliye ceza mahkemesine

⁷⁵⁸ AYM, GK, 22.06.2023, E. 2020/79, K. 2023/113. Kararın tam metni için bkz. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/anayasa-mahkemesi/e-2020-79-k-2023-113-t-22-6-2023> (E.T. 20.11.2024).

gönderilir ve bu mahkemece duruşma açılarak genel hükümlere göre yargılamaya devam olunur. Tek asliye ceza mahkemesinin bulunduğu yerlerde ise, aynı mahkemede yetkili başka bir hâkim varsa bu hâkim tarafından; aksi hâlde adli yargı ilk derece mahkemesi adalet komisyonu başkanınca görevlendirilen hâkim tarafından duruşma açılır ve genel hükümlere göre yargılamaya devam olunur.

(m. 252/2).

İtiraz sonrası yapılan yargılamada görevli asliye ceza mahkemesi, basit yargılama usulünün uygulanması sonucu verilen karar ile bağlı değildir. Ancak itiraz sanık tarafından değil de diğer kişilerce yapılmışsa verilecek cezada dörtte bir oranında indirim yapılır (m. 252/3). İtiraz üzerine verilen karar itiraz eden sanık lehine ise bu karar, itiraz etmeyen diğer sanıklar için de uygulanır (m. 252/4). Mahkemenin m.252 uyarınca vermiş olduğu hükümlere karşı kanun yolu açıktır (m. 252/5).

Basit yargılama usulünün düzenlendiği hükümlerin iptali için Türkiye genelinde 13 tane Asliye Ceza Mahkemesi⁷⁵⁹ somut norm denetimi yoluyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. İptali istenen hükümler kararda “7188 sayılı Kanunun 24. maddesiyle başlığı ile birlikte yeniden düzenlenen 251. maddesinin; (1), (2), (3), (4), (5) ve (6) numaralı fıkralarının, (7) numaralı fıkrasında yer alan “...yaş küçüklüğü, ...” ibaresinin, ve 25. maddesiyle başlığı ile birlikte yeniden düzenlenen 252. maddesinin” şeklinde gösterilmiştir. İtiraz gerekçeleri özetle; usulün uygulanıp uygulanmaması noktasında hâkime geniş takdir yetkisinin tanınması, uygulanmaması yönünde verilen kararın yargı denetiminin olmaması, bu durumun hukuki belirsizliğe yol açması, suçta ve cezada kanunilik ilkesi ile bağdaşmaması, duruşma sonrası usulün uygulanamamasının hukuk devleti ilkesi ile bağdaşmayacağı, aleni duruşma yapılmasının adil yargılanma hakkının gereği olduğu, kararla birlikte sanığa indirim yapılmasının af niteliğinde olduğu ve böyle bir affın kanunla yapılması gerektiği, genel yargılama usulü uygulanırsa sanık beraat kararı alabilecek iken usulün uygulanması ile yeterli inceleme yapılmadan sanığın cezalandırılabilceği, eşitlik ilkesine aykırı olduğu, sanığın yargılama sürecine etkin

⁷⁵⁹ “Kasten yaralama, hakaret, tehdit, trafik güvenliğini tehlikeye sokma, hükümlü veya tutuklunun kaçması suçlarından açılan davalarda itiraz konusu kuralların Anayasa’ya aykırı olduğu kanısına varan Mahkemeler, iptalleri için başvurmuştur.” AYM, GK, 22.06.2023, E. 2020/79, K. 2023/113. Kararın tam metni için bkzn. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/anayasa-mahkemesi/e-2020-79-k-2023-113-t-22-6-2023> (E.T. 20.11.2024).

katılımının sağlanmadığı, usulün yaşı küçük çocuklar için uygulanmamasının eşitlik ilkesine aykırı olduğu, hâkimin görüşünü açıklaması sebebiyle tarafsızlık ilkesinin zedelendiği şeklindedir. İtiraz gerekçelerine bakıldığında doğrudan Anayasa 37. maddesine aykırılık yönünde itiraz yoktur. Ancak kanuni hâkim ilkesi ile bağlantılı olan hukuk devleti ilkesine (m. 2), yargı yetkisine (m. 9), kanun önünde eşitlik ilkesine (m.10), temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasına (m.13), hak arama hürriyetine (m.36), suç ve cezalara ilişkin esaslara (m. 38), mahkemelerin bağımsızlığına (m. 138), duruşmaların açık ve kararların gerekçeli olmasına (m. 141) aykırılık ileri sürülmüştür. AYM, basit yargılama usulüne ilişkin kuralların açık, net ve öngörülebilir olduğu gerekçesi ile hukuk devleti ilkesine aykırı olmadığına karar vermiştir. AYM, duruşma ile itirazları ise mahkemenin gerekli görmesi durumunda her zaman duruşmaya karar verip genel hükümlere göre yargılama yapabileceğini gerekçe göstererek reddetmiştir. Yine usul ekonomisi ilkesi gereğince yargılamaları uzatmayacak etkin çareler bulmanın devletin görevi olduğunu, basit yargılama usulüne ilişkin kuralların kamu yararı amacını taşıdığını belirtmiştir. Yasama organının suç ve cezalar konusunda takdir yetkisinin olduğunu, usulün uygulanması sonucu cezada belirli bir oranda indirim yapılmasının da bu takdir yetkisi içinde değerlendirilmesi gerektiğini ve ölçülülük ilkesine aykırı olmadığına karar vermiştir. Hak arama hürriyeti bağlamında değerlendirmesinde ise bu hürriyetin kanun yolu denetimini de içerdiğini, genel hükümlere göre yargılama yapıldıktan sonra verilen kararların yargı denetimine açık olduğunu ve hak arama hürriyetine aykırı bir düzenleme bulunmadığı, AİHS'nin 6. maddesinde yer alan aleni yargılama hakkının sözlü yargılamayı da içerdiğini ve bu bağlamda hak arama hürriyetine ve adil yargılanma hakkına aykırı olmadığını ifade etmiştir. Özetle AYM, 251. maddenin ilk düzenlemesinin Anayasa'ya aykırı olmadığına karar vermiştir. Ancak Mahkeme, 7188 sayılı Kanunun 25. maddesi ile düzenlenen CMK 252. maddesinde yer alan düzenlemelerden bazılarını iptal etmiştir. 252. maddenin ilk cümlesi olan *“İtiraz üzerine hükmü veren mahkemece duruşma açılır ve genel hükümlere göre yargılamaya devam olunur.”* hükmünü bağımsız ve tarafsızlık ilkelerine aykırı olduğu; 252. maddenin iptali ile diğer hüküm ve fıkraların uygulama alanı kalmadığı gerekçesi ile iptallerine karar vermiştir.

Basit yargılama usulünün kanunla düzenlenmiş olması, davayı yürütecek olan mahkemenin veya hâkimin görev ve yetkilerinin, usule ilişkin yargılama kurallarının önceden kanunla belirlenmiş olması, kanuni hâkim ilkesinin temel gereklerini sağladığını

göstermektedir. Ancak tabi ki salt kanunla düzenleme yapılması yeterli değildir. Kanuni hâkim ilkesi ve adil yargılanma hakkının diğer unsurları açısından hak ihlalleri olabilir. Öncelikle dosya üzerinden karar verildiği için hâkimin rolü önemlidir. Hâkim dosyada yer alan bilgi ve belgeleri inceleyerek karar vermektedir. Dosyada deliller eksik ise veya yeterince detaylı hazırlanmamış ise hâkimin sınırlı bir inceleme yapması söz konusu olacaktır. Yine yüz yüze inceleme olmaması sanığın savunma hakkının kısıtlanmasına sebebiyet verebilecektir.

Basit yargılama usulünde kişiler açısından hukuki belirlilik sağlanmalıdır. Ceza davasının tarafları kendileri hakkında usulün uygulanıp uygulanmayacağını bilebilecek durumda olmalıdırlar. Bilme durumu ise başta kanun olmak üzere mevzuat ile sağlanabilir. Mevzuat hükümleri yargılamanın bağımsızlığı ve tarafsızlığını etkilemeyecek ve keyfi düzenlemelere izin vermeyecek şekilde; hukuki öngörülebilirlik ve belirlilik ilkesine uygun olarak açık ve net bir şekilde yapıldığında kanuni hâkim ilkesine aykırı olmayacaktır. Nitekim 7188 sayılı Kanun ile CMK'nın 252/2 maddesinin birinci cümlesine yönelik ilk düzenleme yapıldığında madde “*İtiraz üzerine hükmü veren mahkemece duruşma açılır ve genel hükümlere göre yargılamaya devam olunur.*” olarak düzenlenmişti. Ancak ilgili düzenleme ile ilgili Anayasa Mahkemesi, basit yargılama usulünün ilk aşamasında hükmü veren mahkemede duruşma açılmasını, “*davanın esasına dair görüşünü açıklayan bir hâkim tarafından yeniden yargılama yapılması*” anlamına geldiği, bağımsız ve tarafsız mahkemede yargılama hakkının ihlal edildiği gerekçesi ile iptal etmiştir⁷⁶⁰.

3.3.11. Ceza Muhakemesinde Hâkimin Reddi Kurumu

Hâkimin reddi, yargılamada hâkimin tarafsızlığını sağlayacak bir kurumdur. Hâkimler, sadece yargı dışındaki diğer erklerle karşı değil aynı zamanda davacı ve davalı karşısında da bağımsız ve tarafsız olmalıdır⁷⁶¹. Kanuni hâkim ilkesinin öne çıkan kanunla kurulmuş olma unsurunun yanında AİHM, kanuni hâkim ilkesinin bir başka gereği olarak “*bağımsızlık ve tarafsızlık*” unsurlarını belirtmiştir⁷⁶². AİHM’ye göre kanuni hâkim

⁷⁶⁰ AYM, GK, 22.06.2023, E. 2020/79, K. 2023/113. Kararın tam metni için bkz. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/anayasa-mahkemesi/e-2020-79-k-2023-113-t-22-6-2023> (E.T. 20.11.2024).

⁷⁶¹ Recep Akcan, Cemil Kaya, “Medeni ve İdari Yargıda Hâkimin Davaya Bakmaktan Yasaklılığı ve Reddi”, *Journal of Istanbul University Law Faculty* 68/1-2 (2011): 171.

⁷⁶² Ender Ethem Atay, “Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı İlkesi Işığında Danıştay”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17/1-2 (2013): 1139.

ilkesinin çiğnenmesi durumunda hâkimlerin bağımsızlık ve tarafsızlığından söz edilmesi mümkündür değildir⁷⁶³. Hâkimin reddi, hâkimin tarafsızlığından kuşku duyulduğunda başvurulacak bir kurumdur.

Hâkimin reddini, “yasaklılık hallerinin varlığında veya hâkimin objektif davranamayacağından kuşku duyulan durumlarda muhakemenin taraflarından birinin ya da birkaçının, bu durumların varlığını ileri sürerek hâkimin muhakeme sürecinden ayrılmasını isteme”⁷⁶⁴ şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu kurumun amacı ise “Tarafsızlık konusunda kuşku doğmasına neden olan olaylar çıktığında, taraflara bu durumu (ret talebi kapsamında) ileri sürme hakkı tanınarak mahkemenin adaletli ve doğru karar verebilmesini sağlamaktır.”⁷⁶⁵

1982 Anayasası’nın 10. maddesinde yer alan “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.”⁷⁶⁶ hükmü, hâkimlerin taraflara eşit mesafede bulunmasını ve tarafsız yaklaşmasını ifade etmektedir. Bu kapsamda CMK’nın 22 ila 31’inci maddelerinde, “hâkimin davaya bakamaması ve reddi halleri” ile ilgili hükümler düzenlenmiştir⁷⁶⁷; CMK 22. madde, “hâkimin davaya bakamayacağı hâller” ve 23. madde “yargılamaya katılamayacak hâkim”⁷⁶⁸ başlıklarında hâkimlerin görev yasakları tek tek gösterilmiş ve bu hâllerde hâkimin tarafsız olamayacağı varsayılmıştır. CMK’nın “Hâkimin reddi sebepleri ve ret isteminde bulunabilecekler” başlıklı 24. maddesinde ise göreve bakmanın yasak olduğu ve tarafsızlığını kuşkuya düşürecek nedenlerin bulunması hâlinde ret istenebileceği belirtilmiştir. Ancak kanunda ret sebepleri tek tek düzenlenmemiştir. “Bir sebebin hâkimin tarafsızlığını şüpheye düşürebilecek nitelikte olup olmadığı, her somut olayın özelliklerine göre değerlendirilebileceğinden” dolayı ret sebeplerinin, tarafların veya yargılama yapan hâkimin takdirine bırakılması uygun görülmüştür⁷⁶⁹

⁷⁶³ İbrahim Şahbaz, “AİHM Kararlarında Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı”, *Anayasa Yargısı*, 25 (2008), 246.

⁷⁶⁴ Ömer Ömeroğlu, *Ceza Muhakemesinde Hâkim ve Savcının Yasaklılığı, Reddi ve Çekinmesi*, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2012), 53.

⁷⁶⁵ Kolcu, *Adil Yargılanma*, 175.

⁷⁶⁶ “1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”.

⁷⁶⁷ Nur Centel, *Ceza Muhakemesi Hukukunda Hâkimin Tarafsızlığı* (İstanbul: Kazancı Kitap, 1996), 28.

⁷⁶⁸ “5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu”.

⁷⁶⁹ Kolcu, *Adil Yargılanma*, 178.

Hâkimin tarafsızlığından şüphelenmek için elverişli bir sebep varsa, tarafsız olmadığı şüphesiyle reddi mümkündür. Bu kapsamda CMK 24/1’de “*Hâkimin davaya bakamayacağı hâllerde reddi istenebileceği gibi, tarafsızlığını şüpheyeye düşürecek diğer sebeplerden dolayı da reddi istenebilir.*” hükmünden hareketle ret sebeplerini iki grupta değerlendirmek mümkündür: Hâkimin yasaklık hâlleri (22 ve 23. maddeler), hâkimin tarafsızlığından şüphe edilmesini gerektirir hallerin varlığı⁷⁷⁰.

Konuya kanuni hâkim ilkesi açısından değinilecek olursa, kanuni hâkim ilkesi, uyuşmazlıktan önce ve kanunla belirlenmiş hâkimin önünde yargılanmayı gerektirmektedir. Ancak yargılama sürecinde taraflar hâkimin reddi kurumunu işleterek hâkimi reddedebilir. Kanuni hâkim ilkesi açısından hâkimin reddi kurumu çelişki ifade ediyor gibi görünse de aslında iki kurum da hâkimin tarafsızlığını sağlamak amacı taşımaktadır⁷⁷¹. Hâkimin reddi kurumunun, kanuni hâkim ilkesine aykırılık teşkil etmediği kabul edilmektedir⁷⁷².

3.3.12. Tahkim

Türk hukuk sisteminde hukuki niteliği bakımından tahkimin kanuni hâkim ilkesi bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Genel olarak tahkimi,

*“kanunun men etmediği konularda taraflar arasında doğmuş veya doğacak anlaşmazlıkların bir akit veya kanun hükmü uyarınca devlet yargısına başvurulmadan taraflarca veya kanunla doğrudan doğruya seçilmiş olan veya tarafların veya kanunun yetki tanıdığı şahıs ve mercilerce tayin edilmiş bulunan kimseler aracılığıyla çözümlenmesi”*⁷⁷³

olarak tanımlamak mümkündür. Arapça, “*sağlamlaştırma, kuvvetlendirme ve hakem tayin etme*”⁷⁷⁴ anlamlarına gelen tahkim kelimesinin bir başka bir tanımı şu şekildedir:

“Tahkim, taraflar arasında bir sözleşmeden veya bir hukuki ilişkiden doğmuş/doğabilecek, tahkime elverişli uyuşmazlıkların tamamının veya bir

⁷⁷⁰ Kolcu, *Adil Yargılanma*, 177.

⁷⁷¹ Nebahat Nalan Ekren, “Adil Yargılanma Hakkının Temel İlkesi Olarak Tabii Hâkim İlkesi”, *Eskişehir Barosu Dergisi*, 40. Yıl Özel Sayısı (2024): 267.

⁷⁷² Tanrıver, *Tabii Hâkim*, 30.

⁷⁷³ Erol Ertekin, İzzet Karataş, *Uygulamada İhtiyari Tahkim ve Yabancı Hakem Kararlarının Tenfizi Tanınması* (Ankara: Yetkin Yayınları, 1997), 30.

⁷⁷⁴ Türk Dil Kurumu Sözlükleri “mahkeme” için bkz. <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 18.12.2023).

kısımının, tarafların anlaşması veya kanun hükmü dolayısıyla, taraflarca veya kanun tarafından seçilen ya da tahkim yargılamasını yürütecek kurum tarafından belirlenen kişi/kişilerce çözümlenip karara bağlanmasıdır.”⁷⁷⁵

Tahkimin, Türk hukuk sistemine girişi Osmanlı döneminde 1850 yılında çıkarılan “*Kanunname-i Ticaret*” düzenlenmesiyle olmuştur. Devamında 1861 yılında yürürlüğe giren “*Usul-ü Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi*”; 1869-1876 tarihleri arasında yürürlüğe giren “*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*” ve 1879 tarihli “*Usul-ü Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu*”larında tahkimle ilgili düzenlemeler yer almaktadır⁷⁷⁶. Bununla birlikte, 1876 tarihli Kanun-i Esasi’nin 89. maddesinde, herhangi bir sebeple özel mahkeme ya da komisyonların kurulmasının caiz olmadığı ancak tahkimin caiz olduğu yer almaktadır⁷⁷⁷. Cumhuriyet döneminde ise tahkim, ilk kez 1927 yılında yürürlüğe giren mülga Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu’nun 516. ile 536. maddeleri arasında düzenlenmiştir⁷⁷⁸. Bununla birlikte Anayasa’nın 59. ve 125. maddelerinde de tahkime ilişkin düzenlemeler yer almaktadır⁷⁷⁹. 01.10.2011 tarihinde yürürlüğe giren 6100 sayılı HMK⁷⁸⁰’da da mülga HUMK ile aynı şekilde, 407. ile 444. maddeleri arasında tahkim düzenlenmiştir. HMK 407. maddede bu kanunun, “*4686 sayılı Milletlerarası Tahkim Kanunu’nun tanımladığı anlamda yabancılık unsuru içermeyen ve tahkim yerinin Türkiye olarak belirlendiği uyuşmazlıklar hakkında uygulanacağı*” belirtilmiştir. HMK 410. maddede ise tahkim yargılamasında görevli ve yetkili mahkemenin, konusuna göre tahkim yeri asliye hukuk veya asliye ticaret mahkemesi olduğu ancak tahkim yerinin belirlenmemiş olduğu durumda yetkili mahkemenin davalının Türkiye’deki yerleşim yeri, oturduğu yer veya işyeri mahkemesi olduğu şeklinde düzenlenmiştir.

Tahkim yargılamasının esas unsuru tahkim sözleşmesidir⁷⁸¹. HMK’da tahkim sözleşmesi, “*tarafların, sözleşme veya sözleşme dışı bir hukuki ilişkiden doğmuş veya doğabilecek uyuşmazlıkların tamamı veya bir kısmının çözümünün hakem veya hakem*

⁷⁷⁵ Rasih Yeğengil, *Tahkim (L’arbitrage)* (İstanbul: Cezaevi Matbaası, 1974), 94.

⁷⁷⁶ Doğan Ağırman, *Milli&Milletlerarası Tahkim* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2022), 69-70.

⁷⁷⁷ Kanun-i Esasi, mad. 89.

⁷⁷⁸ Kanunun tam metni için bkzn. <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/hukuk-usul-muhakemeleri-kanunu-1086> (E.T. 18.12.2023).

⁷⁷⁹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası madde 59, madde 125.

⁷⁸⁰ Kanunun tam metni için bkzn. <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/hukuk-muhakemeleri-kanunu-6100> (E.T. 18.12.2023).

⁷⁸¹ Beyza Özturanlı, *Devletlerarası Tahkim* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 87.

kuruluna bırakılması hususunda yaptıkları anlaşma” şeklinde tanımlanmaktadır (m. 412). Tahkim sözleşmesi, amacına ulaşmasıyla kendiliğinden sona ermiş olur (m. 435/2).

Öğretide tahkim sözleşmesinin hukuki niteliğine dair farklı görüşler bulunmaktadır. Fransız hukukçular Merlin De Douai ve Garsonnet tarafından ileri sürülen ilk görüşe göre tahkim sözleşmesi, Borçlar hukuku alanına girmesi nedeniyle “*maddi hukuk*” sözleşmesidir. Buna göre diğer özel hukuk sözleşmeleri gibi tahkimin de “ *tarafların karşılıklı irade beyanlarının uyuşması*” ile kurulduğu kabul edilmektedir⁷⁸². Fransız hukukçu A. Laine tarafından ileri sürülen ikinci görüşe göre tahkim sözleşmesi, tahkim yargılaması sonucunda verilen kararların mahkeme kararları gibi icra edilebilir olması ve sözleşmenin hüküm ve sonuçlarını usul hukuku alanında ortaya çıkarması nedeniyle usul hukukuna ait bir sözleşme olarak kabul edilmektedir. Alman hukukçular Rosenberg ve Schönke tarafından ileri sürülen üçüncü görüş ise tahkim sözleşmesinin karma sözleşme olduğu yönündedir⁷⁸³.

Tahkim sözleşmesinin yapılmasıyla uyuşmazlığın çözümü hakemler aracılığıyla yapılmaktadır. Eğer tahkim sözleşmesinin konusunu teşkil eden bir uyuşmazlığın çözümü için mahkemede dava açılmış ise, karşı taraf “*tahkim ilk itirazında*” bulunabilir. Bu durumda tahkim sözleşmesinin uygulanması imkânsız değilse mahkeme itirazı kabul ederek davayı usulden reddeder (m.413/1). Tahkim sözleşmesi ile hakem sözleşmesi birbirinden farklı sözleşmelerdir⁷⁸⁴. Hakem sözleşmesi, “*hakem veya hakem kurulu ve tahkim sözleşmesinin tarafları arasında akdedilen tarafların maddi hukuka ait hak ve yükümlülükleri ile usul hukukuna göre usuli ilişkilerin düzenlendiği tahkim yargılamasının esasının ve usulünün belirlendiği*” sözleşmedir⁷⁸⁵. Tahkim sözleşmesinden farklı olarak taraflar ile hakemler arasında ayrıca bir hakem sözleşmesinin de yapılması gerekmektedir⁷⁸⁶. Hakem sözleşmeleri, Borçlar hukuku

⁷⁸² Begüm Gedik, *Tahkim Anlaşmasının Geçersiz Olması* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2020), 73.

⁷⁸³ Gedik, *Tahkim Anlaşmasının*, 70-72.

⁷⁸⁴ Derya Buluttekın, “Hukuk Muhakemeleri Kanununa Göre Tahkimin Değerlendirilmesi (HMK m. 407-444)”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 27/46 (2022):251.

⁷⁸⁵ Elif Ceren Türkoğlu, “Türk Hukukunda Hakem Sözleşmesi”, *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14/2 (2017): 382-383.

⁷⁸⁶ Buluttekın, “Hukuk Muhakemeleri Kanunu”, 275.

kapsamında maddi hukuk sözleşmesi olarak kabul edilse de⁷⁸⁷ usul hukuku alanında da etkileri olan, Türk hukuk sistemi açısından özgün sözleşme olarak kabul edilmektedir⁷⁸⁸.

Kanuni hâkim ilkesi açısından tahkim yargılamaları, hakem seçimi konusunda öne çıkmaktadır. Hakem seçiminin ardından tahkim yargılaması başlayacağı için hakem seçimi tahkim yargılamasının en önemli konularından birisidir. Bu nedenle ilk olarak hakem seçiminin hukuka uygun bir şekilde yapılması gerekmektedir. Aksi halde hakem kararları iptal edilebilir ya da “*hakem tenfizine*” engel oluşturabilir⁷⁸⁹. HMK’da tarafların hakem sayısını seçmede serbest oldukları ancak bu sayının tek sayı olması gerektiği düzenlenmiştir. Eğer taraflar hakem sayısını kararlaştırmamış ise üç hakem seçilmektedir (m.415) Yine tarafların talebi üzerine hakem seçimi mahkeme tarafından da yapılabilir (m.416). Birden fazla hakemin seçilmesi durumunda en az birinin “*kendi alanında beş yıl ve daha fazla kıdeme sahip bir hukukçu olması*” olması şartı aranmaktadır (m.416/1-d). Kendisine hakemlik önerilen kimse tarafsız ve bağımsız olmalıdır. Eğer tarafsız ve bağımsızlığından şüphe edilmeyi haklı gösteren bir durum varsa hakemin reddi söz konusudur. HMK’nın hakemlere yönelik düzenlediği bir başka hüküm, hakemin sorumluluğuna ilişkindir. Tahkim yargılamasında görevi kabul eden hakem, haklı bir sebep olmadan görevinden kaçınırsa, tarafların bu nedenle uğradığı zararı gidermekle yükümlüdür (m.419). Hakemlerden birinin herhangi bir nedenle görevinin sona ermesi durumunda da yerine seçimindeki usul uygulanarak yeni bir hakem seçilir ve bu süre tahkim süresinden sayılmaz (m.421). Görüldüğü üzere hakemlerin seçimin kanunla belirtilmemiş olması bakımından kanuni hâkim ilkesinin tahkim yargılamalarında geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir.

Tahkim yargılamalarında, yargılama usulü açısından da kanuni hâkim ilkesinin geçerli olmadığı görülmektedir. Tahkim yargılama usulünün belirlenmesi HMK’da “*emredici hükümleri saklı kalmak kaydıyla tarafların serbestçe kararlaştırabileceği ya da tahkim kurallarına yollama yaparak belirleyebilecekleri*” şeklinde düzenlenmiştir. Taraflar arasında böyle bir sözleşme yoksa hakem veya hakem kurulu, tahkim yargılamasını, bu HMK’da belirtilen hükümleri gözeterek uygun bulduğu bir şekilde

⁷⁸⁷ Sera Reyhani Yüksel, “Tarafları ve Hakem Arasında Yapılan Hakemlik Sözleşmesinin Maddi Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22/Özel Sayı: Prof. Dr. Cevdet YAVUZ’a Armağan, (2016): 2438.

⁷⁸⁸ Sera Reyhani Yüksel, “Hakemlik Sözleşmesi”, 2437.

⁷⁸⁹ Ziya Akıncı, *Milletlerarası Tahkim 5. Baskı* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2020), 202.

yürütür (m.424). Tahkim yerinin belirlenmesi de aynı şekilde taraflarca ya da seçtikleri tahkim kurumunda serbestçe kararlaştırılacağı eğer taraflar arasında bir anlaşma yoksa tahkim yerinin hakem ya da hakem kurulu tarafından olayın özelliklerine göre belirleneceği şeklinde düzenlenmiştir (m.425/1). Ayrıca hakem ya da hakem kurulu, tahkim yargılamasının gerektirdiği durumlarda “önceden taraflara bildirmek kaydıyla” başka bir yerde de toplanabilmekte; keşif vb. işlemleri yapabilmektedir (m.425/2). Tahkim yerinin yine hakem ya da hakem kurulu seçimindeki gibi önceden kanunla belirtilmemiş olması bakımından da tahkim yargılamalarının kanuni hâkim ilkesine aykırılık teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

3.3.13. Tüketici Hakem Heyetleri

Türk hukuk sisteminde kanuni hâkim ilkesi yönünden değerlendirilmesi gereken bir başka kurum tüketici hakem heyetleridir. Tüketici haklarına dair yapılan düzenlemelerle varlık bulan bu kurumlar, genel olarak tüketiciye yönelik uygulamalardan doğan uyuşmazlıklara çözüm üretmek amacıyla kurulmuştur. Bu nedenle ilk olarak tüketici hakları kavramına değinmek yerinde olacaktır.

Değişen ve gelişen dünyada ekonomik yaşamda meydana gelen büyüme, ürün çeşitliliğinin artması ve buna bağlı olarak tüketim oranlarının artışı tüketici hakları kavramının önemini artırmıştır. Tüketici sorunlarında ortaya çıkan yeni uyuşmazlıklar, bu konunun toplumsal mesele hâlini almasına neden olmuştur⁷⁹⁰. Yaşanılan gelişmeler hukuk sisteminde de tüketici işlemlerinden doğan uyuşmazlıklara yönelik çözümler üretmeyi amaçlayan tüketici haklarına yönelik düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Tüketicinin korunması, “*üretici ve satıcı karşısında göreceli olarak daha zayıf durumda bulunan tüketicilerin pazardaki güçlerini arttırmayı amaçlayan bir sosyal hareket veya akım*” olarak görülmeye başlanmıştır⁷⁹¹.

Türk hukuk sisteminde tüketici haklarının, Cumhuriyet’in ilk yıllarında dikkate alındığı görülmektedir. 1262 sayılı İspançiyari ve Tıbbi Müstahzarlar Kanunu, 1593 sayılı Umumi Hıfzı Sıhha Kanunu 1782 sayılı Ölçüler ve Ayar Kanunu gibi kanunlarda

⁷⁹⁰ Renan Baykan, *Türkiye’de Tüketicilerin Korunması Tedbirleri Öneriler ve Ekonomik Etkileri* (İstanbul, İTO Yayınları, 1997), 121.

⁷⁹¹ Sinan Ayhan vd., *Tüketicinin Korunması ve Zararlarının Tazmin Edilmesi Hususunda Avrupa Birliği ve Üye Ülkelerdeki Sistem, T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Tek Pazar ve Rekabet Başkanlığı Raporu*, Ankara, 2010, 2.

“tüketicinin güvenliğinin, sağlığının ya da ekonomik çıkarlarının korunması” amaçlanmıştır⁷⁹². Doğrudan tüketici haklarının konu edinilmesi ise 1982 Anayasası’nda olmuştur. Anayasanın 172. maddesinde, tüketiciyi koruyucu ve teşvik edici bir hükme yer verilmiştir⁷⁹³. Anayasal güvencenin yanı sıra tüketici haklarını ve korunmasını Türk hukuk sisteminde doğrudan doğruya konu edinen yasal düzenlemeler ise 1990’larda AB uyum süreci kapsamındaki gelişmelerin etkisiyle başlamıştır⁷⁹⁴. Bu düzenlemelerden ilki 1995 tarihinde yürürlüğe giren 4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun’dur (TKHK)⁷⁹⁵. Kanunun amacı, “ekonomi şartlarına ve kamu yararına uygun olarak tüketicinin sağlık ve güvenliğini, ekonomik çıkarlarını korumak, tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini özendirmek, bu konuda oluşturulacak politikalarda gönüllü örgütlenmelere teşvik etmek” olarak belirtilmiştir⁷⁹⁶. 4077 sayılı kanun, yürürlükte olduğu dönem boyunca yine AB müktesabatına uyum sağlamak amacı ile birçok kez değişikliğe uğramıştır⁷⁹⁷. 2013’te yürürlüğe giren 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun (TK)⁷⁹⁸ ile yürürlükten kaldırılmıştır. Türk hukuk sisteminde yürürlükte olan ve tüketici haklarına dair ana mevzuatı oluşturan düzenleme 6502 sayılı kanunda “tüketicinin korunması alanında meydana gelen gelişmeler ve Avrupa Birliği mevzuatı ile tam uyumun sağlanması için gözden geçirme ve kısmen yeniden kaleme alınma ihtiyaçları” ile çıkarılmıştır⁷⁹⁹.

Tüketici haklarına yönelik AB müktesabatına uyum için yapılan düzenlemelerde tüketicinin, “sözleşmenin zayıf tarafı olması ve uyuşmazlık konusu miktarın genelde düşük olması” nedeniyle, hızlı, ucuz ve basit makul hak arama yolları öne çıkmıştır. Bu kapsamda etkin bir mahkeme dışı ihtilaf çözüm organının oluşturulması

⁷⁹² İ. Yılmaz Aslan, 6502 Sayılı Kanuna Göre Tüketici Hukuku, (İstanbul: Ekin Yayınevi, 5. Baskı, 2015), 62.

⁷⁹³ “1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”.

⁷⁹⁴ Aslan, Tüketici Hukuku, 62.

⁷⁹⁵ 4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun için bkz. <https://www.lexpera.com.tr/resmi-gazete/metin/tuketiginin-korunmasi-hakkinda-kanun-4077-1> (E. T. 11.12.2023).

⁷⁹⁶ “4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun”.

⁷⁹⁷ Bu değişiklikler sırası ile 4226 sayılı Kanun (RG. 28.1.1997 S. 22891) ile 1997 yılında, 4822 sayılı Kanun (RG. 6.3.2003, S. 25048) ile 2003 yılında, 5179 sayılı Kanun (RG. 5.6.2004, S. 25483) ile 2004 yılında, 5728 sayılı kanunla (RG. 8.2.2008, S.26781) 2008 yılında gerçekleşmiştir, Murat Aydoğdu, Tüketici Hukuku Dersleri (Ankara: Adalet Yayınevi, 2015), 11.

⁷⁹⁸ 6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6502&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (E.T. 11.11.2024).

⁷⁹⁹ Altay İltan Aktürk ve Ayşe Acar Umur, “Tüketici Hakem Heyetleri Ve İşleyişine Genel Bir Bakış”, İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 5/1 (2019): 27.

öngörülmüştür⁸⁰⁰. Türk hukuk sisteminde de “yargılamanın uzun sürmesi, uyuşmazlıkların çoğunlukla düşük meblağlı olmasına rağmen yargılamanın pahalı olması, dava sonunda adalet nispeten sağlanmasına rağmen tüketicinin tatmin edilememesi” gibi nedenlerden dolayı tüketicinin daha etkin korunmasına yönelik alternatif kurumların oluşturulması öngörülmüştür⁸⁰¹. Tüketici hakem heyetleri bu özelliklerde bir komiteye karşılık olarak var olmuştur.

Tüketici hakem heyetleri ilk kez 4077 sayılı Mülga TKHK’nın kabulü ile “Tüketici Sorunları Hakem Heyetleri” adlandırmasıyla Türk hukuk sisteminde yer almıştır⁸⁰². Kanun’un 22. maddesinin gerekçesinde “(...) hukuki uyuşmazlıkların mahkemelere intikalinden önce, kamu temsilcisinin başkanlığında, satıcı ve tüketici örgütlerinden gelen temsilcilerden oluşan ve kararları bağlayıcı olmayan, bir hakem heyetinin önüne gelmesi, hem mahkemelerimizin yükünü hafifletecek, hem de taraflar açısından zaman kaybını önleyecektir.” şeklinde belirtilmiştir. Bu hükümden de anlaşılacağı üzere tüketici hakem heyetleri, usul hukuku ilkelerinden “usul ekonomisi ilkesinin”, tüketici uyuşmazlıkları açısından da sağlamak amacıyla kurulmuştur⁸⁰³. Mülga 4077 sayılı Kanun’da tüketici sorunları hakem heyetleriyle ilgili olarak 2003 tarihinde 4822 sayılı Kanun ile köklü bir değişiklik yapılmıştır. İlk düzenlemede tüketici sorunları hakem heyetlerinin verdiği kararlar “delil niteliğinde” iken; 4822 sayılı Kanun ile “kesin hüküm niteliğinde” olması sağlanmıştır⁸⁰⁴. 6502 sayılı TK’da ise 4077 sayılı Kanun’un getirdiği sistem korunmuş; tüketici hakem heyetlerinin görevli olduğu uyuşmazlıkların kapsamı genişletilmiş ve daha ayrıntılı düzenlemeler getirilmiştir⁸⁰⁵.

⁸⁰⁰ Ayhan vd., *Tüketicinin Korunması*, 3.

⁸⁰¹ İbrahim Ermenek, “Yargı Kararları Işığında Tüketici Sorunları Hakem Heyetleri Ve Bu Alanda Ortaya Çıkan Sorunlara İlişkin Çözüm Önerileri”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17/2 (2013): 565.

⁸⁰² Murat Atalı, “6502 Sayılı Kanun’un Tüketici Sorunları Hakem Heyetlerine İlişkin Hükümlerinin Değerlendirilmesi”, *Prof. Dr. Ejder Yılmaz’a Armağan, C. 1* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2014), 397.

⁸⁰³ Aslan, *Tüketici Hukuku*, 718.

⁸⁰⁴ 4882 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 29. madde, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/03/20030314.htm#1> (E. T. 13.12.2023).

⁸⁰⁵ Hakan Pekantez, “Tüketici Sorunları Hakem Heyeti”, *İzmir Barosu Dergisi*, Temmuz (1996): 56; 6502 sayılı TK’da sırasıyla 10/09/2014 tarihli [6552 sayılı İş Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması ile Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun](https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/09/20140910.htm#1) <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/is-kanunu-ile-bazi-kanun-ve-kanun-hukmunde-kararnamelerde-degisiklik-yapilmasi-ile-bazi-alacaklarin>; 06/12/2017 tarihli 7063 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171220-15.htm>; 31/12/2019 tarihli 6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanunun 68 inci ve Tüketici Hakem Heyetleri Yönetmeliğinin 6 ncı Maddelerinde Yer Alan Parasal Sınırların Artırılmasına İlişkin Tebliğ

Bununla birlikte Türk hukuk sisteminde gerek Mülga 4077 sayılı TKHK ve gerekse 6502 sayılı TK kapsamında yönetmelik ile düzenlenmelere gidilmiştir. TKHK 31. madde ve TK 84/2. maddesinde öngörülen yönetmelikleri çıkarma yetkisinin Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'na ait olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda Ticaret Bakanlığı tarafından çıkarılan 21/09/2022 tarihli Tüketici Hakem Heyetleri Yönetmeliği (THHY) hâlen yürürlükte⁸⁰⁶.

Tüketici hakem heyetleri kurumunun kanuni hâkim ilkesi bakımından değerlendirilmesi yapıldığında ilk olarak bu kurumların kuruluş yapıları açısından ele almak gerekmektedir. 6502 sayılı TK ve THHY'de tüketici hakem heyetleri, *“tüketici işlemleri ve tüketiciye yönelik uygulamalardan doğabilecek uyuşmazlıklara çözüm bulmak amacıyla Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından kurulan heyetler”* şeklinde tanımlanmış; yetki alanları ve iş bölümünün de yine Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından belirleneceği” ifade edilmiştir. Tüketici hakem heyetlerinin başkanlığını yürütecek kişi olarak TK madde 66'da ve THYY madde 8'de *“illerde ticaret il müdürü, ilçelerde ise kaymakam veya bunların görevlendireceği bir memur”* olacağı belirtilmiştir. Yine aynı maddelerde üyelerinin *“Belediye başkanının konunun uzmanı belediye personeli arasından görevlendireceği bir üye, Baronun, mensupları arasından görevlendireceği bir üye, uyuşmazlık durumuna göre ticaret odasının ya da esnaf ve sanatkârlar odaları birliğinin görevlendireceği bir üye, tüketici örgütlerinin kendi aralarından seçecekleri bir üye”* olmak üzere beş üyeden oluştuğu belirtilmiştir⁸⁰⁷. Bu bilgiler doğrultusunda kuruluş ve yapı bakımından tüketici hakem heyetlerinin kanunla kurulmamış olması açısından kanuni hâkim ilkesine aykırılık teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Bir başka değerlendirilmesi gereken konu Tüketici hakem heyetlerinin mahkeme niteliği taşıyıp taşımadığı sorusundan hareketle hukuki niteliğidir. Anayasa'nın 142. maddesinde mahkemelerin kuruluş, görev ve yetkileri, işleyişi ve yargılama usullerinin

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191231-22.htm>; 20/02/2020 tarihli 7222 sayılı Bankacılık Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/02/20200225-12.htm>, 24/03/2022 tarihli 7392 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun İle Kat Mülkiyeti Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/04/20220401-17.htm> ve 24/10/2024 tarihli 7529 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2024/10/20241030-4.htm> ile değişiklikler yapılmıştır.

⁸⁰⁶ “Tüketici Hakem Heyetleri Yönetmeliği”.

⁸⁰⁷ “6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun”.

kanunla düzenleneceği belirtilmiştir⁸⁰⁸. Anayasa'nın 138. maddesinde de mahkemelerin bağımsızlığı, *"her türlü organ, makam, merci veya kişi karşısında bağımsız ve tarafsız olmalı ve son olarak, dava yolu ile önüne gelen uyuşmazlıkları objektif hukuk kurallarına ve kanunla belirlenmiş yargılama usullerine göre çözmelidir."*⁸⁰⁹ şeklinde ifade edilmiştir. Bu kapsamda Tüketici hakem heyetlerine dair birçok düzenlemenin THHY'ye bırakılması Anayasa'da belirtilen mahkeme niteliğini karşılamamaktadır.

Ayrıca Anayasa Mahkemesi, Isparta İl Tüketici Hakem Heyetinin itiraz başvurusu üzerine verdiği 2007 tarihli kararında⁸¹⁰ tüketici hakem heyetlerinin mahkeme niteliğine ilişkin olarak şu yönde açıklamalarda bulunmuştur:

"Yargı yetkisini Türk Milleti adına kullanacak olan bir mercin mahkeme olarak kabul edilmesi için kuruluşu, görev ve yetkileri, işleyişi ve yargılama usûllerinin yasayla düzenlenmesi, karar organlarının hâkimlerden teşekkül etmesi, yargılama tekniklerini uygulayarak ve genelde dava yolu ile uyuşmazlıkları ve anlaşmazlıkları çözümlemekle görevli olması, görev yapan üyelerin atanmalarının, hak ve ödevlerinin, emekliye ayrılmalarının, Anayasa'nın öngördüğü mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkim teminatı esaslarına göre düzenlenmiş olması ve Anayasa'da sayılan ve başında bir yüksek mahkemenin bulunduğu yargı düzenlerinden birinde yer alması gereklidir. ...Buna göre, Tüketici Sorunları Hakem Heyetleri, yargı organlarının ve mensuplarının Anayasa'da belirtilen niteliklerine sahip değildirler."

Anayasa Mahkemesi'nin tüketici hakem heyetlerini mahkeme olarak görmemesinin en önemli sebebi tüketici hakem heyeti üyelerinin *"hâkimlik teminatından faydalanan"* kimselerden oluşmamasıdır. Bu açıdan da tüketici hakem heyetleri kurumunun kanuni ilkesine aykırılık teşkil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

3.3.14. Ceza Muhakemesinde Davaların Birleştirilmesi Kurumu

Bağlantı sebebiyle davaların birleştirilmesi, 5237 sayılı Ceza Muhakemeleri Kanunu'nun Birinci Kitabının Genel Hükümler başlıklı Birinci Kısımının 3. Bölümünde *"Bağlantılı Davalar"* başlığı altında 8-11 maddeleri arasında düzenlenmiştir. Bağlantı

⁸⁰⁸ "1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası".

⁸⁰⁹ "1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası".

⁸¹⁰ Anayasa Mahkemesi T. 31.5.2007, E. 2007/53, K. 2007/61 <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2007-61-nrm.pdf> (E.T. 16.12.2023).

kavramı 8. maddede “(1) Bir kişi, birden fazla suçtan sanık olur veya bir suçta her ne sıfatla olursa olsun birden fazla sanık bulunursa bağlantı var sayılır. (2) Suçun işlenmesinden sonra suçluyu kayırma, suç delillerini yok etme, gizleme veya değiştirme fiilleri de bağlantılı suç sayılır.” şeklinde ifade edilmiştir. Bu maddede hüküm altına alınan bağlantıya “dar bağlantı” denilmektedir. 11. maddede ise “geniş bağlantı” düzenlenmiştir⁸¹¹. Buna göre mahkeme, bakmakta olduğu davalar arasında bağlantı görürse, bu bağlantı 8. madde bağlamında bir bağlantı olmasa dahi davaların birleştirilmesine karar verebilir.

Bağlantılı suçlarda, ceza davası yüksek görevli mahkemede⁸¹² açılabilir (m.9). Ceza davalarının bağlantı nedeniyle birleştirilmesi kovuşturma aşamasında da mümkündür ve birleştirmeye yüksek görevli mahkemece karar verilebilir (m.10). Ancak birleştirilmesi için uyuşmazlıkların, yargılama aşamaları aynı safhada olmalıdır⁸¹³. Zira birleştirme, fayda esasına dayanır. Fayda esası yargılamanın her aşamasında dikkate alınır⁸¹⁴. Aynı safhada olmayan uyuşmazlıkların birleştirilmesinde fayda olmayacaktır⁸¹⁵. Örneğin soruşturma aşamasında olan bir uyuşmazlık ile kovuşturma aşamasında olan bir uyuşmazlığın birleştirilemez. Çünkü bu durumda ilerlemiş olan davanın görülmesi gecikebilecektir.

Birleştirilen davalarda, yüksek görevli mahkemenin tâbi olduğu yargılama usulü uygulanır (m. 10/2). Örneğin ağır ceza mahkemesinde görülmekte olan bir dava ile asliye ceza mahkemesinde görülmekte olan bir davanın birleştirilmesine karar verildiğinde, dava ağır ceza mahkemesinde görülecektir.

Davaların birleştirilmesi kural olarak ihtiyaridir, hâkime takdir yetkisi bırakılmıştır⁸¹⁶. Ancak bazı durumlarda birleştirme zorunlu olabilir. Birleştirmenin

⁸¹¹ Soyaslan, Ceza, 225; Toroslu, Feyzioğlu, Ceza Muhakemesi, 81-82.

⁸¹² Sulh Ceza Hâkimliği için yüksek görevli mahkeme, Asliye Ceza Mahkemesi’dir; Asliye Ceza Mahkemesi için yüksek görevli mahkeme, Ağır Ceza Mahkemesi’dir; Ağır Ceza Mahkemesi için yüksek görevli mahkeme, Bölge Adliye Mahkemesi’dir; Bölge Adliye Mahkemesi için ise yüksek görevli mahkeme, Yargıtay’dır.

⁸¹³ Yenisey, Nuhoğlu, Ceza Muhakemesi, 151.

⁸¹⁴ “Kanun koyucu, açılan her dava üzerine ayrı yargılama yapılmasını kural olarak benimseyip istisnai durumlarda davaların birleştirilebileceğini hüküm altına alırken, birleştirmede fayda bulunup bulunmadığının her olayda araştırılmasını yargılamayı yürüten hâkime bırakmış, istisnaen de yargılamaların birleştirilip birleştirilmeyeceğini kendisi tayin etmiştir” Yarg. CGK, 24.02.2022, E. 2021/329, K. 2022/117 sayılı kararın tam metni için bkz. <https://mevzuat.sinerjias.com.tr/ictihat/yuksek-mahkeme/yargitay%20karari/YXFoNUM5ZW5PcmM1MXpaY0E0MTNTS29PbVNVUmw4MVc?s=2021/329> (E.T. 24.11.2024).

⁸¹⁵ Soyaslan, Ceza, 226.

⁸¹⁶ Soyaslan, Ceza, 226.

zorunlu olduğu durumlar kanunda belirtilmelidir⁸¹⁷. Örneğin 4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanunu’nun⁸¹⁸ 10. maddesinde yer alan “*Bu kanun kapsamındaki suçların iştirak halinde işlenmesi durumunda memur olmayan, memur olanla; ast memur üst memur ile aynı mahkemede yargılanır*” şeklindeki hükümle birleştirme zorunluluğu belirtilmiştir. Birleştirmenin zorunlu olduğu haller gibi birleştirmenin yasak olduğu haller de söz konusu olabilir. Birleştirme yasağı olan durumlar da kanunla belirlenmek zorundadır⁸¹⁹. Örneğin 5935 sayılı Çocuk Koruma Kanunu 17. madde çocuklar ile yetişkinlerin iştirak halinde işlemiş olduğu suçlarda soruşturma ve kovuşturmanın ayrı yürütülmesinin zorunlu olduğu düzenlenmiştir. Yine 4926 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu’nun⁸²⁰ 30/2. maddesinde sanıkların yargılama sırasında başka suçları olduğu anlaşılrsa bile davaların birleştirilemeyeceğı açıkça kanunla düzenlenmiştir.

Davaların birleştirilmesinin yargılama sürecinde avantajları olabileceğı gibi zorluklara da neden olabilir. Benzer veya aynı olaylara dayanan davaların birlikte görülmesi usul ekonomisi açısından avantajlar sağlayacağı gibi davalarda çelişkili kararların verilmesini de önleyecektir. Ancak davaların birleştirilmesi tarafların arasında yeni uyuşmazlıkların ortaya çıkmasına, tanık delili başta olmak üzere delillerin artmasına sebebiyet verebilir. Bu durum da mahkemelerin iş yükünü artıracak ve yargılama sürecini uzatacaktır⁸²¹. AYM, 2014/679 sayılı D.Ç. başvurusunda⁸²²; yargılamanın karmaşık yapısı nedeniyle yargılama sürecin uzun olmasının makul sürede yargılanma hakkının

⁸¹⁷ Toroslu, Feyzioğlu, *Ceza Muhakemesi*, 69.

⁸¹⁸ 4483 sayılı Kanunu’nun tam metni bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4483&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (E.T. 24.11.2024).

⁸¹⁹ Toroslu, Feyzioğlu, *Ceza Muhakemesi*, 84.

⁸²⁰ Kanunun metni için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5607&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (E.T. 24.11.2024).

⁸²¹ “(...) Hukuk yargılamasından farklı olarak taraflarca hazırlama ilkesinin egemen olmadığı ceza muhakemesinde, yargılama makamlarının davayı gerekli hızla bakıp yürütme yükümlülüğünün bulunduğu, verilen birleştirme kararlarının hak ve adaletin tesisi için gerekli olduğu düşünülse dahi, bu tür kararların sanık sayısı, olayın karmaşıklığı, sanıklar ve eylemleri arasındaki bağlantı ve iştirak ilişkisinin birleştirmeyi zorunlu kılıp kılmadığı, birleştirmede yasal zorunluluk olup olmadığı, yargılamayı uzatıp uzatmayacağı gibi hususlar nazara alınarak verilmesi gerektiğı, eğer davaların birleştirilmesi sanıkların makul sürede yargılanma haklarını ihlal edecekse bu yönetime başvurulmaması gerektiğı.” YCGK, 22.11.2016, E.2016/16, K.2016/1280 sayılı kararın tam metni için bkz. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/ceza-genel-kurulu-e-2016-1280-k-2016-432-t-22-11-2016> (E.T. 20.12.2024).

⁸²² AYM, 17.05.2016, 2014/679 Başvuru numaralı Devran Çakar kararının tam metni için bkz. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/679> (E.T. 20.12.2024).

ihlal ettiğine karar vermiştir. Mahkeme karmaşıklığa gerekçe olarak davanın örgütlü suçlara ilişkin olması, davada yer alan kişi sayısı (toplamda 31 sanık, 3 müşteki), toplamda 8 ayrı olayın yargılanması, başvurucuya yönelik 16 suçlama olması, ağır ceza mahkemesinde görülen dava ile iki farklı dosyanın daha birleştirilmesini göstermiştir.

Davaların birleştirilmesi durumunda yüksek görevli mahkeme, normal şartlarda yetkili olmadığı bir davaya bakmaktadır⁸²³. Ancak burada kanunda belirtilen sebepler ile davaların birleştirilmesi söz konusu olmaktadır. Haklı bir sebep olmaksızın devam eden davanın, mahkemesinden alınıp başka bir mahkemeye verilmesi ya da davayı görmekte olan hâkimin, haklı bir sebep olmaksızın başka bir yere görevlendirilmesi kanuni hâkim ilkesine aykırı olacaktır.

3.3.15. Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu

Türkiye, 15 Temmuz 2016 tarihinde darbe girişimi ile karşı karşıya kalmıştır. Kendilerini “*Yurtta sulh konseyi*” olarak adlandıran grup, “*sıkıyönetim direktifi*” ile Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından yönetime el konulduğunu, sokağa çıkma yasağının ilan edildiğini TBMM’nin feshedildiğini, valilerin görevden alındığını, tüm atama ve görevlendirmelerin “*Yurtta sulh konseyi*” tarafından yapılacağını, siyasi partilerin faaliyetlerinin sona erdiğini, emniyet teşkilatının sıkıyönetim komutanlarının emri altına girdiğini belirtmiştir.

Darbe teşebbüsünün gerçekleştiği esnada TBMM, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Ankara Emniyet Müdürlüğü, Emniyet Genel Müdürlüğü Özel Harekât Daire Başkanlığı, Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT) yerleşkelerinin de aralarında bulunduğu pek çok silahlı ve bombalı saldırılar gerçekleştirilmiştir. Fatih Sultan Mehmet ve Boğaziçi Köprüsü (15 Temmuz Şehitler Köprüsü) trafiğe kapatılmıştır. İstanbul’da bulunan ve Türkiye’nin en önemli havalimanlarından biri olan Atatürk Havalimanı da askerler tarafından işgal edilmiştir. Marmaris’te Cumhurbaşkanı’nın konakladığı otele silahlı baskında bulunulmuştur. Başbakan’ın aracının da içinde bulunduğu konvoyu silahla ateş edilmiş, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının da aralarında bulunduğu birçok üst düzey askerî yetkili rehin alınmıştır. Cumhurbaşkanı’nın çağrısı üzerine halk, sokağa çıkarak darbe teşebbüsüne tepki göstermiştir. Gerek sokaklara çıkan vatandaşlar gerekse darbe girişimine karşı koyan güvenlik güçleri uçaklarla, tanklarla ve diğer zırhlı araçlarla

⁸²³ Toroslu, Feyzioğlu, *Ceza Muhakemesi*, 69.

silahlı ve bombalı saldırılara uğramışlardır. Bu saldırılar sonucunda 4'ü asker, 63'ü polis ve 183'ü sivil olmak üzere toplam 250 kişi hayatını kaybetmiş; 23'ü asker, 154'ü polis ve 2.558'i sivil olmak üzere toplam 2.735 kişi yaralanmıştır⁸²⁴. Darbe girişimi tüm ülkede kapsamlı ve güçlü bir karşı koymayla engellenmiştir.

Anayasa Mahkemesi, “Aydın Yavuz ve diğerleri” kararında “*Darbe Teşebbüsünün Arkasındaki Yapılanmaya İlişkin Olgular*” başlığı altında şu hususlara yer vermiştir.

“Türkiye’de Fetullah Gülen isimli kişi tarafından kurulan, 1960’lı yıllardan itibaren faaliyette bulunan ve son yıllara kadar dinî bir grup olarak nitelenen, ‘Cemaat’, ‘Gülen Cemaati’, ‘Fetullah Gülen Cemaati’, ‘Hizmet Hareketi’, ‘Gönüllüler Hareketi’ ve ‘Camia’ gibi isimlerle anılan bir yapılanma bulunmaktadır. Bu yapılanmanın örgütlenmesi ve faaliyetlerine ilişkin olarak pek çok soruşturma ve kovuşturma yürütülmüştür. Son yıllardaki soruşturma ve kovuşturma belgelerinde, yapılanma ‘Fetullahçı Terör Örgütü’ (FETÖ) ve/veya ‘Paralel Devlet Yapılanması’ (PDY) olarak isimlendirilmiştir.

Millî Güvenlik Kurulu (MGK), 20/7/2016 tarihli toplantısında darbe girişimini değerlendirmiştir. Bu değerlendirmede darbe girişiminin FETÖ tarafından TSK içindeki mensupları vasıtasıyla başlatıldığı, bu örgütün kuruluş aşamasından itibaren etkisi altına aldığı eğitim kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, medya kuruluşları, ticari kuruluşlar ve kamu görevlileri aracılığıyla milleti ve devleti kontrol altında tutmayı amaçladığı belirtilmiştir.

Yetkili makamlar tarafından yapılan çok sayıda sözlü ve yazılı açıklamada genel olarak, darbe teşebbüsünün Fetullah Gülen’in talimatı ile başlatıldığı ve onun onayladığı plan doğrultusunda TSK içinde yuvalanmış FETÖ/PDY mensupları, örgüt yöneticisi konumundaki kamu görevlileri, siviller ile polis ve jandarma içine sızmış FETÖ/PDY üyeleri tarafından icra edildiği belirtilmiştir. ...

Genelkurmay Başkanı ifadesinde, (...) darbe teşebbüsü sırasında darbeci askerler tarafından kendisinin rehin alındığını ve kendisine bildiri imzalatılmak istendiğini ancak buna direndiğini, kendisini rehin alanlardan Tuğgeneral H.E.nin ‘Dilerseniz sizi kanaat önderimiz Fetullah Gülen ile görüştürürüz.’ Dediğini,(...) İzmir Cumhuriyet Başsavcılığınca dinlenen iki gizli tanık (Şapka ve

⁸²⁴ Bknz AYM, 2016/22169 No, 20 Haziran 2017 tarihli bireysel başvuru kararı, (Aydın Yavuz ve diğerleri). <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2016/22169>

Kuzgun) ifadelerinde, irtibatta oldukları FETÖ/PDY mensuplarının çağrısı üzerine darbe teşebbüsünden kısa süre önce Ankara’da bir villada gerçekleştirilen bazı toplantılara katıldıklarını, (darbe teşebbüsünün sivil yöneticisi olduğu ifade edilen) A.Ö.nün yanı sıra bazı üst düzey rütbedeki askerlerin katıldığı bu toplantılarda darbenin planlamasının yapıldığını, A.Ö.nün bir konuşmasında 15 Temmuz akşamını kastederek ‘yapılacak ilk işlerden birinin görevlendirme verilecek kuvvetlerle cezaevlerinde tutuklu bulunan cemaat mensubu kişileri vakit kaybetmeksizin cezaevlerinden çıkarmak olduğunu’ söylediğini...,

Şüpheli Amfibi Deniz Piyade Tugay Komutanı Tuğamiral H.İ.Y. ifadesinde; darbe teşebbüsünden önceki Ramazan Bayramı tatilinde Ankara’da bir kısım askerle birlikte darbe planlamasına ilişkin toplantı yaptıklarını, bu toplantıya A.Ö. isimli FETÖ/PDY imamının katıldığını, toplantıda A.Ö.nün kendilerine ‘Ben bu çalışmalarını Amerika’ya gidip Fetullah Gülen hocama sunacağım.’ dediğini, toplantıda darbeye karşı olan bir kısım generali rehin alma görevinin kendisine verildiğini, kendisinin de darbe girişimi sırasında bu generallerden ikisini rehin aldığını belirtmiştir.”

15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe girişimi sonrasında, 20 Temmuz 2016 tarihinde, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Milli Güvenlik Kurulu (MGK)’nın 20 Temmuz 2016 tarihli ve 498 sayılı tavsiye kararını⁸²⁵ da dikkate alarak Olağanüstü Hal (OHAL) ilan etmiştir.⁸²⁶ 21 Temmuz 2016

⁸²⁵ MGK’nın 20 Temmuz 2016 tarihli toplantısında aldığı kararlar özetle; “Fetullahçı terör örgütü adı verilen bir ihanet çetesi, 15 Temmuz 2016 tarihinde, Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki mensupları vasıtasıyla silahlı bir darbe girişimi başlatmıştır. Bu örgüt, kuruluş aşamasından itibaren etkisi altına aldığı eğitim kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, medya kuruluşları, ticari kuruluşlar ve kamu görevlileri aracılığıyla milleti ve devleti kontrol altında tutmayı amaçlamaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde yuvalanmış asker elbisesi içerisine girmiş eli kanlı terörist canilerini harekete geçirerek ülke yönetimine el koymaya çalışan Fetullahçı terör örgütünün bu girişimi, milletimizin feraseti, cesareti ve fedakârlığı ile güvenlik güçlerimizin kahramanca mücadelesi sayesinde başarısız olmuştur. (...) Kurulumuz, demokrasiye, temel hak ve özgürlüklere, hukukun üstünlüğüne olan bağlılığı bir kez daha teyit etmiştir. Toplantıda, kurul üyelerinin değerlendirmeleri doğrultusunda, bundan sonra atılması gereken adımlar detaylı olarak görüşülmüştür. Bu çerçevede, demokrasimizin, hukuk devleti ilkesinin, vatandaşlarımızın hak ve özgürlüklerinin korunmasına yönelik tedbirlerin etkin bir şekilde uygulanabilmesi amacıyla, Anayasamızın 120. maddesi gereği, Hükümete olağanüstü hal ilan edilmesi tavsiyesinde bulunulması kararlaştırılmıştır” <https://www.mgk.gov.tr/index.php/20-temmuz-2016-tarihli-toplanti> (E.T. 20.12.2024).

⁸²⁶ 21 Temmuz 2016 tarih ve 29777 sayılı RG’de yayımlanan “Ülke Genelinde Olağanüstü Hal İlanına Dair Bakanlar Kurulu Kararı” şu şekildedir: “Anayasanın 120. ile Olağanüstü Hal Kanununun 3. maddesinin 1. fıkrasının (b) bendine göre, ülke genelinde, 21/7/2016 Perşembe günü saat 01.00’den geçerli olmak üzere doksan gün süreyle olağanüstü hal ilan edilmesi; Milli Güvenlik Kurulu’nun 20/7/2016 tarihli ve 498 sayılı tavsiye kararı göz önünde bulundurularak Bakanlar Kurulu’na 20/7/2016 tarihinde kararlaştırılmıştır.”; OHAL, Anayasa’nın 119’uncu ile mülga 120-122 maddelerinde düzenlenmiş bir

tarihinde, bu ilan TBMM tarafından kabul edilerek onaylanmıştır⁸²⁷. OHAL ilanı, 3 ay süresince geçerli olacak şekilde kabul edilmiştir. İlk 3 ay süresinin bitmesinin ardından, TBMM'nin onayıyla OHAL'in süresi uzatılmıştır. Her uzatma süresi de 3 ay olarak belirlenmiştir. OHAL, 2016 yılından itibaren yaklaşık 2 yıl boyunca uzatılmıştır (toplamda 7 kez)⁸²⁸. 19 Temmuz 2018 tarihinde saat 01:00'de sona erdirilmiştir.

OHAL dönemi boyunca ilk KHK, 22 Temmuz 2016 tarihinde 667 sayılı olarak yayımlanmış olup⁸²⁹, son KHK ise 8 Temmuz 2018 tarihinde yayımlanan 701 sayılı KHK⁸³⁰ olmuştur. Bu Kararnamelerle darbe girişimiyle bağlantılı olarak birçok kamu görevlisi görevden ihraç edilmiş, askeri ve idari yapı ceza yargısı, kamu personeli, sivil toplum kuruluşları konuları başta olmak üzere düzenlemeler yapılmıştır.

1982 Anayasası'nın mülga 121/3. maddesine göre

“Olağanüstü hal süresince, Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda, kanun hükmünde kararname çıkarabilir. Bu kararnameler, Resmî Gazetede yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur; bunların Meclisce onaylanmasına ilişkin süre ve usul, İçtüzükte belirlenir”

hükmü yer almaktaydı. TBMM'nin onayına sunulması, OHAL KHK'larının siyasi denetiminin TBMM tarafından yapıldığını göstermektedir⁸³¹. Bu durumda TBMM'nin iki yetkisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, TBMM, olağanüstü hal ilanı

olağanüstü yönetim usulüdür. 2017 Anayasa değişikliği öncesinde olağanüstü hal ve sıkıyönetim rejimi söz konusuydu. Anayasa değişikliği sonrası ise olağanüstü hal rejimi 119. maddede yeniden düzenlenmiş. 120-122. maddeler ise mülga edilmiştir. Sıkıyönetim usulü tamamen kaldırılmıştır. Anayasa 119. madde için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (E.T. 20.12.2024); Mülga maddeler için bkz. https://ihtk.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/262020152105anayasa_2011.pdf (E.T. 20.12.2024).

⁸²⁷ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160721-4.pdf> (E.T. 20.12.2024).

⁸²⁸ 19 Ekim 2016, 19 Ocak 2017, 19 Nisan 2017, 19 Temmuz 2017, 19 Ekim 2017, 19 Ocak 2018 ve son olarak 19 Nisan 2018 tarihlerinde uzatılmıştır.

⁸²⁹ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/11/20161122-1.htm> (E.T. 20.12.2024).

⁸³⁰ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180708-1.pdf> (E.T. 20.12.2024).

⁸³¹ Ayhan Döner, “Anayasa Mahkemelerinin Olağanüstü Hallerde Temel Hakların Korunmasındaki Rolü”, *Anayasa Yargısı*, 1/33 (2017), 83; Teziç, *Anayasa*, 46; 668 sayılı OHAL KHK'sı ile ilgili AYM, 12.10.2016, E. 2016/166, K. 2016/159 sayılı kararında da “Bu amaç çerçevesinde Anayasa'nın 121. ve 122. maddelerinde olağanüstü dönem KHK'larının Resmî Gazete'de yayımlandıkları gün TBMM'nin onayına sunulması ve bunların TBMM'ce onaylanmasına ilişkin süre ve usulün TBMM İçtüzüğü'nde belirlenmesi öngörülmüştür. Bu itibarla Anayasa, olağanüstü hâl süresince olağanüstü hâlin gerekli kıldığı konularda olağanüstü hâl KHK'sı çıkarma yetkisini, Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kuruluna, bunları denetleme yetkisini ise yasama organına vermektedir.” denilerek denetim yetkisinin TBMM'de olduğu belirtilmiştir.

kaldırabilir. Diğer yetkisi ise TBMM, olağanüstü hal kararını aynen veya değiştirerek onaylayabilmesidir. Onay ile birlikte OHAL KHK'ları, kanunlaşmış olmaktadır⁸³².

1982 Anayasası, 148. maddesinin birinci fıkrasında yer alan (değişiklik öncesi) *“Olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnameler şekil ve esas bakımından, anayasaya aykırılık iddiası ile anayasa mahkemesine dava açılmayacağı”* şeklindeki açık düzenlemesi ile OHAL KHK'larının yargısal denetim yolunu kapatmıştır. Nitekim OHAL KHK'larının anayasaya aykırılığı iddiası ile açılan iptal davaları, *“iptali istenilen düzenlemelerin olağanüstü hal kapsamında çıkarılmış oldukları gerekçesiyle”* Anayasa m. 148 gereğince reddedilmiştir⁸³³.

Kanunlaşan KHK'lar ise Anayasa Mahkemesi'nin denetimine tabidir⁸³⁴. Nitekim Anayasa Mahkemesi de OHAL KHK'ların meclisin onayıyla kanuna dönüşeceğini ve Anayasa Mahkemesi'nin denetimine tabi olacaklarını kabul etmiştir. Karara göre;

“Anayasa'nın 121. ve 122. maddelerine göre bu kararnameler Resmi Gazete'de yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayına sunulur; bunların Türkiye Büyük Miller Meclisi'nce onaylanmasına ilişkin süre ve usul İçtüzükle belirlenir. Buna karşın Anayasa'nın 91. maddesine göre çıkarılacak olağan KHK'ler için sadece TBMM'nce sunulması söz konusudur. Böylece, Anayasa koyucu olağanüstü hal KHK'lerinin daha çabuk bir yöntemle incelenmesini amaçlamaktadır. Meclis bu kararnameleri hemen görüşecek gerekli görürse değiştirecek ve bu kararnameler onaylanmış biçimleriyle diğer KHK'ler gibi yasaya dönüşecektir. Bu yasalar ise Anayasa Mahkemesi'nce

⁸³² Teziç, Anayasa, 46; Döner, Türk, 447.

⁸³³ 668 sayılı OHAL KHK'sı ile ilgili AYM, 12.10.2016, E. 2016/166, K. 2016/159 sayılı karar: *“Anayasa'nın 121. maddesi uyarınca çıkarılan dava konusu KHK hükümlerinin, Anayasa'nın 148. maddesinin birinci fıkrasının üçüncü cümlesinde yer alan “... olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz.” hükmü karşısında, esasa geçilerek yargısal denetiminin yapılması mümkün değildir. 27. Açıklanan nedenlerle, dava konusu kurallara yönelik iptal taleplerinin yetkisizlik nedeniyle reddi gerekir”* <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2016-159-nrm.pdf> (E.T. 23.12.2024).

⁸³⁴ Döner, Türk, 447; Kemal Gözler, “15 Temmuz Kararnameleri: Olağanüstü Hâl Kanun Hükmünde Kararnamelerinin Hukuki Rejiminin İfsadı Hakkında Bir İnceleme”, Ankara Barosu Dergisi, 75/1 (2017): 61; Özbudun, Türk, 340.

denetlenebilecektir. Anayasa, denetim yasağını olağanüstü hal KHK'lerinin yasallaşmadan önceki evresi için koymuştur.”⁸³⁵.

667 sayılı KHK ile kamu kurum ve kuruluşlarına, 667 sayılı KHK ile kamu kurumlarına, MGK tarafından milli güvenliğe tehdit oluşturan yapılarla ilişkilendirilen personeli ihraç etme yetkisi verilmiştir. Bu doğrultuda bazı OHAL KHK'lerinin eklerinde liste şeklinde ihraç edilen kamu personelleri yer almıştır. Anayasa Mahkemesi iki üyesinin ihracı sonrasında hukuki durumlarına ilişkin olarak vermiş olduğu kararda “ihraç” işleri değerlendirmiştir⁸³⁶. Kararda ihraç işleminin amacının başta FETÖ/PYD olmak üzere terör örgütleri veya MGK tarafından milli güvenliğe karşı faaliyette bulunduğu mensubiyeti veya iltisakı yahut bunlarla irtibatı olduğu değerlendirilen bireylerin kamu kurum ve kuruluşlarından çıkarılmasıdır. Meslekten veya kamu görevinden çıkarmanın “olağanüstü tedbir” niteliğinde olduğuna karar verilmiştir⁸³⁷.

667 sayılı KHK, OHAL koşulları çerçevesinde kamu görevinden ihraç edilenlere iptal davası açma hakkını tanımakla birlikte, yürütmenin durdurulması kararı verilmesini yasaklamıştır. Bu düzenleme, olağanüstü hâl dönemi tedbirlerinin bir sonucu olarak değerlendirilmiş ve kamu düzenini koruma amacı taşımıştır. İlgili KHK doğrultusunda açılan bir davada Danıştay, ilk derece mahkemesi olarak görevli olmadığını belirterek ilk derece mahkemesinin (Ankara İdare Mahkemeleri) görevli olduğuna karar vermiştir⁸³⁸. İdare mahkemeleri ise davaya konu işlemlerin, bir idari işlem değil, KHK'nın doğrudan

⁸³⁵ AYM, 10.01.1991, E.1990/25, K. 1991/1. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1991-1-nrm.pdf> (E.T. 23.12.2024)

⁸³⁶ AYM, 04.08.2016, E.2016/6 (Değişik İşler), K.2016/12. <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2016-12-spdi.pdf> (E.T. 23.12.2024)

⁸³⁷ İlgili karar parag.79: “[M]eslekten veya kamu görevinden çıkarma; adli suç veya disiplin suçu işlenmesi karşılığında uygulanan yaptırımlardan farklı olarak terör örgütleri ile milli güvenliğe karşı faaliyette bulunduğu kabul edilen diğer yapıların kamu kurum ve kuruluşlarındaki varlığını ortadan kaldırmayı amaçlayan, geçici olmayan ve nihai sonuç doğuran “olağanüstü tedbir” niteliğindedir”

⁸³⁸ Danıştay 5.D, 04.10.2016, E. 2016/8136, K. 2016/4076 “Buna göre KHK'nın 3. ve 4. maddelerinde öngörülen meslekten veya kamu görevinden çıkarma; adli suç veya disiplin suçu işlenmesi karşılığında uygulanan yaptırımlardan farklı olarak terör örgütleri ile milli güvenliğe karşı faaliyette bulunduğu kabul edilen diğer yapıların kamu kurum ve kuruluşlarındaki varlığını ortadan kaldırmayı amaçlayan, geçici olmayan ve nihai sonuç doğuran ‘olağanüstü tedbir’ niteliğindedir. Bu durumda, davacı hakkındaki , Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Genel Kurulu'nun 24.08.2016 tarih ve 2016/426 sayılı kararının disiplin suçu işlenmesi karşılığında uygulanan ve yargı denetimine tabi bir disiplin cezası olan meslekten çıkarma cezası niteliğinde olmadığı dikkate alındığında, 6087 sayılı Kanunun yukarıda yer verilen 33. maddesinde yer alan hüküm uyarınca, ilk derece mahkemesi olarak Danıştay'da görülebilecek bir uyuşmazlık bulunmadığından, çözümünde idari yargıda genel görevli yargı yeri olan idare mahkemelerinin görevli olduğu sonucuna varılmıştır” <https://cdn.istanbul.edu.tr/statics/idarehukuku-hukuk.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2017/03/merged-1.pdf> (E.T. 22.12.2024).

düzenlemesi niteliğinde olduğunu değerlendirmiş ve görevsizlik kararı vermiştir. Bu dönemde AİHM'e 45.000 başvuru yapıldığı belirtilmiştir⁸³⁹.

OHAL KHK'larında ihraçlara karşı hukuki başvuru yollarının belirtilmemiş olması, ihraç edilen kamu personelinin kanuni başvuru yollarının açıkça belirlenmesi amacıyla 685 sayılı KHK⁸⁴⁰ ile Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu (Komisyon) kurulmuştur⁸⁴¹. OHAL komisyonu 22 Mayıs 2017 tarihinde göreve başlamıştır. 685 sayılı KHK, 7075 Sayılı Kanun ile kanunlaşmıştır. Komisyonun oluşumu 7075 sayılı Kanunun 1. maddesinde şu şekilde belirtilmiştir:

“Anayasa'nın 120. maddesi kapsamında ilan edilen ve 21/7/2016 tarihli TBMM kararıyla onaylanan olağanüstü hâl kapsamında, terör örgütlerine veya devletin millî güvenliğine karşı faaliyette bulunduğu MGK'ca karar verilen yapı, oluşum veya gruplara üyeliği, mensubiyeti, aidiyeti, iltisakı veya bunlarla irtibatı olduğu gerekçesiyle başka bir idari işlem tesis edilmeksizin doğrudan KHK hükümleri ile tesis edilen işlemlere ilişkin başvuruları değerlendirmek ve karara bağlamak üzere 'Olağanüstü Hâl İşlemleri İnceleme Komisyonu' kurulması kararlaştırılmıştır. Anılan Komisyonun üyeleri 16/5/2017 tarihinde atanmıştır.”

Yedi üyeden oluşan komisyonun üyelerin dördünün hâkimlik ve savcılık mesleğinden olma zorunluluğu bulunmaktaydı (m.1/2). Komisyonun görevi

“kamu görevinden, meslekten veya görev yapılan teşkilattan çıkarma ya da ilişkin kesilmesi, öğrencilikle ilişkin kesilmesi, Dernekler, vakıflar, sendika, federasyon ve konfederasyonlar, özel sağlık kuruluşları, özel öğretim kurumları, vakıf yükseköğretim kurumları, özel radyo ve televizyon kuruluşları, gazete ve dergiler, haber ajansları, yayınevleri ve dağıtım kanallarının kapatılması, emekli personelin rütbelerinin alınması.”

işlemleri ile ilgili başvuruları değerlendirip karara bağlamaktı (m.2). Bununla birlikte “OHAL kapsamında yürürlüğe konulan KHK'lar ile gerçek veya tüzel kişilerin hukuki statülerine ilişkin olarak doğrudan düzenlenen diğer işlemler” de Komisyonun

⁸³⁹ Mehmet Rauf Karslı, “Memurluk Güvencesi ve OHAL Sürecinde Yapılan İhraç İşlemleri Üzerine Bir İnceleme”, *Ankara Barosu Dergisi*, 78/1 (Nisan 2020): 78.

⁸⁴⁰ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170123-4.htm> (E.T. 22.12.2024); İlgili KHK, 01.02.2018 tarihli ve 7075 sayılı Kanun ile kanunlaşmıştır.

⁸⁴¹ Murat Buğra Tahtalı, “Türk Hukukunda Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnameleriyle Kamu Görevinden İhraç Edilen Personelin Ohal İşlemleri İnceleme Komisyonu Sonrasında İdari Yargıya Başvurma Süresi Sorunu”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10/2 (2019): 739.

görev alanına girmektedir (m.2/2). Komisyonun görev süresi iki yıl olarak düzenlenmiştir(m.3/1).

Komisyonun başvuruları doğrudan yapılamamaktaydı. Başvuruların valilikler aracılığıyla yapılabileceği, kamu görevinden ihraç edilen personelin aynı zamanda son görev yaptıkları kuruma başvuru yaparak başvuru dosyalarının komisyona gönderilmesini bu kurumdan isteyebilecekleri belirtilmiştir (m.7/1). Komisyon incelemelerini dosya üzerinden yapmış ve inceleme sonucunda başvurunun reddine veya kabulüne karar vermiştir (m.9). Başvuru sürecinde 685 sayılı KHK'dan önceki KHK'lar ile ihraç edilenlerin, komisyonun başvuru almaya başladığı tarihten itibaren 60 gün içinde, sonraki dönem KHK'lar ile ihraç edilenlerin ise ilgili KHK'nın Resmi Gazete'de yayımlandığı tarihten itibaren 60 gün içinde komisyona başvurması gerektiği, bu süre zarfı içinde yapılmayan başvuruların dikkate alınmayacağı kuralı getirilmişti (m. 7/3). Komisyonun kararlarına karşı idari yargıda Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca belirlenecek Ankara idare mahkemelerinde ve Danıştay'da iptal davası açılmasının mümkün olacağı belirtilmişti (m.11).

Hukuk devleti ilkesi, bir devlette hukukun üstünlüğünün sağlanması ve bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması ilkesidir. Bu ilke, devletin tüm işlemlerinin ve kararlarının hukuk kurallarına uygun olmasını ve denetime tabi tutulmasını gerektirir. Olağanüstü dönemlerde dahi hukuk devleti ilkesi, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunmasını, idarenin keyfiliğe kaymamasını ve alınan kararların hukuki denetime açık olmasını zorunlu kılmaktadır.

Türkiye'de 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL sürecinde çıkarılan KHK'lara karşı yargı yolunun kapalı olması, hak arama özgürlüğü bakımından önemli bir hukuki sorun yaratmıştı. Bu durum AİHM, içtihatları çerçevesinde etkili bir iç hukuk yolu ihtiyacını gündeme getirmiştir. AİHM, AİHS'nin 13. maddesinde güvence altına alınan ve *"etkili bir hukuk yoluna başvuru hakkı"*nı, Sözleşme'nin diğer maddeleriyle birlikte değerlendirmektedir. İç hukuk yollarının tüketilmesi koşulu, Sözleşme'nin 35. maddesinde *"Mahkeme'ye ancak, uluslararası hukukun genel olarak kabul edilen ilkeleri uyarınca iç hukuk yollarının tüketilmesinden sonra... başvurulabilir."* şeklinde belirtilmiş ve kabul edilebilirlik kriterleri arasında saymıştır. Köksal v. Türkiye kararı, bu konuda Türkiye için oldukça önemli bir karardır. Devlet

ilkokulunda öğretmen olarak görev yapan başvuru G.K.'nın 672 sayılı OHAL KHK ile ihraç edilmiştir. Başvuru, AİHS'nin ilgili maddelerinin⁸⁴² ihlal edildiği gerekçesi ile şikâyetçi olmuştur.

AİHM, 2 Ocak 2017 tarihli 685 sayılı KHK'da OHAL Komisyonunun kurulduğunu, KHK işlemlerinden etkilenen kamu görevlilerinin OHAL Komisyonuna başvuru yapabileceklerini; OHAL Komisyon kararlarına idare mahkemeleri önünde iptal davası açılacaklarını; idare mahkemeleri (istinaf ve temyiz sonrası) kararlarına karşı da Anayasa Mahkemesi önünde bireysel başvuruda bulunabileceklerini ve sonrasında da Sözleşme'ye aykırılık iddiasıyla Strazburg Mahkemesine de başvuru yapabileceklerini tespit etmiştir. Mahkeme OHAL komisyonunun 685 sayılı KHK'nın, Venedik Komisyonu⁸⁴³ tarafından 865/2016 sayılı görüşte⁸⁴⁴ belirtildiği üzere şikâyet konu işlemlerin yargısal denetimi ile ilgili çözüm bulmak amacıyla kabul edilmiş olduğuna vurgu yapmıştır. OHAL Komisyonunu kararlarının yargısal denetime tabi olduğu değerlendirmesiyle başvuranın Sözleşme'nin 35. maddesi uyarınca bu başvuru yolunu tüketmesi gerektiğini dile getirmiştir. Netice olarak Köksal başvurusunu, iç hukuk yollarının tüketilmemesi nedeniyle oybirliğiyle kabul edilemez bulmuştur.

Komisyonla ilişkin düzenlemeler OHAL döneminde de Türkiye'de hukuk devleti ilkesinden taviz verilmediği, kişi hak ve özgürlüklerini kısıtlayan tasarruflar karşısında idari ve yargısal denetimin yapıldığına ilişkin bir göstergesidir. Ayrıca OHAL komisyonu ile ilgili düzenlemelerin kanunla yapılması, kararlarının kesin olmaması kanuni hâkim ilkesine uygunluğunu göstermektedir. Sonuç olarak OHAL Komisyonu, Sözleşme'nin 13. maddesi anlamında kolay “erişilebilir”, “yeterli” ve “etkili” bir hukuk yoludur.

⁸⁴² “Sözleşme'nin 6 (kamu görevinden çıkartılmasına karşı bir yargı merciine başvuramama, masumiyet karinesi, üzerine atılı suçun nedeni ve niteliğinin bildirilmemesi), 7 (işlendiği zaman suç teşkil etmeyen fiiller nedeniyle kamu görevinden uzaklaştırılma), 8 (terör örgütü ile irtibatı veya iltisakı olduğu değerlendirilmesiyle kamu görevinden çıkartılma), 10, 11 ve 14. (kamu görevinden çıkartılması nedeniyle ayrımcılığa maruz kalma)”

⁸⁴³ “Avrupa Hukuku ile Demokrasi Komisyonu, Venedik'te toplandığı için bu isimle anılmaktadır. Avrupa Konseyi'nin anayasal konulardaki danışma organıdır. Venedik Komisyonu akit devletlere hukuki danışmanlık sağlar ve hukuki kurumlarını Avrupa standartları ve demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü alanlarındaki uluslararası deneyimle uyumlu hale getirmek isteyen devletlere yardımcı olur.” https://www.venice.coe.int/webforms/pages/?p=01_presentation (E.T. 22.12.2024).

⁸⁴⁴ 865/2016 nolu görüş Venedik Komisyonu tarafından 109. Genel Kurul Toplantısında 09-10 Aralık 2016 tarihinde kabul edilmiştir. İlgili görüşte “15 Temmuz 2016 Başarısız Darbe Girişimi Sonrasında Çıkarılan 667 İla 676 sayılı Olağanüstü Kanun Hükmünde Kararnameler Hakkında Görüş” adlı görüşün tam metni için bkz. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)037-tur](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)037-tur) (E.T. 22.12.2024).

3.3.16. Yargılama Sürecinde Hâkim Değişikliği

Hâkim değişikliği hâkimin reddi veya çekinmesi, davanın nakli, hâkimlerin görev yerlerinin değişmesi gibi çeşitli sebeplerle gerçekleşebilmektedir. Davaya bakan hâkim veya mahkeme heyetinin yargılama devam ederken yer değiştirmesi, hukuki belirlilik, hukuki güvenlik ve adil bir yargılanmanın sağlanması açısından oldukça önemlidir. Zira görülmekte olan davaya yeni bir hâkim atanması, dosyaya vakıf olma sürecinin uzaması, hatalı kararlar verilmesi, tarafların yargıya olan güveninin sarsılması gibi birçok olumsuz duruma sebebiyet verebilmektedir.

1982 Anayasası'na göre hâkimlerin nitelik ve atanmaları, özlük hakları ve ödevleri, aylık ve ödenekleri, terfileri, görevlerinin ve görev yerlerinin sürekli veya geçici olarak değiştirilmesi, disiplin işlerinin yürütülmesi, görev suçları sebebiyle haklarında soruşturma ve kovuşturma yapılması ile diğer özlük işleri, bağımsızlıkları (m. 138) ve hakimlik teminatı (m. 139) esaslarına göre kanunla düzenlenir⁸⁴⁵. Bu kanun ise 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu'nudur.

Hâkimlerin coğrafi teminatları da bulunmamaktadır. Diğer bir ifade ile kendi istekleri dışında görev yerlerinin değiştirilmesi söz konusudur⁸⁴⁶. 2802 sayılı Kanunu'nun⁸⁴⁷ 35. maddesinde hâkimlerin yer değiştirme suretiyle atanması düzenlenmiştir. 2802 sayılı Kanunu'nun 35/1 maddesi gereğince HSK'nın hazırlayacağı Atama ve Nakil Yönetmeliği'ne uygun olarak, aynı veya başka yerlerdeki eşit veya daha üst görevlere kazanılmış hak aylık ve kadro dereceleriyle naklen atanırlar.

2802 sayılı Kanunu'nun⁸⁴⁸ “Görev Değiştirme” başlıklı 36. maddesine göre

“Hizmetin gereklerine, teşkilatın ihtiyaçlarına veya ilgililerin isteğine göre:

a)Adli yargıda görevli hâkimler, adli yargıda savcılık; adli yargıda görevli savcılar, adli yargıda hakimlik; b) İdari yargıda görevli hakimler, idari yargıda savcılık; idari yargıda görevli savcılar, idari yargıda hakimlik; görevlerine, Hakimler ve Savcılar Kurulunca nakledilebilirler.”

⁸⁴⁵ “1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”.

⁸⁴⁶ Arslan vd., *Medeni*, 119.

⁸⁴⁷ “2802 sayılı HSKK”.

⁸⁴⁸ “2802 sayılı HSKK”.

Bu düzenlemeye göre hâkimler, kendi istekleri dışında savcılık görevine atanabileceklerdir. Anayasa’da bu yönde bir teminat kabul edilmemiştir. Bu düzenleme hâkimlerin bağımsızlık ilkesine aykırılık teşkil edebilmektedir⁸⁴⁹.

Adil yargılanma hakkı genelinde, kanuni hâkim ilkesi özelinde hâkimlerin görev ve yer değiştirmesi önemli bir husustur. Kanuni hâkim ilkesi, önceden kanunla belirlenmiş bir hâkim önünde yargılama hakkı sağlamaktadır. Davanın görülmeye başlandığı mahkemenin yetkisinin devam etmesi, gerek hukuki güvenlik ve belirlilik ilkeleri açısından gerekse hukukun üstünlüğü açısından önem taşır. Davanın görülmeye başlandığı mahkemenin yargılama sürecinde, hukuki belirsizliklerin önüne geçmek amacıyla davayı sonuçlandırması yargı sürecinin öngörülebilirliğini ve adil yargılanma hakkını da sağlar. Ancak görev ve yer değişikliği durumunda, görevli mahkemenin yetkisi devam etmekte iken, davaya bakan hâkim, davayı sonuçlandıramamaktadır.

AİHM kararlarında, mahkemenin kompozisyonunda meydana gelen değişikliği doğrudan hak ihlali olarak kabul etmemiştir. Ancak önemli bir tanığın dinlenilmesinden sonra mahkeme heyetinin veya hâkimin değişmesi söz konusu olmuş ise ve tanığın güvenilirliği açısından itirazlar var ise tanığın yeniden dinlenilmesi gerektiğini belirtmiştir⁸⁵⁰. Kararlara bakıldığında AİHM, mahkeme kompozisyonunun değişmesini adil yargılanma hakkının kanuni hâkim ilkesi unsuru bakımından değil, bir başka unsur olan doğrudan doğruyalık ilkesi açısından değerlendirmiştir. Ayrıca hâkim değişikliği olan her durum için hak ihlali olmadığına sanığın hukuki durumunu önemli ölçüde etkileyecek durumlarda hak ihlaline karar vermiştir.

AİHM’e göre doğrudan doğruyalık ilkesi gereğince “*ceza davalarında kararın yargılama ve delil toplama süreci boyunca hazır bulunan hâkimler tarafından verilmesi gerekir.*”⁸⁵¹ AİHM, bu görüş ile birlikte bir hâkimin usule ilişkin veya idari nedenlerle davaya sürekli olarak katılamayabileceğini de kabul etmiştir. Hâkimin reddi veya çekinmesi veya hâkimin görev ve görev yerinin değiştirilmesi gibi durumlarda hak ihlali olmayacaktır. Ancak tanığın güvenilirliği gibi bir durum olduğu takdirde yeni oluşan mahkeme heyeti önünde veya yeni atanan hâkim önünde tanığın yeniden dinlenilmesi

⁸⁴⁹ Döner, *Türk*, 479-480.

⁸⁵⁰ “P.K/Finlandiya, B. No: 10075/02, 09.07.2002 T.”, “Beraru/Romanya, B. No. 40107/04, 18.02.2014 T”, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr> (E.T. 18.01.2024).

⁸⁵¹ “Chernika/Ukrayna, B. No: 53791/11, 12.03.2020”, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr> (E.T. 18.01.2024).

gibi önlemler alınabilecektir. Yine üst mahkeme tarafından telafi edilebilecek bir durum söz konusu ile hak ihlali sonucunu doğurmayacaktır⁸⁵².

Yine AİHM, 2017 tarihli bir kararında mahkûmiyet hükmüne ilişkin gerekçenin, hükmü veren hâkimin emekli olmasından yaklaşık üç yıl sonra yazılmasını AİHS'nin 6. maddesine aykırı bulmuştur⁸⁵³.

Anayasa Mahkemesi yakın tarihli bir kararında hâkim değişikliği sebebiyle bir mahkemeye veya heyete atanan hâkimin, davaya bakmaya devam etmesini kanuni hâkim ilkesine aykırı olarak görmemiştir. Karar şu şekildedir:

“Kanuni hâkim güvencesi, yargılama makamlarının suçun işlenmesinden veya çekişmenin meydana gelmesinden sonra özel olarak kurulmasına veya hâkimin atanmasına engel oluşturmaktadır. Bununla birlikte kanuni hâkim güvencesi, yeni kurulan mahkemelerin veya kurulu bulunan mahkemelere yeni atanan hâkimlerin önceden işlenen suçlara ilişkin olarak hiçbir şekilde yargılama yapamayacakları biçiminde anlaşılmamalıdır. Belirli bir olay, kişi veya toplulukla sınırlı olmamak kaydıyla yeni kurulan bir mahkemenin veya kurulu bulunan bir mahkemeye yeni atanan hâkimin, önceden gerçekleşen uyuşmazlıklara bakması kanuni hâkim güvencesine aykırılık teşkil etmez.”⁸⁵⁴.

Anayasa Mahkemesi 2024 tarihli bir kararında⁸⁵⁵ hâkim değişikliği konusuna ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. İlgili karar bireysel başvuru sonucunda Genel Kurul tarafından verilmiştir. Başvurucu “mahkûmiyet hükmüne esas alınan tanık beyanlarının nihai karar alan mahkeme heyeti tarafından dinlenilmemesi sebebiyle hakkaniyete uygun yargılanma hakkının ihlal edildiğini” iddia etmiştir. Başvurucunun ilk derece mahkemesinde görülen davanın ilk celsesinde başvuru ve katılan dinlenmiştir. İkinci celsede yedi tanık dinlenmiştir. Sonraki üç celsede ise dokuz tanık dinlenmiştir. Tanıkların dinlendiği ikinci ve üçüncü celselerde mahkeme heyetinde bir değişiklik olmamış ancak dördüncü ve beşinci celsede üyelerden birisi sürekli değişmiştir. Dokuzuncu celsede mahkeme başkanı da değişmiştir. 10. celse de başvuru tefecilik

⁸⁵² “Cutean/Romanya, B. No: 53150/12, 02.12.2014 T.” <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr> (E.T. 18.01.2024).

⁸⁵³ “Cеровсек ve Bozicnik/Slovenya, B. No: 68939/12, 68949/12, 07.03.2017 T.” <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr> (E.T. 18.01.2024).

⁸⁵⁴ AYM, 24.12.2019 E. 2018/74, K. 2019/92 <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2019/92?EsasNo=2018%2F74> (E.T. 10.05.2024)

⁸⁵⁵ AYM, 15.02.2024 T, 2020/23093 B.No, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr>. (E.T. 18.01.2024)

ve yağma suçlarından mahkûmiyet hükmü verilmiştir. Hükme esas alınan tanık beyanları 2.-5. celselerde dinlenmiştir. Mahkûmiyet hükmü veren heyette bu tanıkları dinleyen sadece bir üye hâkim görev almıştır.

Anayasa Mahkemesi, heyette görev yapan üye başkanlarının değişimini adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirmiştir. Mahkeme, *“adil yargılanma hakkının sağladığı güvencelerden birinin aleni yargılanma hakkı olduğunu, bu hakkın da doğası gereği sözlü yargılama, doğrudan doğruyalık ve yüzyüzelik ilkerini içerdiğini”* ifade etmiştir. Kararda ceza muhakemesinin amacının maddi gerçeğe ulaşmak olduğu, bunun için de sözlülük ilkesinin geçerli olduğu belirtilmiştir. Sanığın mahkûmiyeti konusunda karar verecek hâkimin doğru bir vicdani kanaate ulaşması bakımından hâkimin delillerle doğrudan temas kurmasının önemi vurgulanmıştır⁸⁵⁶. Sonuç olarak Anayasa Mahkemesi, *“Anayasa’nın 36. maddesinde güvence altına alınan adil yargılanma hakkı kapsamındaki hakkaniyete uygun yargılanma hakkının ihlal edildiğine”* karar vermiştir.

Konuya ilişkin olarak 29.04.2021 tarihinde 2021/9 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi yayınlanmıştır. Bu genelgede İnsan Hakları Eylem Planı çerçevesinde adil yargılanma hakkının güçlendirilmesine ilişkin tedbirlere yer verilmiştir⁸⁵⁷. Bu tedbirler şu şekildedir:

“a-Yargılama süreçlerinde sık hâkim değişikliğini önlemek amacıyla hâkimlerin tayinlerine esas bölge sistemi yeniden düzenlenecektir.

b-Bölge adliye ve bölge idare mahkemelerinde görev yapan hakim ve savcıların talepleri veya haklarında bir disiplin soruşturması olmaması halinde belirli bir süre ilk derece mahkemelerine atanmayacaklarına ilişkin teminat getirilecektir.

c- Adalet Bakanı’nın, hakimleri başka bir yargı çevresinde geçici olarak yetkilendirebilmesine ilişkin hüküm kaldırılacaktır.

d- Hakim ve savcılar için coğrafi teminat sağlanacak, hakimlik teminatı güçlendirilecektir.”

Hâkim değişikliği sebebiyle hak ihlallerinin yaşanacağı ve özellikle adil yargılanma hakkının ihlal edilebileceği aşikârdır. Bu ihlal, hâkimlere tanınan teminatların yetersizliği sebebiyle hâkimlerin bağımsızlık ilkesine aykırılık sebebiyle doğrudan kanuni hâkim ilkesine yönelik olabilir. İhlal AİHM ve Anayasa Mahkemesi kararlarında da belirtildiği üzere adil yargılanma hakkının diğer alt unsurları açısından olabilir.

⁸⁵⁶ “AYM, 15.02.2024 T, 2020/23093 B.No”.

⁸⁵⁷ 2021/9 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi için bkznz. www.lexpera.com.tr (E.T. 18.01.2024).

Hak ihlallerinin önüne geçmek amacıyla Anayasal ve kanuni düzenlemeler yapılması gerekmektedir. İnsan Hakları Eylem Planı'nda belirtildiği üzere sık hâkim değişikliğinin önlenmesi amacıyla tayinlere esas bölge sisteminin yeniden düzenlenmesi hâkimlere coğrafi teminatın sağlanması gerekmektedir. Bununla birlikte hâkim değişikliği sebebiyle hak ihlallerini engellemek amacıyla telafi edici tedbirler alınmalıdır. Özellikle sanığın hukuki durumunu etkileyecek hususlarda gerektiğinde yapılan işlemlerin tekrarlanması sağlanabilir.

5271 sayılı Kanunu'nun 188. maddenin 3. fıkrasında “*Bir oturumda bitemeyecek davada, herhangi bir nedenle bulunamayacak üyenin yerine geçmek ve oya katılmak üzere yedek üye bulundurulabilir*” hükmü yer almaktadır⁸⁵⁸. Ancak hüküm metninden de anlaşılacağı üzere bu tedbirin alınması zorunlu tutulmamıştır. Uygulamada hâkim sayısının iş yükü açısından yetersizliği sebebiyle yedek üye bulundurulamadığı görülmektedir. Yapılacak olan yasal düzenleme ile yedek üye bulundurulması zorunlu hale getirilebilir.

Hak ihlalinin önüne geçmek adına alınacak bir başka tedbir de Ses ve görüntü kaydedici teknik araçlarının (SEGBİS) kullanılmasıdır. Anayasa Mahkemesi kararında da belirtildiği üzere bu tekniğin kullanılması “*(...) huzurda fiziken beyanda bulunmanın eş değeri sayılmasa da savunmanın soru sorma imkanını elde ettiği tanığın bütün davranış ve tepkilerinin tüm detayları ile gözlemlenebildiği (...)*”⁸⁵⁹ bir imkandır.

⁸⁵⁸ “5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu”.

⁸⁵⁹ “AYM, 15.02.2024 T, 2020/23093 B.No”.

SONUÇ

Hukuk devleti ilkesi, bir devlette hukukun üstünlüğünün sağlanması ve bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasıdır. Hukuk devleti, hukuk kurallarıyla bağlı olmayan “polis devleti” nin karşıtıdır. Hukuk devleti, devletin işlem ve eylemlerinde hukuk kurallarıyla bağlı olduğu, bireylerin hukuki güvenliğinin sağlandığı devlettir. Hukuk devleti ilkesi gereğince devletin organlarının işlem ve eylemlerinin hukuka bağlılığının denetlenmesinde ve kişilerin hukuki güvenliklerinin sağlanmasında en etkili yol yargıdır. Diğer bir ifade ile yargı, hukuk devleti ilkesinin doğal bir sonucu olan adil yargılanma hakkı kapsamında bireylerin hukuki güvencesini sağlamaktadır. Bu hukuki güvenceden bahsedebilmek için yargının, bütün kurumları ile birlikte yasama, yürütme ve hatta yeri geldiğinde diğer yargı organlarına karşı bağımsız ve tarafsız olması gerekir. Adil bir yargılamanın sağlanması açısından bağımsız ve tarafsız yargı yerlerinin kanunla kurulması, görev ve yetkilerinin, yargılama usul kurallarının kanunla belirlenmesi zorunludur.

Adil yargılanma hakkının unsuru olan “kanuni, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde yargılanma” hakkı, kanuni hâkim ilkesi olarak anılan ve Anayasa’nın 37. maddesinde düzenlenen “*Kanuni Hâkim Güvencesi*” ile bağlantı içerisindedir. Bu maddeye göre kanuni hâkim güvencesinin sağlanabilmesi için gerek mahkemelerin kuruluş ve yetkilerinin gerekse usul kurallarının yürütmenin düzenleyici işlemleri ile değil, şekli anlamda kanun ile ve dava konusu uyuşmazlık ortaya çıkmadan önce belirlenmesi gereklidir.

Kanuni hâkim ilkesi, adil yargılanma hakkı kapsamında gerek uluslararası gerekse ulusal metinlerde düzenlenmiştir. Kanuni hâkim ilkesinin hukuk sistemlerine girmesi, hukuk devleti anlayışının gelişmesi ile paralel niteliktedir. Kanuni hâkim ilkesi, ilk kez 1789 Fransız İhtilali sonrasında 1791 Fransız Anayasası’nda “ilke” olarak düzenlenmiştir. Ancak Fransız İhtilali’nden önce ve sonra düzenlenen uluslararası metinlerde adil yargılanma hakkının temel unsurlarından birisi olarak yerini almıştır. Zira adil yargılanma hakkı, yargılamanın tüm aşamalarını kapsayan bir süreç olarak kabul edildiğinde, önceden ve kanunla kurulmuş mahkeme bu sürecin ilk adımıdır. Bu sebeple kanuni hâkim ilkesinin kavramsal çatısının oluşturulması amacıyla, çalışmada öncelikle

adil yargılanma hakkı, hakkın uygulama alanı, tarihsel süreçteki gelişimi, uluslararası metinlerde düzenlenişi ve hakkın unsurları ele alınmıştır.

19. Yüzyılda hukuk devleti alanında gelişmeler Türk hukukunda da kendini göstermiştir. Kanuni hâkim ilkesi, ilke olarak Türk pozitif hukukuna ilk defa 1876 Anayasası ile girmiştir. Kanun-i Esasi'den önce ilke, tüm dünyada olduğu gibi adalet anlayışı ve adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirilmiştir. İslamiyet öncesi Türk devletlerinde ve İslamiyet sonrası kurulan Türk İslam devletlerinde kanuni hâkim ilkesi doğrudan yer almasa da ilke adalet anlayışı içerisinde dolaylı olarak varlığını göstermiştir.

Kanun-i hâkim ilkesi, her şeyden önce muhakeme hukukunda yargı yetkisi ve görevleri ile ilgilidir. Osmanlı Devleti'nde yargı mercilerinin görev ve yetkilerinin, yargılama faaliyetinde bulunan kadıların görev ve yetkilerini, yargılama usul kurallarının önceden belirlendiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda kanuni hâkim ilkesinin anayasal olarak düzenlenmese de kendisine yer bulmuştur. Fransız İhtilali ve sonrasında başlayan kanunlaştırma hareketlerinin ve bunların Osmanlı Devleti tarafından iktibas edilmesi, fiilen uygulanan ilkeyi anayasal güvenceye kavuşturmuştur.

Kanun-i Esasi'den sonra ilke 1921 Anayasası hariç 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında da güvence altına alınmıştır. 1921 Anayasası'nda ilke düzenlenmemiş olsa da bu dönemde Kanun-i Esasi'de yürürlükte olduğu için ilkenin anayasal güvencesi bu dönemde de korunmuştur.

Kanuni hâkim ilkesi ile ilgili olarak doktrinde çeşitli kavramlarla ifade edilmektedir. Bunun en önemli sebebi, ilkenin uluslararası ve ulusal metinlerde düzenleniş biçimidir. İlke için doktrinde “*kanuni hâkim ilkesi*”, “*tabii hâkim ilkesi*”, “*doğal yargıç ilkesi*”, “*tabii mahkeme*”, “*kanuni hâkim güvencesi*” gibi farklı kavramlar kullanılmıştır. Ancak bu kavramları açıklamak için Anayasa 37. maddeden hareketle edilmiştir. Bu sebeple de açıklamaların birbirine benzer nitelikte olduğu görülmektedir.

Hukuki belirlilik ve öngörülebilirlik, bireylerin haklarını, yükümlülüklerini ve hukuk karşısındaki durumlarını önceden net bir şekilde bilmelerini güvence altına alır. Yasal düzenlemeler olmadan, bir hukuk sisteminin belirsizlik ve keyfi yorumlamalara açık hale gelmesi kaçınılmazdır. Kanuni hâkim ilkesi, bir kişinin yargılanacağı mahkemenin, kanunla belirlenmiş ve görevli hâkimler tarafından yapılması gerektiğini vurgular. Bireyler, kanunların belirlediği sınırlar içerisinde kurulmuş, görev ve yetkileri,

uyuşmazlığa bakacak olan hâkimlerin kanunla belirlenmiş olduğunu bilirler. Bununla birlikte hâkimin de, yargılama yaparken kanunların belirlemiş olduğu sınırların dışına çıkamayacağını bilirler. Bu durum da keyfi yargılamaları engelleyecek, yargılamanın tarafsız ve adil şekilde gerçekleştirmesini sağlayacaktır. Kanuni hâkim ilkesinin tanımlanmasında ağırlığın mahkemeden ziyade hâkime verilmesi gerekmektedir. Zira güvenceyi sağlayan asıl unsur budur. Uyuşmazlığı çözecek olan hâkimin, kanunla önceden belirlenmesi durumunda bile sadece o uyuşmazlığı yargılamak için hâkim değişikliği yapılması temel hak ve hürriyetleri güvencesiz bırakacaktır⁸⁶⁰. Bu sebeple ilkeyi karşılamak üzere çalışmada kanuni hâkim ilkesi kavramı tercih edilmiştir.

Ulusal ve uluslararası düzenlemeler, yargı içtihatları ile doktrinde ortaya konulan görüşler ışığında, kanuni hâkim ilkesi, uyuşmazlık konusu olayın veya ilgili kişilerin yargılanmasından önce, yargılama faaliyetini yürütecek mahkemelerin kanunla kurulması; bu mahkemelerin ve hâkimlerin görev ve yetkileri ile yargılama usul kurallarının kanunla belirlenmesi; nihayetinde ise yargılamanın, bağımsız ve tarafsız bir hâkim/mahkeme tarafından gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilir. Bu ilke, keyfi yargılamaların ve özel yargılama makamlarının kurulmasının önüne geçerek, hukuk devleti ilkesinin gerekleri hukuki güvenliği ve öngörülebilirliği sağlamayı amaçlar.

Doktrinde ilke için “*kanunla kurulmuş mahkeme*” diğer bir ifade ile kanuni hâkim ilkesinin kanunilik unsuru konusunda görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Kanunilik unsuru, bireylere hukuk devletinin önkoşu niteliğinde olan hukuki güvenilirlik ve öngörülebilirlik sağlayarak, temel hak ve hürriyetleri güvence altına almaktadır. Doktrinde, kanuni hâkim ilkesinin öncedenlik unsuru noktasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bazı yazarlar kanuni hâkim ifadesinin sadece kanunilik unsurunu karşılamadığını, tabii hâkim ilkesinin hem kanunilik hem de öncedenlik unsurunu karşıladığını savunmuştur. Ancak bu görüşe katılmak doğru olmaz. Zira “*kanunla kurulmuş olma*” deyimini, mahkemenin daha önceden kurulduğunu ve yargılamayı yapacak olan hâkimin yargılanacak kişi ve olaylardan önce var olduğunu göstermektedir. Yine ilkenin gerek Anayasal dayanağı olan 37. maddesinde gerekse uluslararası düzlemde koruma sağlayan AİHS’de, ilke “*kanunla kurulmuş mahkemede*” şeklinde ifade edilmiştir. İlkenin yalnızca “*mahkemelerin*

⁸⁶⁰ Tanör, *İnsan Hakları*, 283; Okşar, “Doğal”, 46; Durulcan Selçuk, *Tabii Hâkim İlkesi ve Türk Tarihinde Olağanüstü Mahkemeler* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022), 38.

kanunla kurulması olarak sınırlandırması”, bu düzenlemelerde yer alan hakkın güvencesini karşılamayacaktır.

Kanuni hâkim ilkesinin bir diğer unsuru, öncedenlik unsuru ile doğal bağlantı içerisinde olan olağanüstü mahkemelerin kurulması yasağıdır. Hangi uyuşmazlığın hangi mahkemede görüleceği, önceden belirlenmiş objektif kurallara göre saptanmış olmalıdır. Olağanüstü yargılama makamları, kişilerin kanunen tabi oldukları mahkemeler olmadığı için kanuni hâkim ilkesine aykırılık teşkil etmektedir. Kanuni hâkim ilkesinde, yargı yerleri olaydan önce kanunla kurulmuş ve görevleri belirlenmiş olmalıdır. Çünkü ilkenin kabul edilmesindeki temel amaç, yargılamanın özellikle yürütme organı başta olmak üzere davanın taraflarına karşı tarafsızlığını sağlamaktır. Bu şekilde belirli kişilere ve olaylara göre yargılama yapılmasının, yargılamaya müdahale edilmesinin ve keyfiyetin önüne geçilmek istenmektedir.

Uygulamada kanuni hâkim ilkesine aykırı nitelikteki olağanüstü mahkemeler daha çok savaş gibi olağanüstü dönemlerde veya askeri müdahale sonrasındaki geçiş dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerde kanuni hâkim ilkesini zedeleyecek veya mahkemelerin bağımsızlığını tarafsızlığını şüpheyne düşürecek, Sıkıyönetim mahkemeleri Devlet Güvenlik Mahkemeleri gibi mahkemeler kurulmuştur. Bunlar dışında Yüce Divan yargılamaları, DGM’lerin kaldırılması sonrasında kurulan özel görevli ağır ceza mahkemeleri yine bu minvalde değerlendirilebilir.

Günümüze daha yakın uygulamalara bakıldığında ise tartışmaların başında Sulh Ceza hâkimliklerinin geldiği görülmektedir. Sulh ceza mahkemelerinin kapatılıp yerine sulh ceza hâkimliklerinin kurulması soruşturma aşamasında görev alan ve tutuklama gibi önemli yetkilere sahip olan hâkimliklerin kurulması hâkimlerin görev ve yetkilerinde bağımsız ve tarafsız olmaları konusunda şüphe uyandırmıştır. Türk hukuk sisteminde uzmanlık mahkemelerinin varlığı “*yargılamanın uzaması*”; “*genelin gözden kaçırılması*”; “*detayın içerisinde kaybolunması*” sonuçlarına bağlı olarak yargı birliği ve bütünlüğüne zarar verebileceği; hâkim ihtiyacı sebebiyle hâkimlerin alanındaki uzmanlığına yönelik şüphelerle eleştirilmiştir. Kanuni hâkim ilkesi açısından uzmanlık mahkemeleri değerlendirildiğinde, belirli uyuşmazlık konularını hızlı bir şekilde çözmek amacıyla kanunla kurulan ve olağanüstü mahkeme olarak nitelendirilemeyen mahkemeler olduğunu dolayısıyla kanuni hâkim ilkesine aykırı olmadığını söylemek mümkündür.

Çalışmada kanuni hâkim ilkesi bağlamında değerlendirilen bir başka hukuki kurum ise bağımsız idari otoritelerdir. Bu kurumlar ABD kaynaklı büyük ekonomik krizler sonucu devletin ekonomide düzenleyici ve denetleyici rolünün etkinliğinin sağlanması amacıyla dünyada ve Türkiye’de kurulmuşlardır. Bağımsız idari otoriteler, nitelikleri itibariyle kanunla kurulmuş idari organlardır. Ancak bu otoritelerin ayırt edici temel özelliklerinden biri, kendi görev alanlarındaki uyuşmazlıkları çözme yetkilerine sahip olmalarıdır. Bu yetki kanuni düzenlemeler ile sınırlı şekilde verilmiş olsa da otoritelerin vermiş oldukları bazı kararlar kesin niteliktedir. Bu açılarından bağımsız idari otoritelerin, kesin nitelikte olan kararları açısından AİHM ve Sözleşme bağlamında yargı merci olarak kabul edildiğini söylemek mümkündür. Bağımsız idari otoriteler, kanuni hâkim ilkesinin kanunilik, öncedenlik, olağanüstü yargı merci yasağı unsurları açısından değerlendirildiğin kanuni hâkim ilkesine aykırılık teşkil etmemektedir. Ancak gerek üye seçim usulleri gerekse başkan ve üyelerin görev süreleri bitmeden görevden alınabilmelerine ilişkin hukuki düzenlemelerin varlığı sebepleriyle bağımsız idari otoritelerin özellikle üyelerin bağımsızlıkları ve tarafsızlıkları açılarından ise kanuni hâkim ilkesini ihlal ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Ceza davalarının nakli, kanunda belirlenen sebeplerle (hukuki, fiili veya kamu güvenliği) bir davanın, asıl yetkili mahkemeden alınarak aynı derece başka bir mahkemeye verilmesidir. Davanın nakli kurumu, kanuni hâkim ilkesi ile ilişkilidir. Bu ilişki madde gerekçesinde de *“Tabiî hâkim kavramı ile olan ilişki nedeniyle madde, davanın nakline ilişkin koşulları özenle belirlemiştir.”* şeklinde belirtilmiştir. Davanın nakli kararını alan mercinin niteliği, kararının hangi şartlar altında alındığı, kararın dayanağı ve uygulanışı, kanuni hâkim ilkesi ile ilişkisinde belirleyici olacaktır. Davanın nakli, adil yargılanma hakkını korumak maksadıyla ve hukuk kuralları çerçevesinde yapıldığı müddetçe, kanuni hâkim ilkesine aykırılık teşkil etmemektedir Çünkü davanın nakli ile sanığa verilen yer yönünden yetki teminatının ortadan kaldırılması, adil yargılanma hakkının gereğidir. Tabi ki her somut olayda nakil gerekçelerinin şeffaf ve hukuka uygun olması gereklidir.

Ceza muhakemesinde artan iş yükünün azaltılması ve kamu düzeninin en kısa zamanda yeniden sağlanması amacıyla alternatif uyuşmazlık çözüm yolları ve özel muhakeme usullerine başvurulmaktadır. Seri muhakeme usulü ve basit yargılama usulü bu amaçla getirilmiş olan usullerdir. Çalışmada bu iki usul kanuni hakim ilkesi

bağlamında değerlendirilmiştir. Seri muhakeme usulü, soruşturma evresinde Cumhuriyet savcısının CMK m. 250/1’de belirtilen suçlarda şüphelinin onayını alıp, ilgili suçun yaptırımını belirleyerek ve yaptırımı mahkemenin hükme dönüştürmesini talep ettiği özel bir muhakeme usulüdür. Seri muhakeme usulünde suç işlediği iddia edilen kişiler açısından niteliğine uygun bir şekilde makul sürede yargılanma hakkı tanınmaktadır. Ancak çabuk bir yargılanma sağlanması adına adil yargılanma hakkının diğer unsurlarının ihlal edilmemesi de gereklidir. Zira ceza muhakemesinde amaç maddi gerçeğin tespit edilmesidir. Seri muhakeme usulünde şüphelinin daha az ceza alma düşüncesi ile “*mahkeme önünde adil yargılanma*” hakkından feragat etmesi de söz konusu olabilmektedir. Yine Cumhuriyet savcısına ceza belirlenme yetkisinin sınırlarının sadece m.61/1 ile sınırlandırılmasının adil yargılanma hakkını ihlal ettiğini söylemek mümkündür. Kanuni hâkim ilkesine göre yargılamanın, dava konusu uyuşmazlıktan önce ve şekli anlamda kanunla kurulmuş mahkemelerde yapılması gereklidir. Adil yargılanma hakkının temel yapı taşı olan bu ilke, Anayasa m. 36/2, 37 ve 142. maddeleri ile anayasal güvence altına alınmıştır. Bununla birlikte Anayasa m.138, 139 ve 140. maddelerinde bağımsız ve tarafsız mahkemelerde yargılanma hakkı düzenlenmiştir. Türk ceza yargılanması bu maddeler ekseninde şekillenmiş ve Cumhuriyet savcısının soruşturma evresindeki kararlarının acil durumlar haricinde hâkim onayına sunulması esas alınmıştır. Seri muhakeme usulünde “*hâkimin, Cumhuriyet savcısının belirlemiş olduğu ve talepte belirlenen yaptırımdan daha ağır olmamak üzere hüküm kurması*” nın Türk ceza yargılama usulüne ve anayasaya aykırı olduğunu söylemek mümkündür. Basit yargılama usulü ise asliye ceza mahkemesinin görev alanına giren suçlarda ve belli şartların varlığı halinde uygulama alanı bulur. Basit yargılama usulünde kişiler açısından hukuki belirlilik sağlanması önemlidir. Ceza davasının tarafları kendileri hakkında usulün uygulanıp uygulanmayacağını bilebilecek durumda olmalıdırlar. Bilme durumu ise başta kanun olmak üzere mevzuat ile sağlanabilir. Mevzuat hükümleri yargılamanın bağımsızlığı ve tarafsızlığını etkilemeyecek ve keyfi düzenlemelere izin vermeyecek şekilde; hukuki öngörülebilirlik ve belirlilik ilkesine uygun olarak açık ve net bir şekilde yapıldığında kanuni hâkim ilkesine aykırı olmayacaktır.

Hakimin reddi, “*Tarafsızlık konusunda kuşku doğmasına neden olan olaylar çıktığında, taraflara bu durumu (ret talebi kapsamında) ileri sürme hakkı tanınarak mahkemenin adaletli ve doğru karar verebilmesini sağlamaktır.*” Kanuni hâkim ilkesi

açısından değinildiğinde ilke ile hâkimin reddi kurumu ile çelişki ifade ediyor gibi görünse de aslında iki kurum da hâkimin tarafsızlığını sağlamak amacı taşımaktadır. Hatta hâkin reddi kurumunun kanuni hâkim ilkesinin gereklerinden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Çalışmada tahkim müessesesi kanuni hâkim ilkesi bağlamında değerlendirilmiştir. Tahkim, *“ taraflar arasında bir sözleşmeden veya bir hukuki ilişkiden doğmuş/doğabilecek, tahkime elverişli uyuşmazlıkların tamamının veya bir kısmının, tarafların anlaşması veya kanun hükmü dolayısıyla, taraflarca veya kanun tarafından seçilen ya da tahkim yargılamasını yürütecek kurum tarafından belirlenen kişi/kişilerce çözümlenip karara bağlanmasıdır.”* Tahkimde görev yapacak hakemlerin seçiminin, tahkim yerinin yasal düzenleme ile belirtilmemiş olması ve yargılama usulü açısından da kanuni hâkim ilkesinin geçerli olmadığı görülmektedir.

Tüketici hakem heyetleri, tüketici haklarına dair yapılan düzenlemelerle varlık bulan bu kurumlar, genel olarak tüketiciye yönelik uygulamalardan doğan uyuşmazlıklara çözüm üretmek amacıyla kurulmuştur. Çalışmada tüketici hakem heyetlerinin mahkeme niteliği taşıyıp taşıyamaması, heyetlerin kurulması, üyelerin atanma usulü, üyelerin teminatları gibi hususlar kanuni hâkim ilkesi bağlamında değerlendirilmiştir. Tüketici hakem heyetlerinin görev ve yetkileri, işleyişi ve yargılama usullerine ilişkin birçok düzenlemenin THHY’ne bırakılması Anayasa’da belirtilen mahkeme niteliğini karşılamamaktadır. Anayasa Mahkemesi de bu heyetlerin yargı organlarının ve mensuplarının Anayasa’da belirtilen niteliklerine sahip olmadığını ifade etmiştir. Anayasa Mahkemesi’nin tüketici hakem heyetlerini mahkeme olarak görmemesinin en önemli sebebi tüketici hakem heyeti üyelerinin *“hâkimlik teminatından faydalanan”* kimselerden oluşmamasıdır. Bu açıdan da tüketici hakem heyetleri kurumunun kanuni ilkesine aykırılık teşkil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Ceza muhakemesinde mahkeme, bakmakta olduğu davalar arasında bağlantı görürse, bu bağlantı CMK m.8. anlamında bir bağlantı olmasa dahi davaların birleştirilmesine karar verebilir. Davaların birleştirilmesi durumunda yüksek görevli mahkeme, normal şartlarda yetkili olmadığı bir davaya bakmaktadır. Ancak burada kanunda belirtilen sebepler ile davaların birleştirilmesi söz konusu olmaktadır. Haklı bir sebep olmaksızın devam eden davanın, mahkemesinden alınıp başka bir mahkemeye

verilmesi ya da davayı görmekte olan hâkimin, haklı bir sebep olmaksızın başka bir yere görevlendirilmesi kanuni hâkim ilkesine aykırı olacaktır.

Konusunun önemine binaen çalışmada, Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu'na da değinilmiştir. Türkiye'de 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL sürecinde çıkarılan KHK'lara karşı yargı yolunun kapalı olması, hak arama özgürlüğü bakımından önemli bir hukuki sorun yaratmıştı. Bu durum AİHM, içtihatları çerçevesinde etkili bir iç hukuk yolu ihtiyacını gündeme getirmiştir. AİHM, iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulunu, Sözleşme'nin 35. maddesinde *"Mahkeme'ye ancak, uluslararası hukukun genel olarak kabul edilen ilkeleri uyarınca iç hukuk yollarının tüketilmesinden sonra (...) başvurulabilir."* şeklinde belirtilmiş ve kabul edilebilirlik kriterleri arasında saymıştır. OHAL KHK'larında ihraçlara karşı hukuki başvuru yollarının belirtilmemiş olması, ihraç edilen kamu personelinin kanuni başvuru yollarının açıkça belirlenmesi amacıyla 685 sayılı KHK ile Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu (Komisyon) kurulmuştur. Komisyon'un kurulmasından sonra AİHM'ne yapılan başvurularda AİHM, KHK işlemlerinden etkilenen kamu görevlilerinin OHAL Komisyonuna başvuru yapabileceklerini; OHAL Komisyon kararlarına idare mahkemeleri önünde iptal davası açılacaklarını; idare mahkemeleri (istinaf ve temyiz sonrası) kararlarına karşı da Anayasa Mahkemesi önünde bireysel başvuruda bulunabileceklerini ve sonrasında da Sözleşme'ye aykırılık iddiasıyla Strazburg Mahkemesine de başvuru yapabileceklerini belirtmiş Komisyona ilişkin düzenlemeler OHAL döneminde de Türkiye'de hukuk devleti ilkesinden taviz verilmediği, kişi hak ve özgürlüklerini kısıtlayan tasarruflar karşısında idari ve yargısal denetimin yapıldığına ilişkin bir göstergesidir. Ayrıca OHAL komisyonu ile ilgili düzenlemelerin kanunla yapılması, kararlarının kesin olmaması kanuni hâkim ilkesine uygunluğunu göstermektedir. Sonuç olarak OHAL Komisyonu, Sözleşme'nin 13. maddesi anlamında kolay *"erişilebilir"*, *"yeterli"* ve *"etkili"* bir hukuk yoludur.

Hâkim değişikliği sebebiyle hak ihlallerinin yaşanacağı ve özellikle adil yargılanma hakkının ihlal edilebileceği aşîkârdır. Bu ihlal, hâkimlere tanınan teminatların yetersizliği sebebiyle hâkimlerin bağımsızlık ilkesine aykırılık sebebiyle doğrudan kanuni hâkim ilkesine yönelik olabilir. İhlal AİHM ve Anayasa Mahkemesi kararlarında da belirtildiği üzere adil yargılanma hakkının diğer alt unsurları açısından olabilir. Hak ihlallerinin önüne geçmek amacıyla Anayasal ve kanuni düzenlemeler yapılması

gerekmektedir. İnsan Hakları Eylem Planı'nda belirtildiği üzere sık hâkim değişikliğinin önlenmesi amacıyla tayinlere esas bölge sisteminin yeniden düzenlenmesi hâkimlere coğrafi teminatın sağlanması gerekmektedir.

Hâkim değişikliği sebebiyle hak ihlallerini engellemek amacıyla telafi edici tedbirler alınmalıdır. Özellikle sanığının hukuki durumunu etkileyecek hususlarda gerektiğinde yapılan işlemlerin tekrarlanması sağlanabilir. Uygulamada hâkim sayısının iş yükü açısından yetersizliği sebebiyle birçok mahkemede yedek üye bulundurulmadığı görülmektedir. Yapılacak olan yasal düzenleme ile yedek üye bulundurulması zorunlu hale getirilebilir. Hak ihlalinin önüne geçmek adına alınacak bir başka tedbir de Ses ve görüntü kaydedici teknik araçlarının (SEGBİS) kullanılmasıdır. Anayasa Mahkemesi kararında da belirtildiği üzere bu tekniğin kullanılması “(...) huzurda fiziken beyanda bulunmanın eş değeri sayılmasa da savunmanın soru sorma imkanını elde ettiği tanığın bütün davranış ve tepkilerinin tüm detayları ile gözlemlenebildiği (...)”⁸⁶¹ bir imkandır.

Yargılama faaliyetinde bulunacak mercinin kanunla düzenlenmiş olması, davayı yürütecek olan mahkemenin veya hâkimin görev ve yetkilerinin, usule ilişkin yargılama kurallarının önceden kanunla belirlenmiş olması, kanuni hâkim ilkesinin temel gereklerini sağladığını göstermektedir. Ancak tabi ki salt kanunla düzenleme yapılması yeterli değildir. Kanuni hâkim ilkesi ve adil yargılanma hakkının diğer unsurları açısından hak ihlalleri olabilir. Kişiler açısından hukuki belirlilik sağlanmalıdır. Davanın tarafları kendileri hakkında usulün uygulanıp uygulanmayacağını bilebilecek durumda olmalıdırlar. Bilme durumu ise başta kanun olmak üzere mevzuat ile sağlanabilir. Mevzuat hükümleri yargılamanın bağımsızlığı ve tarafsızlığını etkilemeyecek ve keyfi düzenlemelere izin vermeyecek şekilde; hukuki öngörülebilirlik ve belirlilik ilkesine uygun olarak açık ve net bir şekilde yapıldığında yukarıda sayılan kurumlar açısından kanuni hâkim ilkesine aykırılık söz konusu olmayacağı sonucuna varılmıştır.

Hak ihlallerinin önüne geçmek adına yargı sistemi içerisinde hızlı sorun çözme mercilerine ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak hızlı bir yargılanma sağlanması adına adil yargılanma hakkının unsurlarının ihlal edilmemesi de gereklidir. Yargı mercilerinde görev yapacak olan kişilerin alanlarında uzman olması da yargılama sürecini kısaltacaktır. Yasal düzenlemeler ile hâkimlere uzmanlık sağlanmalıdır. Bu açıdan

⁸⁶¹ “AYM, 15.02.2024 T, 2020/23093 B.No”.

hâkimlerin bilgilerini geliştirebilmeleri ve hukuk alanındaki güncel gelişmeleri takip edebilmeleri için süreklilik gerektiren eğitim programlarına teşvik edilmelidir. Ayrıca hâkimlere yapay zekâ gibi hukuk teknolojileri ve dijital araçlar hakkında eğitimler verilmelidir.

Birinci sınıfa ayrılan hâkimin 65 yaşında emekli oluncaya kadar ki uzunca bir süre aynı yerde görev yapması sebebiyle bu hâkimlerin deneyimlerinden yeteri kadar faydalanılmasına engeldir. Deneyimli hâkimler ile yeni başlayan hâkimlerin ilişki kurmaları, bilgi ve deneyim aktarımı sağlanmalıdır. Bu açıdan tayinlere esas bölge sisteminin yeniden düzenlenmesi önem arz etmektedir.

Hâkimler hukuk bilgisine sahip olsalar da her konuya vakıf değillerdir. Uyuşmazlığın çözümü için bilirkişi veya uzman görüşlerine başvurmaları gerekmektedir. Bu durum ise hâkimlerin alanında uzmanlaşmasının gerekliliğinin yanında mahkemelerde görev yapan bu kişilerin etkinliğini gerektirmektedir. Bilirkişilerin, pedagogların veya diğer uzmanların da eğitimlerine önem verilmelidir. Bu kişiler açısından bağımsızlık ve tarafsızlık ilkelerinin ihlal edilip edilmediği denetlenmeli ve bağımsızlık ve tarafsızlık teminatları sağlanmalıdır.

Mahkeme öncesi alternatif çözüm yöntemlerinin geliştirilmesinin, yargı sisteminin etkinliğini artıracak şüphesizdir. Ancak mahkemelerin tamamen etkisiz hale getirilmemesi gerekmektedir. Hem alternatif çözüm yöntemleri hem de mahkeme süreci birbirini tamamlayıcı nitelikte bir bütün olarak ele alınmalıdır. Diğer bir ifade ile alternatif çözüm yöntemlerinin varlığı tek başına yeterli değildir. Bu yöntemlerin yargı sistemine doğru bir şekilde entegrasyonu ile mahkemelerin de etkinliği artırılması sağlanır.

Son olarak hâkimler ve mahkemeler bağımsız olarak karar verirken adaletin sağlanması elzemdir. Hâkimlere yetki verilmesi sürecinde, yargı bağımsızlığının ve tarafsızlığının korunması gerekmektedir. Yetkilerin genişletilmesi jüristokrasiye yol açmamalıdır. Dolayısıyla hakimlere verilecek yetkiler önceden kanun ile belirlenmeli, rasyonel ve şeffaf bir çerçeve içerisinde düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Ağırman, D. (2022). *Milli & milletlerarası tahkim*. Adalet Yayınevi.
- Akad, M., Dinçkol, B. V., & Bulut, N. (2016). *Genel kamu hukuku*. Der Yayınları.
- Akgündüz, A. (1997). *İslam'da insan hakları beyannamesi*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Akıllıoğlu, T. (2010). *İnsan hakları: Kavram, kaynaklar ve koruma sistemleri*. İmaj Yayınevi.
- Akıncı, Z. (2020). *Milletlerarası tahkim* (5. baskı). Vedat Kitapçılık.
- Aktaş, S. (2011). *Prosedürel doğal hukuk: Lon L. Fuller'in hukuk kavramı*. Yetkin Yayıncılık.
- Aldıkaçtı, O. (1982). *Anayasa hukukumuzun gelişmesi ve 1961 Anayasası*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Anayurt, Ö. (2022). *Anayasa hukuku genel kısım (temel ilkeler, kavramlar ve kurumlar)*. Seçkin Yayıncılık.
- Arslan, R., vd. (2023). *Medenî usul hukuku* (8. baskı). Yetkin Yayınevi.
- Artık, S. A. (2014). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ışığında medeni usul hukukunda adil yargılanma hakkı*. Seçkin Yayıncılık.
- Aslan, İ. Y. (2015). *6502 sayılı kanuna göre tüketici hukuku*. Ekin Yayınevi.
- Aşçıoğlu, Ç. (1995). *Doğru ve güvenli yargılama hakkımız var!*. Adalet Matbaası.
- Atalı, M., Ermenek, İ., & Erdoğan, E. (2023). *Medeni usul hukuku* (6. baskı). Yetkin Yayınları.
- Atar, F. (1999). *İslam adliye teşkilatı (ortaya çıkışı ve işleyişi)*. Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Atar, F. (2024). *İslam yargılama hukukunun esasları*. M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Atar, Y. (2018). *Türk anayasa hukuku*. Seçkin Yayıncılık.
- Aybay, R. (2005). *Yabancılar hukuku*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, M. A. (2010). *Türk hukuk tarihi*. Beta Yayınları.
- Başgil, A. F. (1945). *Esas teşkilat hukuku dersleri* (Cilt 1). İnkılâp Yayınları.
- Baykan, R. (1997). *Türkiye'de tüketicilerin korunması: Tedbirler, öneriler ve ekonomik etkileri*. İTO Yayınları.
- Bond, M. (2018). *The Council of Europe and human rights: An introduction to the European Convention on Human Rights*. Council of Europe.
- Candan, T. (2012). *Açıklamalı İdari Yargılama Usulü Kanunu* (5. baskı). Adalet Yayınevi.
- Centel, N. (1992). *Ceza muhakemesi hukukunda tutuklama ve yakalama*. Beta Basım Yayın.
- Centel, N. (1996). *Ceza muhakemesi hukukunda hâkimin tarafsızlığı*. Kazancı Yayınları.
- Centel, N., & Zafer, H. (2021). *Ceza muhakemesi hukuku*. Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Cin, H., & Akgündüz, A. (2018). *Türk hukuk tarihi*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Cin, H., & Akyılmaz, G. (2011). *Türk hukuk tarihi*. Sayram Yayınları.

- Çelik, A. (2007). *Adil yargılanma hakkı (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk hukuku)*. Adalet Yayınevi.
- Demircioğlu, Y. (2007). *Medeni usul hukukunda insan hakları ve adil yargılanma güvenceleri*. Yetkin Yayınları.
- Demircioğlu, Y. (2007). *Medeni usul hukukunda insan hakları ve adil yargılanma güvenceleri*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Demirkol, F. (1991). *Yargı bağımsızlığı*. İstanbul: Kazancı Kitap.
- Demirkol, F. (1991). *Yargı bağımsızlığı*. Kazancı Kitap.
- Doğan, İ. (2019). *İnsan hakları hukuku*. Ankara: Astana Yayıncılık.
- Doğan, İ. (2019). *İnsan hakları hukuku*. Astana Yayınları.
- Donay, S. (1982). *İnsan hakları açısından sanığın hakları ve Türk hukuku*. İÜHF Yayınları.
- Donay, S. (1982). *İnsan hakları açısından sanığın hakları ve Türk hukuku*. İstanbul: İÜHF Yayınları.
- Döner, A. (2003). *İnsan haklarının uluslararası alanda korunması ve Avrupa sistemi*. Seçkin Yayıncılık.
- Döner, A. (2003). *İnsan haklarının uluslararası alanda korunması ve Avrupa sistemi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Döner, A. (2022). *Türk anayasa hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Döner, A. (2022). *Türk anayasa hukuku*. Yetkin Yayınları.
- Duman, İ. H. (1996). *Anayasa sözlüğü*. İstanbul: Şeker Matbaacılık.
- Duman, İ. H. (1996). *Anayasa sözlüğü*. Şeker Matbaacılık.
- Erdener, Y. (2019). *Ceza yargılaması hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Erdener, Y. (2019). *Ceza yargılaması hukuku*. Seçkin Yayıncılık.
- Erdoğan, M. (2001). *Anayasal demokrasi*. Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Erdoğan, M. (2001). *Anayasal demokrasi*. Siyasal Yayınevi.
- Erdoğan, M. (2012). *İnsan hakları teorisi ve hukuku*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2012). *İnsan hakları teorisi ve hukuku*. Orion Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2015). *Fıkıh ve hukuk terimleri sözlüğü*. Ensar Yayınları.
- Erdoğan, M. (2015). *Fıkıh ve hukuk terimleri sözlüğü*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Erem, F. (1973). *Ceza usulü hukuku*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Erem, F. (1973). *Ceza usulü hukuku*. Sevinç Matbaası.
- Eren, A. (2021). *Anayasa hukuku dersleri: Genel esaslar - Türk anayasa hukuku*. Seçkin Yayıncılık.
- Eren, A. (2021). *Anayasa hukuku dersleri: Genel esaslar-Türk anayasa hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ertekin, E., & Karataş, İ. (1997). *Uygulamada ihtiyari tahkim ve yabancı hakem kararlarının tenfizi tanınması*. Yetkin Yayınları.
- Ertekin, E., & Karataş, İ. (1997). *Uygulamada ihtiyari tahkim ve yabancı hakem kararlarının tenfizi tanınması*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Etgü, M. A. (2009). *Kamu hukukunda mülkiyet hakkı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin mülkiyet hakkına bakışı*. On İki Levha Yayıncılık.

- Etgü, M. A. (2009). *Kamu hukukunda mülkiyet hakkı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin mülkiyet hakkına bakışı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Fendoğlu, H. T. (2010). *Türk anayasa hukukunda yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı*. Yetkin Yayınları.
- Fendoğlu, H. T. (2010). *Türk anayasa hukukunda yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Fendoğlu, H. T. (2024). *İnsan hakları hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Fendoğlu, H. T. (2024). *İnsan hakları hukuku*. Yetkin Yayınları.
- Gedik, B. (2020). *Tahkim anlaşmasının geçersiz olması*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gedik, B. (2020). *Tahkim anlaşmasının geçersiz olması*. Seçkin Yayıncılık.
- Gedikli, F., & Onat, İ. E. (2021). *Osmanlı hukuk sözlüğü: Mükemmel istilahat-ı kavanin yahut malumat-ı kanuniye hülasası*. On İki Levha Yayıncılık.
- Gemalmaz, M. S. (2003). *İnsan hakları hukukunun genel teorisine giriş*. Beta Yayıncılık.
- Gemalmaz, M. S. (2003). *İnsan hakları hukukunun genel teorisine giriş*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Gemalmaz, M. S. (2015). *Devlet birey özgürlük*. Legal Yayıncılık.
- Genç, M. (1997). *İnsan hakları ve temel özgürlükleri: Ulusal ve uluslararası temel mevzuat*. Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayını.
- Gökçen, A., Alşahin, M. E., & Çakır, K. (2024). *Ceza muhakemesi hukuku*. Adalet Yayınevi.
- Gökpinar, M. (2008). *Adil yargılanma hakkının asgari gerekleri karşısında Türk kamu hukuku*. Adalet Yayınevi.
- Görgün, L. Ş., Börü, L., & Kodakoğlu, M. (2023). *Medeni usul hukuku*. Yetkin Yayınları.
- Gözler, K. (2011a). *Anayasa hukukunun genel teorisi* (Cilt 1, 1. baskı). Ekin Yayınları.
- Gözler, K. (2011b). *Anayasa hukukunun genel teorisi* (Cilt 2, 2. baskı). Ekin Yayınları.
- Gözler, K. (2016). *Hukuka giriş* (8. baskı). Ekin Yayınları.
- Gözler, K. (2018). *Anayasa hukukunun genel esasları: Ders kitabı*. Ekin Yayınları.
- Gözler, K. (2018). *Anayasa hukukunun genel esasları: Ders kitabı*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Gözler, K. (2023). *Türk anayasa hukuku dersleri* (28. baskı). Bursa: Ekin Yayınları.
- Gözler, K. (2023). *Türk anayasa hukuku dersleri* (28. baskı). Ekin Yayınları.
- Gözler, K., & Kaplan, G. (2015). *İdare hukuku dersleri*. Ekin Yayınevi.
- Gözübüyük, A. Ş., Gölcüklü, F., & Saygılı, A. (2019). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve uygulaması*. Turhan Kitabevi.
- Gözübüyük, A. Ş., Gölcüklü, F., & Saygılı, A. (2019). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve uygulaması*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gözübüyük, Ş. (2003). *Yönetim hukuku*. Turhan Kitabevi.
- Gözübüyük, Ş., & Tan, T. (2001). *İdare hukuku genel esaslar* (Cilt 1). Turhan Kitabevi.
- Gültaş, V. (2004). *Geçmişten günümüze insan hakları*. Bilge Yayınevi.
- Günday, M. (2017). *İdare hukuku*. İmaj Yayınları.
- Güneş, T. (1965). *Türk pozitif hukukunda yürütme organının düzenleyici işlemleri*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Güngör, E. (1988). *Tarihte Türkler*. Ötüken Neşriyat.

- Hacib, Y. (1991). *Kutadgu Bilig II* (5. baskı, R. R. Arat, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hakyemez, Y. Ş. (2009). *Hukuk ve siyaset ekseninde Anayasa Mahkemesi'nin yargısal aktivizmi ve insan hakları anlayışı*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Hamidullah, M. (1995). *İslam anayasa hukuku* (V. Akyüz, Çev.). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Ömeroğlu, Ö. (2012). *Ceza muhakemesinde hâkim ve savcının yasaklılığı, reddi ve çekinmesi*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Özbek, V. Ö., Doğan, K., & Bacaksız, P. (2022). *Ceza muhakemesi hukuku* (17. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özbudun, E. (2018). *Türk anayasa hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Özer, A. (2015). *Anayasa hukuku* (10. bs.). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Özturanlı, B. (2016). *Devletlerarası tahkim*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Sabuncu, Y. (2007). *Anayasaya giriş*. Ankara: İmaj Yayınları.
- Sarıbay, Ş. (2023). *Anayasal zeminde doğal yargıç ilkesi*. İstanbul: Oniki Levha Yayınları.
- Selçuk, D. (2022). *Tabii hâkim ilkesi ve Türk tarihinde olağanüstü mahkemeler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Soyaslan, D. (2020). *Ceza muhakemesi hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Soysal, M. (1997). *100 soruda anayasanın anlamı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Talas, C. (1990). DGM'ler, demokrasi ve sendikacılık hareketleri. A. Işıklı & M. Gülmez (Ed.), *Cahit Talas'a armağan* (s. 81-85). Mülkiyeliler Birliği Yayınları.
- Tanilli, S. (1976). *Anayasalar ve siyasal belgeler*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tanör, B. (1990). *Türkiye'de insan hakları sorunu*. İstanbul: BDS Yayınları.
- Tanör, B. (2006). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanör, B., & Yüzbaşıoğlu, N. (2009). *1982 Anayasasına göre Türk anayasa hukuku*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Tanrıver, S. (2024). *Medeni usul hukuku Cilt I* (6. bs.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı. (2022). *Konularına göre karşılaştırmalı dünya anayasaları*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Tercan, İ. (2023). *Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru kararları çerçevesinde adil yargılanma hakkı*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Tezcan, D., Erdem, M. R., & Sancakdar, O. (2002). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ışığında Türkiye'nin insan hakları sorunu*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Teziç, E. (2021). *Anayasa hukuku*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Toroslu, N., & Feyzioğlu, M. (2021). *Ceza muhakemesi hukuku*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Turan, H. (2016). *İnsan hakları ve Avrupa Sözleşmesi'nde ve Türk hukukunda adil yargılanma hakkı*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Turan, O. (1980). *Selçuklular ve İslamiyet*. İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- TÜSİAD. (2002). *Bağımsız düzenleyici kurumlar ve Türkiye uygulaması*. Ankara: TÜSİAD Yayınları.
- Ulusoy, A. (2003). *Bağımsız idari otoriteler*. Ankara: Turan Kitabevi.

- Üçok, Ç., Mumcu, A., & Bozkurt, G. (2014). *Türk hukuk tarihi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ünver, Y., & Hakeri, H. (2021). *Ceza muhakemesi hukuku*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Vitkauskas, D., & Dikov, G. (2012). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamında adil yargılanma hakkının korunması* (S. Cengiz, çev.). Strazburg: Avrupa Konseyi.
- Yeğengil, R. (1974). *Tahkim (L'arbitrage)*. İstanbul: Cezaevi Matbaası.
- Yenisey, F., & Nuhoglu, A. (2020). *Ceza muhakemesi hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, E. (2011). *Hukuk sözlüğü* (10. bs.). Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Yılmaz, M. (2013). Kadılık ve mahkemeler. İçinde E. Baş (Ed.), *İslam kurumları tarihi* (ss. 315-330). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yiğit, U., & Öztürk, İ. (2020). *Yargı hukuku*. Ankara: Adalet Yayınevi.

BASIL I MAKALELER

- Ahmetbeyoğlu, A. (2020). Eski Türklerde kut ve töre bağlamında hükümlanlığın hududları. *Tarih Dergisi*, 71(Ağustos), 29-50.
- Akbay, M. (1950). Amerika Birleşik Devletleri anayasa metinleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1-2), 446-493.
- Akcan, R., & Kaya, C. (2011). Medeni ve idari yargıda hâkimin davaya bakmaktan yasaklılığı ve reddi. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 68(1-2), 171-196.
- Akman, A. (2023). Selçuklularda adli yapı ve Emir-i Dad'ın konumu. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 8(Aralık), 40-57.
- Akşener, H. S. (2005). İstanbul Fikri ve Sınai Haklar Hukuk ve Ceza Mahkemelerinin kuruluşu. *Legal Fikrî ve Sınai Haklar Dergisi*, 1(1), 161-167.
- Aktürk, A. İ., & Acar, U. (2019). Tüketici hakem heyetleri ve işleyişine genel bir bakış. *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 25-54.
- Aliefendioğlu, Y. (1991). Avrupa İnsan Hakları Anayasasına doğru. *Amme İdaresi Dergisi*, 24(2), 17-29.
- Aliefendioğlu, Y. (1992). Anayasa yargısı açısından olağanüstü yönetim usulleri. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 9, 411-431.
- Aliefendioğlu, Y. (1993). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve anayasal açıdan adil yargılanma hakkı. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 10, 359-372.
- Altıparmak, K. (1998). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinin uygulama alanı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4), 1-6.
- Anbarlı Bozatay, Ş., & Demir, K. A. (2014). Osmanlı adli ve idari sisteminde kadılık: Kurumsal bir değerlendirme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(10), 71-89.
- Aras, B. (2021). Uluslararası belge ve raporlar ışığında yargı mensuplarının örgütlenme özgürlüğü. *Yaşar Hukuk Dergisi*, 3(2), 84-128.
- Arı, A. (2003). Hz. Ömer'in Ebu Musa El-Eş'ari'ye gönderdiği mektubun yargılama hukuku açısından analizi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2, 85-99.
- Armağan, A. (2011). Klasik dönemde Osmanlılarda devlet yönetim anlayışına dair bazı düşünceler. *Gazi Akademik Bakış*, 5(9), 139-156.

- Artuk, M. E. (2013). Tanzimat dönemi Osmanlı ceza kanunlarından 1840 ve 1851 tarihli kanunların incelenmesi. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 16(Güz), 5-20.
- Atay, E. E. (2013). Yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkesi ışığında Danıştay. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(1-2), 1129-1154.
- Atalay, Ö. A. (2020). Türk ceza muhakemesinde seri muhakeme usulü ve mukayeseli hukuktaki benzer usuller. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2, 653-732.
- Avcı, M. (2016). Mecelle'ye göre hâkimin nitelikleri ve yargılama etiği. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 27(Temmuz), 33-58.
- Aydın, M. (2015). Anayasa Mahkemesi kararlarında hak arama özgürlüğü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(3), 1-37.
- Aygörmez Uğurlubay, G. A. (2014). Güncel tartışmalar ve gelişmeler ışığında Türk ceza muhakemesi hukukunda itiraz. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(Temmuz), 3999-4044.
- Aygörmez Uğurlubay, G. A., & Diğerleri. (2019). Serî muhakeme usûlüne ilişkin sorunlar. *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 255-306.
- Ayhan, S., & Diğerleri. (2010). Tüketicinin korunması ve zararlarının tazmin edilmesi hususunda Avrupa Birliği ve üye ülkelerdeki sistem. *T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Tek Pazar ve Rekabet Başkanlığı Raporu*.
- Bahar, E. (2022). Türkiye Anayasa Mahkemesi kararları ışığında 'adil yargılanma hakkı'. *Adalet Dergisi*, 68(Haziran), 253-283.
- Belgesay, M. (2011). İhtisas mahkemeleri ve mahkemeler arasında vazife ihtilafları. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 9(1-2), 249-256.
- Bilge, A. S. (1989). İnsan hakları ve Türkiye. *Ankara Barosu Dergisi*, 2, 307-314.
- Bozkurt, K. (2004). Avrupa Topluluğunun-Birliğinin oluşum ve gelişim sürecinde hukuk ekseni. *Hukuk ve Adalet Dergisi*, 1(3), 6-24.
- Bulut, N. (2008). Eski Yunan'dan Aydınlanma Çağına insan onuru kavramının gelişimine genel bir bakış. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(3-4), 1-12.
- Fettahoğlu, K. (2023). Bir 'ölü doğum' hikâyesi: 1875 Adalet Fermanı ve Meclis-i Âlî-i İcrâât'ın faaliyetleri. *Osmanlı Araştırmaları*, 62(62), 185-226.
- Gölcüklü, F. (1994). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde 'adil yargılanma'. *AÜSBF Dergisi (İlhan Öztrak'a Armağan)*, 49(01), 199-234.
- Gönültaş, M. B. (2013). Bilge Köyü katliamının, nefret suçları bağlamında değerlendirilmesi. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 71(1), 559-565.
- Gözler, K. (1999-2000). Askeri yargı organlarının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine uygunluğu sorunu. *TODAİE İnsan Hakları Yıllığı Dergisi*, 21-22, 77-93.
- Gözler, K. (2017). 15 Temmuz kararnameleeri: Olağanüstü hâl kanun hükmünde kararnamelerinin hukuki rejiminin ifsadı hakkında bir inceleme. *Ankara Barosu Dergisi*, 75(1), 39-68.
- Groves, M. (2013). Exclusion of the rules of natural justice. *Monash University Law Review*, 39(2), 285-318.

- Gül, C., & Birttek, F. (2007). Hak arama özgürlüğü ve Türk pozitif hukukunda yargı yolu kapalı işlemler. *Erciyes ÜHFD*, II(1-2), 3-41.
- Hacıoğlu, B. C. (2004). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin ihlal kararının Türk Ceza Muhakemesi hukukunda yeni bir muhakemenin yenilenmesi sebebi olarak kabulü ve izlenecek muhakeme usulü üzerine bir inceleme. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, VII(1-2), 93-113.
- Ilıman, T., & Tekeli, R. (2016). Türkiye’deki düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar: İdari para cezalarının hukuksal zeminlerinin değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 23-36.
- İstanbul Barosu. (1976). Devlet güvenlik mahkemeleri hakkındaki İstanbul Barosu raporu. *İstanbul Barosu Dergisi*, 50(708), 15-20.
- Jeuland, E. (2008). The right to a natural judge and the judicial organization. *Revue Française D’administration Publique*, 125(1), 33-42. <https://doi.org/10.3917/rfap.125.0033>
- Karakehya, H., & İnce Tunçer, A. (2021). Seri muhakeme usulünün adil yargılanma hakkı ve diğer bazı anayasal ilkeler açısından değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), 1-62.
- Karaman, E. (2014). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararlarının yerine getirilmemesinden doğan sorumluluk. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 72(1), 411-434.
- Karlı, M. R. (2020). Memurluk güvencesi ve OHAL sürecinde yapılan ihraç işlemleri üzerine bir inceleme. *Ankara Barosu Dergisi*, 78(1), 41-91.
- Katoğlu, T. (1994). Devlet güvenlik mahkemelerinde uygulanan yargılama usulünün genel yargılama usulünden farkları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(3), 255-274.
- Keyman, S., Özgen, E., & Toroslu, N. (1978). Uzmanlık mahkemeleri: İhtisas mahkemeleri hakkında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ceza ve Ceza Usul Hukuku Kürsüsü görüşü. *Ankara Barosu Dergisi*, 35(5), 816-820.
- Kocabaş, E. F. (2023). Seri muhakeme usulü (CMK. madde 250). *İzmir Barosu Dergisi*, 88(1), 75-119.
- Kumru, Ç. (2014). Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi ve eserlerine toplu bir bakış. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 4(1), 201-213.
- Kuyaksil, A., & Altunbaş, A. (2012). Türklerde hukuk devleti anlayışının tarihsel gelişimi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(9), 15-46.
- Özhazinedar, T. (2024). Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-i Esasi’nin tahlili. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 12(36), 759-786.
- Özkorkut, Ü. N. (2008). Yargı bağımsızlığı açısından Osmanlı’da ve günümüz Türkiye’sinde yargıya genel bir bakış. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57(1), 225-242.
- Öztürk, B. (1995). Bir ceza mahkemesi olarak Anayasa Mahkemesi: ‘Yüce Divan’. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 12, 59-108.
- Pamir, A. (2009). Orta Asya Türk hukukunda ‘töre’ kavramı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58(2), 359-376.

- Pekcanıtez, H. (1997). Medenî yargıda adil yargılanma. *İzmir Barosu Dergisi*, 2, 35-55.
- Pekcanıtez, H. (1996). Tüketici sorunları hakem heyeti. *İzmir Barosu Dergisi*, Temmuz, 40-58.
- Quaranta, A. (2012). İtalyan anayasası'nda temel hakların korunması. *Anayasa Yargısı*, 28(1), 785-805.
- Samancı, U. (2019). Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin denetim organları ve Amerikalılar arası İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının uygulanmasının denetimi. *DEÜHFD (Prof. Dr. Durmuş Tezcan'a Armağan)*, 21(Özel Sayı), 1795-1832.
- Sınar, H. (2015). Karşılaştırmalı hukuk ve Türk hukuku yönünden ceza muhakemesinde adil yargılanma hakkının tarihsel temelleri. *TAAD*, 6(21), 169-227.
- Sobacı, M. Z. (2006). Türk idari teşkilatındaki 'adalar': Bağımsız idari otoriteler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 55(2), 157-180.
- Şahbaz, İ. (2008). AİHM kararlarında yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı. *Anayasa Yargısı*, 25, 229-289.
- Şensoy, N. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nun sıkıyönetime müteallik mevzuatı üzerine sentetik bir deneme. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 13(1), 95-114.
- Şentop, M. (2006). Tanzimat'tan önceki dönemde Osmanlı mahkemelerinin görev ve yetkisi. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 1, 87-105.
- Tahtalı, M. B. (2019). Türk hukukunda olağanüstü hal kanun hükmünde kararnameleriyle kamu görevinden ihraç edilen personelin OHAL işlemleri inceleme komisyonu sonrasında idari yargıya başvurma süresi sorunu. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(2), 728-744.
- Tan, T. (2002). Bağımsız idari otoriteler veya düzenleyici kurullar. *Amme İdaresi Dergisi*, 35(2), 11-37.
- Tan, T. (2024). Bağımsızlıklarını yitiren düzenleyici kurulların işlevsellikleri de sorgulanıyor. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 23, 1-26.
- Tanrıver, S. (2010). Madencilik alanında bir ihtisas mahkemesinin oluşturulmasına gerek olup olmadığı üzerine bazı düşünceler. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 199-207.
- Tanrıver, S. (2013). Tabii hâkim ilkesi ve medeni yargı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 4, 11-35.
- Taş, B. (2021). Hukukun genel bir ilkesi olarak tabii hâkim ilkesi. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1763-1791.
- Turan, H. (2001). Adil yargılanma hakkı. *Yargıtay Dergisi*, 1(4), 667-704.
- Türkoğlu, E. C. (2017). Türk hukukunda hakem sözleşmesi. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2), 379-396.
- Üçer, A. Ş. (2021). Sulh ceza hâkiminin sorgu aşamasında tanık dinleme yetkisi olup olmadığı üzerine değerlendirme. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 7(47), 1614-1620.
- Ülker, İ. (2013). Hukukun genel ilkeleri bağlamında Kanun-i Esasi'deki yargılamaya ilişkin hükümlerinin değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(2), 101-124.
- Yalçınkaya, A. (2013). Türk-İslâm devletlerinde insan hakları konusunda örnek uygulamalar. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 57-78.

- Yamaç, M. (2020). Türkiye Devleti'nin ilk anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 204-220.
- Yaşar, E. (2020). Türk ceza muhakemesi hukukunda seri muhakeme usulü. *Adalet Dergisi*, 65, 255-299.
- Yılmaz Aliefendioğlu. (1992). Anayasa yargısı açısından olağanüstü yönetim usulleri. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 9, 411-434.
- Yüksel, M. (2000). Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türk hukuk düzenindeki yeri. *Türkiye Noterler Birliği Dergisi*, 108, 19-34.
- Yüksel, S. R. (2016). Tarafları ve hakem arasında yapılan hakemlik sözleşmesinin maddi hukuk açısından değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22, 2435-2452.
- Zabunoğlu, Y. K. (1996). Adil yargılanma hakkı ve adil yargılama yapma görevi. *Yeni Türkiye Dergisi*, 2(10), 358-366.

KONGRE ve SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

- Dönmezer, S. (2000). Çetelerle mücadele amacıyla 4422 sayılı yasayla kabul edilen koruma tedbirleri. İçinde *Yargı Reformu 2000 Sempozyumu* (İzmir Barosu, ss. 537-565). İzmir Barosu Yayınları.
- Ergin, K. (2017). Türk devletlerinde hukuk anlayışı. İçinde *I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sempozyumu* (O. K. Gül & C. C. Çakmakçı, Eds., ss. 357-367). Türklerin Dünyası Enstitüsü.
- Turan, A. (2019). Ferman-ı adalet. İçinde *I. Uluslararası Adalet Kongresi* (Ş. Topal & C. Yanıklar, Eds., ss. 1039-1066). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.
- Uludağ, S. (1998). Teorik açıdan İslam ve demokrasi: Yargı, İslam ve demokrasi. İçinde *Kutlu Doğum Sempozyumu* (Ö. Turan, Ed., ss. 406-407). Türkiye Diyanet Vakfı.

LİSANÜSTÜ TEZ

- Bağdatlı, Ö. (2007). *Kutadgu Bilig'de devlet ve adalet ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilgi, B. F. (2003). *İslamiyet öncesi Türk devlet geleneğinde meşruiyet anlayışı* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Büyüktavşan, M. T. (2023). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 15. maddesi uyarınca taraf devletlerin sözleşme'den kaynaklanan yükümlülüklerinin azaltılması (derogasyon)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Okşar, M. (2000). *Doğal yargıç ilkesi açısından askeri yargıda mahkemelerin kuruluşu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İNTERNET KAYNAKLARI

- “1086 Sayılı Hukuk Usul Muhakemeleri Kanunu”. Erişim Tarihi 18.12.2023, <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/hukuk-usul-muhakemeleri-kanunu-1086>

- “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu”. Erişim Tarihi 12.09.2024, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc054/kanuntbmmc054/kanuntbmmc05401402.pdf
- “1412 Sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu”. Erişim Tarihi 20.10.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.3.1412.pdf>
- “1488 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklenmesine Hakkında Anayasa Değişikliği Kanunu”. Erişim Tarihi 06.06.2023, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13964>
- “1876 Kanun-i Esasi”. Erişim Tarihi 06.06.2023, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BAn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>
- “1924 Teşkilâtı Esasiye Kanunu”. Erişim Tarihi 06.06.2023, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-kânûn-i-esâsî/>
- “1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”. Erişim Tarihi 06.06.2023, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>
- “1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”. Erişim Tarihi 30.11.2023, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
- “20 Temmuz 2016 Tarihli Toplantı”. Erişim Tarihi 20.12.2024, <https://www.mgk.gov.tr/index.php/20-temmuz-2016-tarihli-toplanti>
- “2324 Sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun”. Erişim Tarihi 20.12.2024, <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/anayasa-duzeni-hakkinda-kanun-2324>
- “2485 Sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun”. Erişim Tarihi 20.12.2024, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc064/kanunmgkc064/kanunmgkc06402485.pdf
- “2499 Sayılı Sermaye Piyasası Kanunu”. Erişim Tarihi 06.12.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2499.pdf>
- “2575 Sayılı Danıştay Kanunu”. Erişim Tarihi 28.04.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2575.pdf>
- “2797 Sayılı Yargıtay Kanunu”. Erişim Tarihi 28.04.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2797.pdf>
- “2802 Sayılı Hakimler ve Savcılar Kanunu”. Erişim Tarihi 05.06.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2802&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- “2845 Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun”. Erişim Tarihi 21.09.2024, <https://www.lexpera.com.tr/resmi-gazete/metin/devlet-guvenlik-mahkemelerinin-kurulusu-ve-yargilamausulleri-hakkinda-kanun-18081-2845>
- “3046 Sayılı Bakan Yardımcılarının Mali Hakları ve Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanunu”. Erişim Tarihi 06.12.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3046.pdf>
- “3882 Sayılı Örfi İdare Kanunu”. Erişim Tarihi 12.09.2024, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc054/kanuntbmmc054/kanuntbmmc05401402.pdf

- “3984 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun”. Erişim Tarihi 06.12.2024, <https://www.rtuk.gov.tr/yururlukten-kaldirilan-duzenlemeler/3736>
- “4077 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun”. Erişim Tarihi 11.12.2023, <https://www.lexpera.com.tr/resmi-gazete/metin/tuketicinin-korunmasi-hakkinda-kanun-4077-1>
- “4389 Sayılı Bankalar Kanunu”. Erişim Tarihi 06.12.2024, <https://www.bddk.org.tr/Mevzuat/DokumanGetir/1230>
- “4483 Sayılı Memurlar Ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun”. Erişim Tarihi 24.11.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4483&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- “4709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”. Erişim Tarihi 22.09.2024, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011017m1.htm>
- “4733 Sayılı Tütün Ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun”. Erişim Tarihi 06.12.2024, <https://assets.tobaccocontrolaws.org/uploads/legislation/Turkey/Turkey-Law-No.-4733-native.pdf>
- “4734 Sayılı Kamu İhale Kanunu”. Erişim Tarihi 06.12.2024, <https://www.ihale.gov.tr/Mevzuat.aspx>
- “4771 Sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun”. Erişim Tarihi 13.10.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4771.pdf>
- “4882 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”. Erişim Tarihi 13.12.2023, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/03/20030314.htm#1>
- “5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu”. Erişim Tarihi 19.12.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5018.pdf>
- “5170 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”. Erişim Tarihi 21.09.2024, <https://www.anayasa.gen.tr/5170sk.htm>
- “5235 Sayılı Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri İle Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev Ve Yetkileri Hakkında Kanun”. Erişim Tarihi 20.10.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5235.pdf>
- “5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu”. Erişim Tarihi 30.11.2023, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
- “5320 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanununun Yürürlük Ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun”. Erişim Tarihi 13.10.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5320.pdf>
- “5326 Sayılı Kabahatler Kanunu”. Erişim Tarihi 03.12.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5326&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- “5411 Sayılı Bankacılık Kanunu”. Erişim Tarihi 06.12.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5411.pdf>

- “5982 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”. Erişim Tarihi 01.12.2024, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100513-1.htm>
- “6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu”. Erişim Tarihi 18.12.2023, <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/hukuk-muhakemeleri-kanunu-6100>
- “6110 Sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”. Erişim Tarihi 28.04.2024, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20100214-1-3.htm>
- “631 Sayılı Memurlar Ve Diğer Kamu Görevlilerinin Mali ve Sosyal Haklarında Düzenlemeler İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”. Erişim Tarihi 19.12.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=631&MevzuatTur=4&MevzuatTertip=5>
- “6352 Sayılı Yargı Hizmetlerinin Etkinleştirilmesi Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Ve Basın Yayın Yoluyla İşlenen Suçlara İlişkin Dava Ve Cezaların Ertelenmesi Hakkında Kanun”. Erişim Tarihi 20.12.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6352.pdf>
- “6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun”. Erişim Tarihi 11.11.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6502&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- “6552 sayılı İş Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması ile Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun”. Erişim Tarihi 13.12.2024, <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/is-kanunu-ile-bazi-kanun-ve-kanun-hukmunde-kararnamelerde-degisiklik-yapilmasi-ile-bazi-alacaklarin>
- “657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu, 926 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu, 2802 Sayılı Hakimler Ve Savcılar Kanunu, 2914 Sayılı Yükseköğretim Personel Kanunu, 5434 Sayılı T.C. Emek Li Sandığı Kanunu İle Diğer Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması, Devlet Memurları Ve Diğer Kamu Görevlilerine Memuriyet Taban Aylığı Ve Kıdem Aylığı İle Ek Tazminat Ödenmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”. Erişim Tarihi 19.10.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=375&MevzuatTur=4&MevzuatTertip=5>
- “6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu”. Erişim Tarihi 06.12.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6698&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- “6763 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”. Erişim Tarihi 19.10.2024, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/12/20161202-1.htm>
- “702 Sayılı Nükleer Düzenleme Kurumunun Teşkilat ve Görevleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”. Erişim Tarihi 19.12.2024, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M1-1.pdf>
- “7063 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”. Erişim Tarihi 13.12.2024, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171220-15.htm>

- “7145 Sayılı Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”. Erişim Tarihi 12.09.2024, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180731-1.htm>
- “7188 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu Ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”. Erişim Tarihi 20.11.2024, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/10/20191024-25.htm>
- “7222 Sayılı Bankacılık Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”. Erişim Tarihi 13.12.2024, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/02/20200225-12.htm>
- “7392 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun İle Kat Mülkiyeti Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”. Erişim Tarihi 13.12.2024, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/04/20220401-17.htm>
- “7529 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”. Erişim Tarihi 13.12.2024, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2024/10/20241030-4.htm>
- “Adalet Fermanı”. Erişim Tarihi 08.09.2024, <https://hukukbook.com/adalet-fermani-ferman-i-adalet/>
- “Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı”. Erişim Tarihi 07.06.2023, <https://hukukbook.com/afrika-insan-ve-halklarin-haklari-sarti/>
- “American Convention On Human Rights”. Erişim Tarihi 06.06.2023, <https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm>
- “Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirgesi”. Erişim Tarihi 07.06.2023, <https://www.humanrights-drugpolicy.org/guidelines/obligations-arising-from-human-rights-standards/right-to-a-fair-trial/>
- “Avrupa Konseyi Statüsü”. Erişim Tarihi 01.07.2023, https://inhak.adalet.gov.tr/resimler/dokuman/2712020093815001_tur.pdf
- “Birleşmiş Milletler Antlaşması”. Erişim Tarihi 21.04.2023, https://diabgm.adalet.gov.tr/arsiv/sozlesmeler/coktarafilsoz/bm/bm_01.pdf
- “BM Yargı Bağımsızlığı Temel Prensipleri”. Erişim Tarihi 09.07.2023, https://d.barobirlik.org.tr/mevzuat/avukata_ozel/meslek_kurallari/bm_yargi_ba%C4%9Fimsizligi_temel_prensipieri.pdf
- “Ceza Muhakemesi Kanunu-Madde Gerekçeleri”. Erişim Tarihi 20.11.2024, <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/gerekceler/ceza-muhakemesi-kanunu-madde-gerekceleri/1>
- “Ceza Muhakemesinde Seri Muhakeme Yönetmeliği”. Erişim Tarihi 10.05.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=7&MevzuatNo=34146&MevzuatTertip=5>
- “Danışma Meclisi Tutanak Dergisi”. Erişim Tarihi 19.12.2024, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/DM_/d02/c008/dm_02008133.pdf
- “European Convention on Human Rights”. Erişim Tarihi: 06.05.2023, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_ENG
- “Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası”. Erişim Tarihi 01.06.2023, <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80207000.pdf>

- “Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999”. Erişim Tarihi 01.06.2023, <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19995395/index.html>
- “Habeas Corpus Act 1679”. Erişim Tarihi 16.05.2023, <https://www.legislation.gov.uk/aep/Cha2/31/2/data.pdf>
- “Haklar Dilekçesi (Petition of Right)”. Erişim Tarihi 15.05.2023, <https://www.worldhistory.org/article/1946/petition-of-right/>
- “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”. Erişim Tarihi 21.04.2023, https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/trk.pdf
- “İnsan Hakları Ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme’ye ek 7 Numaralı Protokol”. Erişim Tarihi 06.06.2023, https://www.nvi.gov.tr/kurumlar/nvi.gov.tr/mevzuat/nufusmevzuat/milletlerarasi/DigerSozlesmeler/insan_haklari_temel_ozgurluklerin_korunmasi_ek_7_numarali_protokol.pdf
- “Kamu İdareleri Denetim Raporları”. Erişim Tarihi 03.12.2024, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/category/28-duzenleyici-ve-denetleyici-kurumlar>
- “Kur’an-ı Kerim: Maide Suresi 40. Ayet”. Erişim Tarihi 25.04.2023, <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir>
- “Kur’an-ı Kerim: Mü’min Suresi, 20. Ayet”. Erişim Tarihi 25.04.2023, <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir>
- “Kur’an-ı Kerim: Nisa Suresi, 58. Ayet”. Erişim Tarihi 25.04.2023, <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir>
- “Mecelle’nin İlk 100 Maddesi: Külli Kaideler”. Erişim Tarihi 08.09.2024, https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=mecelle_kulli.kaideler
- “Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi”. Erişim Tarihi 20.12.2024, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK /d01/c007/mgk_010071_18.pdf
- “RTÜK Hakkında”. Erişim Tarihi 06.12.2024, <https://www.rtuk.gov.tr/hakkimizda/1749>
- “Sermaye Piyasası Kurulu’nun Oluşumu”. Erişim Tarihi 06.12.2024, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121230-1.htm>
- “T.B.M.M. Tutanak Dergisi”. Erişim Tarihi 20.10.2024, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c053/tbmm22053_102
- “T.C. 2021/9 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi”. Erişim Tarihi 18.01.2024, www.lexpera.com.tr
- “T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi”. Erişim Tarihi 05.08.2024, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM /d00/c002/tm_0000203_4.pdf?utm_source=chatgpt.com
- “Tanzimat Fermanı”. Erişim Tarihi 04.03.2024, <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/Dosya/37e7ee6c-8e27-4799-9c66-9156c92d92b0.pdf>

- “Tüketici Hakem Heyetleri Yönetmeliği”. Erişim Tarihi 13.12.2024,
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191231-22.htm>
- “U.S. Constitution (ABD Anayasası”. Erişim Tarihi 25.05.2023,
<https://www.law.cornell.edu/constitution/articlei>
- Chamber of Deputies-Italian Republic. “The Constitution of the Italian Republic”. Erişim Tarihi 28.05.2023,
https://en.camera.it/application/xmanager/projects/camera_eng/file/Costituzione_EN_4_novembre_2021_per_sito.pdf
- Council of Europe. “15 Temmuz 2016 Başarısız Darbe Girişimi Sonrasında Çıkarılan 667 İlâ 676 Sayılı Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnameleri Hakkında Görüş”. Erişim Tarihi 22.12.2024,
[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD\(2016\)037-tur](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD(2016)037-tur)
- Council of Europe. “Europe Human Rights The Contract, ‘fair trial’”. Erişim Tarihi 06.05.2023, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf
- Council of Europe. “The Venice Commission Of The Council Of Europe”. Erişim Tarihi 22.12.2024, https://www.venice.coe.int/webforms/pages/?p=01_presentation
- European Court of Human Rights. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”. Erişim tarihi 06.06.2023, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf
- Hâkimler ve Savcılar Kurulu. “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”. Erişim Tarihi 06.06.2023, <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-cb1d7eeae05.pdf>
- İnsan Hakları Derneği. “Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi”. Erişim Tarihi 06.08.2023, <https://www.ihd.org.tr/avrupa-birligi-temel-haklar-bildirgesi/>
- İnsan Hakları Merkezi. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”. Erişim Tarihi 01.07.2023, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2023/11/08/AIHS.pdf>
- İstanbul Barosu. “Magna Carta”. Erişim Tarihi 20.04.2023, <https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/Magna2017-2.pdf>
- İzmir Barosu. “CMK M.250 Özel Görevli Mahkemeler Konulu Atölye Çalışması Özet Raporu”. Erişim Tarihi 20.12.2024, <https://www.izmirbarosu.org.tr/Upload/files/Sayfalar/merkezler/cmk-m-250-atolye-on-raporu.pdf>
- T.C. Adalet Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü. “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” Erişim Tarihi 21.04.2023, https://diabgm.adalet.gov.tr/arsiv/sozlesmeler/coktarafilsoz/bm/bm_01.pdf
- T.C. Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı. “Adil yargılanma hakkı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 6. Maddesi’nin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz”. Mole, Nuala ve Harby, Catharina. *İnsan Hakları Kitapçıkları No.3*. Almanya: Council of Europe, 2001. Erişim Tarihi 03.04.2024, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/10122019113922adil_yargılanma.pdf
- T.C. Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı. “Avrupa Konseyi’nin Statüsü’ne Dair Sözleşme”. Erişim Tarihi 01.07.2023, https://inhak.adalet.gov.tr/resimler/dokuman/2712020093815001_tur.pdf

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. “Bir suçun işlendiğini öğrenen Cumhuriyet savcısının görevi” ve “Cumhuriyet savcısının görev ve yetkileri” Erişim Tarihi 03.04.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5271.pdf>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. “Kamu davasını açma görevi” Erişim Tarihi 03.04.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5271.pdf>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. “Soruşturma İşlemleri” Erişim Tarihi 03.04.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5271.pdf>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete. “14591 Sayılı Resmi Gazete”. Erişim Tarihi 20.09.2024, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14591.pdf>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete. “17863 Sayılı Resmi Gazete”. Erişim Tarihi 20.12.2024, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete. “29777 Sayılı Resmi Gazete”. Erişim Tarihi 20.12.2024, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160721-4.pdf>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete. “29896 Sayılı Resmi Gazete”. Erişim Tarihi 20.12.2024, <http://resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/11/20161122-1.htm>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete. “29957 Sayılı Resmi Gazete”. Erişim Tarihi 20.12.2024, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170123-4.htm>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete. “30471 Sayılı Resmi Gazete”. Erişim Tarihi 20.12.2024, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180708-1.pdf>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete. “8662 Sayılı Resmi Gazete” Erişim Tarihi 01.07.2023, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8662.pdf>
- TBMM. “Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi” Erişim Tarihi 21.04.2023, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0150.pdf>
- TBMM. “Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme”. Erişim Tarihi 06.06.2023, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0150.pdf>
- TBMM. “Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu”. Erişim Tarihi 20.12.2024, https://ihtk.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/262020152105anayasa_2011.pdf
- Türk Dil Kurumu. “Hâkim”. Erişim Tarihi 10.02.2024, <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu. “Mahkeme”. Erişim Tarihi 07.07.2023. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu. “Tahkim”. Erişim Tarihi 18.12.2023. <https://sozluk.gov.tr/>

MAHKEME KARARLARI

- AİHM. 01.12.2022, Guðmundur Andri Ástráðsson-İzlanda Kararı, Başvuru No: 26374/18, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-207876%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-207876%22]}), Erişim Tarihi 03.07.2023.
- AİHM. 02.12.2014, Cătean-Romanya Kararı, Başvuru No: 53150/12, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr>, Erişim Tarihi 18.01.2024.

- AIHM. 03.05.2001, J.B.-İsviçre Kararı, Başvuru No: 31827/96, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 16.06.2023.
- AIHM. 06.11.2018, Ramos Nunes de Carvalho e Sá/Portekiz Kararı, Başvuru No: 55391/13, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22002-12181%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-12181%22]}), Erişim Tarihi 03.07.2023.
- AIHM. 07.03.2017, Cerovsek ve Bozicnik-Slovenya Kararı, Başvuru No: 68939/12; 68949/12, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr>, Erişim Tarihi 18.01.2024.
- AIHM. 07/09/2017, Ezgeta/Hırvatistan Kararı, Başvuru No: 40532/12, [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-204058%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-204058%22]}), Erişim Tarihi 04.04.2023.
- AIHM. 08.02.1995, Benham-Birleşik Krallık Kararı, Başvuru No: 19380/92, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 16.06.2023.
- AIHM. 08.07.1987, Baraona-Portekiz Kararı, Başvuru No: 10092/82, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 14.06.2023.
- AIHM. 08.07.1987, Barona-Portekiz Kararı, Başvuru No: 10092/82, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 12.06.2023.
- AIHM. 08.07.1999, Karataş-Türkiye Kararı, Başvuru No: 23168/94, file:///C:/Users/ASUS/Downloads/CASE%20OF%20KARATAS%20v.%20TURKEY%20%20[Turkish%20Translation]%20by%20the%20Turkish%20Ministry%20of%20Foreign%20Affairs%20(1).pdf, Erişim Tarihi 22.09.2024.
- AIHM. 09.01.2013, Oleksandr Volkov-Ukrayna Kararı, Başvuru No: 21722/11, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-148612%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-148612%22]}), Erişim Tarihi 03.07.2023.
- AIHM. 09.06.1998, İncal-Türkiye Kararı, Başvuru No: 22678/93, [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22appno%22:\[%2222678/93%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-%2058197%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22appno%22:[%2222678/93%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-%2058197%22]}), Erişim Tarihi 22.09.2024.
- AIHM. 09.07.2002, PK-Finlandiya Kararı, Başvuru No: 37442/97, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr>, Erişim Tarihi 18.01.2024.
- AIHM. 10.10.1980, X ve Y-İrlanda Kararı, Başvuru No: 8299/78, https://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/ibrahim_sahbaz.pdf, Erişim Tarihi 06.06.2023.
- AIHM. 12.03.2020, Chernika-Ukrayna Kararı, Başvuru No: 53791/11, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr>, Erişim Tarihi 18.01.2024.
- AIHM. 12.05.2005, Öcalan-Türkiye Kararı, Başvuru No: 46221/99, <https://asrinhukuk.org/wp-content/uploads/2021/11/CASE-OF- CALAN-v.-TURKEY-TURKCE.pdf>, Erişim Tarihi 13.10.2024.
- AIHM. 12.10.1978, Zand-Avusturya Kararı, Başvuru No: 7360/76, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/10122019113922adil_yargilanma.pdf, Erişim Tarihi 03.04.2024.

- AIHM. 15.01.2009, Micallef-Malta Kararı, Başvuru No: 17056/06, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 04.06.2024.
- AIHM. 15.07.2005, Mežnarić-Hırvatistan Kararı, Başvuru No: 71615/01, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 04.06.2024.
- AIHM. 16.07.1971, Ringeisen-Avusturya Kararı, Başvuru No: 2614/65, <https://anayasa.gov.tr/media/3600/aihmkararlarindanornekler.pdf>, Erişim Tarihi 10.09.2023.
- AIHM. 16.09.1999, Buscemi-İtalya Kararı, Başvuru No: 29569/95, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 04.06.2024.
- AIHM. 17.06.2003, Pescador Valero-İspanya Kararı, Başvuru No: 62435/00, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 05.06.2024.
- AIHM. 18.03.2014, Beraru-Romanya Kararı, Başvuru No: 40107/04, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr>, Erişim Tarihi 18.01.2024.
- AIHM. 19.04.1994, Van de Hurk-Hollanda Kararı, Başvuru No: 16034/90, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 16.06.2023.
- AIHM. 20.07.2006, Sokurenko ve Strygun/Ukrayna Kararı, Başvuru No: 29458/04 ve 29465/04, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-76467%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-76467%22]}), Erişim Tarihi 04.04.2023.
- AIHM. 21.02.1975, Golder-Birleşik Krallık Kararı, Başvuru No: 4451/70, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 12.06.2023.
- AIHM. 21.02.1984, Öztürk-Almanya Kararı, Başvuru No: 8544/79, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 16.06.2023.
- AIHM. 21.06.2016, Carvalho e Sá-Portekiz Kararı, Başvuru No: 55391/13, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 05.06.2024.
- AIHM. 22.06.2000, Coeme ve Diğerleri-Belçika Kararı, Başvuru No: 32492/96, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 05.06.2024.
- AIHM. 22.10.1984, Sramerk-Avusturya Kararı, Başvuru No: 8790/79, <https://insanhaklari.gen.tr/Metin.aspx?id=1379&d=T>, Erişim Tarihi 04.04.2024.
- AIHM. 23.10.1985, Benthem-Hollanda Kararı, Başvuru No: 8848/80, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 16.06.2023.
- AIHM. 23.10.1997, National&Provincial Building Society-Birleşik Krallık Kararı, Başvuru No: 117/1996/736/933-935, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 16.06.2023.

- AIHM. 25.03.1983, Minelli-İsviçre Kararı, Başvuru No: 8660/79, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 16.06.2023.
- AIHM. 25.03.1985, Barthold-Federal Almanya Cumhuriyeti Kararı, Başvuru No: 8734/79, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihm_kararlarindanornekler.pdf, Erişim Tarihi 12.06.2023.
- AIHM. 25.04.1978, Ashingdane-Birleşik Krallık Kararı, Başvuru No: 8225/78, <https://insanhaklari.gen.tr/Metin.aspx?id=1541&d=T>, Erişim Tarihi 03.04.2024.
- AIHM. 26.03.2015, Momčilović-Sırbistan Kararı, Başvuru No: 11239/11, https://www.anayasa.gov.tr/media/3547/04_adil_yargilanma_hakki_son.pdf, Erişim Tarihi 03.07.2023.
- AIHM. 27.05.2014, Baka-Macaristan Kararı, Başvuru No: 20261/12, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 03.07.2023.
- AIHM. 28.06.1978, König-Almanya Kararı, Başvuru No: 6232/73, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 12.06.2023.
- AIHM. 28.06.1984, Campell ve Fell-Birleşik Krallık Kararı, Başvuru No: 7819/77; 7878/77, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihm_kararlarindanornekler.pdf, Erişim Tarihi 18.06.2023.
- AIHM. 28.11.1984, Rasmussen-Danimarka Kararı, Başvuru No: 8777/79, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 12.06.2023.
- AIHM. 29.03.2001, D.N.-İsviçre Kararı, Başvuru No: 27154/95, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 05.06.2024.
- AIHM. 29.04.1988, Belilos-İsviçre Kararı, Başvuru No: 10328/83, https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/kitaplar/aihmkararlari_ndanornekler.pdf, Erişim Tarihi 18.06.2023.
- AIHM. 30.11.2010, Henryk Urban ve Ryszard Urban-Polonya Kararı, Başvuru No: 23614/08, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-101962%22%5D%7D>, Erişim Tarihi 03.07.2023.
- AIHM. 30.11.2010, Kleyne ve Diğerleri-Hollanda Kararı, Başvuru No: 39343/98, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-61077%22%5D%7D>, Erişim Tarihi 03.07.2023.
- AIHM. 31.05.2011, Kontalexis-Yunanistan Kararı, Başvuru No: 59000/08, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/10122019112333Guide_Art_6_criminal_TUR.pdf, Erişim Tarihi 03.07.2023.
- AYM. “Abdullah Öcalan Başvurusu”, B.N. 2013/7816, K.T. 16.12.2015, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/7816>, Erişim Tarihi 19.10.2024.
- AYM. “Ali Koç Başvurusu”, B.N. 2013/3395, K.T. 22.01.2015, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/3395>, Erişim Tarihi 18.06.2024.

- AYM. “Aydın Yavuz ve Diğerleri Başvurusu”, B.N. 2016/22169, K.T. 20.06.2017, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2016/22169>, Erişim Tarihi 14.11.2024.
- AYM. “Coşkun Taştan Başvurusu”, B.N. 2016/56443, K.T. 02.06.2020, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/bireysel-basvuru/temel-hak-ve-ozgurluklerin-ihlaline-dair-emsal-kararlar/adil-yargilanma-hakki-suc-isnadi/kararlar/>, Erişim Tarihi 13.06.2023.
- AYM. “Çevik Bir Başvurusu”, B.N. 2021/31595, K.T. 19.07.2023, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/31595>, Erişim Tarihi 10.10.2024.
- AYM. “Devran Çakar Başvurusu”, B.N. 2014/679, K.T. 15.06.2016, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/679>, Erişim Tarihi 20.12.2024.
- AYM. “Emin Toğurlu Başvurusu”, B.N. 2014/2207, K.T. 08.06.2017, <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/anayasa-mahkemesi/k-2014-2207-t-8-6-2017-1?to=1>, Erişim Tarihi 10.10.2024.
- AYM. “Erdal Sonduk”, B.N. 2020/23093, K.T. 15.02.2024, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr>, Erişim Tarihi 18.01.2025.
- AYM. “Gülkent Enerji Madencilik Turizm İnşaat Otomotiv Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti. Başvurusu”, B.N. 2020/12707, K.T. 05.06.2024, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/31595>, Erişim Tarihi 13.10.2024.
- AYM. “Muhammet Kaplan Başvurusu”, B.N. 2013/1586, K.T. 18.09.2013, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/1586>, Erişim Tarihi 20.06.2024.
- AYM. “Murat Yasan Başvurusu”, B.N. 2015/6802, K.T. 08.01.2020, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/6802>, Erişim Tarihi 13.06.2023.
- AYM. “Mustafa Kılıç Başvurusu”, B.N. 2019/35236, K.T. 18.05.2022, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2019/35236>, Erişim Tarihi 10.10.2024.
- AYM. “Ramazan Morkoç Başvurusu”, B.N. 2014/159, K.T. 10.05.2017, <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/anayasa-mahkemesi/k-2014-159-t-10-5-2017-1>, Erişim Tarihi 10.10.2024.
- AYM. “Sebati Sönmez Başvurusu”, B.N. 2019/19232, K.T. 17.04.2024, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2019/19232>, Erişim Tarihi 10.10.2024.
- AYM. “Servet Saraçoğlu ve Diğerleri Başvurusu”, B.N. 2012/1281, K.T. 24.06.2015, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/1281>, Erişim Tarihi 19.07.2024.
- AYM. “Seyfullah Turan ve Diğerleri Başvurusu”, B.N. 2014/1982, K.T. 09.11.2017, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/1982>, Erişim Tarihi 14.11.2024.

- AYM. “Şükrü Durmuş Başvurusu”, B.N. 2017/18047, K.T. 24.03.2021, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2017/18047>, Erişim Tarihi 10.10.2024.
- AYM. “Tahir Gökatalay Başvurusu”, B.N. 2013/1780, K.T. 20.03.2014, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/31595>, Erişim Tarihi 10.10.2024.
- AYM. “Yıldız Oto Ağca Başvurusu”, B.N. 2013/7038, K.T. 23.03.2016, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/7038>, Erişim Tarihi 13.06.2023.
- AYM. E.S. 1963/4, K.S. 1963/71, K.T. 28.03.1963, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2007/61>, Erişim Tarihi 08.07.2023.
- AYM. E.S. 1974/35, K.S. 1975/126, K.T. 06.05.1975, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1975/126?EsasNo=1974%2F35&KararNo=1975%20%2F126>, Erişim Tarihi 20.09.2024.
- AYM. E.S. 1977/36, K.S. 1977/130, K.T. 03.11.1977, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2016/26>, Erişim Tarihi 21.08.2024.
- AYM. E.S. 1990/13, K.S. 1990/30, K.T. 20.11.1990, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1990/30?EsasNo=1990%2F13>, Erişim Tarihi 20.06.2024.
- AYM. E.S. 1990/13, K.S. 1990/30, K.T. 20.11.1990, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1990/30?EsasNo=1990%2F13>, Erişim Tarihi 20.06.2024.
- AYM. E.S. 1990/25, K.S. 1991/1, K.T. 10.01.1991, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1991-1-nrm.pdf>, Erişim Tarihi 23.12.2024.
- AYM. E.S. 1992/12, K.S. 1992/7, K.T. 18.02.1992, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1992-7-nrm.pdf>, Erişim Tarihi 08.07.2023.
- AYM. E.S. 1992/37, K.S. 1993/18, K.T. 27.04.1993, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1993-18-nrm.pdf>, Erişim Tarihi 25.03.2023.
- AYM. E.S. 2002/170, K.S. 2004/54, K.T. 05.05.2004, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2004-54-nrm.pdf>, Erişim Tarihi 21.08.2024.
- AYM. E.S. 2007/53, K.S. 2007/61, K.T. 31.05.2007, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2007/61>, Erişim Tarihi 15.04.2024.
- AYM. E.S. 2009/52, K.S. 2010/16, K.T. 21.01.2010, <https://legalbank.net/belge/aym-e-2009-52-k-2010-5-t-21-01-2010-bazi-suclara-iliskin-muhakemedede-gorev-ve-yargi-cevresinin-belirl/650293>, Erişim Tarihi 10.05.2024.
- AYM. E.S. 2012/146, K.S. 2013/93, K.T. 17.07.2013, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2013-93-nrm.pdf>, Erişim Tarihi 15.04.2024.

- AYM. E.S. 2014/164, K.S. 2015/12, K.T. 14.01.2015, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1993-18-nrm.pdf>, Erişim Tarihi 04.06.2024.
- AYM. E.S. 2014/164, K.S. 2015/12, K.T. 14.01.2015, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2015/12?KararNo=2015>, Erişim Tarihi 15.04.2024.
- AYM. E.S. 2015/53, K.S. 2016/26, K.T. 07.04.2016, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2016/26>, Erişim Tarihi 10.10.2024.
- AYM. E.S. 2016/143, K.S. 2017/23, K.T. 23.05.2016, <https://anayasa.gov.tr/media/7465/gerekcelianayasa2021.pdf>, Erişim Tarihi 10.05.2024
- AYM. E.S. 2016/144, K.S. 2020/75, K.T. 10.12.2020, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2020/75?EsasNo=2016%2F144&KararNo=2020%2F75>, Erişim Tarihi 11.11.2024.
- AYM. E.S. 2016/166, K.S. 2016/159, K.T. 12.10.2016, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2016-159-nrm.pdf>, Erişim Tarihi 23.12.2024.
- AYM. E.S. 2016/6, K.S. 2016/12, K.T. 04.08.2016, <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2016-12-spdi.pdf>, Erişim Tarihi 23.12.2024.
- AYM. E.S. 2017/32, K.S. 2018/81, K.T. 11.07.2018, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2018-81-nrm.pdf>, Erişim Tarihi 20.11.2024.
- AYM. E.S. 2018/74, K.S. 2019/92, K.T. 24.12.2019, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2019-92-nrm.pdf>, Erişim Tarihi 10.05.2024.
- AYM. E.S. 2020/35, K.S. 2021/26, K.T. 31.03.2021, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2021-26-nrm.pdf>, Erişim Tarihi 08.07.2023.
- AYM. GK. E.S. 2003/112, K.S. 2006/49, K.T. 06.04.2006, https://anayasa.gov.tr/media/3547/04_adil_yargilanma_hakki_son.pdf, Erişim Tarihi 19.10.2024.
- AYM. GK. E.S. 2020/79, K.S. 2023/113, K.T. 22.06.2023, <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/anayasa-mahkemesi/e-2020-79-k-2023-113-t-22-6-2023>, Erişim Tarihi 20.11.2024.
- Danıştay 5.D, 04.10.2016, E.2016/8136, K.2016/4076, <https://cdn.istanbul.edu.tr/statics/idarehukuku-hukuk.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2017/03/merged-1.pdf>, Erişim Tarihi 22.12.2024.
- Danıştay Vergi Dava Daireleri (DVDD), 03.07.2019, E.2019/570, K.2019/467, https://www.danistay.gov.tr/upload/guncelkarar/03_10_2019_100111.pdf, Erişim Tarihi 16.12.2023.
- Yargıtay 4. CD, 25.12.2023, E.2021/18620, K.2023/26292. www.lexpera.com.tr, Erişim Tarihi 09.02.2024.

- Yargıtay 5. CD, 16.09.2024, E.2024/8392, K.2024/9008
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/5-ceza-dairesi-e-2024-8392-k-2024-9008-t-16-9-2024>, Erişim Tarihi 14.11.2024.
- Yargıtay 5. CD, 23.09.2024, E.2024/8510, K.2024/9244.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/5-ceza-dairesi-e-2024-8510-k-2024-9244-t-23-9-2024>, Erişim Tarihi 14.11.2024.
- Yargıtay 6. CD, 23.05.2011, E.2010/12917, K.2011/7064. www.lexpera.com.tr, Erişim Tarihi 09.08.2023.
- Yargıtay 9. CD, 23.09.2024, E.2024/8510, K.2024/9244.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/5-ceza-dairesi-e-2024-8510-k-2024-9244-t-23-9-2024>, Erişim Tarihi 14.11.2024.
- Yargıtay BGKK, 17.07.2014, K.2014/2.
<https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140720-5.htm>, Erişim Tarihi 20.11.2024.
- Yargıtay CDBK, 06.01.2024, E.2023/31, K.2024/1. www.lexpera.com.tr, Erişim Tarihi 09.02.2024.
- Yargıtay CGK, 22.11.2016, E.2016/16, K.2016/1280.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/ceza-genel-kurulu-e-2016-1280-k-2016-432-t-22-11-2016>, Erişim Tarihi 20.12.2024.
- Yargıtay CGK, 24.02.2022, E.2021/329, K.2022/117.
<https://mevzuat.sinerjias.com.tr/ictihat/yuksek-mahkeme/yargitay%20karari/YXFoNUM5ZW5PcmM1MXpaY0E0MTNTS29PbVNVUmw4MVc?s=2021/329>, Erişim Tarihi 24.11.2024.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Serpil KESER	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Selçuk Üniversitesi
Fakülte	Hukuk Fakültesi
Bölümü	Hukuk
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	
2.	